

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXVI

1962—1963

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ „ST. MICHAËL” — ST. MICHIELSGESTEL

INHOUD :

- De circumscriptie- en dotatiebul „De Statu Ecclesiarum”
van 11 maart 1561 *door H. Hens pr.* blz. 1
- Nieuwe gegevens over M. F. van Camp, benoemd-bis-
schop van Den Bosch van 1810—1814 *door Dr. W.*
A. J. Munier ss.cc. blz. 45
- De geschillen tussen de Bisschoppen en het kathedraal
kapittel van 's-Hertogenbosch 1563—1629 *door A.*
M. Frenken pr. blz. 61

VOORWAARDEN :

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit Tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, Postgirorekening n. 1069633.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXVI

1962—1963

INHOUD:

De circumscriptie- en dotatiebul „De Statu Ecclesiarum” van 11 maart 1561 <i>door H. Hens pr.</i>	blz. 1
Nieuwe gegevens over M. F. van Camp, benoemd-bis- schop van Den Bosch van 1810—1814 <i>door Dr. W.</i> <i>A. J. Munier ss.cc.</i>	blz. 45
De geschillen tussen de Bisschoppen en het kathedraal kapittel van 's-Hertogenbosch 1563—1629 <i>door A.</i> <i>M. Frenken pr.</i>	blz. 61
Een pijnlijk geval voor Bisschop Nicolaas Zoes, het ver- trek uit Den Bosch van Plebaan Robert Sweerts <i>door</i> <i>J. J. Poelhekke</i>	blz. 115
Bisschop Ophovius en Abt Jan Moors, ondertekenaars van het capitulatieverdrag van 1629 <i>door Dr. L.</i> <i>Pirenne</i>	blz. 159
Nieuwe gegevens over M. F. van Camp, benoemd-bis- schop van Den Bosch van 1810—1814 (vervolg) <i>door</i> <i>Dr. W. A. J. Munier ss.cc.</i>	blz. 181
Het verzet van een kasteelheer van Helmond tegen een pastoorsbenoeming <i>door A. M. Frenken pr.</i>	blz. 239
Sint Servaas-cijnzen in Brabant <i>door F. W. Smulders</i>	blz. 262
Uit het Decanale Register van het District Nijmegen <i>door F. J. A. Werners</i>	blz. 268
De Parochie Woensel in beroering 1705—1727 <i>door A.</i> <i>M. Frenken pr.</i>	blz. 317
Registers	blz. 338

De circumscriptie- en dotatiebul „De Statu Ecclesiarum” van 11 maart 1561

door

H. HENS, pr.

Het jaar 1961 bracht weer in herinnering de gebeurtenissen rond de reorganisatie op hiërarchisch gebied in de Nederlanden, die tot stand kwam in 1559 door de bul „*Super universas*” van Paus Paulus IV en die haar nader beslag kreeg in de pauselijke bullen, die in de loop van 1561 werden uitgevaardigd voor de 18 bisdommen — 14 nieuwe —, waaruit de 3 nieuwe kerkprovincies Mechelen, Kamerijk en Utrecht werden samengesteld.

De Belgische Jezüet Pater Dr. M. Dierickx heeft in zijn bijzonder geprezen werk „*De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II. 1559—1570*”¹⁾, aan de hand van een massa in tal van archieven ontdekte documenten, beschreven, hoe die oprichting in de loop der 16e eeuw is tot stand gekomen en welke krachtige weerstanden ze van meerdere zijden heeft opgeroepen. In dit werk verwijst hij naar de archieven, waar de bovenvermelde bullen, al of niet in originele vorm, zich bevinden.²⁾ Ons interesseert bijzonder het feit, dat naast de originele bul van 12 mei 1559, die de gehele organisatie verordende, ook de bul, waarbij het bisdom 's-Hertogenbosch zijn grensomschrijving en de dotatie van zijn bisschoppelijke mensa ontving, in originali in het Algemeen Rijksarchief te Brussel berust. Dit stelt ons thans in staat van deze bul kennis te nemen volgens de tekst, zoals die in 1562 vanuit Rome naar de Nederlanden werd gezonden.

Tot nog toe had de geïnteresseerde historicus zich tevreden moeten stellen met de tekstcopieën, die in de loop der eeuwen sinds genoemd jaar in meerdere bronnenpublicaties zijn verschenen. De soms niet geringe verschillen, vooral waar het de weergave van de aan het bisdom toegewezen plaatsen betreft, deden niet ten onrechte uitzien naar een redactie, die de originele bul zo nauwkeurig mogelijk benadert. Aan de hand van een uiterst scherpe en volledig leesbare fotocopie is de mogelijkheid daartoe ten volle geboden.

Copieën van het origineel.

Alvorens de inhoud van de bul te bespreken, geven we hier een vermelding van de bekende tekstuittgaven, al of niet rechtstreeks naar het origineel gemaakt.

Allereerst moeten dan genoemd worden de twee copieën, die opgenomen zijn in de Registers van het Geheime Vaticaanse Archief.³⁾ De ene (in vol. 1927) is gemaakt naar het origineel, zoals dit in eerste instantie naar Brussel werd gezonden, dus met de zgn. inquisiteur-passage, maar later in margine voorzien van enige wijzigingen, waar vanuit de Nederlanden om gevraagd was door Kardinaal Granvelle. De andere copie (in vol. 1924) is een afschrift van de vorige, maar daarin zijn de marginale wijzigingen in de tekst verwerkt. In feite is deze tweede copie dus een *copia copiae*, met alle gevolgen van dien! En dit geldt wel heel speciaal de plaatsnamen, die in de bul in zo groten getale voorkomen. Dit moge reeds hier met enige voorbeelden verduidelijkt worden.

De eerste copiïst begon b.v. met overal, waar de letter „k” stond — een door Italianen niet gebruikte letter —, deze te lezen als een dubbele letter nl. „le”, hetgeen, gelet op het handschrift van de schrijver der originele bul, niet zo verwonderlijk is en we zullen dit een italiaans ambtenaar van de romeinse kanselarij niet voor de volle honderd procent kwalijk mogen nemen. Maar intussen waren er spellingen tot stand gekomen als Boeheel voor Boekel, Volcleel voor Volckel enz. Later heeft deze copiïst, op

een of andere wijze attent gemaakt op zijn verschrijvingen van de „k”, gepoogd zijn fout te herstellen en in driekwart van de gevallen dóór de „le” een „k” geschreven, hetgeen de lezing van zijn copie niet altijd vergemakkelijkte. In 9 gevallen liet hij echter de „le” staan, terwijl hij in één geval de genoemde wijziging aanbracht, waar ze helemaal niet nodig was: van het goed gespelde Tongerlee maakte hij Tongerke!! Toen nu copiïst no. 2 aan de beurt kwam, heeft deze de aangebrachte verbeteringen natuurlijk benut, maar waar deze achterwege waren gebleven, de „le” gehandhaafd zoals b.v. in Baleel (= Bakel), of — en dat meestal! — de zaak verergerd zoals in Borlecl (= Borkel), Bocleonen (= Bockhoven) enz. Alles bijeen voerde deze tweede copiïst het aantal foutief gespelde plaatsnamen op tot ruim een negentigtal.

Deze verminkingen zijn als een repeterende breuk oorzaak geweest, dat de tekstuitgave van 1922, die te vinden is in het werk van Mgr. Gisb. Brom en Mgr. A. Hensen in de serie *Rijks-geschiedkundige Publicaties*⁴⁾, laboreert aan een overdaad van foutieve plaatsnaamvermeldingen, en dat dáárop — maar dan ook daarop (samen met de bron) alléén! — van toepassing is, wat Prof. Rogier schrijft: „Deze bullen zijn voorbeelden van slordigheid. Of Sonnius... daaraan de meeste schuld heeft of de pauselijke kanselarij, is moeilijk(?) uit te maken, maar in ieder geval zijn de teksten caricaturen”.⁵⁾ We komen daar later op terug. We zullen dit ook doen betreffende een vierde tekstuitgave, die in 1723 bezorgd is door de Leuvense professor J. Foppens in zijn Supplement op het werk van Aubertus Miraeus „*Opera Diplomatica et Historica*”⁶⁾ en die ook is opgenomen in Foppens’ eigen werk „*Historia Episcopatus Silvaeducensis*”⁷⁾, dat hij reeds in 1721 had uitgegeven. Identiek-dezelfde tekst kan men aantreffen in het werk uit 1749 „*Oudheden, en gestichten van de bisschoppelijke stad en meyerije van 's-Hertogen-Bosch etc.*”, geschreven — of eerder: afgeschreven van Foppens — door „een liefhebber der oudheit”, onder welke benaming schuilgaat een zekere Jhr. Steven Jan van de Velde, gezegd Honselaer. Deze laatste heeft een sisyphusarbeid verricht door ook nog een bar slechte en dikwijls onbegrijpelijke nederlandse vertaling aan de latijnse tekst

toe te voegen. Van deze laatste drie copieën kan men zeggen, dat ze de originele bul of minstens een goede copie daarvan als model gehad hebben, al kan niet ontkend worden, dat er nogal wat onnauwkeurigheden en omissies in te constateren zijn. Zo is o.a. ergens halverwege de bul een hele passage van meerdere regels uitgevallen.

Ten slotte bezitten we nog een afschrift van de bul in het manuscript van Gijsb. Coeverincx, dat berust in het archief der abdij van Berne te Heeswijk. In dit manuscript, grotendeels uitgegeven als „*Analecta Gijsberti Coeverincx*”⁸⁾, door de Norbertijnen G. v. d. Elsen en W. Hoevenaars, is opgenomen de akte van uitvoering of fulminatie der bul van 11 maart 1561 met daarin in haar geheel de circumscriptiebul. In genoemde *Analecta* hebben de abdiheren alleen de lijst van plaatsnamen uitgegeven. Welke tekst Coeverincx als model benut heeft, is niet zo moeilijk uit te maken: er zijn immers aanwijzingen, die pleiten voor die van de originele bul, hetgeen begrijpelijk is voor een tijdgenoot van de uitgifte der bul, die bovendien bij de uitvoering ervan ten nauwste betrokken was.

Het origineel.

We komen nu tot de bespreking van de bul, waarvan het origineel, zoals reeds werd opgemerkt, berust in het Algemeen Rijksarchief te Brussel⁹⁾ en een uitstekende fotocopie in het eigen bisschoppelijk archief. Het pauselijk stuk is opgetekend op een perkamenten vel, dat een breedte heeft van bijna 86 cm. en een lengte van ruim 78 cm., waarbij dan nog komt de omgeslagen strook aan de onderkant van ongeveer 5 cm.

Wanneer Prof. Rogier in rigoureuze termen constateert, dat de circumscriptiebullen „voorbeelden zijn van slordigheid”, dan geldt dit ten enenmale niet van de Bossche bul, en vermoedelijk ook niet van die der andere bisdommen. Het tegendeel is waar! Al wat Prof. Rogier zegt over de bul-tekst, kan dan ook, zoals reeds werd geconstateerd, slechts gelden voor de inderdaad barslechte copieën, althans wat de plaatsnamen betreft. En het is

werkelijk jammer, dat Prof. Dierickx in zijn „*Documents inédits*” de volledige tirade van Rogier aangaande de bullen heeft opgenomen.¹⁰⁾ Deze is té denigrerend voor het te Rome, onder hoogspanning geleverde werk. En een resultaat, dat inderdaad door een „voorbeeldige” slordigheid gekenmerkt zou zijn, zou al te zeer in strijd zijn met hetgeen de bul constateert, nl. dat de desbetreffende Commissie de zaak heeft afgewerkt „*serie digestis rebus omnibus*”.

Om te beginnen zijn de initialen van de aanvangswoorden der bul: „PIUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI AD PERPETUAM REI MEMORIAM” prachtig gecalligrafeerd en sierlijk met bloem- en bladermotieven geornamenteerd over de hele breedte van het document, terwijl ook de hele margo in dezelfde geest rijk versierd is en in de bovenste helft uitloopt in de maar liefst 25 cm. lange P van de Pausnaam. De verdere tekst van het pauselijke stuk is van het begin tot het einde volkomen leesbaar en dat er in een zo omvangrijk document van niet minder dan 80 regels elk met een lengte van meer dan drie-kwart meter — ruim 3000 woorden, om de letters nog maar niet te tellen! — hier en daar een letterlijke „lapsus calami” voorkomt, moet men de schrijver niet al te zeer aanrekenen. Onze huidige geroutineerde en „geheide” typisten werken ook niet onfeilbaar!

De bul is voorzien van het loden pauselijke zegel — de bulla, waaraan het stuk ook zijn naam ontleent —, uithangend aan een dubbel geel-rood gevlochten koord, en dit zegel toont aan de voorzijde de naam van de regerende Paus „PIUS PAPA IIII” en aan de keerzijde de enigszins afgesleten „koppen” van Paulus en Petrus met daar tussenin een latijns kruis, waarboven de letters PA(ulus) en PE(trus) staan.

Inhoud der bul.

De lezer verwachte van ons geen al te gedetailleerde weergave van de inhoud der onderhavige bul. Deze zou vermoedelijk nog meer plaats opeisen dan de bul zelf en er zijn onderdelen, met name die van juridische aard, waaromtrent men alleen maar

zeggen kan, dat slechts een doorgefouneerd deskundige in het middeleeuwse recht ze adequaat zou kunnen weergeven. We bepalen ons daarom tot het in grote trekken vermelden van de inhoud. Alleen dat gedeelte, waarin de eigenlijke circumscriptie van de grenzen wordt gegeven door het opsommen van de ingelijfde plaatsen, zal aan een diepergaand onderzoek worden onderworpen. Het ligt immers voor de hand, dat juist dit onderdeel ons het meest interesseert, omdat het specifiek Bosch is. Voor het overgrote deel van de bul geldt trouwens, dat het gelijkkluidend is met de overeenkomende passages in de bullen van de andere nieuw-opgerichte bisdommen.

I. Inleiding.

Deze bevat vooreerst een kort inleidend woord van de Paus, vervolgens een herinnering aan de voornaamste bepalingen van de bul „*Super universas*”¹¹) en een bespreking van de voorstellen der ingevolge de bul van 1559 ingestelde pauselijke commissie.

1. Bedoeling van Pius IV met deze bul.

Pius IV begint met te constateren, dat hij in zijn bezorgdheid voor een waardige inrichting vooral van de nieuw opgerichte kathedrale kerken graag aandacht wil besteden aan *maatregelen*, waardoor hun voortbestaan, hun luister en hun voorspoedige ontplooiing wordt gewaarborgd, alsook het welzijn van hun bestuurders en een behoorlijke financiële tegemoetkoming aan degenen, die er met de goddelijke eredienst belast zijn. Vervolgens, dat hij, rekening houdend met verschillende omstandigheden, ook enige *wijzigingen* zal aanbrengen in de door zijn voorganger getroffen regelingen.

2. Bepalingen van Paulus IV.

In bijzonderheden brengt hij dan in herinnering, wat zijn voorganger in de bul „*Super universas*” heeft bepaald. Allereerst

somt hij de *motieven* op, die Paulus IV er toe bewogen de kerkelijke reorganisatie te bewerkstelligen. Hij noemt : het te geringe aantal bisschoppen in het aan Filips II onderworpen gedeelte van Germania Inferior en het volledig ontbreken van een aartsbisdom in deze streken, de behoefte daaraan vanwege de grote omvang van dit gebied, vanwege de „standing” van de zo talrijke steden, het grote aantal ver uiteenliggende kastelen en dorpen en het zeer grote *zielental*, de verschillen in taal en landschap en tenslotte de actuele bedroevende situatie als gevolg van de ketterij. Om al deze motieven en tevens om tegemoet te komen aan het vrome verlangen van koning Filips, heeft hij de volgende *regelingen* getroffen :

- a) de bestaande bisdommen in genoemd gebied, nl. Kamerijk, Utrecht, Atrecht en Doornik, onttrokken aan de aartsbisdommen Reims en Keulen ;
- b) Mechelen, Den Bosch e.a. afgescheiden van de bisdommen en provincies, waartoe zij tot dan toe behoorden ;
- c) de afgescheiden steden Mechelen, Den Bosch enz. verheven tot bisschopsstad, Kamerijk, Utrecht en Mechelen bovendien tot aartsbisdom, en tegelijkertijd de Sint Jan in Den Bosch en andere kerken gepromoveerd tot kathedrale kerken ;
- d) aan Mechelen, Den Bosch enz. zekere gebieden toegewezen, nog af te bakenen door een Nuntius ;
- e) het bisdom Den Bosch toegevoegd aan de Mechelse kerkprovincie ;
- f) aan koning Filips II en zijn opvolgers het recht gegeven om bekwame personen te benoemen voor de bisdommen Den Bosch enz. zowel nu bij de oprichting als later bij vacatures.

3. Commissie van Vijf.

a. *Instelling van een commissie.*

Hierna heeft hij aan zijn Nuntius in de Spaanse landen, Salvatore Pacini, bisschop van Chiusi, bij breve van 10 juli 1559¹²⁾ opdracht gegeven om een *commissie* in te stellen, die een dubbele taak zou krijgen : de grenzen van de kerkprovincies en bisdommen

vast te stellen en de dotatie van de bisschoppen te regelen. Op 7 oktober van dat jaar gaf Pacini aan de commissie volmacht om die taak ten uitvoer te brengen.¹³⁾ Leden der commissie waren: Antoine Perrenot Granvelle, de bisschop van Atrecht, een der voornaamste raadgevers van Filips II, die voorzitter werd, verder Viglius van Zuichem, voorzitter van de Geheime Raad en van de Raad van State, Philippus Nigri, deken van de St. Gudule en kanselier der Orde van het Gulden Vlies, Petrus Curtius, deken van St. Pieter te Leuven en latere bisschop van Brugge, en ten slotte Franciscus Sonnius, die de ziel van de commissie was.

b. Voorstellen der Commissie omtrent dotatie en circumscriptie.

Deze commissie heeft gemeend na rijp beraad op een zeer belangrijk, maar ook zeer precair punt een voorstel te moeten doen, waardoor volgens haar een verbetering van de besluiten van 1559 zou worden verkregen. Dit voorstel betreft het aanvankelijke plan om van diverse kloosters „zekere kerkelijke tienden, goederen en inkomsten”¹⁴⁾ los te maken — te „dismembreren”, zoals de technische term luidt — en deze aan de bisschoppen te geven. De commissie was echter van oordeel, dat door deze maatregel het kloosterleven¹⁵⁾ ernstig geschaad zou worden en dat het daarom de voorkeur verdiende, als bepaalde kloosters zonder meer bij de mensa van de bisschop werden geïncorporeerd: de bisschoppen, in dat geval abt geworden, konden deze dan als hun eigen klooster beschouwen en er in hun kwaliteit van abt ook de zorg voor op zich nemen.

Na dit ingrijpend voorstel noemt de bul dan nog een aantal kwesties, waaromtrent de commissie bepaalde regelingen getroffen heeft en de nodige documenten heeft laten opmaken. Deze kwesties gaan o.a. over de grensindeling, die in sommige onderdelen verbetering brengt in de opzet van de bul „*Super universas*”, over de vaststelling en toewijzing der dotes, over de te creëren waardigheden enz. In het bijzonder wordt vermeld, hoe de commissie zich de toewijzing van de steden en dorpen aan het bisdom

heeft gedacht. Dit onderdeel, dat ons een lange opsomming geeft van ruim 200 namen, vraagt vanzelf onze bijzondere aandacht. Om echter de samenvatting van de inhoud van de bul niet al te zeer te onderbreken, zullen we een bespreking hiervan verschuiven naar het einde van dit artikel.

II. Verordeningen van Pius IV.

Na deze ampele inleiding, die zich, zoals we zagen, voornamelijk bezig hield met het werk van Paulus IV en dat van de Commissie van Vijf, komt Pius IV nu tot een uiteenzetting van de verordeningen, die hij uitvaardigt om de bul van zijn voorganger ten uitvoer te leggen.

1. Incorporatie van de abdij van Tongerlo.

Reeds heeft hij — bij de daags te voren uitgegeven bul van 10 maart — de abdij van Tongerlo geïncorporeerd bij het bisdom Den Bosch.¹⁶⁾

2. Toewijzing van grondgebied aan het bisdom Den Bosch.

Nu gaat hij aan de hand van de laatste indelingen en afbakeningen van de bekende Commissie, over tot de inlijving van al de steden en dorpen, zoals die in de aanwijzing van de Commissie staan, met heel hun grondgebied en al hun kastelen, plaatsen, parochiële kerken, kloosters, colleges, hospitalen, kapellen, officies alsmede alle geestelijke personen, seculieren zowel als regulieren, de hele bevolking en al wat er verder onder hoort.

3. Dismembratie van tienden.

Bovendien worden, naast de algehele incorporatie van de Tongerlose abdij, toch nog enige tienden aan het bisdom toegevoegd, om, zoals blijken zal, de gegradueerde kanunniken een passend levensonderhoud te verzekeren. Dit zijn de roggetienden van de parochiekerken te Gilze en Marters (d.i. Princenhage)¹⁷⁾ in het bisdom Antwerpen, waarvan de collatie in handen is van

de abdis van Thorn, en die van de parochie Gerwen bij Helmond, onder deze beperkende bepaling, dat voor elk der betreffende pastoors jaarlijks 20 mud rogge wordt afgehouden, zodat ze daarmee, samen met de andere emolumenten van hun kerk, behoorlijk in hun onderhoud kunnen voorzien.

4. Instelling der functies van aartsdiaken, aartspriester en penitencier.

Voor de standing van het bisdom dienen er meerdere hoge functionarissen te zijn, die uitmunten in wetenschap, en eveneens dient er in alle bisdommen een uniforme rechtsbedeling te komen. Daarom worden de volgende functies ingesteld :

- 1) het aartsdiakonaat voor één aartsdiaken, die eenzelfde rechtsmacht en taak zal hebben als de Brusselse aartsdiaken in het bisdom Kamerijk had, en die in eendracht zal samenwerken met zijn bisschop ;
- 2) het aartspriesterschap voor één aartspriester, die de titel zal hebben van aartspriester der bisschopsstad (archipresbiter civitatensis) en die binnen de stad Den Bosch zal hebben toe te zien op de pastoors der parochiekerken, het toedienen der Sacramenten en de prediking ;
- 3) de diocesane penitentiarië voor één penitencier, diocesaan penitencier te noemen, die bijzonder belast wordt met de zorg aangaande gewetenskwesties van de gelovigen uit het hele bisdom.

5. Bepalingen betreffende het Kapittel.

a. Reservering van 10 kanunniksprebenden voor de bisschop en 9 gegradueerden.

Om het aanzien van het Kapittel op een behoorlijk peil te brengen werd een belangrijke maatregel genomen. Het Bossche kapittel bestond uit 30 kanunniksplaatsen met bijbehorende prebenden. Allereerst werd nu bepaald, dat van deze 30 de bisschop

de eerst-openvallende moest krijgen en dat deze blijvend met de bisschoppelijke mensa verenigd zou blijven. De bisschop werd dus lid van het kanunniken-college en kreeg „een stem in het kapittel”, terwijl hij de voorrang had boven de deken en de overige leden.

Vervolgens moesten 9 andere plaatsen worden toegewezen aan 3 magisters of licentiaten in de theologie, aan 3 doctoren of licentiaten in het kerkelijk recht en aan 3 personen van adel, die aan een bekende universiteit minstens het licentiaat in theologie of recht hebben behaald; voor de eerste 6 kunnen zowel adellijke als niet-adellijke personen worden aangewezen, voor de 3 resterende alleen gegradueerden van adellijke afkomst.

b. Plichten der gegradueerden.

Al deze gegradueerden hebben de plicht, gezamenlijk of individueel, de bisschop desgevraagd met raad en daad ter zijde te staan in kerkelijke en godsdienstige aangelegenheden en bij eventuele moeilijkheden. En het is uit hun midden, dat door de bisschop er een als aartsdiaken, een als aartspriester en een als penitencier moet worden benoemd en deze drie komen in de genoemde volgorde het eerst aan de beurt om na de bisschop de opengevallen kanunniksplaatsen te bezetten.

c. Benoeming der gegradueerden.

Om te garanderen, dat inderdaad geleerde en hoogstaande mannen gekozen worden, zullen de 9 kanunniksplaatsen voor de eerste keer alleen door de bisschop worden toegewezen en later in geval van vacatie door gezamenlijke keuze van de bisschop en de overlevende gegradueerden. De stem van de bisschop zal bij staking der stemmen dubbel tellen en de doorslag geven. Deze verkiezingsprocedure moet steeds gehandhaafd blijven en er mag onder geen beding van afgeweken worden; geen enkele reservatie, indult of wat ook kan daar iets aan afdoen, zelfs de Paus kan ze niet voor zich reserveren.

d. *Bijzondere taken : visitatoren en examinatoren.*

In de volgende passage, die niet zonder strubbeling tot stand is gekomen en die op het origineel duidelijk de sporen draagt, dat er aan „geschaafd” is, worden aan de leden van de groep gegradueerden belangrijke taken opgedragen. Aanvankelijk was in de bul de bepaling opgenomen, dat twee kanunniken, de een met een graad in de theologie, de ander in de rechten, de faculteit zouden hebben om als inquisiteur op te treden, doch deze bepaling, die ook in de pauselijke bullen van Mechelen en Antwerpen voorkwam, werd onmiddellijk na aankomst der stukken door Granvelle bestreden.¹⁸ Ze zou immers de nieuwe kerkorganisatie nog minder welkom doen zijn dan ze al was, omdat men in de bul zwart op wit kon lezen, dat de bisschoppen door de Paus-gemachtigde inquisiteurs moesten benoemen. De bullen werden daarom naar Rome geretourneerd en, hoewel Granvelle om volledig-nieuwe bullen¹⁹) — zonder inquisiteurspassage — had gevraagd, heeft men er zich bij de kanselarij toe beperkt in de teruggestuurde stukken de verlangde wijzigingen aan te brengen. Deze correctie is in de bul goed waarneembaar, zelfs op de fotocopie, en heeft als gevolg gehad, dat een enigszins onregelmatige zinsconstructie is ontstaan, waarvan de betekenis echter volkomen duidelijk is gebleven. Waar men eerst lezen kon: „*unus... et alter... (ex novem canonicis)... facultatem habeant contra haereticos per universam dioecesim... quotiens opus fuerit apostolica auctoritate inquirendi*”, staat nu: „*unus... et alter... facultatem habeant visitandi per universam diocesim... quotiens ab Episcopo Buscoducensi*”. Het is duidelijk, dat dit „quotiens” nu in de lucht hangt en eigenlijk had moeten vervallen (in de Mechelse verbeterde bul staat het niet meer²⁰), maar dat de corrector het over het hoofd heeft gezien. Of misschien heeft men achter „*ab Episcopo Buscoducensi*” nog iets willen zetten als: „*requisiti fuerint*”, maar de beschikbare ruimte liet dit niet toe. In elk geval is de bedoeling, dat de visitators van de bisschop de faculteit moeten krijgen om te mogen visiteren.

In de definitieve tekst lezen we nu, dat twee van de gegradu-

eerde kanunniken, de een in de theologie en de ander in de rechten, en wel de oudsten gerekend naar hun prebende, als ze door de bisschop gevraagd worden, de faculteit bezitten om *visitatie* te houden in het hele bisdom. De overige gegradueerden moeten hen desgewenst daarbij assisteren.

Naast de functie van *visitator* komt die van *examinator*. Van de resterende kanunniken, en weer van de oudsten, worden er twee, die gegradueerd zijn in de theologie, en één met een graad in de rechten, samen met de Aartsdiaken belast met het examineren van al degenen, die de hogere wijdingen wensen te ontvangen, en van degenen, die tot de zielzorg toegelaten willen worden. Niemand mag toegelaten worden, tenzij hij bekwaam is en onder eed belooft, dat hij persoonlijk zal resideren.

e. *Bepaling omtrent afwezigheid.*

Ook de kanunniken, waar het hier over gaat, dienden zelf regelmatig „thuis” te zijn. De heilloze activiteit der ketters en de gevaarlijke tijdsomstandigheden, zo zegt de bul, gedogen niet, dat de deskundigen langdurig afwezig zijn. Om dit te voorkomen bepaalt de bul, dat ze bij een afwezigheid van twee volle maanden, tenzij ze natuurlijk door bisschop of kapittel met een zending elders belast zijn, de opbrengst van hun prebende verbeuren; deze vervalt dan aan het kapittel. Alle inkomsten der prebenden van de Sint Jan worden dan in twee gelijke helften verdeeld, waarvan de ene gebruikt moet worden voor de dagelijkse uitkeringen, die alleen gedaan mogen worden aan hen, die van het begin tot het einde aan de dienst in het koor hebben deelgenomen. Niemand tenslotte mag zich van deze residentieplicht ontslagen achten.

6. *Indeling in dekenaten.*

Zeer summier is de regeling, wat de *dekenaten* van het nieuwe bisdom aangaat. Nieuw is de bepaling, dat de kerken van de „*civitas*”, dus van de bisschopsstad, zullen komen onder toezicht

van de „archipresbiter civitatensis”, over wie boven reeds gesproken is. De kerken buiten de stad blijven onder de dekenaten, waar ze tot nog toe onder ressorteerden, maar de bisschop kan naar believen een andere indeling maken. De dekens blijven, behoudens een nadere regeling door de bisschop, de emolumenten genieten, die ze tot dusver hadden.

7. Toewijzing van tienden aan de gegradueerden.

Blijkbaar waren de inkomsten, die de gegradueerde kanunniken genoten uit hun kanunniksprebende, te gering om hun een behoorlijk levensonderhoud te verzekeren en niet in verhouding tot de taken, die ze op zich wilden nemen. Daarom werd de bepaling opgenomen, dat de reeds eerder vermelde tienden uit de parochies Gilze, Princenhage en Gerwen definitief ten goede zouden komen aan en naar evenredigheid verdeeld zouden worden onder de 9 gegradueerden. Het is merkwaardig, dat de passage, waarin deze verordening staat, ontbreekt in de door Foppens en, in navolging van hem, door Van de Velde verzorgde uitgaven der bul. ²¹⁾

8. Sancties tegen degenen, die inbreuk maken op de voorgaande bepalingen, en vaststelling van het recht van bisschop en gegradueerden.

Op deze bepalingen volgt nu een uitvoerige passage, waarin met strenge sancties, zelfs de excommunicatio major, bedreigd worden alle personen en instanties, die op een of andere wijze de collatie van de voornoemde 10 kanunnikaten en prebenden in handen hebben, en ook alle verdere instanties, indien zij op enigerlei wijze zich bij vacatie nog de collatie ervan zouden aanmatigen of de door de bul vastgelegde regeling bemoeilijken. Bisschop en gegradueerde kanunniken hebben er voortaan het volle recht op en niemand anders kan ze op welke titel ook aanvaarden. Elke hiermee strijdige handeling zal van nul en gener waarde zijn en kan volstrekt geen titel van bezit verlenen. Ook

alle overige beschikkingen en verordeningen van de bul zijn van nu af tenvolle van kracht en er valt niet aan te tornen. „Zo is Onze onveranderlijke wil en bedoeling”: dit document moet ten uitvoer gelegd worden, zoals het er ligt. Elke poging om het te ontcrachten en er een andere uitleg aan te geven, door welke instantie ook, wordt op voorhand als waardeloos bestempeld.

III. Executeurs van de bul en hun taak.

Met de uitvoering of fulminatie van de bul worden belast: Granvelle, de nieuwe aartsbisschop van Mechelen, vervolgens de bisschop van Amelia ²²⁾ en de kapitteldeken van Hilvarenbeek. ²³⁾ Zij moeten, al dan niet gezamenlijk, persoonlijk of door een of meer gedelegeerden, de inhoud van de bul plechtig afkondigen, wanneer de bisschop of andere belanghebbenden daar om verzoeken, en hen krachtig ter zijde staan in de verdediging van hun rechten. ²⁴⁾ Verder wordt vastgelegd, hoe zij moeten optreden, desnoods met behulp van de wereldlijke macht, tegen degenen, die hun moeilijkheden in de weg leggen. En dan worden in een uitermate langademige en ingewikkelde volzin alle mazen van de wet toegehaald, waardoor de een of ander nog zou kunnen trachten te ontkomen aan de naleving van hetgeen in de bul bepaald is.

IV. Besluit en datering.

Het pauselijk document besluit dan met de gebruikelijke plechtige bedreiging: „Volstrekt niemand wage het inbreuk te maken op of vermetel in verzet te komen tegen dit stuk — „deze pagina” staat er! — met zijn concessies... dismembraties... incorporaties enz. — er staan maar liefst 17 veelal synonieme technische termen vermeld! ²⁵⁾ —. Als iemand het toch waagt dit te proberen, hij wete, dat hij zich de toorn van de almachtige God en van de HH. Apostelen Petrus en Paulus op de hals haalt.”

De datering luidt: „in het jaar 1560 van 's Heren Menswording op de vijfde der Iden in het tweede jaar van ons Pontificaat.”

Dit is de 11de maart 1561. De bul geeft het jaartal volgens de te Rome gebruikelijke annuntiatiestijl, die het jaar laat doorlopen tot 25 maart. Volgens onze rekening was echter per 1 januari reeds het jaar 1561 begonnen, hetgeen ook blijkt uit de vermelding van het tweede jaar van Pius IV's pausschap, dat begonnen was in de nacht van 25 op 26 december 1559.

APPENDIX :

Vaststelling der grenzen van het bisdom. (Zie bladz. 8).

Een belangrijk onderdeel van de bulle, die immers de begrenzing van het bisdom moest geven en daarom ook wel „*bulla limitum*” heet, is vanzelfsprekend de vermelding van de plaatsen, die tot het nieuwe bisdom zouden gaan behoren. We gebruiken met opzet de algemene term „plaatsen”, omdat bij de opsomming ervan in het pauselijk schrijven niet gesproken wordt van parochies, maar van „*oppida*” en „*villagia sive pagi*” dus van bevolkingsgroeperingen, die hier als „steden” en „dorpen” worden aangeduid. De benaming „parochie” is blijkbaar niet op alle toepasselijk.

1. Project van (juli) 1560.

Aanvankelijk was de grensomschrijving voor een deel anders gedacht dan ze uiteindelijk is uitgevallen. Blijkens het project, dat, met die van de meeste andere bisdommen, einde juli 1560 door de Commissie van Vijf naar Rome was opgezonden en daar 16 aug. was aangekomen,²⁶⁾ waren aan Den Bosch bijv. toegewezen de plaatsen Riel, Weelde, Eel (onder Ravels), Ravels, Tenhout (Den Hout onder Oosterhout), Oosterhout, Dongen, Rijen („*Deurien*”), Gilze, Alphen, en Baarle, allemaal plaatsen, die tenslotte aan Antwerpen zouden toevallen.²⁷⁾ Daartegenover waren volgens het Antwerpse project aan dit bisdom toebedeeld de plaatsen, die wij korthedshalve de „Belgische” plaatsen rond

Geel noemen en die „Bosch” zouden worden.²⁸⁾ Tongerlo wordt noch in het Antwerpse noch in het Bossche plan vermeld, al was het wel de bedoeling het onder Antwerpen te laten komen. Filips II gaf evenwel aan de Commissie zijn verlangen te kennen, dat hij graag deze plaats, wier abdij bij het Bossche diocees zou worden geïncorporeerd, in dit bisdom en niet in dat van Antwerpen zag opgenomen.²⁹⁾ De Commissie schreef hem dan ook in een brief van 3 april 1561: „Wat de abdij van Tongerlo aangaat, wij hebben deze met de haar omringende dorpen laten vallen onder het bisdom 's-Hertogenbosch en in ruil daarvoor enkele andere dorpen aan het bisdom Antwerpen toegevoegd.”³⁰⁾ Hier hebben we te doen met een van die gevallen, en wellicht het meest ingrijpende, waarbij aanvankelijk goedgekeurde grenzen, ook na 11 maart 1561, nog gewijzigd zijn en waardoor de uiteindelijke verschijning der bullen, waarnaar met spanning werd uitgezien, ten zeerste vertraagd werd.

2. Rangschikking der plaatsen.

Het is niet duidelijk, van welk *beginsel* de opsteller van de plaatsenlijst bij zijn rangschikking is uitgegaan. Wel heeft hij vóórop genoemd de 11 plaatsen, die als *oppida* golden en daarom de voorrang dienden te hebben op de overige te vermelden gemeenschappen. Deze opzet herinnert aan de bepaling van de oprichtingsbul van 1559, waarbij vastgesteld werd, dat het bisdom een territorium zou omvatten van 10 steden met de tussenliggende dorpen. Blijkbaar heeft men zich toen tot een rond getal van 10 beperkt om uiteindelijk tot het nauwkeurig aantal van 11 te komen. Het doet echter enigszins vreemd aan, dat Oss onder de „steden” gerangschikt wordt.

Wanneer het nu gaat over de „tussenliggende dorpen” is het moeilijk hier een vaste en strakke lijn te ontdekken. Ze zijn wel enigermate gegroepeerd volgens hun geografische ligging, maar telkens wanneer men meent een bepaalde complete combinatie te hebben gevonden, komen er onverhoeds een of meer vermeldingen van plaatsen, die in een andere constellatie thuishoren.

Men meent b.v. een ogenblik, dat na de oppida waaronder zich 5 kapittelplaatsen bevinden, de resterende plaatsen met een kapittel zullen volgen, maar dan merkt men, dat Oisterwijk in die serie niet thuishoort en dat Hilvarenbeek pas halverwege de lijst een plaats krijgt. Wanneer men de dorpen van het land van Ravenstein en het graafschap Megen zoekt, vindt men deze vrijwel volledig bijeengegroepeerd, maar toch weer een enkel dorp er tussengeschoven, dat wel aan deze gebieden grenst, doch er feitelijk niet bijhoort. De dorpen, die tot Zuid-Holland behoorden, komen in vrij nauwkeurige volgorde opdagen, maar b.v. Nieuwkuijk en Bokhoven, die er tussen staan, vallen daar niet onder, al liggen ze in de onmiddellijke nabijheid. Men kan wel zeggen, dat een conglomeratie als de tegenwoordige „Belgische” parochies Geel, Mol, Arendonk enz. volledig bijeenstaat, ³¹⁾ en dat al de uit het oude bisdom — nu aartsbisdom geworden — Utrecht komende parochies ten N. van de Maas in gesloten gelederen de lange serie van Bossche bisdomsplaatsen besluiten, al is Driel, behorend tot de Bommelerwaard, weer verdwaald tussen die uit de landen van Heusden en Altena.

3. Spelling der plaatsnamen.

Wat de *spelling* der plaatsnamen in de bul betreft, kan geconstateerd worden, dat de originele tekst te Brussel betrekkelijk weinig moeilijkheden oplevert. Als men deze vergelijkt met de gegevens in de uitgave van Brom-Hensen kan men gerust zeggen, dat hier een verschil is als tussen helder en troebel water. Spellingen bij Brom-Hensen als Vaelraijde, Hedervote, Hutteboch, Milaur voor Waelwijck, Nederwetten, Sueterbeeck (Soeterbeek) en Nulant spreken hier voor zich zelf. Wie zal Eersel lezen, waar Oexel staat, of Berlicum halen uit Verlien, Merefelt uit Maesek? En zo kan men nog lang doorgaan. Men kan zeggen, dat Brom en Hensen heel wat fouten uit de Vaticaan tekst (zie blz. 2) geïllustreerd hebben, maar ze hebben er diverse bijgemaakt en bovendien een viertal plaatsen (Hulsel, Heesch, Volkel en „Diomere”) eenvoudig overgeslagen. Ook Miraeus-Foppens gaat niet vrij uit.

Als deze voor zijn uitgave de originele tekst van de bulle onder ogen gehad heeft, kan men hem moeilijk van enige slordigheid vrijpleiten. In zijn namenlijst komen nl. ruim honderd onnauwkeurige naamspellingen voor, bij hem ontbreken de namen van 9 parochies, terwijl hij één, niet in het origineel voorkomende, naam nl. Esch heeft bijgevoegd. Bovendien zijn bij hem 2 plaatsnamen in hun geheel foutief, aangezien hij Berchem heeft vermeld, waar Borkel gelezen moet worden, en Hoeydonck, waar Boerdonck moet staan. Men ziet wel, dat er een beetje raar omgesprongen is met de naamsaanduidingen en dat dit niet op de kap van Sonnius geschoven dient te worden !

Met dit al is het natuurlijk nog de vraag, of de originele tekst ten volle beantwoordt aan de bedoeling van Sonnius, die de plaatsnamen voor de omschrijvingsbul geleverd heeft. Wanneer er hier en daar in de bul, ook buiten de reeks van plaatsnamen, enkele verschrijvingen te constateren zijn — zoals b.v. in een ander verband „Gerwen prope Selmont”, waar toch alleen maar „Helmont” bedoeld kan zijn, en „S. Ruwoldi” te Mechelen beslist „S. Rumoldi” moet zijn —, dan zou het een regelrecht wonder zijn, als in een serie van meer dan 200 nederlandse plaatsnamen — te schrijven door vermoedelijk een italiaanse beampte van de Pauselijke Kanselarij ! — geen enkele schrijffout zou voorkomen. Zo mogen we o.m. veilig aannemen, dat met „Strensel” Steensel bedoeld is, met „Pappel” Poppel en met „Beeckhuysen” Hedikhuizen, ³²⁾ vooral om deze reden, dat uit het verband duidelijk blijkt, dat de opsteller van het stuk geen andere plaatsen op het oog gehad kan hebben. Ook Coeverincx heeft ze zo gegeven.

4. „Diomere” = Made ?

In feite blijven er maar twee benamingen over, waar men niet goed blijf mee weet. Dit is allereerst de plaatsaanduiding „Diomere”, — duidelijk zò geschreven, al valt er over te twisten, of mogelijk de „o” als „e” gelezen mag worden. In het project, door P. Dierickx ³³⁾ gepubliceerd, staat inderdaad „Diemere”. In de

zgn. *Analecta* van Coeverincx hebben de uitgevers daarvan het niet verder gebracht dan tot „...uere”;³⁴⁾ Coeverincx heeft wellicht ook niet geweten, wat hij er van maken moest, en zijn meestal erg haastig handschrift, waaraan door een latere hand nog geknoeid is, heeft de zaak nog raadselachtiger gemaakt. Nu kan men gaan gissen. Als Doeveren (in het land van Heusden) in de bul ontbrak, zou men de hypothese kunnen maken, of deze plaats misschien bedoeld was, maar aangezien ze een tiental plaatsen verderop normaal tussen haar „land”genoten” voorkomt, heeft deze hypothese geen zin. Iets anders is, of we hier aan Made bij St. Geertruidenberg mogen denken. Daar is heel veel zo niet alles voor te zeggen. Eerstens valt op te merken, dat de bul tegen het einde van de opsomming der plaatsnamen in één ruk de hele Langstraat, gerekend vanaf Zevenbergen, laat aantreden met uitzondering van Waalwijk en Drunen, welke beide plaatsen — en dat verklaart deze exceptie misschien — tot de Meierij en niet, zoals de overige, tot Zuid-Holland behoorden. En dan blijkt, dat, zoals we normaal ook verwachten, op „Desualuue” (= de beide Zwaluwen) Made en Drimmelen volgen. Tenminste... als met „Diemere” inderdaad Made is bedoeld. Hiervoor kan de volgende hypothese worden opgezet. Men spreekt tegenwoordig nog van „de Made”; in de 16de eeuw luidde dat „die Mede”, zoals ook in het latijn van die dagen „Meda” geschreven werd en de inwoners „Medenses” genoemd werden.³⁵⁾ Het is niet onmogelijk, dat in het originele ontwerp der bul „Diemedē” gestaan heeft, hetgeen dan door verkeerd lezen of door een verschrijving „Diemere” (of: Diomere) geworden is. Volledigheidshalve zij hier aan toegevoegd, dat Made in 1561 nog geen zelfstandige parochie was, maar wel een kapel bezat, toegewijd aan de H. Adrianus³⁶⁾ en bediend door het kapittel van St. Geertruidenberg. Dit in tegenstelling tot het nabije Drimmelen, dat volgens de visitatie van 2 sept. 1571 wél een parochiekerk bezat. Doch, zoals uit het vervolg nog zal blijken, komen er van dergelijke buurtschappen, die geen eigenlijke parochiekerk, maar wel een kapel rijk waren, onder de in de bul opgenoemde plaatsen heel wat meer voor.

Deze aanvankelijke hypothese menen we, althans wat de ligging van Made betreft, volledig bevestigd te mogen zien door een ontdekking, die we deden in de kaartenverzameling, die zich bevindt in de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch. Hierin troffen we nl. twee kaarten aan uit het jaar 1558, dus vervaardigd enkele jaren vóór de definitieve omschrijving der bisdommen. De ene kaart is van de hand van Jacob van Deventer († 1575), een bekend cartograaf, die een aantal provinciekaarten vervaardigde, waarvan de kaart met het bovenschrijft „Ducatus Brabantiae” voor ons doel van bijzonder belang is.³⁷⁾ De tweede kaart is getiteld „Brabantiae Belgarum Provinciae recens exactaque descriptio Michaelis Tramezini formis”. Op beide kaarten staat de plaatsnaam „Diemero” en wel juist dáár, waar we hem gezocht en verondersteld hadden, dus ten Z. van Drimmelen, waar Made gelegen is. De spelling „Diemero” blijft dan nog merkwaardig, maar ze verklaart al enigszins het voorkomen van de „o” in „Diomere”; de „uitvinder” van de vreemde lettercombinatie zou dan Van Deventer geweest zijn.

In aansluiting op deze vermelding van genoemde topografische kaarten willen we het volgende opmerken. Het zou wel eens kunnen zijn, dat een van beide kaarten — en vermoedelijk de tweede^{37a)} — door Sonnius gebruikt is om te Rome de circumscripctie der bisdommen duidelijk te demonstreren. Volgens het eigen verhaal van Sonnius, opgenomen in het werk van Miraeus-Foppens, liet deze tijdens zijn eerste audiëntie bij Paulus IV weten, dat hij in het bezit was van landkaarten, waarop met koordjes in verschillende kleuren de op te richten bisdommen waren afgebakend, en dat hij deze desgewenst zou laten zien.³⁸⁾ Het is in elk geval een feit, dat juist de plaatsaanduidingen, die op beide kaarten voorkomen, en geen andere, in de circumscripctiebul opgenomen zijn. Ook voor het bisdom Antwerpen gaat dit op. Is onze veronderstelling juist, dan zouden de andere provinciekaarten van Jacob van Deventer ook de oplossing kunnen betekenen voor de talloze moeilijkheden, die de identificatie van heel veel plaatsen uit de circumscripctiebullen der overige bisdommen oplevert.

5. „Bomberge” = Bornberge.

Een tweede moeilijkheid scheidt de benaming „Bomberge”, die voorkomt in de reeks „Belgische” dorpen rond Geel. Indien de bovenvermelde kaarten ook hier geen oplossing brachten, zou men geneigd zijn dit „Bomberge” te zoeken daar, waar het dorp Retie gelegen is. In de genoemde reeks blijkt het dorp Rethy of Retie te ontbreken, terwijl dit toch een reeds lang bestaande parochie was. Wel komt in het project van het bisdom Antwerpen,³⁹⁾ onder een groep van plaatsen, die uiteindelijk aan Den Bosch werden toebedeeld (d.w.z. Geel en omgeving), Retie voor evenals een zeker „Bernberge”, en wel op dezelfde plaats als waar in de Bossche bul „Bomberge” staat. Het vermoeden lag voor de hand, dat Bomberge en Bernberge twee verschillende lezingen zijn voor een en hetzelfde woord. Maar welk woord? Nu komt onder de plaats Retie het gehucht Duinberg voor en men zou kunnen vragen, of beide juistgenoemde woorden misschien verschrijvingen waren van deze ene gehuchtsnaam. Als men elders b.v. Duisel verbasterd ziet worden tot Bioesel, hoeft men zich hier ook niet zo te verbazen.

De kaart van Van Deventer geeft echter in het gebied tussen Postel en Lommel de benaming „Bornberge”, die, wat de spelling aangaat, even dicht bij Bernberge als bij Bomberge komt. En het is daarom wel meer dan waarschijnlijk, dat het woord „Bomberge” in de bul dit gehucht — of wat het dan ook geweest mag zijn — heeft willen aanduiden. Plaatselijke deskundigen te Lommel en Mol, waar Postel onder hoort, hebben intussen dit Bornberge nog niet kunnen identificeren. Al blijft Bornberge dan een puzzel op de landkaarten, de herkomst van Bomberge in de bul is tenminste geen raadsel meer, dat hoofdbrekens blijft kosten aan belangstellende historici.

6. Vermelding van plaatsen, die (nog) geen parochie waren.

Wanneer men de in de bul vermelde plaatsnamen vergelijkt met de parochies, die in de synode van 1571 door Metsius bij de

10 dekenaten werden ingedeeld, ⁴⁰⁾ dan blijkt, dat onder de 193 genoemde villagia er 17 voorkomen, die toenmaals nog geen zelfstandige parochie waren, maar het later, op twee na, wel zouden worden. Dit zijn : Borkel, dat in de 17de eeuw samen met Schaft een parochie zou vormen, Berkel, Cromvoirt, Den Dungen, Boerdonk, Soerendonk, Liempde, Acht („Op-acht”), Westelbeers (samen met Middelbeers), Schaijk, Zeeland, Boekel, Volkel, Liesel, Diomere (= Made), Steelhoven ⁴¹⁾ en Nieuwkuijk („Cuyck”). Deze alle bezaten, Steelhoven waarschijnlijk uitgezonderd, een kapel.

Naast deze 17 dorpen of gehuchten worden nog genoemd een aantal plaatsen, die een *klooster* of een *kasteel* aanduiden en mogelijk vermeld worden als centra, waaromheen een agglomeratie lag van hoeven en woningen, die een soort eenheid op kerkelijk gebied vormden, los van de omringende parochies. ⁴²⁾ Dit zijn : allereerst Tongerlo, waarbij uitdrukkelijk gezegd wordt, dat het in het nieuwe bisdom wordt opgenomen „met de eraan verbonden pastorele cura en al zijn hoeven en woningen en de bijbehorende landerijen”; vervolgens Corssendonk (priorij onder Turnhout), St. Annenborg (onder Rosmalen), Croy, Binderen, Soeterbeek, Donk (= Mariëndonk onder Elshout), „Hontsoort” (het kasteel Onsenoort onder Nieuwkuijk), Berne, Loevenstein en tenslotte de hekkesluiser „Craendonck” (Kranendonk onder Maarheeze). ⁴³⁾ Of Altena (merkwaardigerwijze vermeld in de 2de naamval „Altenae”) hier ook toe gerekend moet worden, is niet duidelijk.

7. Volledige lijst ?

We kunnen ons tenslotte nog afvragen : was de plaatsenlijst van de circumscriptiebul volledig d.w.z. zó volledig, dat de opsteller ervan meende, dat hij werkelijk alles had genoteerd, wat nodig was om de opsomming uitputtend te doen zijn ? Als deze vraag bevestigd beantwoord zou moeten worden, vallen er toch naar ons oordeel enige manco's te registeren. We missen b.v. onder het dekenaat Heusden de plaatsen Emmikhoven, Gen-

deren, Heesbeen, Uitwijk⁴⁴⁾ en Waardhuizen, en onder het dekenaat Geel het drietal Bel, Milleghem en Retie. Al deze plaatsen komen in de dekenaatslijsten van 1571 voor, maar worden in de bul niet vermeld, terwijl men ze daar toch zou verwachten, omdat ze evenals de bovengenoemde 17 plaatsen toch bekende gemeenschappen waren of zelfs volledige parochies met een eigen pastoor. Hetzelfde geldt voor plaatsen als Best, Esch, Lierop en Netersel, al zou men hier als verklaring kunnen geven, dat Best beschouwd kan zijn als vallende onder Oirschot, Esch als behorend onder de baronie van Boxtel, Lierop als ressorterend onder Asten en tenslotte Netersel als thuishorend onder Bladel. Dan is tevens begrijpelijk, dat Vught zonder meer vermeld wordt, terwijl er toch twee parochies waren, die van de H. Petrus en die van de H. Lambertus. Maar misschien is voor al deze gevallen de simpelste verklaring deze, dat in Rome voor het noteren der bisdomsplaatsen als uitgangspunt gediend heeft de kaart van Michael Tramezinus. Op deze kaart zijn juist al de naar ons oordeel mankerende plaatsen niet vermeld met uitzondering van „VVt-wijck” en „Rethi”, die bijgevolg over het hoofd zouden zijn gezien. Afzonderlijk kan dan nog gememoereerd worden, dat Esch („Eesch”) wél voorkomt op de kaart van Van Deventer, maar niet op de andere, die het dorp blijkbaar bij het copiëren vergeten heeft.

8. De puzzel : Kasterlee.

Een apart geval is nog *Kasterlee*, het dorp ten Z. van Turnhout. De synode van 1571 noemt onder het dekenaat Geel de naam Casterlee; evenzo doen dit een drietal dekenaatslijsten, die berusten in het bisschoppelijk archief.⁴⁵⁾ Een daarvan plaatst Casterlee uitdrukkelijk naast Geel en andere plaatsen uit die streek onder het hoofd: „Kerken, gedismembreerd van het bisdom Kamerijk en toegewezen aan het bisdom Den Bosch”. In een andere lijst, die vermoedelijk zelfs dateert van 1621⁴⁶⁾, is tussen Geel en Lommel de naam „Castel” bijgeschreven, welke naam hier alleen maar Kasterlee kan aanduiden. De bul van

1561 noemt weliswaar een „Castel”, maar dit moet dààr zeker Casteren bij Hoogeloon zijn, dat trouwens in de zo juist vermelde lijsten onder het dekenaat Hilvarenbeek genoemd wordt. In ieder geval krijgt men de indruk, dat Kasterlee ooit, zij het dan slechts korte tijd, tot het Bossche diocees heeft behoord. 47) Mogelijk heeft er achteraf een kleine grenswijziging plaats gehad, zoals dit bijvoorbeeld gebeurd is ten opzichte van Korsendonk, waaromtrent Fl. Prims aantekent: „Een moeilijkheid leverde de grens tussen Arendonk en Turnhout. Ten einde de priorij van Korsendonk met het bisdom van 's-Hertogenbosch te verenigen, werd hier na een eerste afperking, de grens verlegd van de Beneden-Wamp naar de Roode Loop, zodat een gedeelte van Turnhout onder Den Bosch kwam”. 48)

9. Kritiek op Hensen-Beekman en Rogier.

In aansluiting op deze uiteenzetting mag ook wel even aandacht besteed worden aan de uitgave van de Geschiedkundige Atlas, bewerkt door Hensen en Beekman. Deze auteurs hebben zich, onkundig als zij blijkbaar waren van het bestaan der originele bul te Brussel, ook moeten behelpen met de gegevens, die Foppens en de Vaticaanse Registers hun verschaften. Het resultaat van hun pogingen om te komen tot een nauwkeurige situering van de bisdommen van 1559 moest dan ook meerdere zwakke plekken vertonen en nogal wat vraagtekens laten staan. Ook zij moesten wel constateren: „in werkelijkheid ontbreekt er veel aan de volledigheid, en nog meer aan de nauwkeurige spelling der plaatsnamen. 49)

Toch had men van deze deskundige bewerkers, die speciaal de aardrijkskundige kant van het geval tot zijn recht wilden laten komen, wel een grotere nauwgezetheid mogen verwachten. Dat bij hen Valkenswaard, Volkel en „Diemere” ontbreken, is normaal: deze kwamen in hun bronnen niet voor. Maar dat ze Maarheeze en Liempde, die in Foppens voorkomen, en Aalburg, dat in beide bronnen te vinden is, onvermeld laten, is niet helemaal te excuseren. Het is verder onbegrijpelijk, dat ze Goirle in België

situieren en dat ze bij Croij alleen maar vermelden, dat het een kasteel in Namen is! Waarom moesten ze achter Esch de plaats Escharen noemen, zij het dan met een vraagteken, terwijl ze zelf toch in een voetnoot zeggen, dat Escharen in het Land van Cuijk lag en dus in het bisdom Roermond? Met Op-acht wisten ze helemaal geen raad en zetten er daarom op goed geluk maar Opwetten(?) achter; Disterberse, een verschrijving van Oisterberse (Oostelbeers), proberen ze te identificeren met de Distelberg onder Helvoirt.⁵⁰⁾ Zo heeft hun werk de moeilijkheden, zonder dat het nodig was, soms vergroot in plaats van ze op te lossen, waar dit met een simpele informatie bij het betreffende bisdom zeker mogelijk was geweest!

Tenslotte nog een enkele opmerking over de uiteenzetting, die Prof. Rogier omtrent de omschrijving der bisdommen geeft in het eerste deel van zijn „*Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw*”. Volledig zijn de daar vermelde gegevens zeker niet en in een enkel onderdeel niet geheel nauwkeurig.

Voor wat het bisdom Den Bosch betreft, heeft hij bij de vermelding van het dekenaat Geel 3 parochies genoemd, die niet in bulla limitum voorkomen, al zijn er twee bij, die inderdaad wel bij Den Bosch kwamen, nl. Bel en Milleghem, en heeft de derde (Kasterlee) er, zoals we in het voorafgaande zagen, mogelijk wel een korte tijd bij gehoord.⁵¹⁾

In de beschrijving van het bisdom Roermond laat hij echter bij het dekenaat Cuijk 10 namen uit de desbetreffende bul onvermeld en hevelt ten onrechte de plaats Neerloon, die bij Den Bosch kwam („Loen”), naar dit dekenaat over. Onder het dekenaat Nijmegen—Druten laat hij zelfs 14 plaatsen ongenoemd en noemt wel Neerbosch, dat echter in de bul ontbreekt. Middelaar bij Mook, dat in de Roermondse bul onder het Rijk van Nijmegen werd opgenomen, heeft hij terecht ingedeeld bij het dekenaat Geldern.⁵²⁾

Alles bijeen is hij zelf niet geheel ontkomen aan het euvel, dat hij de opstellers van de circumscriptionebullen zo sterk verweten heeft! Maar het is dan ook geen sinecure in deze doolhof en

warwinkel van steden, dorpen, gehuchten enz. zonder kleerscheuren klaar te komen. Hopelijk mag schrijver dezes niet al te zeer ervaren, dat op dit geografisch terrein letterlijk „errare humanum est”.

*
* * *

Hierna volgt tenslotte de tekst van de bul, zoals deze gegeven wordt in het originele Brusselse exemplaar. Aangezien deze tekst van het eerste tot het laatste woord zonder enige onderbreking doorloopt, hebben we, om hem gemakkelijker leesbaar te maken, de onderdelen van een beknopt opschrift voorzien. De indeling dus, alsmede de alineëring en cursivering, komen op rekening van de schrijver van bovenstaand artikel. Ook de komma's en komma-punten zijn van hem; eveneens meende hij, wat het gebruik van hoofdletters en kleine letters betreft, zich enige vrijheid te mogen veroorloven.

PIUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI AD PERPETUAM REI MEMORIAM

I. INLEIDING

1. *Bedoeling van Pius IV.*

De statu ecclesiarum omnium presertim Cathedralium insignium noviter erectarum prospere et feliciter dirigendo attentius cogitantes, ad ea libenter intendimus per que illarum conservationi, decori et venustati ac profectui et illis presidentium commoditati ac aliorum in eis divinis obsequiis vacantium opportune subventioni consulatur. Et interdum ea que a predecessoribus nostris Romanis Pontificibus super hijs consulte gesta fuerunt, ex saniori consilio immutamus ac desuper disponimus, prout, rerum et temporum ac personarum et Regionum qualitatibus diligenter consideratis, conspicimus in Domino salubriter expedire.

2. *Bepalingen van Paulus IV.*

Cum itaque, sicut fidedigna relatione accepimus, postquam felicis recordationis Paulus papa iiij predecessor nos-

ter, provide considerans eam partem Inferioris Germanie, que charissimo in Christo filio nostro Philippo, Hispaniarum Regi catholico, hereditario iure etiam tunc subiecta erat, paucos habere Episcopos nullumque Metropolitanum, qui eam regerent, uti illius amplitudo et frequentissimorum oppidorum celebritas ac longe lateque dissitorum castrorum et pagorum suorum copia animarumque multitudo, varium item idioma et vite institutum ac denique temporis deplorata ob hereticos conditio exostulabant,

hisque et aliis gravibus causis eum impellentibus, volens periclitanti in partibus illis fidei catholice succurrere pioque desiderio dicti Philippi Regis satisfacere, habita, sicut rei magnitudo postulabat, cum fratribus suis, de quorum numero tunc eramus, deliberatione matura, de eorum consilio et apostolice potestatis plenitudine,

Cameracensem, Traiectensem, Attrebatensem et Tornacensem ecclesias ac Civitates et dioceses a Remensi et Coloniensi Provinciis, quibus tunc erant metropolitico iure subiecte, ac Mecliniense et Buscoducense ac diversa alia tunc expressa oppida insignia huiusmodi Regionis a sua quodque diocesi et provincia perpetuo segregaverat et dividerat,

necnon Mecliniense, Buscoducense et reliqua oppida predicta sic divisa in Civitates, Cameracensem vero et Traiectensem tunc episcopales sedes ac olim collegiatam S. Rumoldi⁵³) Mecliniensem in Metropolitanas⁵⁴) et sancti Ioannis Baptiste Buscoducensem certasque alias aliorum oppidorum in Civitates erectorum prefatorum ecclesias in cathedrales ecclesias pro totidem Archiepiscopis et Episcopis, qui sue quisque ecclesie preessent,

necnon Mecliniensi et Buscoducensi ecclesiis Civitatibusque predictis certos tunc expressos districtus per Nuncium suum postmodum ab eo illuc mittendum limitandos pro sua cuiusque diocesi perpetuo concesserat,

necnon ecclesie Mecliniensi predicte ecclesiam, Civitatem et diocesim Buscoducensem huiusmodi inter alias pro sua provincia adiunxerat,

prefato quoque Philippo Regi eiusque successoribus, qui pro tempore ipsius Regionis in temporalibus domini essent, ius nominandi Romano Pontifici pro tempore existenti personas idoneas ac alias certis tunc expressis modo et forma qualificatas, ad Buscoducensem et alias ecclesias erectas predictas, tam a primeva earum erectione huiusmodi quam extunc deinceps, quotiescunque illas vacare contingeret, per eundem Pontificem in Archiepiscopos et Episcopos ad nominationem huiusmodi ordinandas, imperpetuum reservaverat,

3. Commissie van Vijf.

a. Instelling.

per quasdam sub plumbo et deinde per alias suas in forma Brevis⁵⁵⁾ litteras venerabili fratri nostro, tunc suo, Salvatori Episcopo Clusino,⁵⁶⁾ suo et apostolice sedis in partibus illis Nuncio, dederat in mandatis, ut personas idoneas, que dictas provincias et dioceses distinguerent et limitarent ac dotem dictarum ecclesiarum a monasteriis et preposituris sub illis consistentibus dismembrarent, cum potestate omnia in hijs necessaria faciendi, vice sua deputaret,

b. Voorstellen omtrent dotatie en circumscriptie.

dilectus filius noster Antonius, sancte Romane ecclesie presbiter Cardinalis, tunc Episcopus Attrebatensis, et quatuor alii⁵⁷⁾ scientia et probitate insignes, quos ipse Salvator Episcopus et Nuncius, dicto predecessore interea de medio sublato,⁵⁸⁾ pretextu mandati et posteriorum litterarum⁵⁹⁾ huiusmodi substituerat, licet forsane eorum aliqui de illis personis non essent, que ad id canonicè subdelegari poterant, facta nihilominus diligenti rerum indagine ac omnibus mature pensatis, animadvertentes quod per dismembrationes bonorum in monasteriis vel preposituris huiusmodi, si fierent, cultus monasticus non mediocriter lederetur, ipsa monasteria et preposituras mensis ecclesiarum predictarum pro earum dote, ad hoc ut Episcopi etiam illorum curam perinde atque suam propriam, perpetuo gererent, potius esse unienda ac designationes et limitationes provinciarum et diocesum divisionesque et distributiones oppidorum et iurisdictionum in nonnullis partibus ipsarum diocesum commodiores illis, que per primo dictas litteras⁶⁰⁾ statuuntur, necnon constitutiones et assignationes dotium et denique numerum personarum ac dignitatum, prebendarum, beneficiorum et officiorum, statum quoque et formam in predictis ecclesiis etiam per huiusmodi dismembrationes, applicationes, suppressiones, translationes, novas institutiones et alias in universum accomod(at)as rationes habendas censuerunt ac super maiori illorum parte processus et scripturas, serie digestis rebus omnibus, formandos curaverunt,

Et inter alia dicte ecclesie Buscoducensi et pro tempore existenti Episcopo Buscoducensi

Buscumducis, Bomelia (Zaltbommel), Sevenbergen, Helmont, Endovia, Huesden, Worcomium (Woudrichem), Mons S. Gertrudis, Megen, Ravenstein, Oss, oppida, necnon

Roda S. Ode,	Berlicum,	Op-acht (Acht),
Oosterwijck,	Rosmale,	Gestel (Moergestel),
Boxtel,	Orten,	Hilvarenbeeck,
Oirschot,	Empel,	Dyessen,
Oirle (Oerle),	S. Annenborck,	Middelbeerse,
Loen op sande,	Alem,	Westerbeerse,
Ruesel,	Vucht,	Woensel,
Duysel,	Cromvoirt,	LeegheMyerde,
Knechsel,	Helvoirt,	Hulsel,
Velthoven,	Haren (Haaren),	Casterle (Casteren),
Eersel,	Dungen,	Vessem,
Steensel, ⁶¹⁾	Gestel	Strypt (Strijp),
Rijthoven,	(St. Michielsgestel),	Hoegemyerde,
Dommelen,	Gemunde,	Bladel,
Postel,	Schindel,	Hapert,
Bercheijck,	Boerdonck,	Wintelre,
Westerhoven,	Bruegel,	Gestel (bij Eindh.),
Borkel,	Gerwen,	Zeelst,
Druynen,	Beeck,	Blaerthein,
Waelwijck,	Aerle,	Hoockloon (Hoogee- loon),
Enchoot (Enschot),	Lyeshout,	Merefelt (Meerveld- hoven),
Tilborck,	Nederiwetten,	
Dessele,	Nuenen,	
Ghoirle,	Croy,	Kessel,
Poppel, ⁶²⁾	Stiphout,	Maren,
Balen,	Binderen,	Litt,
Loemel (Lommel),	Sueteberck (Soeter- beek),	Littoyen,
Moll,		Oyen,
Samael (Zammel),	Tongelre,	Macharen,
Oistrele (Oosterlo),	Myerle (Mierlo),	Dieten,
Ouwen (Oevel),	Aelst,	Demen,
Gheel,	Geldrop,	Langel,
Tongerloe cum cura	Someren,	Tefelen,
pastorali annexa	Waerle (Waalre),	Haren (bij Megen),
et omnibus suis	Heeze,	Dorne (Deursen),
villis ac mansioni-	Leende,	Loen (Neerloon),
bus atque agris si-	Wedert (Valkens- waard),	Derenborck (Dennenburg),
bi contiguus,		Hueselingen,
Westerloe,	Maerheze,	Berckhem (Berghem),
Bomberge (Bornber-	Zoerendonck,	
ge tussen Postel en	Buel (Budel),	
Lommel,)	Lymde (Liempde),	Herpen,
Corsendonck,	Sonne (Son),	Velp,
Arendonck,	Oisterbeerse,	Scayck,

Geffen,	Besoyen,	Broeck
Hees,	Oudthuesden,	(Babiloniënbroeck),
Nulant,	Baerdtwijck,	Etten (Eethen),
Nestelroy,	Doveren,	Wijck,
Zeelant,	Donck	Aelborck (Aalburg),
Heeswijck,	(Mariendonk),	Meuwe (Meeuwen),
Uden,	Cuyck	Dussen,
Boekel,	(Nieuwkuijk),	Lovestein,
Dynter,	Engelen,	Brackel (Brakel),
Volckel,	Vliemen,	Herwerden
Vechel,	Bockhoven,	(Heerewaarden),
Erp,	Hontsoort	Zulichem,
Gemert,	(Onsenoort),	Poeyeroyen,
Bakel,	Heeckhuysen,	Aelst (i.d. Bomme-
Doorne (Deurne),	Herpt,	lerwaard),
Rixtel,	Hemert,	Nieuwalen
Liesel,	Beern (Berne),	(Nieuwaal),
Asten,	Wercken,	Gameren,
De sualuve,	Werckendam,	Heel (Hedel),
Diomere (Made),	Sleewijck,	Brucom (Bruchem),
Drumelen	Gysen (Giesen),	Wel,
(Drimmelen),	Ryswijck,	Amelroy
Steehoven,		(Ammerzoden),
Ramsdonck,	Nerael (Neerandel),	Kerckwijck,
Wasbeerck	Opael (Opandel),	Herwijnen
(Waspik),	Altenae,	(Hurwenen),
Sgrevenmoer,	Veen,	Rossum,
Sprang,	Driel,	Craendonck
Capelle,	Almkerck,	(Kranendonk),

villagia sive pagos, pro sua diocesi designaverunt, prout in processibus et scripturis ac singulis litteris predictis plenius continentur.

II. VERORDENINGEN VAN PIUS IV

1. Incorporatie van Tongerlo.

Nos qui dudum inter alia voluimus, quod petentes beneficia ecclesiastica aliis uniri, tenerentur exprimere verum annum valorem secundum communem existimationem etiam beneficii cui aliud uniri peteretur, alioquin unio non valeret, et semper in unionibus commissio fieret ad partes, vocatis quorum interesset, quique nuper ⁶³⁾ Monasterium beate Marie Tongerloensis, Premonstratensis Ordinis, Buscoducensis diocesis, certo tunc ex-

presso modo vacans, ⁶⁴⁾ Mense episcopali Buscoducensi apostolica auctoritate perpetuo univimus, anneximus et incorporavimus,

attendentes quod si priscis temporibus, dum Populi eiusdem Regionis sensim accrescebant, de novis ecclesiis Cathedralibus optimisque presulibus opportuno tempore prospectum ⁶⁵⁾ fuisset, profecto tot perniciosa heresum dogmata, quibus religio christiana istic passim laceratur atque affligitur, haud ita violenter invaluisent, ⁶⁶⁾ nunc autem, cum ad illa arcenda et extirpanda ac simul populos ipsos in sinceritate fidei continendos dictus predecessor nulla alia quam supradicta magis opportuna remedia potuerit adhibere, ut illa iuxta cordis sui atque nostri desiderium promptos et felices sortiantur effectus, nostri ministerii partes premissis adiciere illaque omnibus quibus possumus rationibus iuvare et promovere volentes, necnon mense episcopalis Buscoducensis ac decem canonicatum et prebendarum ac decimarum infrascriptorum fructuum, reddituum et proventuum veros annuos valores presentibus pro sufficienter expressis habentes, continuis etiam hortationibus dicti Philippi Regis id pro salute dictorum populorum enixe prosequentis excitati,

2. *Toewijzing van grondgebied aan 's-Hertogenbosch.*

Motu proprio et ex certa nostra scientia ac de apostolice potestatis plenitudine divisionibus, limitationibus et distributionibus dictorum subdelegatorum in predictis processibus specificatis tanquam in melius reformatis inherendo ac concessionem et assignationem per priores litteras predecessoris huiusmodi factas, quarum veriores tenores presentibus haberi volumus pro expressis, quoad infrascripta immutando,

omnia et singula oppida, pagos et villagia in posteriori ⁶⁷⁾ designatione subdelegatorum huiusmodi comprehensa cum toto eorum districtu ac universis eorum castris, locis, ⁶⁸⁾ ecclesiis, monasteriis, collegiis parochialibus, hospitalibus, capellis, officiis et personis ecclesiasticis secularibus et regularibus ac populis et quibuscunque aliis sub eis comprehensis prefate ecclesie Buscoducensi iuxta designationem illi per prefatos subdelegatos factam huiusmodi dicta auctoritate tenore presentium perpetuo *concedimus et assignamus*,

3. *Dismembratie van tienden.*

et insuper a ⁶⁹⁾ de Gylsen et Materis alias in den Hagen, olim Leodiensis nunc vero Antverpiensis diocesis, quarum collatio

seu alia dispositio ad pro tempore existentem Abbatissam Monasterii monialium de Troren ⁷⁰⁾ asseritur pertinere, ac a de Gerwen prope Helmont ⁷¹⁾ eiusdem vel alterius ⁷²⁾ diocesis, parrochialibus ecclesiis, cum primum illas per cessum vel decessum modernorum illas obtinentium aut alias quovismodo et ex cuiuscunque persona vacare contigerit, omnes et singulas *decimas*, que in siligine ut plurimum consistunt, ita tamen quod pro singulis Rectoribus ipsarum parrochialium ecclesiarum viginti modii siliginis annatim detrahantur et ipsis Rectoribus assignentur, cum quibus ipsi cum aliis emolumentis earundem ecclesiarum se honeste sustentare poterunt, exnunc prout extunc et econtra auctoritate et tenore predictis perpetuo *dismembramus*.

4. *Functie van aartsdiaken, aartspriester en penitencier.*

Et ut Episcopus Buscoducensis pro tempore existens ecclesiam suam dignitatibus, officiis et personis ecclesiasticis litterarum scientia *preditis iugiter decoratam* habeat ac in dicta diocesi Buscoducensi uniformis iustitie ministrande usus existat, in eadem ecclesia Buscoducensi

unum Archidiaconatum pro uno Archidiacono, qui post cessum vel decessum eorum qui nunc sunt, in illa parte diocesis Buscoducensis talem habeat iurisdictionem et administrationem qualem hactenus habuit Archidiaconus Bruxellensis in diocesi Camera-censi, servando concordiam cum Episcopo Buscoducensi, prout ille cum Episcopo Cameracensi hactenus servavit et exinde cum Archiepiscopo suo Mecliniensi perpetuo servaturus est, ac

unum archipresbiteratum Civitatensem nuncupandum pro uno Archipresbitero, qui curam habeat Rectorum parrochialium ecclesiarum et sacramentorum ac verbi dei in dicta Civitate Buscoducensi, et

unam Penitentiariam, diocesanam nuncupandam, dignitates inibi ⁷³⁾ pro uno Penitentiario diocesano nuncupando, qui curam conscientiarum populi per diocesim universam Buscoducensem specialiter habeat, quatenus ibidem hactenus erecti non sint, etiam perpetuo *erigimus et instituimus*.

5. *Gegradueerden in het Kapittel :*

a. *Reservering van 10 kanunniksprebenden.*

Preterea *statuimus et ordinamus*,

quod ex triginta canonicatibus et triginta prebendis aut circiter dicte ecclesie Buscoducensis, quos ⁷⁴⁾ primo per cessum vel decessum illos obtinentium etiam apud sedem apostolicam predictam

aut alias vacare contigerit vel etiam si actu nunc vacant ac devoluti, affecti, sacerdotales vel litigiosi existant, idem Episcopus unum et unam illorum primo vacaturos tanquam mense sue episcopali perpetuo unitos et quos nos similiter exnunc prout extunc et econtra dicta auctoritate apostolica ipsi mense perpetuo *unimus, annectimus et incorporamus*, obtinere illorumque ratione persona capitularis esse vocemque et auctoritatem etiam in capitulo super Decanum et Canonicos habere; relique vero novem canonicatus et prebende predicti tribus Magistris aut Licentiatii in theologia et tribus Doctoribus decretorum seu in eis Licentiatii ac tribus aliis Nobilibus eiusdem diocesis etiam in iure canonico vel theologia aut ⁷⁵⁾ saltem gradu licentiatie in eis in famosa quapiam universitate studii generalis secundum tenorem primodictarum litterarum promotis, quibus dicti decem Canonicatus et prebende perpetuo affecti remaneant ordine premissis servato imperpetuum concedi et assignari debeant;

b. Plichten.

quodque ad sex priores tam nobiles quam alii non nobiles, ut prefertur, tamen qualificati, ad reliquos vero tres Canonicatus et tres prebendas ex reliquis novem Canonicatibus et prebendis huiusmodi nulli nisi nobiles et graduati, ut prefertur, assumi possunt, ac omnes et singuli ratione suarum huiusmodi prebendarum consilium et operam in negotio ecclesie et religionis ceterisque difficultatibus pro tempore emergentibus, quotiens ab Episcopo predicto requisiti fuerint, tam coniunctim quam divisim prestare teneantur, ac unus Archidiaconus ad archidiaconatum et alius Archipresbiter ad archipresbiteratum necnon reliquus ex dictis graduatis Penitentiarius ad penitentiariam huiusmodi ad nominationem dicti Episcopi assumi et omnium primi post Episcopum vacaturos Canonicatus et prebendas predictos simili ordine consequi debeant;

c. Benoeming.

ut autem de viris spectate doctrine et probitatis ad edificationem ecclesie Dei accuratius prospiciatur, quod ipsi novem canonicatus et novem prebende hac prima vice per prefatum Episcopum duntaxat et deinde, quotiens illi futuris temporibus vacaverint, ut prefertur ad electionem Episcopi et aliorum graduatorum predictorum superstitem per eos conferantur, et in huiusmodi electione suffragium Episcopi non plus iuris sive momenti quam cuiusvis graduatorum habeat nisi vocum paritate occurrente tuncque

iteratum ad hoc Episcopi suffragium paritatem vocum huiusmodi dirimat; quodque posthac ipsi novem Canonicatus et novem prebende sub nullis specialibus vel generalibus etiam mentalibus reservationibus, affectionibus etiam in corpore iuris clausulis ⁷⁶⁾ necnon expectativis mandatis, facultatibus, indultis de providendo, commendando ac alias disponendo primariis precibus aut aliis gratiis preventivis, per nos aut Romanos Pontifices pro tempore existentes et sedem predictam vel eius Legatos etiam consideratione vel intuitu aut ad instantiam Imperatoris, Regum ac eiusdem sancte Romane ecclesie Cardinalium et ex quacumque causa quantumlibet urgenti pro tempore factis et concessis, comprehendantur nec etiam tanquam vacantes apud sedem apostolicam predictam aut ulla alia ratione generaliter vel specialiter reservari nec illorum vacatione per resignationem etiam causa permutationis apud ipsam sedem pro tempore occurrente per ⁷⁷⁾ Romanum Pontificem aut sedem huiusmodi de illis provideri aut alias quoquo modo disponi possit, sed forma electionis premissae omni tempore servari nullaque causa infringi debeat;

d. Bijzondere taken.

quodque unus ex novem Canonicis predictis Magister seu Licentiatus in Theologia et alter decretorum Doctor seu etiam licentiatus seniores ratione suarum prebendarum facultatem habeant visitandi per universam diocesim Buscoducensem predictam, quotiens ab Episcopo Buscoducensi, ⁷⁸⁾ ceteri vero Canonici graduati predicti, quandocumque requisiti fuerint, illis assistere teneantur, ac ex reliquis senioribus canonicis predictis duo in theologia et unus in iure canonico graduati, ut prefertur, una cum Archidiacono curam habeant examinandi promovendos ad sacros ordines et admittendos ad curas animarum, quacumque auctoritate illi provisi fuerint, neminem nisi idoneum seque personalem residentiam facturum medio iuramento promittentem admittendo;

e. Residentieplicht.

et quoniam impia hereticorum studia temporisque malitia viros doctos ab ecclesiis suis diutius abesse non patiuntur, quod, si Canonici graduati predicti ab ecclesia sua, nisi ab Episcopo vel Capitulo prefatis missi, per duos menses affuerint, ⁷⁹⁾ integros sue prebende fructus illius anni amittant et eidem Capitulo cedant, ac omnes proventus singularum prebendarum dicte ecclesie in duas equales partes dividantur, quarum altera pro quotidianis distributionibus hiis solis, qui divinis officiis in Choro deservierint

et inibi à principio usque ad finem, necessitatis causa excepta, permanserint, ministrari debeat, nec quisquam ulla dispensatione vel alio privilegio apostolico quacunq̃ue causa impretato vel concesso sese a residentia huiusmodi eximere possit.

6. *Dekenaten.*

Ceterum ecclesie Civitatis sub cura dicti Archipresbiteri Civitatis, extra vero eam et in diocesi Buscoducensi huiusmodi existentes vel sub suis decanatibus prout hactenus remaneant vel meliori modo arbitrio Episcopi distribui ipsorumque decanatum Decani, salva dicti Episcopi moderatione, emolumenta hactenus percipi solita percipere possint.

7. *Tienden voor de gegradueerden.*

Et cum fructus et proventus dictorum novem Canonicatum et prebendarum graduatis affectorum huiusmodi tenuiores sint quam conveniat pro sustentatione virorum doctorum et gravium, qui munera premissa obire velint, eapropter omnes et singulas decimas dismembratas predictas eisdem novem canonicatibus et novem prebendis affectis per singulos novem Canonicos graduatos predictos equis portionibus percipiendas, similiter exnunc prout extunc et econtra etiam perpetuo *applicamus* et *appropriamus*,⁸⁰⁾

8. *Sancties.*

districtius *inhibentes* Archiepiscopis, Episcopis, Abbatibus ceterisque locorum Ordinariis necnon Conventibus,⁸¹⁾ Superioribus et personis illique vel illis, ad quem seu quos decem Canonicatum et prebendarum affectorum predictorum collatio, provisio et alia dispositio communiter vel divisim pertinet, ac quibuscunque aliis cuiuscunque dignitatis, status, ordinis et conditionis existentibus in virtute sancte obedientie ac sub excommunicationis maioris aliisque sententiis, censuris et penis necnon privationis omnium dignitatum ac inhabilitatis ad illa et alia imposterum obtitenda, ne de decem Canonicatibus et prebendis predictis, si vacant aut cum vacaverint, ut prefertur, cuiquam providere aut alias disponere seu premissorum effectus et executionem in aliquo quantumcunque modico impedire aut molestiam vel iniuriam quampiam irrogare quoquomodo presumant, ac

decernentes exnunc plenum ius in premissis eisdem Episcopo et graduatis omnino acquisitum esse et super hiis beneficio regulari de non tollendo iure quesito ac annuali et triennali possessore necnon privilegiis omnibus, quibus diuturni possessores pacifici

quomodolibet utuntur, potiuntur et gaudent, uti potiri et plenarie gaudere ac decem Canonicatus et decem prebende affecti predicti per quoscunque etiam pretextu mandatorum de providendo, nominationum, facultatum, indulgitorum etiam iuxta Concordata predicta expectatarum et quarumcunque aliarum gratiarum quoquomodo acceptari non posse, et nihilominus quascunque acceptationes, collationes, provisiones, commendas, uniones et alias dispositiones de eisdem aut eorum aliquo etiam per nos et sedem predictam quomodolibet factas et faciendas nullius prorsus roboris vel momenti fore nullumque per eas cuiquam ius acquiri seu etiam collatum titulum possidendi tribui posse ac concessionem, assignationem, ⁸²⁾ dismembrationem, separationem, erectionem, institutionem, statutum, ordinationem, unionem, applicationem, appropriationem et cetera premissa exnunc omnimodum effectum sortita esse et censi ac sub quibusvis revocationibus, alterationibus, suspensionibus vel limitationibus etiam unionum et suppressionum, applicationum, appropriationum etiam effectum non sortitarum, que posthac per nos vel successores nostros tam in crastinum assumptionis cuiuslibet eorum ad summi apostolatus apicem quam alias quomodolibet ac cum quibusvis clausulis et decretis quocunque tempore fient, minime includi, sed illis non obstantibus in suis vigore, robore et efficacia persistere et, quotiens illa emanabunt, totiens in pristinum statum restituta et de novo concessa existere, Sicque incommutabilis voluntatis et intentionis nostre fuisse et esse ac ipsas presentes litteras nullo unquam tempore de surreptionis vel obreptionis aut nullitatis vicio seu intentionis nostre vel alio quopiam defectu notari aut in ius vel controversiam quacunque ratione vel causa vocari posse, sicque per quoscunque Iudices ordinarios et delegatos etiam causarum Palatii apostolici Auditores et ipsius sancte Romane ecclesie Cardinales, in quavis causa et instantia, sublata eis quavis aliter iudicandi et interpretandi facultate et auctoritate, iudicari et diffiniri debere ac exnunc irritum et inane, si secus super hiis a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemptari.

III. EXECUTEURS DER BUL EN HUN OPDRACHT

Quocirca venerabilibus fratribus nostris Archiepiscopo Melinensi et Episcopo Amerinensi ⁸³⁾ ac dilecto filio, Decano collegiate ecclesie oppidi Beeckensis Buscoducensis diocesis, per apostolica scripta Motu simili *mandamus* quatenus ipsi, vel duo aut unus eorum, per se vel alium seu alios, presentes litteras et in eis contenta quecunque, ubi et quando opus fuerit ac quoties

pro parte moderni et pro tempore existentis Episcopi Buscoducensis et aliorum quorum interest et quomodolibet intererit in futurum, fuerint requisiti seu aliquis eorum fuerit requisitus, solemniter publicantes eisque et eorum cuilibet in premissis efficacis defensionis presidio assistentes, faciant auctoritate nostra Episcopum Buscoducensem et alios prefatos concessione, assignatione, unione, annexione, incorporatione et applicatione ac litteris et in eis contentis huiusmodi pacifice gaudere ac alias litteras et in eis contenta huiusmodi firmiter observari, Non permittentes illos seu eorum aliquem desuper per quoscumque quomodolibet indebite molestari, Contradictores quoslibet etiam rebelles per censuras et penas ecclesiasticas, appellatione postposita, compescendo, necnon legitimis super hiis habendis servatis processibus censuras et penas ipsas etiam iteratis vicibus aggravando, invocato etiam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis, non obstantibus pie memorie Bonifacii pape viii et predecessoris nostri, ⁸⁴⁾ qua cavetur, ne quis extra suam Civitatem vel diocesim, nisi in certis exceptis casibus et in illis ultra unam dietam a fine sue diocesis, ad iudicium evocetur seu ne Iudices, a sede deputati predicta, extra Civitatem vel diocesim, in quibus deputati fuerint, contra quoscumque procedere aut alii vel aliis vices suas committere presumant et de duabus dietis in consilio generali edita, dummodo ultra tres dietas aliquis auctoritate presentium ad iudicium non trahatur, aliisque apostolicis constitutionibus et ordinationibus etiam reservatoriis necnon Cancellarie apostolice regulis etiam revocatoriis et revocatarum innovatoriis ac in favorem ordinariorum ac alias in contrarium quomodolibet editis et edendis necnon Buscoducensis et aliarum ecclesiarum, monasteriorum et collegiorum predictorum ac eiusden Premonstratensis et aliorum ordinum, quorum monasteria huiusmodi existunt, iuramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus, privilegiis quoque, indultis et litteris apostolicis illis per quoscumque Romanos Pontifices, predecessores nostros, ac nos et sede predicta etiam per viam generalis legis ac statuti perpetui necnon initi et stipulati contractus seu quasi ac alias sub quibuscumque tenoribus et formis ac cum quibusvis etiam derogatarum derogatoriis aliisque efficacioribus et insolitis clausulis irritantibusque et aliis decretis etiam consideratione, intuitu, contemplatione vel ad instantiam premissorum et quoruncumque aliorum seu Motu, scientia et potestatis plenitudine similibus necnon consistorialiter ac alias quomodocunque, qualitercunque et quotiescunque concessis, confirmatis et etiam iteratis vicibus innovatis ac concedendis necnon quibusvis specia-

libus vel generalibus reservationibus etiam mentalibus, expectativis et aliis gratiis, unionibus, annexionibus et incorporationibus perpetuis vel temporalibus absque consensu coadiutorum, deputationibus, nominationibus citra accessus et regressus, facultatibus, litteris, mandatis, concessionibus, indultis quibuscunque etiam cum provisionibus et aliis dispositionibus etiam Cardinalibus ac etiam nostris antiquis et descriptis familiaribus et Imperatoris, Regum aut aliorum Principum contemplatione vel intuitu seu in eorum aut ecclesiarum, monasteriorum ac aliorum beneficiorum ecclesiasticorum vel etiam in nullius favorem aut ob remunerationem laborum nobis et sedi prefate impensorum aut in recompensam iurium cessorum vel ablatorum aut alias quomodolibet etiam Motu proprio et ex certa scientia ac de apostolice potestatis plenitudine ac cum quibusvis etiam derogatoriis derogatoriis aliisque efficacioribus et insolitis clausulis et attestationibus mentis nostre de illis non revocandis aut suspendendis irritantibusque et aliis decretis in genere vel nominatim et in specie de dictis canonicatu et prebenda concessis hactenus et imposterum concedendis, quas et que illorumque omnium vim et effectum quoad hoc omnino *suspendimus*, et in dictis canonicatibus et prebendis effectum sortiri aut locum sibi vendicari non posse neque *debere decernimus*, illisque ac statutis, privilegiis, indultis et litteris supradictis, etiam si de illis pro illorum sufficienti derogatione eorumque totis tenoribus specialis, specifica, individua et expressa ac de verbo ad verbum, non autem per clausulas generales idem importantes mentio seu quevis alia expressio habenda aut aliqua alia exquisita forma ad hoc servanda foret, tenores huiusmodi presentibus pro sufficienter expressis habentes, illis alias in suo robore permansuris hac vice dumtaxat specialiter et expresse *derogamus* contrariis quibuscunque aut si aliquibus communiter vel divisim ab eadem sit sede indultum, quod interdici, suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem.

IV BESLUIT.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis, assignationis, dismembrationis, erectionis, institutionis, statuti, ordinationis, unionis, annexionis, incorporationis, applicationis, appropriationis, ⁸⁵⁾ inhibitionis, mandati, suspensionis, decreti et derogationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omni-

tentis Dei ac beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum.

Datum Rome apud Sanctum Petrum Anno Incarnationis dominici Millesimoquingentesimosexagesimo Quinto Idus Martii Pontificatus nostri Anno Secundo.

Ondertekeningen :

Fed. Card. Caesius

Caer. Glorierius

A. de Alexiis.

Op uithangend loden zegel : PIUS
PAPA
III

NOTEN

- 1) Antwerpen — Utrecht 1950.
- 2) M. Dierickx, a.w. p. 14, p. 158 voetr. 5 en in *Documents inédits sur l'Erection des nouveaux Diocèses aux Pays-Bas (1521—1570)*. Brussel 1960, p. 388 voetr. 1.
- 3) Reg. Vat., Vol. 1924, f. 225r—263v en Vol. 1927, f. 199r—209v. (volgens vroegere notering 1924, f. 357—365v en 1927, f. 287—308v).
- 4) Uitgegeven in opdracht van Z.Exc. de Minister van O. K. en W. n. 52. *Romeinse Bronnen voor den kerkelijk-staatkundigen toestand der Nederlanden in de 16de eeuw*. 's-Gravenhage, p. 92—95.
- 5) *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw*, Dl. I, Amsterdam, 1945, p. 219.
- 6) Tom. II (Suppl. pars 2a), Leuven—Brussel, 1723, p. 913—918.
- 7) Brussel, 1721, p. 39—53.
- 8) (1907) Pars I, p. 6—10.
- 9) Bij de *Papiers d'Etat et de l'Audience*, bundels „Nouveaux Evêchés”, lias n. 600, no. 1.
- 10) p. 38 voetr. 3.
- 11) Deze bul is te vinden in *Romeinse Bronnen* n. 52, p. 69—74.
- 12) Dierickx, *Documents inédits*, p. 226—228.
- 13) a.w. p. 226—229.
- 14) „ex certis decimis et bonis ac fructibus, redditibus et proventibus ecclesiasticis”. *Rom. Bronnen* n. 52, p. 73.
- 15) In de tekst van de bul staat : cultus monasticus.
- 16) Foppens. *Historia Episcopatus Silvaeducensis*, Antwerpen, 1721, p. 56—64. Foutief gedateerd op 19 maart 1566. Zie daarover v. d. Elsen—Hovenaers, *Analecta Gijsberti Coeverinckx*, p. 114—115.
- 17) Zie over *Marters* (in de bul „Materis” gespeld) *Miscellanea Mgr. Dr. P. J. M. van Gils*, verschenen in de *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* als Deel LXXXV, 1949, 1ste stuk, p. 227—243, het artikel van Mr H. Hardenberg : De oorspronkelijke naam van Prinsenhage. In navolging van J.B. Krüger, *Kerkelijke Ge-*

schiedenis van het bisdom Breda. dl. III, Bergen-op-Zoom, 1876, bl. 409, heeft Dierickx in *Documents inédits* I bl. 523 voetr. 2 en 3 Marters met Molenschot geïdentificeerd, hetgeen, zoals blijkt, niet juist is. Hetzelfde doen Hensen—Beekman in hun *Geschiedkundige Atlas*, bl. 63.

- 18) Dierickx, *De oprichting* etc. p. 152 en 157.
- 19) a.w. p. 158v.
- 20) Dierickx, a.w. p. 157 voetr. 3.
- 21) *Historia Episcopatus Silvaeducensis*, p. 48 i.f.
- 22) Bernardus Bonjoannes, een befaamd theoloog op het Concilie van Trente. Vgl. Foppens a.w. p. 50 nota.
- 23) Adrianus Loeff van Oudheusden.
- 24) De fulminatie had plaats op 30 maart 1563 door de deken van Hilvarenbeek. Voor de desbetreffende akte zie *Analecta Gijsb. Coeverincx*, p. 6—10. De publicatie der bul door Sonnius zelf geschiedde op 22 sept. 1565 in het hoogkoor van de St. Jan, nadat Filips II op 12 sept. zijn placet erop gegeven had. Zie dezelfde *Analecta*, p. 30—36.
- 25) Deze termen corresponderen echter nauwkeurig — in dezelfde volgorde — met de termen, die in de bul gebruikt zijn. Op één na staan ze daar alle in de eerste persoon meervoud: *concedimus*,... *dismembramus*, etc. In de tekst van de bul zijn deze kernwoorden cursief aangegeven.
- 26) Dierickx, *Documents inédits*, t. I, p. 266 voetr. 3.
- 27) a.w. p. 279—282. Merkwaardigerwijze wordt ook Steenberg in dit project vermeld, terwijl deze plaats eveneens in dat van Antwerpen voorkomt. Vermoedelijk is hier een vergissing in het spel.
- 28) Dierickx, a.w., p. 277—279.
- 29) id., p. 280 voetr. 3.
- 30) id., p. 413—415; A. Erens, *Tongerloo en 's-Hertogenbosch. De dotatie der nieuwe bisdommen in Brabant 1559—1596*, (1925), p. 43.
- 31) Dr. J. Laenen in zijn tweedelig werk *Kerkelijk en Godsdienstig Brabant vanaf het begin der IVe tot in de XVIe eeuw of Voorgeschiedenis van het Aartsbisdom Mechelen, 's-Hertogenbosch*, (1935), Bdl. II p. 225 rangschikt ook Gierle (gelegen ten W. van Kasterlee en ten N.W. van Turnhout) onder de aan Den Bosch toegewezen parochies. Dit dorp kwam echter onder Antwerpen. En hetzelfde geldt voor Olmen, dat door Prims in zijn meer geciteerd werk *Het Parochiewezen in de Kempen* (deel VIII van de reeks *Campinia Sacra*), Antwerpen, 1948, p. 206 bij Den Bosch wordt ondergebracht.
- 32) Wie de gewestelijke uitspraak „Hékezen” voor Hedikhuizen — vergelijk „Mórtezen” voor Moordhuizen bij Tiel — kent, begrijpt de schrijfwijze „Heeckhuysen”, die bij vergissing „Beeckhuysen” werd. Zie Coeverincx' *Analecta*, waar we Heeckhuysen lezen.
- 33) *Documents inédits* I p. 281.
- 34) v. d. Elsen—Hoevenaars, *Analecta Gijsberti Coeverincx*, I p. 8.
- 35) Zie b.v. het verslag der kerkvisitatie van 1571 in *Bossche Bijdragen*, Dl. V (1922—23) p. 134, en Juten, *Consilium de Beke*, Bergen-op-Zoom, z.j., p. 191, waar sprake is van de „capella B.M.V. in optem Mede”.
- 36) Aldus volgens het visitatieverslag. Zie echter de vorige nota, waar sprake is van een Mariakapel.
- 37) Copie van deze kaart werd uitgegeven door Mart. Nijhoff, 's-Gravenhage, z.j.
- 37a) Op deze kaart ontbreekt immers de naam Esch, die ook mankeert in de circumscripctiebul.
- 38) Pars III, p. 251, aangehaald bij Dierickx, *De oprichting* etc. op p. 50 en aldaar voetnoot (1) i.f.

- 39) Dierickx, *Documents inédits* I p. 278.
- 40) Schutjes III, p. 11 vv.
- 41) Dit „Steehoven” of „Steele” (gewestelijk uitgesproken als : Stélleven), gelegen aan de weg St. Geertruidenberg—Made, behoort gemeentelijk onder Oosterhout, maar kerkelijk onder Made.
- 42) Eenzelfde verklaring geven Hensen en Beekman in hun inleiding op de circumscripctie van het aartsb. Utrecht bij de *Geschiedkundige Atlas van Nederland*. — *De nieuwe bisdommen in de Noordelijke Nederlanden 1559—1561*, 's-Gravenhage, 1922, p. 23.
- 43) Dit „Craendonck” is vermoedelijk achteraan gekomen in de lijst, doordat de schrijver van de bul het op de plaats, waar het thuishoorde, vergeten had. In het project van de bul staat het terecht tussen „Soerendonck” en „Buel”. Zie Dierickx, *Documents inédits*, I, p. 281.
- 44) Op de reeds eerder vermelde kaarten komt Uitwijk echter wel voor ; het is goed mogelijk, dat het bij het opsommen der plaatsen over het hoofd is gezien.
- 45) Dossier : Sonnius, Metsius enz.
- 46) In deze lijst komen nl. de dekenaten St. Oedenrode en Bergeijk voor, die beide in 1621 door bisschop Zoes werden opgericht. Zie Schutjes, III, p. 15.
- 47) In zijn reeds eerder aangehaald werk (p. 126—127) constateert Fl. Prims : „Bij de organisatie der nieuwe bisdommen in 1559 en volgende jaren, wordt den bisschop van 's-Hertogenbosch de abtswaardigheid van Tongerlo toegewezen, waaruit volgt, dat het bisdom zich uitstrekken zal in de Antwerpse Kempen tot Tongerlo—Westerloo. Maar de parochie *Kasterlee*, dat Kamerijks was, en Eindhout en Meerhout, die tot het Luikse behoorden, zijn nu onder het bisdom *Antwerpen*”. Hetgeen ook blijkt uit zijn notitie op pag. 156 : „In 1570 vormde bisschop Sonnius van *Antwerpen* een dekenij Herentals die geheel het huidig grondgebied omgreep, maar bovendien de parochieën van *Kasterlee*, Eindhout... en Vorst insloot”. (Cursivering van ons).
- 48) A.w., (zie nota 42) p. 11—12.
- 49) a.w., p. 19.
- 50) a.w., p. 59—62.
- 51) a.w., p. 227.
- 52) a.w., p. 228—229.
- 53) Er staat „Ruwoldi”.
- 54) Wanneer hier het woord „erexerat” wordt tussengevoegd (en ook achter „in cathedrales ecclesias” in de 2de hierna volgende regel), is de zin duidelijk. Vermoedelijk is het woord uitgevallen. Vergelijking met de tekst van de incorporatiebul van Tongerlo wettigt dit vermoeden ten volle. Zie Foppens, *Historia Episcopatus Silvaeducensis*, blz. 57 regel 6 van onder.
- 55) Zie Dierickx, *Documents inédits*, I, p. 226.
- 56) Salvatore Pacini, bisschop van Chiusi. Deze was benoemd tot nuntius in de Spaanse landen, maar kreeg opdracht eerst naar de Nederlanden te gaan om daar als apostolisch commissaris de circumscripctie te regelen. Zie Dierickx, a.w. p. 227v.
- 57) „Antonius” is Kardinaal Granvelle, toen nog bisschop van Atrecht. Over de Commissie van Vijf zie boven blz. 7 en Dierickx, *De oprichting* enz. blz. 71vv.
- 58) Paulus IV overleed 18 aug. 1559 ; zijn opvolger, Pius IV, werd gekozen 25 dec. van hetzelfde jaar.
- 59) Het mandaat is de breve van 10 juli 1559 en de „posteriores litterae”

- zijn het schrijven van Pacini van 7 oct. 1559 aan Granvelle en de andere commissieleden. Dierickx, *Documents* I p. 226—229.
- 60) Op welke „eerstgenoemde” brieven hier bedoeld wordt, is niet helemaal duidelijk. Zijn het de brieven, vermeld in de vorige voetnoot, dan komt de vraag, welk onderdeel van hun inhoud eigenlijk „commodior” maakt is. Niet onwaarschijnlijk verwijst de bul hier naar punt 1 van de Inleiding.
- 61) Er staat „Strensel”.
- 62) Er staat „Pappel”.
- 63) Zie voetnoot 67.
- 64) Arnold Streysters, abt van Tongerlo, was 17 aug. 1560 te Mechelen overleden. Zie hiervoor ook Foppens, a.w. blz. 58.
- 65) Er staat „prospectam”.
- 66) Er staat „invaluisset”.
- 67) D.w.z. na de wijziging in het oorspronkelijk project van (juli) 1560, waarover bl. 16.
- 68) „Loca” is vaag en we hebben het met het even vage „plaatsen” weergegeven op bl. 9 en 16.
- 69) Foppens voegt achter „a” het woord „parochiis”, hetgeen onnodig is, aangezien even verder in de tekst de term „parochialibus ecclesiis” volgt, die zowel voor Gilze en Princenhage als voor Gerwen geldt. Dan is tevens de opeenvolging van de tweemaal herhaalde, raadselachtige voorzetsels „a” en „de” verklaard!
- 70) Troren is Thorn. Zie ook Dierickx, a.w. I p. 523.
- 71) Er staat „Selmont”.
- 72) Doet enigszins vreemd aan, omdat volgens de bul zelf Gerwen onder het Bossche diocees valt. Mogelijk heeft de opsteller van deze passage daar geen erg in gehad, maar toch getwijfeld, of het wel tot hetzelfde bisdom behoorde als de twee tevoren vermelde Antwerpse parochies. Zie over deze Gerwense tienden A. M. Frenken, *Memoriaal der dorpen en parochies Gerwen, Nuenen en Nederwetten, 's-Hertogenbosch* 1948, bl. 27—29.
- 73) Dit „dignitates inibi” staat hier een beetje als het „mysterium fidei” in de Canon!
- 74) Hier is aan de tekst iets veranderd. Vermoedelijk moet vóór „quos” gelezen worden „decem”. Zo staat het ook bij Miraeus—Foppens. Toch geeft de correctie in de tekst de indruk, dat er een woord méér gestaan heeft.
- 75) Dit „aut” staat hier te veel; ofwel is hier het woord „doctoratu” vóór „aut” uitgevallen.
- 76) Het is mogelijk, dat hier „clausis” gelezen moet worden.
- 77) Vanaf „et causa” tot en met „occurrentes per” is er duidelijk iets in de tekst veranderd (verbeterd?) Uit het gecompriëerde schrift zou men opmaken, dat er eerst een woord vergeten was.
- 78) Over de wijziging in de tekst zie hiervóór bladz. 12.
- 79) In de zin van „abfuerint”.
- 80) Deze hele passus vanaf „Et cum fructus” ontbreekt bij Foppens zowel in zijn Supplement op Miraeus als in zijn *Historia Episcopatus Silvaeducensis*, alsook in „*Oudheden en Gestichten enz.*” Zie boven bladz. 3 en 14. Merkwaardig, maar consequent is, dat bij hem ook in de conclusie van de bul de woorden „applicationis” en „appropriationis”, die op deze passus moesten slaan zijn weggelaten. Zit hier een duister geheim?
- 81) Foppens geeft hier „conventuum”.

- 82) Foppens voegt hier „divisiones” tussen.
- 83) Dit schijnt te moeten zijn de bisschop van Amelia. Schutjes in Deel II bl. 16 heeft er ten onrechte de bisschop van Kamerijk van gemaakt.
- 84) Bij Foppens leest men hier „Non obstante... nostri voluntate” enz., hetgeen wel niet nodig was, aangezien „non obstantibus” enige regels verder gevolgd wordt door „aliisque apostolicis constitutionibus” enz., waardoor tevens de meervoudsvorm verklaard wordt. Waarschijnlijk heeft hij dat „voluntate” aangevuld uit een andere circumscriptionbul. Zie daarvoor Brom—Hensen, *Romeinse Bronnen* (R.G.P. n. 52) bl. 82.
- 85) Zie voetnoot 80.
-

Nieuwe gegevens over M. F. van Camp, benoemd-bisschop van Den Bosch van 1810—1814

door

Dr. W. A. J. MUNIER ss.cc.

In de vorige jaargang van dit tijdschrift ¹⁾ publiceerde ik een aantal stukken betreffende de benoeming van P. J. de Pauw tot bisschop van Den Bosch door Napoleon, nadat de keizer, zonder de paus er in te kennen, er toe was overgegaan dit bisdom weer op te richten. In aansluiting daarop volgen hier een aantal documenten betreffende de Antwerpse pastoor M. F. Van Camp ²⁾ die kort na de dood van De Pauw tot diens opvolger benoemd werd. Hoewel over deze tweede kandidaat van Napoleon meer bekend was dan over zijn voorganger, ben ik toch van mening dat de inhoud van de hier volgende documenten een belangrijke aanvulling biedt. Het documentatiemateriaal betreffende de geschiedenis van de Bossche kerk tijdens het Napoleontische bewind dat tot nu toe ter beschikking stond, stamt bijna uitsluitend uit de kringen van degenen die zich tegen de keizerlijke politiek verzet hebben, en was bijgevolg eenzijdig gekleurd. Voor een juist beeld zal het materiaal uit de archives nationales te Parijs en uit het rijksarchief te Den Bosch onontbeerlijk zijn. Met behulp hiervan zullen de eenzijdigheden die tot nu toe ook de studies van historici hebben gekenmerkt, kunnen worden bijgeschaafd. Als bijdrage daartoe volgt hier een keuze uit documenten zowel uit Parijs als uit Den Bosch. Ik heb voornamelijk die documenten opgenomen die in de eerste plaats de persoonlijke reacties van Van Camp op zijn benoeming duidelijk maken en die verder de initiatieven illustreren die hij in samenwerking met de Franse

autoriteiten als benoemd-bisschop ontplooide om legalisering van zijn positie van kerkelijke kant en de erkenning van zijn gezag in het bisdom te verkrijgen. Het hier volgende betreft voornamelijk het eerst genoemde aspect. In een volgende bijdrage zullen documenten worden opgenomen die meer op het tweede aspect betrekking hebben.

De eerste twee documenten die hier volgen, hebben niet direct betrekking op Van Camp. Ik heb ze hier slechts opgenomen ter aanvulling van het laatste nummer van mijn vorige publicatie dat een rapport bevatte van de minister van eredienst aan Napoleon waarin hij voorstellen deed om de benoemde bisschop — op de datum van het rapport was dit nog De Pauw — aan een passende behuizing te helpen. Het eerste nummer bevat een brief van de minister van eredienst aan de prefect van het departement van de Rijnmonden waarin deze wordt opgeroepen de nodige maatregelen te treffen om de bisschop in het bezit te stellen van het oude bisschoppelijk paleis dat hem krachtens keizerlijke decreet kort te voren ter beschikking was gesteld. In antwoord op deze brief schrijft de prefect hem enkele dagen later dat hij inmiddels reeds de nodige maatregelen getroffen heeft (nr. 2). Zoals uit enkele andere stukken die hierna gepubliceerd worden blijkt, vormde deze aangelegenheid ook tijdens de eerste contacten tussen Van Camp en zijn opdrachtgevers een voorwerp van zorg en moeilijkheden, en dit zou nog lang zo blijven.

De twee volgende stukken (de nrs. 3 en 4) geven de officiële tekst van het keizerlijk decreet van Van Camp's benoeming en de brief waarmee de minister van eredienst hem hiervan in kennis stelde. Deze beide stukken zijn weliswaar reeds eerder gepubliceerd in de *Revue belge de numisque*,³⁾ maar omdat dit tijdschrift betrekkelijk moeilijk bereikbaar is, worden zij hier opnieuw opgenomen.

De brief van 26 oktober 1810 is het eerste persoonlijke schrijven van Van Camp waarin hij op het bericht aangaande zijn benoeming reageert (nr. 5). Uit de inhoud van deze brief valt op te maken dat hij zich van de aanvang af resoluut en zonder

enige beperking ter beschikking stelde voor de uitvoering van de keizerlijke politiek ten aanzien van de herstelde zetel. Hij rekende het zich tot zijn plicht heel zijn ijver en werkkraft te wijden „au bien de ses sujets et à la gloire de la religion”. Beide belangen liggen voor hem in elkaars verlengde, want de wil van de keizer geldt voor hem als een bevel van de hemel. In een brief van 30 oktober geeft de prefect van het departement van de Twee Nethen, die namens het ministerie van eredienst de officiële stukken betreffende de benoeming aan Van Camp had moeten overhandigen, kort en zakelijk de indrukken weer over het contact met de benoemd-bisschop. Hij signaleert in het bijzonder de gevoelens van dankbaarheid die Van Camp bezielde (nr. 6). In een volgend schrijven (nr. 7) wijst dezelfde autoriteit op het wederzijds vertrouwen dat zich tijdens de eerste contacten tussen hem en Van Camp ontwikkelde, en hij verzoekt in naam van de benoemd-bisschop om nadere instructies over hetgeen deze in de gegeven omstandigheden te doen stond. Eind november verklaart Van Camp zelf zich bereid om in overeenstemming met de inmiddels ontvangen instructies zich naar Parijs te begeven en daar de krachtens het concordaat voorgeschreven eed van trouw aan de keizer af te leggen (nr. 8). Enkele dagen later bericht hij zijn aankomst in de Franse hoofdstad en verzoekt hij om een audiëntie bij de minister van eredienst (nr. 9). Op 2 december legde hij ten overstaan van de keizer de betreffende eed af. De tekst van het hiervan opgemaakte procesverbaal, die eveneens in bovengenoemd tijdschrift is afgedrukt, wordt hier opnieuw opgenomen om dezelfde reden als boven vermeld (nr. 10).

Enkele dagen later schreef de minister van eredienst aan de prefect van het departement van de Rijnmonden dat het de bedoeling van de keizer was dat de nieuw-benoemde bisschop zich zo spoedig mogelijk naar Den Bosch zou begeven. In verband daarmee geeft hij bevel op korte termijn het bisschoppelijk paleis in gereedheid te brengen (nr. 11). In antwoord hierop schrijft de prefect op 8 december dat er nog steeds moeilijkheden zijn om het paleis vrij te krijgen voor zijn nieuwe bestemming. Hij

kan echter verzekeren dat hieraan spoedig een eind zal komen en dat hij bovendien een regeling getroffen heeft om de bisschop voorlopig elders onder te brengen, wanneer hij vóór de tijd dat zijn paleis ter beschikking zal zijn, in Den Bosch zou arriveren (nr. 12). Op 13 december stuurt de minister van eredienst aan Van Camp het keizerlijk decreet van 8 december, waarbij hem de Sint Jan als kathedrale kerk wordt toegewezen en een nieuwe verdeling der kerken in zijn bisschopsstad tussen katholieken en protestanten verordend wordt (nr. 13). Op dezelfde dag geeft hij aan de prefect instructies over de wijze van uitvoering (nr. 14). Zorgvuldig moet er over gewaakt worden dat de protestanten die de Sint Jan moeten afstaan, zich niet te beklagen zullen hebben over de manier waarop voor hun belangen gezorgd wordt. Het keizerlijk decreet zelf bepaalde dienaangaande dat de Sint Gertrudiskerk aan hen moest worden overgedragen. De minister wijst er op dat bij de inrichting van deze kerk voor de protestantse eredienst er voor gezorgd moet worden dat al het hiervoor noodzakelijke ook werkelijk ter beschikking komt. Enkele dagen later bericht de prefect dat hij inmiddels in overeenstemming met deze instructies reeds de nodige maatregelen genomen heeft (nr. 16).

Op 15 december richt de minister zich opnieuw tot Van Camp, nu om hem op de hoogte te stellen van het bericht van de prefect aangaande zijn huisvesting (nr. 15). Van Camp meldt op zijn beurt op 18 december aan de minister de ontvangst van diens brief van 13 december (nr. 17). Hij blijkt nog niet op de hoogte te zijn van wat inmiddels te Den Bosch werd gedaan met het oog op zijn huisvesting en informeert daarom bij de minister naar de stand van zaken. Hij meldt bovendien dat hij nog geen nieuws kan verstrekken over de uitvoering van een van de opdrachten die hij te Parijs ontving, nl. alles in het werk te stellen om de kerkelijke autoriteiten binnen het territorium van zijn bisdom te bewegen hun jurisdictie aan hem af te staan. In antwoord op deze brief herhaalt de minister op 11 januari 1811 dat niets zijn vertrek naar Den Bosch in de weg staat. In de veronderstelling dat hem reeds eerder een bericht daarover bereikt zal

hebben, spreekt hij de hoop uit dat Van Camp inmiddels op de plaats van zijn bestemming zal zijn aangekomen. Hij dringt er bij hem op aan zo spoedig mogelijk werk te maken van zijn opdracht aangaande de jurisdictie (nr. 18).

Waarschijnlijk moest deze brief naar Antwerpen worden doorgestuurd, omdat Van Camp nog steeds niet naar zijn bisschopsstad was vertrokken. Op 15 januari arriveerde hij pas in Den Bosch en enkele dagen later stelde hij daarvan de minister van eredienst in kennis (nr. 19). Bij wijze van excuus voor zijn verlate aankomst wijst hij op de slechte weersomstandigheden die hem tot dan toe verhinderd hadden naar Den Bosch te vertrekken. In antwoord op de aanmerkingen van de minister wijst hij er op dat hij eerst nu zijn volle aandacht kan gaan wijden aan de zaak van de jurisdictie. Deze zaak is ingewikkelder dan de minister schijnt te veronderstellen. Hij spreekt nochtans de hoop uit dat hij ze spoedig tot een goed einde zal kunnen brengen. Tot zijn vreugde kan hij meedelen dat de inwoners van Den Bosch, de geestelijkheid in het bijzonder, hem onder blijken van grote vreugde hebben ontvangen, en dat hij de volle medewerking geniet van de prefect van het departement en de burgemeester van de stad. In de gedachtengang van Van Camp waren dit ongetwijfeld gunstige voortekenen. De tweede reeks documenten, die ik in een volgende aflevering van dit tijdschrift hoop te publiceren, zullen duidelijk maken dat hij in zijn verwachtingen bedrogen is.

Vermelding verdient nog dat van de hier gepubliceerde stukken de nrs. 3, 4, 5, 8, 9, 10, 17 en 19, originelen zijn.

1. **Bigot de Prémeneu aan Fermin de Beaumont, prefect van het departement van de Rijnmonden.**

Parijs, Archives nationales F² I 1393, f. 3.

Paris, 1e 6 août 1810.

Monsieur le Préfet,

Je vous transmets une expédition en forme du décret ⁴⁾ par lequel S.M. met le palais épiscopal de Bois-le-Duc à la disposition

de Monsieur l'évêque de cette ville pour lui servir et à ses successeurs de logement.

Je vous invite, Monsieur le Préfet, à prendre les mesures pour l'exécution de ce décret ; présumant que l'évêque s'y rendra incessamment, il seroit à désirer qu'il pût sur le champ y loger. Ce sont les départemens qui, dans les autres diocèses, font les frais de l'ameublement du palais épiscopal.

Agréez etc.

2. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediensst.

Parijs, Archives nationales F² I 1393, f. 3.

Bois-le-Duc, le 10 août 1810.

Monseigneur,

J'ai reçu avec la lettre que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'adresser le 6 de ce mois l'ampliation du décret de Sa Majesté qui met le palais épiscopal à la disposition de Monsieur l'évêque de cette ville pour lui servir et à ses successeurs de logement.

J'ai pris toutes les mesures qui peuvent assurer l'exécution du décret de S.M. et des ordres que me donne V. Exc. Je suis persuadé qu'à son arrivée Monsieur l'évêque pourra s'y loger ayant invité Monsieur le Maire de Bois-le-Duc⁵⁾ de faire meubler sans délai les principaux appartemens de ce bâtiment.

Je suis avec respect etc.

3. Keizerlijk decreet betreffende de benoeming van Van Camp.

Au Palais de Fontainebleau, le 22 octobre 1810.

Napoléon, Empereur des Français, Roi d'Italie et Protecteur de la Confédération du Rhin, etc., etc., etc.

Nous avons décrété et décrétons ce qui suit :

Art. 1er.

Nous nommons à l'évêché de Bois-le-Duc le sieur Van Camp, curé de Saint-Jacques d'Anvers.

Art. 2.

Notre Ministre des Cultes est chargé de l'exécution du présent décret.

Signé : Napoléon.

Par l'Empereur :
Le Ministre Secrétaire d'Etat,
Signé : H.-B. Duc de Bassano 6).

Pour expédition conforme :
Le Ministre des Cultes,
Bigot de Prémeneu.

Par le Ministre :
L'auditeur au Conseil d'Etat,
Secrétaire général,
V.-D. Janzé 7).

4. Bigot de Prémeneu aan Van Camp.

Paris, 23 octobre 1810.

Monsieur le Curé,

C'est avec une grande satisfaction que je vous donne l'avis de votre nomination à l'évêché de Bois-le-Duc. Vous recevez ainsi de Sa Majesté le témoignage le plus éclatant de vos vertus, des bons principes que vous avez professés 8).

Je félicite l'Eglise de Bois-le-Duc d'avoir à sa tête un Prélat qui mettra toute sa gloire à manifester à la fois pour l'Eglise et pour le Gouvernement le plus entier et le plus inaltérable dévouement.

Je vous prie, Monsieur, d'agréer l'assurance de ma considération distinguée.

Le Ministre des Cultes,
Le Cte Bigot de Prémeneu.

Mr le Curé de St. Jacques d'Anvers,
nommé à l'évêché de Bois-le-Duc.

5. Van Camp aan de minister van erediensst.

Parijs, Archives nationales F¹⁹ 894.

Anvers, le 26 octobre 1810.

Monseigneur,

J'ai reçu, avec la lettre de V. Exc. du 23 de ce mois, l'expédition du décret de Sa M. l'Empereur, qui me nomme évêque de Bois-le-Duc. J'accepte, avec la plus vive reconnaissance, cette nouvelle marque des bontés de S. M. Les expressions me manquent pour rendre les sentimens dont je suis pénétré.

Mon mérite est bien au-dessous de l'opinion que S. M. daigne

d'en avoir, mais il suffit qu'Elle m'ait jugé digne de sa confiance et de son attention, pour que je me croie obligé, par devoir et par reconnaissance, à sacrifier tout mon zèle et tous mes travaux au bien de ses sujets et à la gloire de la religion.

Je remercie V. Exc., Monseigneur, du témoignage honorable qu'elle rend à mes principes. J'espère de justifier l'idée qu'elle veut bien en avoir par mon application à préserver le troupeau, qui m'est confiée, de tous les écarts, qui pourraient troubler la paix de la terre par une fausse interprétation des ordres du ciel.

Je suis avec un profond respect et un dévouement sans bornes de V. Exc., Monseigneur,
le très humble serviteur, M. F. Van Camp, curé de S. Jacques.

6. De Voyer d'Argenson, prefect van het departement van de Twee Nethen aan de minister van erediensst.

Parijs, Archives nationales F¹⁹ 894.

Anvers, le 30 octobre 1810.

Monseigneur,

J'ai reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser le 23 de ce mois pour faire tenir à Monsieur le Curé de S. Jacques d'Anvers. Je me suis aussitôt empressé de me rendre chez lui et de lui remettre en mains propre (sic) le paquet contenant le décret impérial, qui le nomme évêque de Bois-le-Duc, et la lettre flatteuse, qui l'accompagnait et dont il m'a donné connoissance, en témoignant la reconnaissance qu'il en résentait (sic).

J'ai l'honneur etc.

7. De Voyer d'Argenson, prefect van het departement van de Twee Nethen aan de minister van erediensst.

Parijs, Archives nationales F¹⁹ 894.

Anvers, le 19 novembre 1810.

Monseigneur,

Monsieur l'Evêque de Bois-le-Duc, qui m'a plusieurs fois donné des témoignages de confiance et qui a toute la mienne, m'a fait part de quelques doutes et m'invite à les soumettre à V. Exc.

Il désireroit savoir s'il doit se rendre incessamment à Paris pour solliciter la faveur d'être admis à prêter son serment à S.M., ou attendre à Anvers les ordres qui lui seront donnés ultérieurement.

La même circonspection, qui lui fait craindre que toute démarche à ce sujet ne fut considérée comme prématurée, lui inter-

dit d'entrer en correspondance avec V. Exc. sans son autorisation expresse ; il en sent néanmoins la nécessité, soit pour y puiser les conseils propres à le guider dans sa nouvelle carrière, soit pour l'intérêt du diocèse dont l'administration très compliquée vient de lui être confiée, puisqu'il n'espère y recueillir les fruits du zèle, qui l'anime, qu'autant que V. Exc. daignera accueillir ses observations avec confiance et ses questions avec bonté.

Je m'empresserai, Monseigneur, de faire connoître à Monsieur l'Evêque de Bois-le-Duc la décision qu'il vous plaira de rendre au sujet de cette lettre, qui lui a également été communiquée.

J'ai l'honneur etc.

8. Van Camp aan de minister van eredienst.

Parijs, Archives nationales F¹⁹ 894.

Anvers, ce 23 novembre 1810.

Monseigneur,

J'ai reçu avec la plus vive reconnaissance les ordres que V. Exc. m'a fait l'honneur de m'adresser le 19 de ce mois,⁹⁾ et qui me sont parvenus le 23 suivant, par lesquels je suis appelé à Paris pour prêter le serment en qualité d'évêque de Bois-le-Duc.

N'ayant rien tant à coeur que de prouver ma parfaite obéissance au désir de V. Exc., je me mettrai en route pour Paris lundi prochain 26 courant,¹⁰⁾ et j'espère peu de jours après de témoigner à V. Exc. la reconnaissance que m'inspirent les expressions gracieuses dont Elle a daigné accompagner cet ordre.

J'ai l'honneur d'être avec le plus parfait devouement,

Monseigneur, de V. Exc. le très humble et très obeisant (sic) serviteur

M. F. Van Camp, nommé évêque de Bois-le-Duc.

9. Van Camp aan de minister van eredienst.

Parijs, Archives nationales F¹⁹ 894.

Paris, ce 27 de novembre 1810.

Monseigneur,

Je m'empresse de vous annoncer mon arrivement (sic) à Paris, en vous priant de me vouloir accorder la faveur d'une audience et de m'en vouloir indiquer l'heure.

Agréer les sentimens de mon profond respect avec lequel j'ai l'honneur (sic) d'être

de V. Exc., Monseigneur, votre très humble et très obeïssant serviteur

M. F. Van Camp, nommé évêque de Bois-le-Duc.

De l'hôtel de Mismes,
Rue Grenelle S. Honoré,
Paris.

10. Procesverbaal van de eedaflegging van Van Camp te Parijs.

L'an mil huit cent dix, le dimanche deuxième jour de décembre, à l'heure de midi, Sa Majesté l'Empereur et Roi assistant à la messe, dans la chapelle impériale des Tuileries,

Nous soussigné Joseph Fesch, cardinal-prêtre de la Sainte Eglise romaine, du titre de Notre Dame de la Victoire, archevêque de Lyon, grand aumônier de l'Empire, etc., etc.

Avons présenté au serment prescrit par le Concordat, après qu'il y eût été préalablement appelé par M. Charrier de la Roche, évêque de Versailles, premier aumônier de S.M., M. Mathias-François Van Camp, nommé à l'évêché de Bois-le-Duc, lequel s'est mis à genoux devant Sa Majesté et la main posée sur le livre des Evangiles, a prononcé, à haute et intelligible voix, la formule du susdit serment.

En foi de quoi nous avons fait dresser le présent procès-verbal au secrétariat de la Grande Aumônerie, le trois décembre dix-huit cent dix, et l'avons signé avec le dit Seigneur Evêque.

Ainsi signé : M. F. Van Camp, nommé à l'évêché de Bois-le-Duc, et J. Card. Fesch.

Pour copie conforme :

Le Secrétaire général

de la Grande Aumônerie de l'Empire,
Gentrier.

11. Bigot de Préameneu aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

Parijs, Archives nationales F^{19*} 240, nr. 997.

(5 déc.)

Monsieur le Préfet,

L'intention de l'Empereur est que Monsieur l'Evêque de Bois-le-Duc se rende d'un jour à l'autre dans son diocèse. Il est en conséquence nécessaire que vous donniez des ordres pour qu'à son arrivée il trouve dans la maison qui lui est destinée un appar-

tement où il puisse loger. Si la maison n'est pas pourvue de meubles, il faudra aviser aux moyens de lui procurer pour ceux qui peuvent lui être nécessaires.¹¹⁾

Vous voudrez bien m'informer le plutôt possible de ce que vous aurez fait à cet égard.

12. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediensst.

Parijs, Archives nationales F² I 1393, f. 6v.

Bois-le-Duc, le 8 décembre 1810.

Monseigneur,

J'aurai l'honneur d'exécuter les ordres que j'ai reçu de Votre Excellence dans la lettre qu'elle m'a adressée le 5 décembre dernier.¹²⁾

L'évêché de Bois-le-Duc n'est pourvu d'aucuns meubles. Je ferai en sorte, Monseigneur, de suppléer provisoirement au dénuement dans lequel il se trouve, et j'ai la certitude qu'au 1er janvier prochain plusieurs appartemens seront disposés pour recevoir l'évêque.

Déjà, Monseigneur, ces préparatifs seroient terminés sans les circonstances embarrassantes où s'est trouvé Monsieur le Maire de Bois-le-Duc pour loger le général commandant dans le département qui occupe encore la maison appelée ci-devant le commandement, qui avoit toujours été destinée au militaire et qui maintenant doit servir de palais épiscopal.¹³⁾

Il a été impossible à Monsieur le Maire de placer convenablement Monsieur le Général ailleurs que dans la maison occupée actuellement par le receveur général par interim du département ; elle sera à la disposition de Monsieur le Général Bertrand à la fin de décembre.

Monsieur l'Evêque de Bois-le-Duc trouvera auparavant, Monseigneur, des appartemens disposés pour le loger s'il vient dans son diocèse avant la fin de l'année.¹⁴⁾

Je suis avec respect etc.

13. Bigot de Préameneu aan Van Camp.

Parijs, Archives nationales F¹⁹ 702².

(13 déc.)

Je vous ai promis¹⁵⁾ de vous adresser directement et sur le champ une expédition de décret qui met l'ancienne cathédrale de Bois-le-Duc à votre dispositions (sic).¹⁶⁾ Je l'envoie, en même

tems qu' à vous, au Préfet des Bouches-du-Rhin en l'engageant à prendre toutes les mesures nécessaires pour une prompte exécution.

Ce sera pour vous une grande satisfaction en arrivant à Bois-le-Duc, où je désire que vous vous rendiez le plus promptement possible.

Vous voudrez bien me marquer où vous en êtes pour les pouvoirs spirituels.¹⁷⁾

14. Bigot de Préameneu aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

Parijs, Archives nationales F² I 1393, f. 5.

Paris, le 13 décembre 1810.

Monsieur le Préfet,

J'ai l'honneur de vous adresser une expédition du décret que S. M. vient de rendre pour la distribution des églises de la ville de Bois-le-Duc entre les communions catholiques et réformées.¹⁸⁾ Je vous prie de prendre toutes les mesures nécessaires pour la prompte exécution de ce décret et de me prévenir de ce que vous aurez fait à cet égard.

Relativement à la cathédrale, l'orgue, la chaire et les fonts baptismaux et les autres objets qui peuvent être considérés comme d'attache à l'édifice, sont à l'usage du culte catholique, devront y être laissés. On devra remettre aux réformés les tribunes, bancs, pupitres etc. dont ils se servent pour leur culte, et on distribuera à la cathédrale et à l'église des Croisiers, chacune selon ses besoins, tout ce qui se trouvera dans les petites églises catholiques qui devront être fermées.

Je recommande aussi à Votre Excellence, pour que les réformés n'aient pas à se plaindre, de leur donner pour l'église de Ste Gertrude le meilleur des orgues qui seront dans les petites églises avec une chaire et de faire procéder le plus promptement possible à la vente des églises supprimées pour en employer le prix aux travaux ordonnés par le décret, notamment à la salle de consistoire dont les réformés ont besoin.

Agréez, Monsieur le Préfet, l'assurance de ma parfaite considération.

15. Bigot de Préameneu aan Van Camp.

Parijs, Archives nationales F^{19*} 153, f. 48.

(15 déc.)

Je m'empresse de vous adresser copie de la lettre que je viens

de recevoir du Préfet des Bouches-du-Rhin. Vous y verrez que vous pourrez occuper votre palais épiscopal au 1er janvier et, qu'en attendant cette époque, on a eu soin de vous préparer un appartement convenable.

16. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediens.

Parijs, Archives nationales F² I 1393, f. 6v.

Bois-le-Duc, le 17 décembre 1810.

Monseigneur,

J'ai reçu avec la lettre de Votre Excellence du 13 de ce mois l'expédition du décret impérial du 8 qui ordonne une nouvelle répartition des églises de Bois-le-Duc, entre la communion catholique et protestante.

J'ai l'honneur d'informer Votre Excellence que je viens de prendre des mesures pour assurer l'exécution du décret en me conformant exactement à ses instructions.

Je suis avec respect,

Monseigneur,
votre très humble et très obéissant serviteur.

17. Van Camp aan de minister van erediens.

Parijs, Archives nationales F¹⁹ 702².

Anvers, le 18 décembre 1810.

Monseigneur,

J'ai l'honneur d'accuser à V. Exc. la réception d'une expédition du décret qui met l'ancienne cathédrale à ma disposition.

Désirant satisfaire au plutôt à ses désirs de me rendre de suite à ma destination, je viens d'écrire à Mrs les Préfet et Maire de cette ville pour savoir si le logement, qui dès le mois d'août m'avoit été fixé,¹⁹⁾ est en état de me recevoir.

J'aurai l'honneur d'informer V. Exc. de ma situation à l'égard des pouvoirs spirituels aussitôt que j'aurai une certitude sur cette affaire qui ne peut être traitée que sur les lieux.

Je suis avec un profond respect,
de V. Exc. le très humble et très obéissant serviteur,

M. F. van Camp, nommé évêque de Bois-le-Duc.

18. **Bigot de Prémeneu aan Van Camp.**Parijs, Archives nationales F¹⁹ 894.

(11 janv. 1811)

La lettre du Préfet des Bouches-du-Rhin que je vous ai communiquée le 15 décembre dernier, a dû vous parvenir depuis la vôtre du 18 du même mois. J'espère qu'ayant la certitude de trouver un logement convenable, vous vous serez rendu dans votre ville épiscopale.

Vous m'écriviez le 18 décembre que vous m'informeriez de votre situation à l'égard des pouvoirs spirituels aussitôt que vous sauriez quelque chose de certain. J'aurais désiré que vous m'eussiez communiqué les démarches, soit auprès l'ancien évêque de Ruremonde,²⁰⁾ soit auprès l'ancien prince-évêque de Liège,²¹⁾ soit auprès le vicaire apostolique qui doit être de retour à Bois-le-Duc.²²⁾ Mon intention est de seconder votre zèle près le gouvernement pour que vous soyez promptement en activité de servir.

P.S. J'ai lieu d'être étonné que le vicaire apostolique de Bois-le-Duc ait quitté Paris sans se présenter chez moi.²³⁾

19. **Van Camp aan de minister van erediensst.**Parijs, Archives nationales F¹⁹ 894.

Bois-le-Duc, le 19 janvier 1811.

Monseigneur,

Les glaces et le débordement des eaux ne m'ont pas permis de me rendre ici avant le 15, comme j'ai eu l'honneur d'en informer V. Exc. le 26 décembre dernier, et ce n'est qu'alors que sa lettre du 11 janvier m'a été remise.

Ce n'est aussi qu'en ce moment que je peux m'occuper des pouvoirs spirituels auprès de Monsieur le Vicaire Apostolique de cette ville.²⁴⁾ Cette affaire ne pourra être traitée aussi promptement que je le souhaitois, parce que, loin de se rendre ici, il a été retenu à Malines sous la surveillance de Monsieur l'Archevêque, et que, dans la disposition actuelle des esprits, il faut tout espérer de la persuasion, tandis qu'un commencement d'administration, signalé par la violence, mettroit peut-être le feu au diocèse. Au reste, cette affaire une fois terminée, j'ai lieu de croire que Messieurs les Evêques de Ruremonde et de Liège ne balanceront pas à seconder mes désirs. L'excellent esprit qui anime

Monsieur le Vicaire Apostolique de Breda²⁵⁾ seroit pour moi d'un avantage inappréciable, si son arrondissement étoit réuni au diocèse qui m'est confié (on ignore encore auquel il appartiendra).²⁶⁾

Il m'est bien doux de pouvoir assurer à V. Exc. que les habitans de cette ville m'ont prodigué à l'envie les signes les moins équivoques de la plus vive satisfaction. Le clergé s'est présenté le premier à mon audience.²⁷⁾ Je suis très satisfait de Monsieur le Préfet et de Monsieur le Maire qui s'est occupé de suite des moyens d'exécuter le décret impérial qui rend l'église cathédrale à sa première destination.

Je suis avec respect,
de V. Exc., le très humble et très obéissant serviteur,
M. F. van Camp, évêque de Bois-le-Duc.

P.S. Monsieur le Vicaire Apostolique m'a assuré s'être présenté chez V. Exc. avant son départ de Paris, et qu'il n'a pu être admis à son audience.²⁸⁾

NOTEN

- 1) 25(1961)145—156.
- 2) De voornaamste gegevens over zijn levensloop in : Nw Ned. Biogr. Wb. VI, 225—257.
- 3) 61(1905)332—351 : E. Lombaerts, Le sceau de M. F. van Camp, évêque-nommé de Bois-le-Duc ; de hier onder de nrs 3, 4 en 10 opgenomen stukken resp. op blz. 342, 343, 344. Volgens mededeling van de auteur van deze bijdrage stammen zij uit een particulier archief dat niet nader wordt aangeduid.
- 4) De tekst van dit decreet, uitgevaardigd op 3 aug. 1810, heb ik niet kunnen vinden. Van een voorontwerp was sprake in een rapport van de minister van erediensdienst aan Napoleon van 1 aug. 1810, cfr. B.B. 25 (1961) 154.
- 5) A. G. Verheijen.
- 6) H. B. Maret.
- 7) Deze was overeenkomstig een keizerlijk decreet van 15 mei 1810 benoemd tot commissaire pour l'organisation du culte dans les pays nouvellement réunis, cfr. B.B. 25(1961)156, aant. 24.
- 8) Van Camp had zijn benoeming te danken aan de correcte houding die hij in de voorafgaande jaren tegenover de Franse machthebbers had ingenomen.
- 9) Dit stuk heb ik niet kunnen vinden.
- 10) Afgaande op de datering van de volgende brief moet hij nog eerder naar Parijs zijn vertrokken.
- 11) Overeenkomstig beschikkingen van vroeger datum ; cfr. hiervóór de nrs 1 en 2.
- 12) Ook dit stuk heb ik niet kunnen vinden.
- 13) Voor de geschiedenis van dit gebouw cfr. A. F. O. van Sasse van Ysselt, Het gebouw der R.K. lycea in de Hinthamerstraat te 's-Hertogenbosch, 's-Hertogenbosch 1928.

- 14) Hij zou logeren in de pastorie van deken Hoogaerts, cfr B.B. 1(1917/18) 184.
- 15) Tijdens het verblijf van Van Camp te Parijs.
- 16) Dit decreet werd uitgevaardigd op 8 december. De teruggave van de Sint Jan was echter reeds lang te voren overwogen, cfr o.a. B.B. 25 (1961)154.
- 17) Bedoeld is de overdracht van jurisdictie aan Van Camp door de verschillende kerkelijke gezagsdragers in het departement van de Rijnmonden. Volgens de zienswijze van de regering zou op deze manier althans een voorlopige oplossing bereikt kunnen worden voor de moeilijkheden die voortvloeiden uit de weigering van de paus om aan de door Napoleon benoemde bisschoppen de institutio canonica te geven.
- 18) Ook hier het decreet van 8 december bedoeld. Cfr. voor heel deze affaire B.B. 1 (1917/18)208—213.
- 19) Cfr. B.B. 25(1961)154 en bijbehorende aantekeningen.
- 20) Van Velde de Melroy, sinds de opheffing van het bisdom Roermond administrator van de z.g. bataafse delen van het opgeheven bisdom. Hij verbleef begin 1811 te Amsterdam. Door direct ingrijpen van de regering zou Van Camp geheel van de taak, waarvan deze brief spreekt, ontheven worden ; cfr. mijn bijdrage in de vorige jaargang van dit tijdschrift.
- 21) De Méan die zijn jurisdictie had behouden in de districten Ravesteyn en Megen.
- 22) Van Alphen. De minister blijkt hier niet goed op de hoogte te zijn. Van Alphen had in Parijs bevel gekregen zich naar Mechelen te begeven, cfr. B.B. 1(1917/18)185—186 ; 21(1951/53)20—21.
- 23) Van Alphen zou daarover in een brief van 25 februari 1811 verantwoording afleggen (Parijs, Archives nationales F¹⁰ 1074). Hij verklaarde zich bereid onmiddellijk naar Parijs te komen ; cfr. ook de brief van de minister van eredienst aan Van Alphen van 19 febr. 1811 in : B.B. 1(1917/18)188.
- 24) Van Alphen.
- 25) A. van Dongen die inderdaad een zeer welwillende houding tegenover Van Camp had aangenomen.
- 26) Het arondissement Breda zou uiteindelijk kerkelijk onder Mechelen blijven.
- 27) Hij geeft hier een wat overdreven gunstige voorstelling van zaken : cfr. B.B. 1(1917/18)193—195.
- 28) Het is niet duidelijk bij welke gelegenheid. Misschien tijdens een onderhoud dat Van Camp begin januari te Antwerpen met Van Alphen zou gehad hebben, cfr. H. J. Allard, Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd, 's-Hertogenbosch 1875, 392.
-

De geschillen tussen de Bisschoppen en het kathedraal kapittel van 's-Hertogenbosch, 1563—1629

door

A. M. FRENKEN, pr.

Vóór het concilie van Trente was het kerk-hierarchisch bestuur in de Nederlandse bisdommen sterk gedecentraliseerd. De grote uitgestrektheid der bisdommen maakte dit noodzakelijk. Naast het bisschoppelijk opperbestuur waren de voornaamste bestuursorganen de aartsdiakenaten, de dekenaten en de talrijke collegiale kapittels. 1)

De kapittels deelden in de diocesane jurisdictie en van die, welke aan een kathedraal waren verbonden, de z.g. kathedrale kapittels, was de jurisdictie zelfs zeer uitgebreid. Wegens hun exemptie stonden de collegialen bovendien rechtstreeks onder de Paus en waren zij volkomen onafhankelijk van de bisschoppen. Sommige Luikse bisschoppen, zoals Jan van Heinsberg (1419—1459), Jan van Horn (1485—1505) en Erard van der Marck (1506—1538) hebben zich tegen de exemptie der kapittels verzet, doch steeds tevergeefs, hoewel het privilege der exemptie enkel maar in zeker gewoonterecht zijn oorsprong vond. 2)

De collegialen beschouwden hun exemptie en jurisdictie als hun kostbaarste privileges. Om deze te handhaven sloten sommige kapitels een onderling verbond, zoals die van 's Bosch, Breda, Hilvarenbeek, Oirschot, St. Oedenrode, Eindhoven en Boxtel op 14 juli 1505. 3)

Ook te Rome werd bescherming gezocht en niet vruchteloos. Zo werden aan de zo juist genoemde zeven kapittels, op hun klacht over de miskenning van hun exemptie en vrijheden, door

Paus Julius II bij bulle van 10 april 1508 de kapitteldekens van St. Michiel te Antwerpen, St. Gudula te Brussel en St. Pieter te Leuven als rechters en conservators toegevoegd om zich beter tegen de aanranders van hun privileges te kunnen verdedigen. 4) Bij bulle van 11 augustus 1512 bevestigde diezelfde Paus de collegiale kerken van het Luikse bisdom in hun volledige exemptie en overige privileges. Tevens verleende hij aan de kapitteldekens van St. Pieter te Luik, van St. Pieter te Leuven en van St. Jan te 's Bosch bijzondere jurisdictiemachten. 5)

Door het concilie van Trente, dat in het kerkelijk bestuursapparaat alom ingrijpende veranderingen bracht, werd de exemptie der kapittels met daaruit voortgevloeide vrijheden aanmerkelijk ingekort, terwijl hun tot dan toe bezeten jurisdictie, voor zo ver deze met de hervormingsdecreten van het concilie of de bepalingen der oprichtingsbullen van de nieuwe bisdommen in strijd was, hun zelfs geheel en al ontnomen werd. 6)

Het verzet der kapittels begon eerst voor goed na de oprichting der nieuwe bisdommen in 1559, juister gezegd een paar jaren later, na de benoeming der nieuwe bisschoppen, die de voorgeschreven hervormingsmaatregelen begonnen door te voeren. De meeste kapittels trachtten hun oude rechten en privileges zoveel mogelijk intact tegenover de bisschoppen te handhaven, zich aldoor beroepend op hun exemptie. Een langdurige strijd, in hoofdzaak een jurisdictiestrijd, tussen de bisschoppen en de kapittels, bijzonder de kathedrale kapittels, was het gevolg. Ook in het jonge bisdom 's-Hertogenbosch. Over de daar gevoerde strijd tussen de Bossche bisschoppen en hun kathedraal kapittel de navolgende bladzijden. 7)

I. De geschillen onder de drie eerste Bisschoppen.

Een grote collectie archivalia betreft de geschillen en kerkelijke processen, die Sonnius en Metsius, de twee eerste bisschoppen van het Bossche bisdom, achtereenvolgens tegen het kathedraal kapittel hunner zetelstad hebben te voeren gehad. Een uitvoerige beschrijving van al die geschillen zou een gehele jaargang van

dit tijdschrift kunnen vullen, maar of de belangrijkheid daarvan evenredig zou zijn aan de uitvoerigheid, is te betwijfelen. Wij stellen ons daarom slechts ten doel uit genoemde archievencollectie de voornaamste gegevens, die voor een goed inzicht van de gevoerde strijd nodig, maar toch ook voldoende zijn, in enkele bladzijden samen te vatten en als bijlagen enkele fragmenten mede te delen, die de toestand van sommige kapittels omstreeks het midden der 16e eeuw en van de stad 's-Hertogenbosch in de woelige jaren 1566 en 1567 enigszins kunnen belichten.

Hoewel de meeste stukken, die wij over ons onderwerp raadpleegden, doorgaans spreken van „het” Bosch kapittel, dat zich tegen de hervormingspogingen van Sonnius en Metsius verzette, mene men niet, dat het gehele kapittelcollege uit weerspannigen bestond. Het verzet ging feitelijk in hoofdzaak uit van een vijftal kanunniken, die er in slaagden verscheiden confraters, ook hun deken Lucas Dielen, in hun weerspannigheid mee te slepen. Zo ontstond een kleine meerderheid in het kapittel, die de bisschoppelijke activiteiten voortdurend dwarsboomde. Het „sanior pars” bestond voornamelijk uit de negen gegradueerde kanunniken, die overtuigd van de noodzakelijkheid ener reformatie in Trentse geest, de daartoe dienende bisschoppelijke pogingen naar vermogen ondersteunden. Waar wij hier verder over de tegenstand van „het” kapittel zullen spreken, weet men dus in welke restrictieve zin men dit te verstaan heeft.

De heftige tegenstand, die de twee eerste bisschoppen onderonden, is niet onverklaarbaar. Men bedenke, dat de aan Sonnius en Metsius verleende pauselijke volmachten en de taak, die zij zich stelden, een geweldige inbreuk betekenden op de schier volledige autonomie, die het Bosch kapittel ten gevolge van zijn oude privileges tot dan toe bezeten had. Nog onder de latere bisschoppen Metsius, Zoesius en Ophovius, tot in het midden der 17e eeuw, zou het kapittel, gelijk wij nog zien zullen, zich verzetten tegen iedere verordening, die het strijdig achtte met zijn vroegere autonomie. Men begrijpt echter, dat het ingrijpen van Sonnius en Metsius veel pijnlijker voor het kapittel was. Hun

ingrijpen immers was niet alleen het eerste en reeds daarom het gevoeligste, maar ook het meest doortastende, daar het nagenoeg het gehele canonice leven in al zijn vezels raakte en het meest essentiële deel der hooggewaardeerde autonomie van het kapittel eenvoudig amputeerde. Geen wonder dus, dat de reactie der kapittelheren toen veel heviger was dan later en bij sommigen van hen zelfs een waarlijk rebels karakter aannam.

Ook moet men zich niet te zeer verwonderen over het taai verzet, dat Sonnius en ook zijn opvolgers zelfs ondervonden bij hun bestrijding van sommige grote en aperte misbruiken, die in het kapittel bestonden. Een van de ergste misbruiken was voorzeker de oneerbiedige, ja ergerlijke wze, waarop het dagelijks kerkelijk officie door de kanunniken en vooral de beneficianten werd onderhouden. Sommigen waren gewoon slechts een klein deel van het officie bij te wonen, juist lang genoeg om nog te kunnen delen in de uit te reiken distributies, en terstond daarna weer heen te gaan. De klachten daarover herhalen zich bij alle visitaties en noch aan Sonnius, noch aan een van zijn opvolgers is het gelukt dit misbruik helemaal uit te roeien. ⁸⁾ Het was een vitium originis, dat reeds als vastgeankerd lag in de oprichtingsacte van het kapittel, die voor de kanunniken als een soort grondwet gold, waar niet van afgeweken of waaraan niet getornd mocht worden. ⁹⁾ Ook bij pogingen tot reformatie van meer andere kapittelgebruiken ziet men het college op die acte herhaaldelijk een beroep doen als op zijn hoogste en onaantastbaarste constitutie, gegeven door het hoofd van het diocees, bisschop Jan van Arkel (20 januari 1367).

*

* *

De Bossche kapittelheren, aan wie Sonnius, in de Bossche Meierij geboren, bijzonder goed bekend was, begrepen bij zijn benoeming tot bisschop al terstond uit geheel zijn verleden wat zij aan hem zouden hebben, in het bijzonder wat zij aangaande hun oude privileges van hem te verwachten hadden. Nog geen

volle acht maanden na zijn plechtige intrede in hun stad waren voorbij, toen zij op 13 juli 1563 het in 1505 met enige andere kapittels gesloten verbond vernieuwden,¹⁰⁾ om zich met ver-eende krachten tegen hem te verweren. Hun kathedraal kapittel zou in de komende strijd ten voorbeeld der bondgenoten voorop gaan.

Diezelfde maand juli 1563 was Lucas Dielen tot kapitteldeken aangesteld. Sommige kanunniken drongen er bij hem op aan, dat hij bij zijn inleiding zou zweren, nooit enig ambt van Sonnius te aanvaarden. Hij gaf daaraan geen gevolg, maar zwoer wel zich nooit onder eed tot enige dienstverrichting aan Sonnius te ver-plichten. Vele kanunniken weigerden eed van gehoorzaamheid aan Sonnius, op grond dat zulke eed zou strijden met de eed, die zij bij hun aanneming als kanunnik aan hun kapittel gedaan hadden. Enkelen wilden aanvankelijk Sonnius alleen maar eer-biedigen om zijn bisschoppelijke waardigheid (ofschoon zij ook hierin herhaaldelijk grotelijks te kort schoten,¹¹⁾ doch hem niet als hun superieur erkennen of gehoorzamen, zich beroepend op hun exemptie, waardoor zij immers rechtstreeks onder de Paus stonden, geheel en al over het hoofd ziend, dat Sonnius niet alleen als bisschop, maar ook als pauselijk delegaat optrad.¹²⁾

Het eerste openbaar en voor Sonnius allerpijnlijkst conflict deed zich voor op 23 oktober 1565, toen het kapittel hem weigerde de kathedraal af te staan tot plechtige afkondiging van het Con-cilie van Trente, zodat hij genoodzaakt was dit in de kerk der Predikheren te doen. Het uitgebreid verslag der visitatie van Sonnius in 1568, in dit tijdschrift gepubliceerd,¹³⁾ getuigt voort-durend van obstructie der meeste kapittelheren op grond van hun exemptie of van hun oude jurisdictie. Het Concilie van Trente wilden zij slechts aanvaarden, voor zo ver het aan die twee kostbare verworvenheden uit het verleden geen afbreuk deed. Wat hun jurisdictie betrof, beschouwden zij het kapittel nog altijd als „totius civitatis pastor” waaraan de zielzorg over de ganse stad toekwam, zodat Sonnius in 1569 volgens hen weder-rechtelijk drie nieuwe parochies in de stad had opgericht, omdat hij dat deed zonder toestemming van het kapittel.¹⁴⁾

Het gehele schoolwezen der stad stond onder het bestuur van het kapittel, daarom werd den bisschop het recht ontzegd om in schoolaangelegenheden eigenmachtig op te treden.¹⁵⁾ Ook wilde men hem niet toestaan om leden of suppoosten van het kapittel te oordelen en te bestraffen.¹⁶⁾

Over deze en meer andere rechten geraakte Sonnius herhaaldelijk met het kapittelcollege in conflict. Onder medewerking der regering wist hij het buitensporigst verzet na enkele jaren te breken,¹⁷⁾ zodat hij tenminste geen openlijke weigering van gehoorzaamheid of geen volstreckte afwijzing van het Concilie van Trente meer te aanhoren kreeg, maar tegenwerking onderzond hij de gehele duur van zijn episcopaat.

Onder zijn opvolger Laurentius Mentius werd de strijd onafgebroken voortgezet. Bij schier elke maatregel tot hervorming werd hem verweten, dat hij het kapittel niet genoeg erkende en de decreten van het Concilie van Trente te buiten ging. Toen hij b.v. in 1571 een seminarie in Den Bosch had tot stand gebracht, werd beweerd, dat het niet was opgericht en niet beheerd werd „secundum formam Concilii Trid. prescriptam, videlicet adhibitis iis de capitulo et clero ad hoc a Concilio requisitis”. Enkele kanunniken hadden dan ook getracht de oprichting onmogelijk te maken.¹⁸⁾ Het gebruik bestond, dat ieder kanunnik bij zijn inleiding (receptie, admissie) 36 gl. 6 st. aan het kapittel moest betalen. Behalve een gedeelte, dat het kapittel voor zich zelf behield (pro peculio), werd dit geld besteed deels voor distributie voor de dagelijkse koordienst, deels voor „salaris” (fooiën) aan roeddrager, notaris, schoolrectoren, kosters, zangers en de andere kapitteldienaars. Met nog een ander gedeelte werd de contributie betaald, die het kapittel verschuldigd was wegens het hiervoren vermeld kapittelverbond. Wat dan nog overschoot, werd onder de kanunniken verdeeld.¹⁹⁾ Evenals zijn voorganger achtte Metsius het heffen van deze jura-gelden in strijd met het Concilie van Trente, de Reform.sess. 24, cap. 14 en met het Provinciaal Concilie van Mechelen en na het oordeel van drie professoren der universiteit van Leuven te hebben ingewonnen — zie bijlage II — werd het door hem ter kapittelvergadering van 20 juni 1573

ten strengste verboden.²⁰⁾ Ook dit verbod werd weer een casus belli voor het kapittel.²¹⁾

Metsius bezat als lid van het kapittel (evenals Sonnius) een kanunnikenprebende. Welnu — zo werd door de kanunniken geredeneerd — : „De jure episcopus et ejus capitulum sunt unum corpus, ipseque caput et illi ejus membra” ; daarom mag de bisschop „omisso capitulo” geen kerkelijke waardigheidsbekleders aanstellen of afzetten, geen synodale statuten geven en niet beschikken over de goederen van de kapittelkerk of het bisdom. Als lid van het kapittel moet hij er ook de lasten van dragen en daarom mag hij, evenmin als ieder andere kanunnik, niet méér dan 60 dagen in het jaar afwezig zijn, of hij kan geen aanspraak maken op zekere distributies, die wegens deelname aan het dagelijks koorgebed worden uitgereikt. Ook mist hij het recht om beneficies in de stad te begeben, om sollicitanten naar een beneficie te examineren, om het kapittel eigenmachtig bijeen te roepen, kanunniken en suppoosten van het kapittel te corrigeren enz.

Minder krachtige figuren dan Metsius zouden ten laatste voor het afmattende en eindeloos verzet geweken of bezweken zijn. Hij echter bleef tegen alle obstructie in zijn hervormingsmaatregelen onvermoeid met vaste hand doorzetten, zijn tegenstanders onvervaard weerstaande. Wars van kuiperij, wenste hij met open vizier met hen te handelen, zoals hij meermaals zeide : „Ego aperto Marte volo agere vobiscum”.²²⁾ Soms kon hij driftig worden. Een stuk, hem in het kapittel door de kanunniken aangeboden, waarin zij dreigden tegen hem bij de Paus of Metropolitaan in beroep te gaan, had hij nauwelijks gelezen, of hij wierp het met verachting op de grond.²³⁾ Een andere keer scheurde hij een hem toegereikt lijstje (waarschijnlijk van de jura, die ieder kanunnik betaalde bij zijn inleiding) voor hun ogen in flarden. Om dergelijk optreden verweten zij hem „ affectum dominandi in clerum et praecipue in confratres, quos notarium est gaudere privilegio exemptionis”.

Vanzelfsprekend kon over de zin of betekenis van sommige kerkelijke decreten, die hij wilde doorvoeren, vooral van het Concilie van Trente, verschil van mening bestaan²⁴⁾ en mis-

schien kan de interpretatie van het kapittel wel eens juister geweest zijn dan die van de bisschop. Ook kon de verplichting tot het onderhouden van sommige gebruiken wel eens twijfelachtig zijn. Zo hield het kapittel tegenover de bisschop staande, dat het geen cathedraticum of obsonium verschuldigd was. Het gebruik dat iedere kanunnik bij zijn inleiding voor jura 36 gl. 6 st. aan het kapittel moest betalen, kwam aan Metsius en de Leuvense professoren afkeurenswaardig voor wegens suspicie „simoniae labis et sordidae avaritiae”. Begrijpelijk, dat het kapittel het met die opvatting niet eens was.

Geen wonder, dat uit de vele geschillen een kerkelijk proces bij de Pauselijke curie te Rome was ontstaan. Reeds onder Sonnius had het kapittel het proces aanhangig gemaakt en tot zijn procureur gekozen mr. Henricus de Grase, rentmeester van de bisschop van Luik, die (volgens Metsius) Sonnius „sub pretextu damni per erectionem (episcopatus Buscod.) accepti” vijandig gezind was.²⁵⁾ Kort na de aanstelling van Metsius riep het de hulp in van Franciscus Stravius, revisor libellorum supplicum aan de Romeinse Curie, een Luikenaar, volgens Metsius „novis episcopatibus et episcopis infensissimus”. Deze bewerkte, dat Pius V bij breve van 7 juli 1570 Johannes Verhagen, officiaal van het aartsbisdom Mechelen, residerend te Leuven, aanstelde tot pauselijk commissaris en judex ten einde de geschillen tussen het Bosch kapittel en Metsius te onderzoeken en berechten.²⁶⁾ Op een suppliek van het kapittel werd die aanstelling door Gregorius XIII bij breve van 1 mei 1573 geprolongeed. Omstreeks dat tijdstip bereikten de Bossche twisterijen een hoogtepunt, toen Metsius het kapittel beval de nog aanwezige fundatiebrieven der beneficiés, die hij bij zijn visitatie van het kapittel instantelijk ter inzage had gevraagd, hem binnen één maand te doen toekomen.²⁷⁾ Het bevel bleef, ook na herhaling, zonder resultaat. Omstreeks die zelfde tijd verzocht hij deken en kanunniken ook herhaaldelijk vruchteloos om de decreten van het Provinciaal concilie van Mechelen aangaande de koordienst te onderhouden, zo dikwijls zelfs dat hij zich, naar zijn zeggen, schaamde „eandem cantilenam sine fructu toties occinere”;

26 juni 1573 beval hij hun binnen drie dagen te verklaren, of zij zich naar voormelde decreten wilden gedragen. Ook toen geen antwoord krijgend, beval hij op 11 juli hun opnieuw de gevraagde beneficiebescheiden binnen één maand in te leveren en aangaande de koordienst „sub pena suspensionis” binnen drie dagen te antwoorden. Het gevolg was dat hij deken Lucas Dielen en enkele kanunniken ten laatste suspendeerde.²⁸⁾ Hij liet het suspensiedecreet aan de kerkdeuren der St. Jan aanplakken en stelde wachters aan om afscheuring te beletten.

De suspensie bracht echter geen oplossing.²⁹⁾ Integendeel, nog feller dan te voren werd het proces voortgezet. Het kapittel koos uit zijn midden drie gedeputeerden om het proces te leiden: deken Dielen en de kanunniken Petrus de Ruyther en Jan Tijpoets.³⁰⁾ Enkele hoofdmomenten uit de toen volgende rechtshandelingen:

11 aug. 1573. De officiaal J. Verhagen als pauselijk commissaris gebiedt de tegenpartij op een door hem bepaalde dag voor hem te Leuven in rechten te verschijnen en verbiedt Metsius onder bedreiging van suspensie en zijn medehelpers onder bedreiging van excommunicatie iets in miskenning van de hem verleende pauselijke machtiging tijdens het proces tegen hem te ondernemen.

21 mei 1574. Verhagen vernietigt de vonnissen, die het Bossche kerkelijk gerechtshof over enkele beneficianten heeft uitgesproken en bedreigt, in geval van miskenning zijner rechtsmacht, Metsius wederom met suspensie en diens officiaal Cornelius van Cuyck en Heyman Voicht (van Oudheusden) en Jan van den Hovel, beiden advocaat-fiscaals van het Bossche kerkelijk gerechtshof, met excommunicatie.

24 mei. Door bemiddeling van Leuvense professoren gaan beide partijen een provisorische schikking aan over één van de geschillen, de correctie nl. van twee beneficianten.

1 juli. Op aandringen van het kapittel legt Verhagen aan Metsius de suspensie op, omdat hij de decreten van het Concilie van Trente zou zijn te buiten gegaan, en excommuniceert diens bovengenoemde officiaal en fiscaals.

Door het optreden van de Mechelse officiaal achtte Metsius de bisschoppelijke waardigheid en autoriteit zo gekleineerd, „ut forsā prestaret nullum episcopum Buscoducensem esse, quam sic eum ab ipsis decano et capitulo, a quibus in reformatione morum et abusuum exstirpatione consilium et auxilium expectare deberet, ludibrio exponi.” Hij richtte een suppliek tot Paus Gregorius XIII en wendde zich waarschijnlijk ook tot Maximiliaan Morillon, die als vicaris-generaal in plaats van Kardinaal Granvelle het aartsbisdom Mechelen bestuurde. Want het eerst-volgend stuk, dat nu aan de orde komt, is een schrijven van J. Verhagen aan zijn superior Morillon, waarin hij zich zelf deemoedig tracht te verontschuldigen. Had hij zijn decreet tegen Metsius niet uitgevaardigd — zo schrijft hij — dan zou Metsius hem geëxcommuniceerd hebben.³¹⁾ Hij had zijn decreet nog willen herroepen, doch het kapittel wilde daarvan niet weten. Ook is de suspensie nog niet ter executie gelegd. Hij is bereid ze elk uur van de dag in te trekken, als Metsius wil afzien van de excommunicatie, en „ad cautelam” heeft hij ze reeds ingetrokken.³²⁾ Met zijn suppliek aan Gregorius XIII beoogde Metsius de pauselijke commissaris en iudex in de uitoefening van zijn rechtsmacht wat meer in te tomen. Had hij in iemand iets af te keuren, wat hem grotelijks hinderde, dan was Metsius gewoon geen blad voor zijn mond te nemen. Dat doet hij ook niet in zijn suppliek aan Zijn Heiligheid. Vrijmoedig wijst hij op de funeste gevolgen van de Breven, door Paus Gregorius en diens voorganger Pius V aan de officiaal van Mechelen verleend.³³⁾ Dan beschrijft hij de manier, waarop Sonnius en hij door het kapittel behandeld werden. Tot slot verzoekt hij Z.H. te willen verklaren, dat de officiaal de hem toegekende rechtsmacht niet mag overschrijden en geen onge-rechtvaardigde of frivole klachten in behandeling behoort te nemen. Een fragment van het narratieve gedeelte der suppliek volgt in bijlage III.

Verdere gebeurtenissen :

4 febr. 1575. Paus Gregorius XIII stelt Metsius aan als pauselijk commissaris en iudex.

25 april 1575. Metsius, vertoevend in de abdij van Tongerlo,

vaardigt een mandaatbrief uit, waarin hij de Mechelse officiaal J. Verhagen en diens syndicus (procureur) Mr. Hendrik Grasen verbiedt om nog iets in smaad van zijn juridictie of ten zijne nadele te ondernemen, op straffe resp. van suspensie en excommunicatie. Hij delegeert zijn officiaal (Corn. van Cuyck) en de abt van Bern (Dirk Spierinck van Well) om de mandaatbrief ten uitvoer te leggen, indien hij zelf daartoe door drukke bezigheden verhinderd mocht zijn.

1 oct. 1575. Door toedoen van de Geheime Raad wordt te Brussel in het huis van Johannes Fonchius, proost van O.L. Vrouw en aartsdiaken van Utrecht, lid van de Geheime Raad,³⁴⁾ een commissie van arbitrage ingesteld in tegenwoordigheid van de vicaris-generaal Morillon, genoemde Fonchius en notaris Jan Goossens, clericus van het diocees Doornik. Tot arbiter wordt aangesteld Gislenus de Vroede, episcopus Salubriensis³⁵⁾ en suffragaan (hulpbisschop) van Mechelen,³⁶⁾ met als assessoren Nicolaas van der Steghen en Willem van Veen, leden van de Hoge Raad van Brabant. Dezen zullen een compromis tussen Metsius en zijn kapittel tot stand brengen en de partij, die zich daaraan niet in alles zal houden, zal een boete van 1000 ducaten betalen.³⁷⁾

*

* *

Het grootste deel van het lijvig archievendossier, dat voor deze bijdrage geraadpleegd is, bestaat uit processtukken, welke na de instelling van vermelde arbitragecommissie bij den arbiter Gislenus de Vroede werden ingediend: namens het kapittel door de drie ons bekende gedeputeerden, namens Metsius door zijn intelligente secretaris Martinus Bardoul, een leek, die in deze als syndicus fungeerde.

Alvorens hierachter in bijlage IV uit de meestal zeer uitgebreide stukken enige fragmenten mede te delen, is het misschien niet overbodig op te merken, dat dergelijke stukken, juist omdat het processtukken zijn, met de nodige voorzichtigheid en critische zin zijn te beoordelen. Elk van beide partijen tracht immers eigen

schuld zoveel mogelijk te verdoezelen en die der tegenpartij in het volle licht te stellen, zodat de afgelegde verklaringen dikwijls niet in alles overeenstemmen met de objectieve waarheid. Dit geldt in casu vooral voor de verklaringen der drie gedeputeerde kapittelheren, want in andere en beter betrouwbare stukken zien wij de goedwillende kanunniken hun recalcitrante medebroeders meermalen het verwijt doen, dat dezen in hun verzet tegen Sonnius en Metsius soms op slinkse manier hun doel poogden te bereiken. ³⁸⁾ Toch zal ook syndicus Bardeel, waar hij b.v. spreekt over de toestand in sommige kapittels van het bisdom eer geneigd zijn geweest om de morele excessen te donker dan te licht te kleuren. ³⁹⁾ In ieder geval kon hij de tegenpartij scherp de waarheid zeggen. Slechts een paar citaten uit een processtuk door hem ingediend 16 febr. 1576 :

...Optaret syndicus dominos de capitulo frequentius esse in choro sub divinis et rarius in capitulo, in quo deliberatur, ut plurimum, non qua ratione abusus et scandala tollantur et constitutiones Sacri Conc. Trid. et Prov. Mechlin. observentur, sed potius quibus modis jurisdictio episcopalis impugnetur et Episcopi dignitas calumniis et cavillationibus proscindatur.

...Cum deputati sciant jurisdictionem dicti Reverendissimi per recusationes et fori exceptiones declamatorias per Capitulum perpetuo impediri, et si quod vigore Sacri Conc. Trid. vel Provincialis corrigere velit, statim illi objici, quod formam ejudem Conc. Trid. et canonum non servet, aut potestatem ab iisdem conciliis sibi attributam supergrediatur, quasi ipsi soli de Capitulo Buscoducensi verum et genuinum sensum Conc. Trid. in scriniis pectoris habeant ac rectius illud intelligant quam Patres Conc. Prov. Mechliniensis vel omnes alii.

Het kan niet anders of voor allen, die de noodzaak ener katholieke restauratie, vooral ener herwinning van het reeds goeddeels verloren prestige der katholieke geestelijkheid ten volle beseften, moet de wijze, waarop het Bossche kathedraal kapittel de door Sónnius begonnen en door Metsius voortgezette reformatie trachtte te verijdelen, een voortdurende ergernis zijn geweest. Ook in de regeringskringen begreep men, hoe dringend nodig het was dat

er aan de twisterijen tussen kapittel en bisschop een einde kwam. Dit blijkt wel uit het feit, dat voormelde arbitragecommissie door toedoen van de Geheime Raad tot stand kwam, alsmede uit een schrijven van de landvoogd Don Louis de Requesens aan de arbiter G. de Vroede, d.d. 7 febr. 1576, waarin hij de hoop uitsprak, dat door diens arbitrage het geschil tussen bisschop en kapittel spoedig zou opgelost worden. Zie bijlage VII.

De politieke gebeurtenissen en godsdienstwoelingen noodzaakten Metsius zijn zetelstad en bisdom in 1577 te verlaten en zo bleef het geschil onopgelost. Het kapittel moge reden gehad hebben op een of ander punt zich tegenover Sonnius of Metsius te verdedigen, dit belet niet, dat uit al het hierboven medegedeelde de gegronde conclusie valt te trekken, dat de meeste Bossche kanunniken geen notie toonden te hebben van de ernst van de tijd, die zij beleefden.

Metsius werd opgevolgd door de (misschien wat al te) vreedzame Clemens Crabeels. Onder diens episcopaat (1584—1592) schijnen geen ernstige conflicten tussen bisschop en kapittel gezeten te zijn.

II. De geschillen onder de drie latere Bisschoppen.

Onder het episcopaat van Gijsbertus Masius (1594—1614), wiens strijdbaarheid maar weinig onderdeed voor die van Metsius, leefden de oude geschillen, althans sommige daarvan, weer spoedig op.

Vooreerst over de eis van het kapittel, ⁴⁰⁾ dat Masius niet-tegenstaande zijn bisschopsambt, als kanunnik de dagelijkse koor-diensten van het kapittel moest bijwonen, wilde hij deel hebben in de daaraan verbonden distributies; en dat hij, even goed als elk andere kanunnik, alle overige canonica functies moest verrichten, op zijn beurt de Hoogmis doen, assisteren als diaken of subdiaken enz. Reeds in 1595, kort na aanvaarding van zijn episcopaat, geraakte hij daarover voor de Raad van Brabant met het kapittel in een proces, dat evenals de meeste processen in die tijd niet spoedig zou eindigen. Eerst op 26 febr. 1599 verwierf hij

bij provisie open brieven van het Hof, dat hem alle distributies, wegens de koordienst tijdens zijn afwezigheid vervallen, promptelijk moesten uitgereikt worden. Het kapittel verzocht toen, om niettegenstaande de staat van het proces alsnog een declaratie te mogen indienen. De Raad zond dit verzoek 17 mei 1601 door aan Masius, ten einde daarop binnen drie weken zijn antwoord (rescriptie) te ontvangen.

Intussen hadden beide partijen zich ook tot Rome gewend. Masius in 1600 met een verzoekschrift tot de Paus, waarin hij alle oude pretenties van het kapittel en de obstructie, die het van de oprichting van het bisdom af tegen de Bossche bisschoppen gevoerd had, aan Z.H. uiteenzette. Het kapittel had de kwestie over de aan het canonicaat verbonden verplichtingen en over de distributies voorgelegd aan de Congregatie tot Interpretatie van het Concilie van Trente en daarover een beslissing gevraagd. Bij schrijven aan het kapittel van 14 april 1601 verklaarde kardinaal Hieronimus Matheius: De bisschop moet wegens de koordienst tijdens zijn afwezigheid geen distributies ontvangen en hij moet alle plichten, die aan zijn canonicaat verbonden zijn, vervullen. Doch 19 juni d.a.v. schreef kardinaal Alexander Florentinus namens de Congregatie super negotiis et consultationibus Episcoporum aan het kapittel: De bisschop is volstrekt niet verplicht canonica functies te verrichten.

Masius publiceert dit laatste schrijven 25 augustus in het kapittel en wenst de mening van het college daarover te kennen. De kanunniken zijn het niet eens, vergaderen wel, maar kunnen tot geen besluit komen. Negen van hen leggen op 6 september de notariële verklaring af, dat zij instemmen met de beslissing der Romeinse Congregatie en van mening zijn, dat ook de andere kanunniken ze moeten onderhouden; zij protesteren voor het geval, dat de anderen iets tegen de beslissing zouden inbrengen.⁴¹⁾

Ook door de Raad van Brabant zag Masius zich in het gelijk gesteld, want in het proces, dat altijd nog hangende was, werd op 13 juli 1602 eindvonnis gewezen: Het kapittel moet de bisschop de wegens zijn afwezigheid ingehouden distributies restitueren en hem ook in de toekomst de distributies van de koordienst beta-

len.

Toch schijnt Masius gevreesd te hebben, dat het kapittel zijn eis aangaande het verrichten van canonicae functies nog niet zou opgeven, want in september 1602 informeerde hij, hoe het in andere bisdommen daaromtrent gesteld was. De brieven, die hij daarop ontving waren van Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen, Adrianus Vareus, proost van Gent, Petrus Simons, bisschop van Yperen, en Carolus Masius, deken en vacante sede vicaris-generaal van Antwerpen.⁴² Zij allen getuigden, dat de bisschoppen in hun diocesen van alle canonicae lasten volkomen waren vrijgesteld zonder daarom iets van de inkomsten hunner kanunnikenprebende te missen.⁴³) Hovius schreef, dat zijn kapittel zich zou schamen hem dergelijke lasten voor te stellen, en hij was ten uiterste verbaasd, dat in Den Bosch over zo iets moeilijkheden konden bestaan.⁴⁴)

Een ander geschil tussen Masius en het kapittel liep over de vraag, of door het Trents concilie aan de bisschoppen ook was overgedragen het recht der kapitels, om hun capitulares (kanunniken) en suppoosten te mogen oordelen en bestraffen, wanneer zij zich grotelijks misdroegen.⁴⁵)

In Sess. VI de Reform. cap. IV had het concilie de bisschoppen gemachtigd, om de kathedrale kapitels te visiteren en de daartoe behorende personen te bestraffen, maar in geval de bisschoppen buiten de tijd van visitatie tot bestraffing wilden overgaan, bepaalde Sess. XXV de Reform. cap. VI „ut capitulum initio cujuslibet anni eligat ex capitulo duos, de quorum consilio et assensu Episcopus... procedere teneatur”.

Deze bepalingen werden verschillend geïnterpreteerd en zo werd de bovengestelde vraag in 1597 een twistpunt tussen Masius en zijn kapittel, dat weer jaren lang zou duren.

Aanleiding daarvan was het feit, dat Masius de kapelaan-beneficiant der St. Jan, Henrik Geraerdts, had gesuspendeerd en op 24 juni van genoemd jaar door Gerard Bamelroy, promotor van het Bossche geestelijk gerechtshof, had doen gevangen nemen „ter oersaecke van eenighe gepretendeerde incontinentie”. Sommige kapittelheren beweerden „ in henne jurisdictie geledeert

te zijn”, omdat hun deken, Gijsbertus Coeverincx, den kapelaan reeds te voren had bestraft, zodat de bisschop geen verdere correctie had mogen doen. De zaak kwam voor de Raad van Brabant doch Albert van Oostenrijk, gouverneur der Nederlanden, overwegend dat het begonnen proces „soude moeghen causeren groete schandaelen ende verbitterheyden, die noetelijck dienen verhuet sonderlinge in dese conjuncture van tijde ende gelegentheyd van deser stadt, wesende frontier van alle vijanden”, committeerde Gerard van Horn, baanderheer van Bassigny en Boxtel, en de raadsheer Philips Boxhorn om het geschil en proces te „assopieren ende neder te leggen”. Het kapittel belegt daarop een vergadering en een deel der kanunniken wil dat de kapelaan uit de gevangenis ontslagen en in zijn officie hersteld zal worden. Verscheiden andere echter laten Masius per schrijven van 27 juli weten, dat zij het geenszins eens zijn met hen, die tegen de bisschop over de zaak een proces willen voeren en dat om de reeds ontstane ergernissen een slechte dienst aan Kerk en Bossche gemeente zou bewezen worden, als men de kapelaan in zijn vroeger ambt zou herstellen. Niettemin verzoeken zij de bisschop Henrik onder handhaving van zijn suspensie gratieus in vrijheid te stellen en elk vredelievend voorstel, dat gedaan wordt, te accepteren.⁴⁶⁾ Door tussenkomst van beide commissarissen kwam op 2 aug. een accoord tot stand: De kapelaan wordt in vrijheid gesteld en zijn gevangenschap zal hem niet strekken „tot infamatie ende inhabiliteyt van eenighe cure te bedienen”; zou hij het bisdom willen verlaten, dan zal de bisschop hem zo nodig een getuigschrift geven „van bequaemicheyt tot het bedienen van curen”. Door de commissarissen geïnduceerd, verzoekt de kapelaan om vredeswille door het kapittel uit zijn pastoraal officie te worden ontslagen. Voortaan zal tussen bisschop en kapittel „alle goede correspondentie ende vrientschap” gehouden worden.

De eigenlijke kwestie over het bestraffingsrecht was hiermede niet opgelost. De pauselijke nuntius Frangipani tijdens zijn verblijf in Den Bosch, mei—aug. 1599, leerde haar kennen en onderwierp ze aan het oordeel der Congregatie tot Interpretatie van het concilie van Trente. Deze zette het pro en contra van beide

meningen breedvoerig uiteen en kwam tot besluit, dat de jurisdictie, welke het kapittel vóór het concilie van Trente inzake de bestraffing van zijn kanunniken en suppoosten had uitgeoefend, was toegekend aan de bisschop, die ze echter buiten visitatietijd slechts mocht uitoefenen met raad en instemming van twee door het kapittel gekozen kanunniken. Dit decreet werd 18 sept. 1599 door kardinaal Hier. Mattheius den nuntius toegezonden.⁴⁷⁾ Kort daarop gaven de aartsbisschop Albert en Isabella hun placet aan het decreet, zie bijlage VIII.

Toch bleef het geschil voortduren, ook na een nieuw besluit der Congregatie van 7 oct. 1604, dat de bisschop recht heeft, zowel het kathedraal als de collegiale kapittels te visiteren, en dat hem daarover en ook over de personen, die bij de kapittels in dienst zijn, in criminele zaken rechtspraak toekomt.⁴⁸⁾ Het kapittel scheen het bestraffingsrecht der bisschoppen niet meer te ontkennen, maar beweerde nog wel, dat het ook zelf de delicten zijner leden en suppoosten kon bestraffen bij wijze van preventie (per preventionem), zodat het de bisschoppelijke bestraffing kon voorkomen.

Ten laatste werd in 1606 tussen Masius en het kapittel het compromis gesloten, dat volgt in bijlage IX.

Toch was het geschil ook dáármee niet voorgoed van de baan. Nog onder bisschop Nicolaas van Zoes, die Masius in 1615 opvolgde, blijft het voortbestaan, zoals genoeg blijkt uit de klachten, die men van tijd tot tijd van hem verneemt. In een rekest, gericht in 1618 aan aartshertog Albert, klaagt Zoesius over de moeilijkheden, die hij heeft met de kapittels in het algemeen bij het doorvoeren van de decreten van het Concilie van Trente en het Provinciaal Concilie van Mechelen, omdat zij zich altijd beroepen op hun exemptie. Zij zouden zijn gezag dermate willen inperken, „ut praeter verba episcopo nihil remaneat”.⁴⁹⁾ In zijn verslag over het bisdom, ingediend bij GregoriusXIV in 1622, klaagt hij over zijn moeilijkheden, „quae concernunt visitationes et morum correctionem”.⁵⁰⁾ Deze klachten betroffen de meeste kapittels van zijn diocees, zeker niet het minst het kapittel van

Den Bosch. In zijn verslag van 1619, bij Paulus V ingediend, relateert hij, dat hem door het Bosch kapittel niet wordt toegestaan om in de kathedraal een ander in zijn plaats te laten preken, indien hij zelf daartoe verhinderd of afwezig is.⁵¹⁾ Blijkens het concept van een brief van 15 nov. 1624 was hij toen voornemens door bemiddeling van de Pauselijke nuntius te Brussel, del Bagno, een beslissing van de Congregatie Interpretum Conc. Trid. uit te lokken aangaande de jurisdictiemoeilijkheden, die van de oprichting van het bisdom af tussen de bisschop en het kathedraal kapittel bestonden. Of hij zijn voornemen ten uitvoer heeft gebracht, is ons niet bekend.

Na Zoësius volgde in 1625 bisschop Ophovius. Over de moeilijkheden, die hem door het kapittel werden in de weg gelegd, worden wij door Ophovius zelf ex professo en uitvoerig ingelicht. Behalve het bekend dagboek, lopend van 4 aug. 1629 tot einde 1631 en als deel XV in de Bossche Bijdragen uitgegeven, heeft hij een geschriftje nagelaten, dat grotendeels ook een soort dagboekje heten mag, over zijn wederwaardigheden met het kapittel in de jaren 1626—1629. Het bevat 24 blaadjes, waarvan 10 beschreven, lang 236 mm. breed 88mm. Wij zullen zijn gehele inhoud in bijlage X mededelen, om de toenmalige geschillen tussen bisschop en kapittel tot in details te doen kennen.

In het begin van het beleg der stad in 1629 door Prins Frederik Hendrik kreeg Ophovius blijkens zijn diarium⁵²⁾ nog enige moeilijkheid met de kapitteldeken Jan Hermans over het begraven der lijken van de garnizoenssoldaten. Hij was echter van oordeel, dat het toen geen tijd was om te twisten.

De inname der stad op 17 sept. 1629 maakte voor goed een einde aan de lange jurisdictiestrijd. Het kapittel was zijn ondergang nabij. Ook hier mag men zeggen: „Le combat cessa faute de combattants”.

BIJLAGEN

I

1584 oct. 19. Dagvaardigingsbrief van de Raad van Brabant tot handhaving van het Bosch kapittel in zijn bestuur van het

Bossche schoolwezen en tot wering van de bijscholen, zonder verlof van het kapittel opgericht. ⁵³⁾ Zie blz. 66 en noot 15.

Philips byder gratien Goidts Coninck van Castillien... etc. den iersten van onsen deurweederen... saluyt. Wij hebben ontfangen die supplicatie van onse besundere in Gode die deken ende capitule van St. Jans binnen onser stadt van 'Hertogenbossche ende met hen gevueght voer hen interest die rectoiren vander overste schole ⁵⁴⁾ onser voirs. stadt, daertoe bijden voirs. deken ende capitle geordineert, inhoudende hoe dat die supplianten als hebbende over vele jaren bij consente van onsen heyligen vader den Paus geincorporeert gehadt die scholastrije onser voirs. stadt ⁵⁵⁾, hebben van allen ouden tijden gehadt het bewint ende administratie van allen scholen wesende binnen derselver onser stadt, inder vuegen dat nyemant aldaer en heeft mogen schole houden, nog eenige kinderen leeren dan bij consente ende ordonnatie van de voirs. deken ende capitle oft den voirs. rectoiren, als van wegen des voirs. capitules daertoe geordineert ende gedeputeert, gelycke oyck dyenaengaende goede discipline in allen steden ende gemeynten behoert gehouden te wordden, nyet alleenlyck ten eynde die jongers te beter moegen geleert ende geïnstrueert wordden in alle goede consten, maer oyck veel meer ten eynde de jongers mogen geïnstrueert ende geconserveert wordden in goede catholycke religie ende dat hen van joncx aen nyet en wordde ingestort eenige quaede religie, zoe dyenaengaende bij de notoire placcaten ende ordinantien wylen hooger memorien onsen heere ende vadere Keyser Kaerle is versien. Ende hoewel desen aengemerckt nyemanden en waere geoerloeft binnen onser voirs. stadt eenige schole op te stellen, oft eenige scholieren oft jongers int heymelyck oft openbaer te leeren oft te instrueren, sonder consent ende admissie van de supplianten ende daertoe bij informatie precedente van heuren leven conversatie ende scientie oft anderssins geadmitteert te zijne, desen nochtans nyettegenstaende soe hebben nu onlancx hen gevoirdert diversche persoonen aldaer binnen onser voirs. stadt aen te nemene diversche jongers ende dese te leeren sonder consent van de supplianten oft daertoe bij denselven geadmitteert te zyne. Ende onder dexele van dyen souden den voirs. ende andere jongeren moegen leeren allen tghene dat hen goetdüncken ende believeen soude sonder te onderhouden de voirs. ordonnantien, waeruyt groote inconvenienten souden mogen rysen besundere in desen periculosen tyt ende diversiteyt van opinien, dwelck egeenssins en behoirt toegelaeten oft gepermitteert te wordden. Ende want tgene des

voirs. is ende diergelycke te remedieren staet tot laste ende consente van den supplianten ende dat zij geestelycke personen zyn, die egeen gebodt en hebben over die voirs. personen, wesende weerlycke luyden, soe hebben die supplianten ons gebeden om onse behoirlycke provisie hier toe dienende.

Waerom soo eest dat wy desen aengesien u ontbieden ende committeren bij desen dat (soe verre u blycke van tghene des voirs. is, soe vele dats genoegh zy) ghy in dyen gevalle ten versuecke der voirs. supplianten ende gevueghde doet expres gebodt ende bevel van onsen wegen, op zekere groote penen tegen ons te verbeurene, den voirs. personen ende anderen daert behoiren ende van noode wesen zal, dat zy ende elck van henlieden hen verdragen van ⁵⁶⁾ eenige scholen oft schole binnen onser voirs. stadt van 's Hartogenbossche in openbaer oft heymelyck te houdene, oft eenige jongers in eenige van de seven vrye consten oft der elementen van dyen te leeren oft instrueren sonder expres consent oirlof ende auctoriteyt van de voirs. supplianten ende daertoe bijden selven geadmitteert te zyne; deselve ende elcken van hen daertoe (indien des noot zy bedwingende by ende met alle behoirlycke wegen ende manieren van bedwange daertoe dienende ende in gevalle van oppositie wel[i]geringe oft vertreck,⁵⁷⁾ gebleken als voer, onse voirs bevelen prohibitionen ende defentien op de voirs. penen stadthoudende, emmers soo lange ende totter tyt toe partyen gehoirt anders zal wesen geordineert. Nyettegenstaende oppositie oft appellatie ende sonder prejuditie derselver daeght d'opponent oft opponenten, weijgeringe oft vertreck makende, te compareren teenen zekeren gelegen daege voer onsen seer lieven ende getrouwen cancellier ende anderen van onsen Rade in Brabant, tegenwoerdelyck tot Maestricht wesende, om aldaer die redenen van zynder oft hender oppositien weygeringe oft vertreck op te doene ⁵⁸⁾ ende te verclaeren ende inder saken voirts te procederen soe behoiren zal, overschryvende ten selven dage onsen voirs. cancellier ende anderen van onsen voirs. Rade tghene des ghy hierinne suldt hebben gedaen, denwelcken wy ontbieden ende committeren by desen dat zy (partyen gehoirt) goet cort onvertogen ⁵⁹⁾ recht doen ende expeditie van justitie. Want ons alsoe gelieft.

Gegeven binnen onser stadt van Maestricht den negenthiensten dach der maent octobris int jaer Ons Heeren duysent vijffhoudert vierentachtentich, van onsen rycken, te wetene van Spaingien, Sicillien etc. 't XXIXen ende van Naples etc. 't XXXIe.

By den Coninck in zynen Rade

N. Berthem.

(1573). Metsius raadpleegt de universiteit van Leuven aangaande de jura, die het Bossche kapittel iedere kanunnik bij zijn inleiding laat betalen. Drie professoren geven daarop hun beslissing, ⁶⁰⁾ zie blz. 66.

Copia

Casus

Consilium Provinciale Mechliniense declarat in usum pium id applicari quod vel in fabricam ecclesiae vel seminarium vel eleemosynas destinatur et Concilium Tridentinum mandat episcopis, ut illa jura receptionum et admissionum, quae in pios usus non convertuntur, solvi posthac non premittant. Nunc sic est quod Capitulum Buscoducense in admissione seu receptione ad canonicatus et beneficia sub praetextu usus pii accipiunt a novis canonicis magna et exorbitantia jura ut ante Concilii Trident. et Provincialis publicationem, et illa applicant, ut asserunt, in usus in hac scedula expressos. ⁶¹⁾

Queritur an illa jura, sic prout in scedula applicata, censeantur in usus pios recepta et destinata esse et quae censeri possint et quae non.

Resolutio

Piae causae seu usus pii significationem generaliter interpretes referunt ad omnem actum in salutem animarum vergentem. ⁶²⁾ Proprie vero specialiterque ad piam causam usumque cedere dicuntur quae relinquuntur pro pauperibus virginibus maritandis. Item pro viduis, peregrinis, pupillis, infirmis vel senibus pauperibus. Item quae destinantur monasteriis, ecclesiis aut piis locis, in quibus infirmi, senes miserabilesque personae vel pauperes curantur, aluntur vel hospitari solent. Item ad pium usum converti dicuntur relicta pro redemptione captivorum, pro meretrice ad derelinquendam vitam meretriciam et similibus. Cum quibus comparationem habere non videntur annotata in scedula exhibita, quae fere omnia sunt salaria officiorum et jura communis aerarii seu carbonae canonicorum, qui pauperes non dicuntur et ad quorum usum relicta pia dici non possunt, praesertim inspecta causa solvendi, puta ob receptionem seu admissionem novi canonici, quod simoniae labem ac sordidae avaritiae suspicionem habet ac tam jure communi quam decretis Concilii Trident. omnino est

vetitum, reprobatis statutis et consuetudinibus contrariis nisi quatenus huiusmodi jura in usus pios convertuntur. Quod accipi non potest nisi de his, quae immediate cultum divinum vel pauperum et miserabilium personarum sustentationem respiciunt aut (ut in Provinciali Concilio statutum est) fabricae, seminario vel elemosynis destinantur, a quibus longe recedit usus dicatorum jurium, ita ut ab episcopo eorum exactio merito prohiberi et impediri debeat, nisi forte moderatum salarium notarii et similium personarum liberaliter oblatum permittatur et quod rectori scholae ac porrectori vini missarum numeratur veluti seminario et Deo omnipotenti directe censeatur oblatum. Et haec sub correctione.

Sic subscriptum : Elbertus Leoninus
Joannes Wamesius
Petrus Peckius

III

(1574). Fragment der suppliek van Bisschop Metsius aan Paus Gregorius XIII aangaande de rechtsmacht van J. Verhagen, officiaal van Mechelen, in het kerkelijk proces tussen het Bossche kapittel en Metsius. zie blz. 70 (suppliek niet gedateerd). 63)

Copie

Beatissime Pater

Quantum ex preinsertis S[ancitatis] V[estrae] ac felicitis recordationis sui immediati predecessoris Brevibus seu Rescriptis eorumque abusu detrimenti acceperit disciplina ecclesiastica in ecclesia Buscoducensi, quaeque secuta sint indiesque consequantur incommoda et inconvenientia multipliciter rei eventus et exitus demonstravit. Quippe fiducia hujusmodi commissionis, in pretactis praeinsertis Brevibus contentae, ad eam audaciam Decanus et Capitulum dictae ecclesiae progressi sunt, ut nulla prope sit devotae creaturae ac oratoris vestri, Laurentii Metsii, moderni episcopi Buscoducensis, apud ipsos authoritas, nulla superioritatis aut episcopalis dignitatis reverentia. Et adeo quidem ut liberis vocibus non vereantur declarare, se dicto oratori nullam reverentiam preter corporalem, per eam intelligentes nudam capitis apertionem ac corporis inclinationem, debere; sibi persuadentes in caeteris omnibus se ab ejus jurisdictione, superioritate et auctoritate omnino exemptos eo primum pretextu, quod olim dicta ecclesia, antequam in cathedralem ecclesiam erigeretur, una fuerit eccle-

siarum collegiatarum secundariarum episcopatus Leodiensis. Et sic dictae ecclesiae decanus et capitulum sibi persuadent se ut olim ab ordinaria jurisdictione episcopi Leodiensis, per privilegia apostolica dictis secundariis ecclesiis uti pretenit concessa, ita nunc quoque ab ipsius oratoris jurisdictione fuisse et esse omnino exemptos. Cujus exemptionis confidentia, sicut ipsi et eorum predecessores olim ante praetactam erectionem se episcopis Leodiensibus refractarios exhibuerunt, ita etiam nunc, postquam canonici cathedrales facti sunt, non tantum dicto oratori, verum etiam ejus immediato predecessori primo dicti noviter erecti episcopatus episcopo, jam pridem ad ecclesiam Antwerpiensem auctoritate S. Sedis Apostolicae translato, jam inde ab initio semper fuerunt, prout adhuc sunt, rebelles atque cujuscunque superioritatis et jurisdictionis episcopalis adeo impatientes ac etiam decretis sacrosancti oecumenici Conc. Trid. et mandatis S. Sedis Apostolicae ita inobedientes ac refractarii, ut publicationi decretorum ejusdem Concilii aperte restiterint, nec eam in dicta ecclesia fieri aut illi interesse voluerint; nec ad hujusmodi decreta suscipienda aut ad obedientiam et reverentiam eidem oratoris praedecessori prestandam ac promittendam induci prius potuerint quam mandatis Ill. et Exc. ducis Albani, vice Regiae Catholicae Majestatis executioni dicti sacri Concilii in illis partibus assistentis, ad hoc compulsi fuerint. ⁶⁴⁾

Quo quidem concilio publicato nihilo magis sacris illius decretis et constitutionibus paruerunt, sed contrarium facientes predicto oratori et ante eum praefato illius praedecessori in faciem semper restiterunt, ita ut etiam eum loquentem saepe audire detractaverint et dedignati sint, imo interdum loqui et salubria proponere incipientem contemptim ex capitulo egredientes destituerint. Ac suae hujusmodi audaciae et rebellionis modum post impetratas praeinsertas commissiones ⁶⁵⁾ indies magis ac magis augentes, quoscunque honestos et pios conatus prefati S. V. oratoris persuasionem et praetextu eorundem commissionum et exemptionis calumniantur et eludunt...

IV

Uit stukken in het kerkelijk proces tussen Metsius en het kapittel bij Gislenus de Vroede als arbiter ingediend (1576). ⁶⁶⁾

Het kapittel beriep zich o.a. op de bulle van Paus Julius II van 11 aug. 1512, geconfirmeerd door Leo X 29 april 1514, waarin de collegiale kerken van het bisdom Luik in hun exemptie en

privileges bevestigd waren. Onder meer was daarin bepaald, dat de visitatie der collegiale kerken van het bisdom binnen het gebied van den Hertog van Brabant door twee kapitteldekens moest geschieden. De Paus had dit verordend — aldus Martinus Bardoul, de syndicus van Metsius — in het vertrouwen, dat die twee dekens hun visitatieplicht met ijver zouden vervullen, maar — zo vervolgt hij — in de eerste 15 jaren na hun aanstelling hadden zij nog geen enkele visitatie verricht en in Den Bosch hadden er sinds 63 jaren, meende hij, niet meer dan twee plaats gehad. Dan gaat Bardoul verder : ⁶⁷⁾

Usque adeo quod Summus Pontifex Adrianus VI, hoc intelligens et egre ferens, constituerat antiquare exemptionis dictarum secundariorum ecclesiarum collegiumque diocesis Leodiensis, licet sua opera aliquando impetratas, propterea quod videret illas, contra quam ratus esset, ad nihil aliud usurpari quam ad impunitatem scelerum et materiam majoris lasciviae et nequitiae; et quod visitatio annua ad vitia exemptorum corrigenda a decanis ad id designatis, juxta formam diplomatis a se impetrati, non fieret; et ad illum finem ac ad restitutionem ecclesiasticae disciplinae acciverat in urbem Johannem Petrum Caraffam, archiepiscopum Theatinum, et Marcellum Cajetanum, viros veteris disciplinae Christianae moribus venerabiles et in omni graviore doctrina lectissimos, ut eorum consiliis in morum censura et ecclesiae restitutione uteretur, prout haec referuntur in vita dicti Adriani Pontificis, scripta per Onuphrium Panvinium Veronensem in Appendice ad Platinam de vitis Pontificum, ex quo extractum nunc exhibetur.

Quae autem et quanta ex hac circa visitationem negligentia seu potius totali illius postpositione schandala et mala provenerint, quae item morum dissolutio ac disciplinae ecclesiasticae remissio seu potius omissio in ecclesiis secundariis Leodiensibus subsecuta sit, omnibus ita notum est, ut id explicari hic non sit necesse.

Nam in capitulo Eyndhoviensi, olim uno dictarum secundariorum ecclesiarum, decanus ipse ac unus canonicus, unacum pastore etiam canonico et uno capellano per multos annos de heresi suspecti ac tandem dicti decanus et canonicus de haeresi convicti per Revmum. D. Sonnum condemnati fuerunt; dictus autem pastor post primam citationem episcopatum Buscoducensem et pastoratum cum canonicatu dimisit; quartus vero post publicam errorum suorum revocationem et librorum ipsius in ecclesia Eyndhovenensi conflagrationem Lovanium ad studia able-

gatus est, ubi adhuc moratur. ⁶⁸⁾

Similiter in capitulo Oirschotensi, uno dictarum secundaria-
rum ecclesiarum, talis fuit disciplinae ecclesiasticae neglec-
tus, ut tam canonici quam capellani nihil personis ecclesias-
ticis dignum prae se ferrent, sed fere omnes domi concubinas cum
prohibus alerent, magisque venationibus et aucupiis ac aliis ordini
ecclesiastico non convenientibus voluptatibus quam frequentan-
dis divinis officiis vacarent.

Quae crimina publicae incontinentiae etiam in aliis capitulis,
videlicet Buscoducensi, Beckensi, Rodensi et aliis tantisper vige-
runt, donec huic malo per Revmum. D. Sonnum ac modernum
episcopum Buscoducensem cum summa invidia et oblectatione
maximisque molestiis aliqua ex parte occursum esset, uti patet
ex copia literarum D. Michaelis Driutii, officialis Lovaniensis,
ad capitulum Buscoducense datarum, quae nunc exhibentur. ⁶⁹⁾
Cujus incontinentiae multa passim adhuc in dictis capitulis et
cathedrali Buscoducensi viva munimenta extant, a quibus semper
prae ceteris Revmo. D. Sonnio et moderno episcopo Buscoducensi
in causa reformationis impedimenta fuerunt praestita et oblecta-
tiones interjectae.

Ut interim hic taceatur, quod in iisdem ecclesiis ante erectio-
nem novi episcopatus Buscoducensis divinus cultus ita neglectim
peractus fuit, ut plane contemni videretur, nemine canonicos et
alios beneficiatos ad vitae honestatem ac divina frequentanda in-
vitante seu compellente, ita quod unicuique hoc licuit quod libuit.

Ex hac autem depravata clericorum vita populus magnam
offensionis et a fide nostra catholica aversionis occasionem de-
prompsit; hinc hereses in his provinciis pullulare coeperunt, hinc
sacerdotium apud omnes vile et contemptibile effectum est, hinc
denique Sacramentorum contemptus et vilipendium.

Quibus malis in dies magis ac magis ob causas supratactas in-
valescentibus ut occurreretur, Carolus quintus pia memoriae
paulo ante mortem suam de pluribus episcopatibus in his provin-
ciis erigendis prudenter cogitare coepit, ac ejus filius, serenissimus
Hispaniarum rex et princeps noster clementissimus, erectionem
hujusmodi sibi a parente suo plurimum commendatam magna
sollicitudine et maximis sumptibus apud S. Sedem Apostolicam
sollicitavit et tandem impetravit, confidens clerum et populum
vigilantia optimorum praesulum ad veteris religionis et pristinae
ecclesiasticae disciplinae observatorem reduci posse.

In een stuk van 30 jan. d.a.v. verdedigen gedeputeerden het
kapittel tegen bovenstaande beschuldigingen als volgt: ⁷⁰⁾

Non videtur aequum, quod syndicus tam turpiter et frequenter de abusibus et excessibus culpari et non veris quaerelis obruere conetur capitulum, quod superioribus hisce annis (obsit jactancia verbo) non parum suae pietatis et erge catholicam religionem propensionis etiam signum notorie praebuit.

Siquidem anno 1566 a primo suo antistite fere integro anno derelictum inter medios seditiosorum et hereticorum motus et furores, non solum cum facultatum, sed et corporum et vitae periculo omnibus quibus potuit modis religionem per Dei gratiam conservare laboravit, conciones sacras catholicas quotidie dum per arma liceret fieri, sacramenta publice et si publice non licebat occulte ministrari, sacrosantissimae missae sacrificium offerri procurando.

Quod dum nonnullae civitates Zeelandiae et Hollandiae defectionem a Regia Majestate parere viderentur, etiam a Reverendissimo moderno derelictum, etiam officium suum continuavit, etiamsi neuter novus episcopus praefatus ne tantam quidem curam gregis vel saltem capituli haberet, quod vel unis litteris capitulum salutaret, consolaretur vel instrueret.

Hierop leverde de syndicus Bardoul 16 february navolgende repliek :

... Miratur autem syndicus deputatos capituli tam egre ferre, quod per ipsum abusus et scandala, quae ex omissione visitationis et depravatis moribus cleri provevenerunt, fusius pro veritate allegata fuerint, cum scire debeant plura et graviora honestatis causa praetermissa fuisse, qualia sunt inter alia : Quod tempore prioris Geusianismi, nempe anno 1566, duo sacerdotes beneficiati ecclesiae Buscoducensis turpiter apostataverunt et a fide catholica defecerunt, quorum alter, nomine Philippus, eodem tempore Buscoducis catechismum Calvinii docuit. Et plures tam de capitulo quam de clero conciones haereticas tum visitarunt ac ipse dominus decanus, unus deputatorum, cuidam Henrico Agileii alias inden Horen, suo vicino praecipuo totius seditionis Buscoducis auctori et postea consiliario principi Araugiae, nunc Bomehae agenti, ⁷¹⁾ cum summo suorum vicinorum offendiculo et ordinis ecclesiastici ignominia tam familiaris fuit, quod apud eum tunc temporis durantibus seditionibus pernoctavit et suam suppellectilem ad illius aedes transportaverit, in quibus tamen aedibus de nocte canebantur cantilenae et psalmi Geusici ⁷²⁾ et unde concionatores heretici themata sua petebant et accipiebant. Item quod anno 74 tria homicidia in personas saeculares per supposita capituli infra quatuor aut quinque menses perpetrata fuerunt,

nempe duo per duos capellanos sacerdotes et tertium per unum ex cantoribus. ⁷³⁾ Et plura alia adferri possent, si curiosius omnia in medium proferre luberet.

... Dicit valde inciviler et imprudenter objici Revmo. D. Sonnio, quod per fere integrum annum capitulum dereliquerit, cum sciant eum non sua sponte, sed ex consilio tam civitatis quam quorundam praecipuorum de capitulo Geusianismo ingruente residentiam suam reliquisse. Quod certe facere non debuisset, si ipsis Geusiis hereticis et seditiosis hominibus tam gratus fuisset quam ipse decanus, unus deputatorum, et plures alii tam de capitulo quam de clero Buscoducensi, sicut probari offertur, quatenus opus fuerit.

... Dicit eadem incivilitate et impudentia modernum Reverendissimum deputatos culpari, cum ipse tempore articulo ⁷⁴⁾ non dereliquerit capitulum, sed a sua residentia, quam usque ad XIII julii eodem anno [1572], quo civitates articulatae defecerunt, continuaverat, ad conventum Statuum ⁷⁵⁾ ex ordinatione Aulae Bruxellam evocatus ac ibidem in negotiis publicis detentus fuit, donec occupatis Mechlinia et Lovanio princeps Araugiae ad Montes Hannoniae cum suo exercitu tenderet, quo tempore dictus Revmus, cum ad civitatem Buscoducensem illi nullus pateret accessus, cum aliis multis in Arthesiam abiit, nec illic diutius haesit quam spatio trium septimanarum, nam statim post deditio- nem oppidi Montensis et recuperationem civitatis Mechliniensis Buscumducis rediit, ita quod ipso festo Omnium Sanctorum sequenti in ecclesia cathedrali concionatus sit et officium divinum celebraverit, adeo quod merito deputatos capituli pudere deberet tam splendida mendacia superiori suo impingere.

Waarop de gedeputeerden van het kapittel antwoordden : ⁷⁶⁾

... Dicunt quod decanus et canonici, qui in summo periculo tumultuum et seditiorum anno 1566 se Buscoducis continuerunt et inter medios seditiosorum hominum motus suo officio numquam defuerunt quin semper, quandocumque fieri potuit, sacra et decantarunt et legerunt et ipse decanus numquam sibi incumbens officium intermisit. Sed statim post initium seditionum sacrificium altaris publice resumpsit, semperque dum fieri potuit continuavit. Sacramenta tam per se quam confratres et vicarios alacriter populo administravit. Ipse etiam cum confratribus concionatores catholicos retinuit et animavit, qui catholicos in recta fide conservarent, hereticos seu vacillantes ad eam reducerent. Omnem etiam operam adhibuit cum confratribus, ut aliunde

eximios concionatores catholicos in civitatem Buscoducensem accerseret, etiam Jesuitas, sicut hoc literis ipsorum, quibus decano responderunt, si requiratur, docere offertur ac ipse magnificus et clarissimus D. cancellarius Brabantiae ⁷⁷⁾ testabitur. ⁷⁸⁾ Nihilque praetermisit (absit jactantia verbo) quod sui esset officii, quamvis cum summo vitae discrimine.

Nec decano vel collegis suis potest imputari, si unus, quem solum syndicus (plures nominare non valens) nominat, in tanto tumultu a religione catholica defecerit; quem etiam tacet syndicus, statim propterea a capitulo privatione beneficii et officiorum mulctatum fuisse, cum aliter tunc puniri non potuerit, cum etiam Revmus sibi imputari nollet quod quamplurimi sibi subjecti defecerint.

Quod vero objicitur de magistro Henrico Agileo, dicit decanus suam cognatam multo ante exortas turbas ipsi Agileo nuptam fuisse, ⁷⁹⁾ habitasseque in domo et horto contiguus domui et horto decani, quo tempore Agileus etiam visitatione templi et divinorum sacrificiorum se demonstrabat esse catholicae religionis, quamvis aliquot mensibus post exortas turbas sese seditiosis adjunxerit. Negat autem decanus, quod se vel suppellectilem suam in domo Agilei occultaverit aut ejus aliquam conversationem habuerit posteaquam idem decanus suspicionem defectionis Agilei habere inceperit. Cum etiam merito syndicus putet Revmum seu Revmos duos prudenter tempestive pericula declinasse, non deberet decanum et capitulum pro conservatione religionis sese periculis obijcientes culpâre, quod in ipso furore hereticorum et seditiosorum — qui ecclesias et monasteria devastabant diripiebantque et eadem domibus decani et canonicorum non minabantur solum, sed et vim inferre incipiebant, cujus hodie adhuc vestigia ostendi possent — quod vicinioribus seu commodioribus locis sese vel sua occultabant ad unam aut alteram noctem, quod postmodum saepius in domibus diversorum catholicorum recondescentibus similibus periculis facere coacti sunt. Remisso autem paululum primo furore, decanus suam suppellectilem in domibus catholicorum occultabat, sed precipuam ad diversa loca extra civitatem transmisit, prout et diversi canonici fecerunt, et nihilominus, ut praefertur, officia sua (quoad fieri potuit) praestiterunt. Unde etiam et quia syndicus asserit decanum se et suam suppellectilem occultare debuisse vel occultasse, videre facile est quod non vere, sed calumiose et injuriose ipsis objicit, quod grati fuerint hereticis, quibus in tantum, uti dicitur, restiterunt, pro quibus etiam (uti facile ex hys actis colligere est) non est quod expectent praemium a Rmo vel ejus syndico...

Praeterea... dicunt se non objicere Rmo Sonnio aut Rmo Metsio absentiam, sed quia syndicus nusquam cessat culpae capitulum quasi prorsus absque disciplina et ordine viveret negligeretque suum officium, sed meminerunt absentiae Rmorum, ut cogitet syndicus quae et qualia tempora tum Buscoducis fuerint, quae si tribuerunt justam causam tam longae absentiae Rmo, possent etiam aliquam excusationem (si ea opus esset) tribuere decano et capitulo, qui non nisi necessitate urgente et in utilitatem religionis ac fidei catholicae et ecclesiae loqui cogerantur seditiosis, ne omnia pessumdarentur, de quo ampliora testimonia dare poterunt magnifici nobiles et clarissimi domini D. cancellarius Brabantiae, D. baro de Merode ⁸⁰⁾ et totus senatus Buscoducensis; fuerunt enim et ipsi tunc necessitate compulsi saepius communicare cum eisdem...

V

1572 maart 28. Sententie van Metsius over Jan Maeseeyck, priester-beneficiant te Eindhoven, wegens medeplichtigheid aan calvinistische propaganda. ⁸¹⁾ Zie noot 68.

Joannes Maeseeyck, presbyter beneficiatus ecclesiae collegiatae et parochialis B. Catharinae oppidi Endoviensis Buscoducensis diocesis reus captivus, citatus per Heymannum Vocht fiscum, ⁸²⁾ acriter et diligenter diversis vicibus examinatus super eo quod alias toto fere tempore turbationis guesanicae durante non celebraverit missas, neque horas canonicas legerit vel sacramentaliter confessus sit, necnon conciones seditiosas et haereticas exteri concionatoris calvinistae pene omnes audiverit et familiariter cum haereticis conversatus sit, a quibus tamen dictus reus captivus virtute gratiae generalis per dominum Revmum Episcopum Buscoducensem pro tempore absolutus est. Nihilominus tamen post absolutionem obtentam praefatus reus rursus conversatus fuit familiariter cum haereticis et hominibus de haeresi vehementer suspectis illisque impense favit eosque verbis quantum potuit defendit ac cum illis, relictis catholicis et piis hominibus, saepe edit et bibit. Item quod habuit ac retinuit in sua domo habitationis, contra Summi Pontificis et Regiae Majestatis edicta hucusque diu post publicationem factam, diversos libros suspectos ac vetitae lectionis ac de haeresi damnatos in prima classe nimirum Marcelli Palingenii Stellati Zodiacum; Sententias veterum poetarum Georgio Monore collectore per locos com-

munes digestas ; Linguam Erasmi bis ; Degestionem totius philosophiae humanae in tres partes, nempe rationalem, naturalem et moralem, Hieronimo Wildenbergio Aurimontano dissertore. Item libros apud Haebreos inter canonicos non repertos. Item quod in praefati rei domo habitationis duo libri de missarum salibus carmine descripti. Item sex alii Petri Vireti de vero verbo Dei, Sacramentorum et Ecclesiae ministerio omnino pestilentissimi et blasphemii (quos apud se depositos dicit) inventi sint. Item quod postquam pridie potus et ebrius extitit, postridie adhuc propemodum potus absque previa confessione missam celebravit. Item quod saepe ad multos dies et multas noctes sine ulla intermissione in tabernis bibit et permansit et inter potandum octoginta florenos et vectes suas respective ludendo amisit. Ita quod ob ebrietatem et crapulam ac dissolutam vitam valde fuit negligens et defectuosus in visitatione chori et templi et cultus divini, necnon lectione horarum canonicarum etc. Ad praemissa respondendo fatetur praefatus reus praemissa et haec omnia esse vera, petens poenitentiam sibi injungi salutarem et beneficium absolutionis a sententia excommunicationis, quam incurrit, sibi impendi.

Unde nos, Laurentius Metsius, episcopus Buscod. et Sedis Apostolicae delegatus, dicto reo injungimus ut abjuret omnem haeresim publice in ecclesia oppidi Endoviensis secundum formam a nobis praescribendam et in posterum credat in Sanctam Romanam ecclesiam Catholicam. Et loco poenitentiae salutaris concremabit suis manibus in dicta ecclesia Endoviensi praefatos omnes libros de haeresi damnatos. Et rogabit eodem tempore ab astantibus ipse ⁸³⁾ veniam, quod eos aliquando sua dissoluta et impia vita offenderit. ⁸⁴⁾ Et intra hinc et quindecim dierum spacium sub poena excommunicationis se conferet Lovanium et ibi per quadriennium continuum manebit et lectiones in theologia diligenter et quotidie audiet et frequentabit, ac quolibet anno bis de eo Lovanio ad nos legitimum documentum mittet.

Et numerabit ad manus nostri sigilliferi intra hinc et festum S. Joannis proxime venturum pro exornatione Venerabilis Sacramenti in oppido Endoviensi triginta sex florenos, datis ad hoc idoneis fidejussoribus, et solvet postremo expensas factas et quae occasione hujus litis motae fient. ⁸⁵⁾

Sic pronunciatum in ecclesia collegiata et parochiali divae Catharinae Eyndhoviensis, presente Revmo ⁸⁶⁾ et ejus officiali. Anno a Nativitate Domini 1572, mensis vero martii die 28.

Mart. Bardoul, quoad hujusmodi sententiam notarius.

VI

1546 april 30. Schrijven van Michael Drieux, officiaal van Luik, aan het kapittel van Den Bosch, zie blz. 85.

Copia litterarum D. Michaelis Druitii, officialis Leodiensis, Lovanii residentis, ad Capitulum Buscoducense scriptarum a° XV° XLVI pridie cal. maii. ⁸⁷⁾

Venerabiles et discreti Domini.

Paucis abhinc transactis diebus conquesti sunt apud me pii et religiosi viri, non sine lachrimis et suspiriis, multos esse in ecclesia vestra, qui vitam vivunt ministris Christi indignam plebemque et totum populum exinde plurimum scandalisari. Inter quos nominaverunt quemdam Dum Petrum de Ruyther, canonicum et publicum concubinarium, ac Dnos Arnoldum de Homelheze, Johannem de Mierlo et alios nonnullos, quorum nomina mihi exciderunt.⁸⁸⁾ Accepi quoque vos ex officio processisse contra dictum Petrum et quod certum decretum contra illum tuleritis, sanctum quidem et justum, sed quod illud executioni hactenus mandare distuleritis. Quod cum audissem me vehementer offendit et dolui ex animo, quod ecclesia ita per ecclesiasticos viros (in quos omnium nunc oculi sunt intenti) venerit in fabulam apud omnes et quod hac occasione multi, qui alioqui ecclesiae et Christi ministris erant devotissimi, propter abusus et excessus notorios, quos impunitos relinqui cernunt, ab ecclesia paulatim recedunt. Quapropter obnixè rogo Dominationes vestras, exhortor atque serio requiro, ut posthac velitis invigilare super gregem vobis commissum, excessusque et delicta, quae tergiversatione nulla possunt celari, ita studeatis corrigere et emendare et quae per vos juste et sancte sunt decreta debite executione demandare, nostramque hanc piam exhortationem capitulis, vobis vicinis et vobiscum confederatis,⁸⁹⁾ quae etiam a culpa immunita non sunt (prout suggestione bonorum virorum intelleximus) ex charitate et intuitu pietatis dignemini insinuare ac eosdam vicinos vestros nostro nomine rogare, ut id idem facere confestim et absque mora studeant atque dignentur. Alioqui nos ex nostro officio, auctoritate nostra ordinaria seu apostolica nobis concessa et a jure attributa, pro conscientiae nostrae exoneratione negligentiam vestram supplere cogemur. Et nisi presentes litterae aliquid apud vos promoverint, alios patentes contra vos decernere curabimus.

His valeant D(ominaciones) V(estrae), quibus me humillime commendo. Lovanii pridie calendas maii anno MVc XLVI

Subscriptum : V. D. deditissimus

Michael Driutius, officialis Leodiensis.

VII

1576 febr. 7. Schrijven van de landvoogd Don Louis de Requesens aan de arbiter Gislenus de Vroede, suffragaan van Mechelen.⁹⁰⁾ Zie blz. 73.

Copie.

Reverend père en Dieu, nostre trèscher
et bien ami le suffragant de l'Archevesque
de Malines.

Don Louis a Requesens etc.

Reverend père en Dieu, trèscher et bien ami.

Nous avons esté comme le differend, qui a esté meu entre l'Evesque de Boisleducq d'unepart et ceulx du Chapitre de son église de l'aulture, touchant la reformation et correction que ledit Evesque en acquit de son devoir episcopal a voulu faire de sadite eglise en execution des decretz du St. concile general de Trente et du provincial de Malines, a par consentement des parties esté compromis a vostre arbitrage, dont avons receu grand contentement, cognoissans combien pour vostre grand zèle au bien advancement et conservation de nostre saint foy et religion catholique. Romaine vous sera à coeur la briefve expedition dudit differend, dependant de l'execution des decretz des-dits consaulx general et provincial, comme vous en requérons bien instamment, afin que par dilation de vostre dit arbitrage l'execution d'iceulx decretz et reformation et correction des ecclesiasticques ordonnee par lesdits conciles ne soit retardee, et que à ceste occasion aussy lesdits ecclesiasticques ne s'abandonnent à plus grande licence à scandale du peuple, chose qui se doit plus éviter en ce temps cy que nul aulture.

A tant etc.

D'Anvers le VIIe jour de febvrier 1576.

VIII

1599 Nov. 15. De aartshertogen Albert en Isabella verlenen hun Placet aan het decreet der Congregatie tot Interpretatie van het Concilie van Trente d.d. 18 sept. 1599.⁹¹⁾ Zie blz. 77.

Albert ende Isabel Clara Eugenia, Infante van Spaengnen etc. onsen lieven ende getrouwen den Cancellier ende luyden van onsen Rade in Brabant ende allen anderen onsen ende onser vasallen ende smale Heeren, Rechteren, Justicierien ende Officierien desselfs onss lants van Brabant ende van Overmaze, hun stadhouderen ende elcken van hen besondere dien 't aengaet, saluyt ende dilectie.

Van wegen des Eerweerdichste Vaders in Gode, onsen welbeminden Bisschop van 's Hertogenbossche, is ons verthoont geweest, hoe dat tusschen hem ter eenre ende die deken ende andere van den Capitule van St. Jans Evangeliste Kercke aldaer ter andere zijden geschil is gerezen op 't verstant, uytlegginge oft interpretacie van 't heylich Concilium van Trente, sessione XXV, cap. VI de Reformatione, te weten oft — nyetegenstaende dat daerby aen de Bisschoppen wort getransporteert oft gerestitueert de judicature oft jurisdictie, die de capitulen voir date van tselve concilium was competerende over hun lithmaten ende subposten om die texerceren ende te werck te stellen met interventie, raedt ende consent van de twee capitularissen, die in 't beginsel van elck jaer by deselve capitulen souden daertoe worden gecosen ende gecommiteert — dien van den voirs. capitule al evenwel in cas van preventie noch soude competeren eenige jurisdictie ofte coërtie over hun voorschreven lithmaten ende subposten met exclusie van den verthoonder. Welken aengaende alsoe partyen ter wederzyden de redenen van hun opinie hadden geallegeert ende by geschrifte gesteld, waeren deselve nae Rome gesonden aen 't consistorium van de cardinalen tot interpretacie van 't voirschr. concilium gecommiteert ende om de zwaricheyden ende twijffel daeruyt rysende ende spruytende te decideren, zulx dat 'tselve consistorium de voirschr. redenen hebbende gehoort ende geexamineert, heeft hy hun decreet vercleert ende gerescribeert, dat de voirschr. jurisdictie ende judicature, die de capitulen voir date van 't voirs. concilium over hun lithmaten ende subposten hebben gehadt, is geheelyck den Bisschoppen gegeven oft gerestitueert geweest om die alleene t' exerceeren, met overstaen, raedt ende consent van de voirs. twee gecommiteerde des capittels,

naerder blyckende bij 't selve decreet, geteekent Hier (onimus) Card. Mattheius.

Welck decreet ende decisie de verthoonder geerne soude ter executie stellen om achtervolght te worden, maer overmits 't selve is buytenslants gewesen, beducht dat hem dyen aengaende belet soude mogen worden gedaen,⁹²⁾ soe hadde hy oitmoedelyck gebeden, dat om 't selve te verhoeden ons soude gelieven hem te verleenen opene briefven van Placet daertoe dienende. Waeromme Wy 't gene des voirs. is aengemerct ende gesien in onsen voirs. Rade van Brabant 't decreet voeren geruert, den voorn. Bisscop van 's Hertogenbossche supliant geneycht wesende tzynder bede ende suplicatie, hebben gegunt ende geaccordeert, gunnen ende accorderen, hem gevende oirlof ende consent by desen, dat hy 't voirscreven decreet tot behoirlycker executie zal mogen stellen ende doen achtervolgen nae vorme ende inhouden van dyen sonder tegen ons eenichsins te misdoen oft misbruycken, behoudelyck dattet nyet en zy tegen onse hoocheyt, auctoriteyt, rechten ende preëminentien in eeniger manieren. Ontbieden ende bevelen U daeromme ende elcken besondere dien 't aengaet, dat ghy den voirs. supliant van dese onse gunste, accord, oirlof ende consent inder manieren voirscreven doet, laet ende gedoocht rustelyck, vredelyck ende volcommelyck genyeten ende gebruycken, cesserende alle belet ende wederseggen ter contrarien. Want ons alsoe gelieft.

Gegeven in onser stadt Brussel onder den zegel van wylen hoochloflycker gedachte, den Coninck van Spaengnen etc., onsen Heere ende Vader, wiens ziele God genadich zy, welcken zegel wij gebruycken ter tijt toe den onsen zal wesen gemaect.

Den XVden dach van Novembri in 't jaer onss Heeren duysent vyfhondert negenentnegentich.

By de Eertshertogen in heuren Rade.

Van den Houte.

Zegel van Philips II geschonden.

IX

1606 Juni 23. Compromis tussen Bisschop Masius en het Kapittel van St. Jan aangaande het recht om leden en suppoosten van het kapittel te bestraffen.⁹³⁾ Zie blz. 77.

In nomine sanctae et individuae Trinitatis. Amen. Tenore presentis publici instrumenti cunctis pateat et sit notum, quod anno a Nativitate Domini millesimo sexcentesimo sexto, indic-

tione quarta, mensis Junii die vigesima terta, Pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini nostri Dom. Pauli hujus nominis Papae quinti, anno secundo, in nostra Notariorum publicorum testiumque infrascriptorum presentia personaliter constituti Reverendissimus in Christo pater et dominus Dom. Ghisbertus Masius, episcopus Buscoducensis, ex una necnon Reverendus ac venerabiles viri Dom. Decanus et Capitulum ecclesiae cathedralis Buscoducensis, in ipsorum loco capitulari, capitulo ad haec specialiter sub juramento indicto, capitulariter congregati ex altera partibus declararunt, quod cum fere ab initio erectionis hujus episcopatus Buscoducensis inter episcopos pro tempore existentes ac ipsum Rev. Dom. Episcopum modernum ex una, necnon Dom. Decanum et capitulum et seu capitulares ipsique capitulo suppositas personas ex altera partibus diversae quaestiones seu controversiae ac lites fuerint et sint ortae, motae et intentatae cum magno populi Christiani scandalo ac adhuc verisimiliter oriturae, movendae et intentandae crederentur occasione exemptionum et privilegiorum dicto capitulo olim ante erectionem dictae ecclesiae ex collegiata in cathedralem et ante concilium Tridentinum concessorum, necnon jurisdictionis et correctionis eidem capitulo in canonicos seu personas capitulares, necnon beneficiatos, officiatos et ministros dictae ecclesiae olim et ante dictam erectionem et concilium Tridentinum privative competentium, et quam jurisdictionem idem capitulum sive ex concessione, privilegio, exemptione vel consuetudine immemoriali post pretactam erectionem cathedralis ecclesiae et concilium Tridentinum sibi adhuc competere et eatenus reservatam esse pretendit, ut possit omnes praedictos corrigere per preventionem et quad punitus et correctus per capitulum denuo non sit corrigendus, nec debeat innocentiam suam coram episcopo purgere, — ipso Rev. Dom. Episcopo, sustinente per erectionem dictae ecclesiae ex collegiata in cathedralem et per decreta dicti concilii Tridentini omnibus exemptionibus, privilegiis et consuetudinibus dicti capituli esse derogatum omnemque jurisdictionem, quam antea idem capitulum habere solebat, eidem ademptam et episcopo esse restitutam, saltem cum restrictione, ut contra canonicos seu personas capitulares aut in dignitate constitutas Episcopus cum duobus a capitulo deputatis procedere debeat juxta formam in dicto concilio Tridentino sess. 25, cap. 6 de Reformatione, quod incipit „Statuit”, praescriptam, prout ex litteris pretactae erectionis, concilii Tridentini decretis, Sanctae Sedis Apostolicae sententiis, Illustrissimorum Dominorum Cardinalium S. Concilii Tridentini interpretum decisionibus et ex jurisperitorum responsis aliisque argu-

mentis hinc inde et respective demonstrari posse dicebatur.

Tandem ipsi Rev. Dom. Ghisbertus, episcopus modernus, necnon Domini Decanus et capitulum spiritu pacis studioque reintegrandae fraternae charitatis, ad pristinam animorum tranquillitatem anhelantes, litiumque dispendiosos anfractus nedum praescindere, quinimo in totum ac prorsus sopire percipientes, omnibus melioribus modo, via, jure, causa et forma, quibus efficacius potuerunt et debuerunt ac possunt et debent, sponte, libere minimeque coacti, nec nulla sinistra machinatione circumventi, sed econtra diversis communicationibus ultro citroque prehabitis, ex certa sua scientia animisque prorsus deliberatis ac unanimi consensu super praetactis questionibus seu controversiis ac litibus amicablem concordarunt et transegerunt et seu amicabilem concordiae et transactionis contractum inierunt, concluderunt et perfecerunt in hunc qui sequitur modum.

In primis quod in correctionibus canonicorum observabitur modus in concilio Tridentino sess. 25, cap. 6 de Reformatione, quod incipit „Statuit” praescriptus, videlicet quod Rev. Dom. Episcopus contra canonicos procedet cum duobus a capitulo deputatis. Et quamvis Rev. Dom. existimet capitulo, ne quidem per preventionem in canonicos ullam jurisdictionem vel correctionem competere aut reservatam esse, nihilominus tamen studio pacis per hujusmodi concordiam quoad correctionem canonicorum capitulo suo cathedrali preventionem permittit, in Domino confidens quod idem capitulum contra canonicos delinquentes per preventionem cum zelo et absque dissimulatione procedet vel procedi curabit.

[2°] Sic tamen quod simul ac Rev. Dominus primo et ante preventionem a capitulo forte faciendam, duos a capitulo deputatos ad capiendam informationem super delicto alicujus canonici, seu ad eum puniendum requisiverit, tunc capitulum non poterit aliquam praeventionem facere aut ea circa idem delictum uti.

Reliquus autem clerus, necnon beneficiati, officiiati et suppositi capituli delinquentes immediate jurisdictioni et correctioni solius Episcopi subjecti erunt. Si tamen contingat eos delinquere in caeremoniis chori seu ecclesiae, vel in officiis et ministeriis ipsis a capitulo commissis, tunc quoad hujusmodi delicta capitulum eos punire poterit, exceptis pastoribus seu vicecuratis in officiis suis pastoralibus delinquentibus, qui si sint canonici et in officiis suis pastoralibus delinquant, corrigentur instar canonicorum, prout superius circa correctionem canonicorum 1° et 2° articulis cautum est. Si autem contingat beneficiatos vel officiiatos perpetuos in ecclesia negligere officia seu onera, ipsis ex foundationibus bene-

ficioꝝ vel officioꝝ perpetuoꝝ suozꝝ incumbẽtia, capitulum eos punire poterit; quodsi capitulum eos punire negligat, tunc Rev. Dom. Episcopus poterit supplere.

Omnes autem correctiones tam canonicorum quam beneficiorum et officioꝝ (quantum possibile erit) fient absque strepitu iudicii et confusione seu ignominia cujusquam.

Ceteris autem in rebus Episcopi et Capituli iurisdictionis et potestas, si qua eis respective competat, et bonozꝝ administratio salva et intacta omnino relinquetur.

Atque haec omnia sub beneplacito Sanctae Sedis Apostolicae, quae communibus expensis ad confirmationem huius concordiae requirenda erit, quodque haec concordia ab eo tempore, quo a partibus admissa et approbata fuerit, inviolabiliter observabitur, saltem per modum provisionis, donec a Sancta Apostolica rejecta vel improbata fuerit. Qua etiam concordia et transactione mediante, impensae absolutiones et reliqua omnia, hinc inde acta et actitata, rata et firma remanebunt, nulla ulteriori questione super delictis, antea sive per Rev. Dom., sive per Capitulum punitis, movenda.

Et premissa quidem omnia et singula praefatus Rev. Dom. Episcopus pro se et suis seu curiae suae officiatibus ex una, necnon Reverendus ac venerabiles Domini Decanus et capitulum tam pro se quam pro singulis personis capitularibus, necnon beneficiatis, officiatibus, ministris et suppositis dicti capituli ex altera partibus, hinc inde et respective firmiter et inviolabiliter observare nec in contrarium quicquam facere vel fieri procurare aut permittere bona fide respective promiserunt.

Acta fuerunt et sunt haec in loco capitulari ecclesiae cathedralis Buscoducensis anno, indictione, mense, die et Pontificatu prescriptis, presentibus ibidem providis et honestis viris mag. Joanne ab Heijlbroeck U.J. Lic. et mag. Joanne Schenkels, filio quondam expertissimi Dom. Dominici Schenkels, Medicinae Doct., tanquam testibus ad premissa vocatis et requisitis

Heijlbrouck.

Schenkels, testis.

Et me, Joanne Hogardi Kelders, notario publico, necnon Curiae Episcopalis Buscoducensis graphiario, ad praemissa requisito

Hog. Kelders.

Et me, Gerardo Kempen, publico necnon dicti capituli notario, per Consilium Brabantiae admissio, ad premissa requisito

G. Kempen.

Atque in praemissorum omnium et singulorum maiorem confirmationem praefati Rev. Dom. Episcopus, necnon Rev. ac venerabiles Dom. Decanus et capitulum sua respective sigilla huius-

modi concordiae instrumento subimprimenda duxerunt et subimprimi fecerunt.

Zegel van Masius ⁹⁴⁾

Zegel van Kapittel ⁹⁵⁾

X

Notities van Ophovius over zijn moeilijkheden met het kathedraal kapittel van Den Bosch, 1926—1629.⁹⁶⁾ Zie blz. 78.

Notae de iis, quae D. Decanum et capitulum concernunt.
Ab anno 1627.

Anno 1626.

D. Decanus et capitulum negarunt captionem possessionis D. Archidiacono van Gestel, qui ad hoc a Reverendissimo electo et confirmato deputatus erat, quia copia confirmationis erat tantum signata et authenticata a notario. ⁹⁷⁾

2°. Noluerunt quod in forma juramenti, soliti praestari capitulo, adderetur clausula: „*et quatenus erectioni episcopatus non repugnant*”, de quo tamen expresse protestatus eram in literis meis. ⁹⁸⁾

3°. In introductione fuit deliberatum, an me introducerent tali hora, quia non miseram expressum nuncium ad capitulum, cum tamen scripsissem ad Rev. P. Priorem ⁹⁹⁾ me tali hora venturum et R. P. Berzium ¹⁰⁰⁾ misissem expresse ante me bene tribus horis, ut indicaret horam ingressus mei capitulo et magistratui. Omnes tamen comparuerunt.

D. cantor Havens ¹⁰¹⁾ cum in festo Omnium Sanctorum, stans cum quibusdam aliis, videret pulpitem ad concionandum ornatum antependio, quaesivit: quis dedit Episcopo auctoritatem concionandi et pulpitem ornandi sine auctoritate capituli.

Anno 1627.

Cum proposuissem Decano velle me instituere visitationem, dixit se propositurum capitulo, quod deputavit tres, qui cum Decano ad me venirent. D. Decanus a me quaesivit, qua qualitate vellem visitare. Dixi qualitate praedecessorum, per quam ipsi visitantur et quod non vellem prejudicare ipsorum exemptioni et privilegiis si haberent. Dixerunt se relatores capitulo, sed velle se scire quem notarium assumerem. Dixi virum secretum et bonum, ut rationi conforme est, et me non invenire meliorem quam

secretarium meum, qui et domesticus esset et ad manus etc., nisi exciperent propter causas ab illo ¹⁰²⁾ etc. Quaesierunt : quo loco? Dixi in alio loco quam propria domo, ut praedecessores fecerunt, non esse tam ipsis quam mihi commodum. Dixerunt se relatores capitulo.

Venit postea decanus cum tribus deputatis, addito D. Leemput, ¹⁰³⁾ qui rursus petierunt qualitatem, qua visitarem. Respondi me mirari de hoc, cum jam explicassem ante me velle visitare modo et titulo, quo praedecessores, videlicet vigore Concilii Tridentini, ut delegatus Apostolicus etc.

Nota. D. decanus in capitulo objecit omnes contradictiones, quos passi sunt praedecessores etc. Quod ad nihil aliud serviebat quam ad excitandam rebellionem, sed nullas habuit sui ¹⁰⁴⁾ criminis.

Exegi a D. decano solo statuta capituli et ordinationes praedecessorum. Dixit illa esse in deposito, se non posse illa extrahere et se consulturum dominos. Tamen nihil ad me detulit.

Petii ordinationes praedecessorum. Dixit nullas fuisse receptas, nec scire se aliquas esse et se non habere.

In summa, non inveni D. decanum adiutorem, sed turbatorem.

Quare visitavi et audivi singulos praeter duos aut tres. Nulli deposuerunt aliquid singulare. ¹⁰⁵⁾

Anno 1628.

Vocavi D. decanum et conquestus sum, quod non vocavit me a distributionem panum vel eleemosynae, relictas pro domo pauperum a D. Swaens, decano Gertrudonopolitano. ¹⁰⁶⁾ Dixit episcopo non competere actionem in eo. Et rationem addebat, quia episcopus non habet actionem non ¹⁰⁷⁾ ut pater domus pauperum, sed ratione fratrum. Et quia fratres jam erant extincti ante mortem D. Swaens, ideo episcopus non posset praetendere. Ego dixi rationem istam non concludere, quia etsi fratres extincti, essent, tamen jus patris vel rectoris non erat extinctum, sed integrum mansit et translatum in episcopum et successores, quia hoc habent expresse concordata inter capitulum etc.

Veni ad capitulum pro installatione vel possessione D. Smeyers, capellani mei, qui habuit canonicatum a Serenissima ¹⁰⁸⁾ per nostram intercessionem. Et peractis omnibus dixi dominis de capitulo, ut deputarent aliquos, qui mecum agerent de quibusdam. Deputavit decanus seipsum et D. officialem ¹⁰⁹⁾ et D. Vossium.

Egi de capellano militum majori, qui pretendebat aliqua con-

cernentia baptismum puerorum etc. Conclusum quod staretur pactis antiquis, à Revmo Masio factis. Supervenit postea difficultas cum eodem capellano majori, eo quod pastores quidam, S. Jacobi videlicet et S. Catharinae, darent capellanis militum locum in sua ecclesia et baptisterium pro infantium militum baptismo.

D. decanus et capitulum me inscio prohibuerunt pastoribus, ne amplius admitteren capellanos ad baptisterium. Ego vocato D. decano dixi illi me graviter ferre, quod cum pastores a me instituantur et mihi praestent obedientiam, quod ille me non monito nec consentiente, talia decreta audeat illis dare, cum mihi et non illis subsint etc.

Detinuit quoque D. decanus tria scripta concernentia difficultatem cum capellano majori, quae illi tradideram legenda; quae cum repeterem per secretarium, tantum unam chartam reddidit, videlicet ordinationem Revmi Masii, non tamen eandem quam dederam. Et dicebat se non posse invenire. Quae omnia suspecta sunt.

Deinde dixi quod solus Revmus Masius decreta vel concordata cum capellanis et pastoribus scripsisset et fecisset, quod capitulum non deberet se immiscere. Dixit quod Revmus cum capitulo fecisset. Dixi nec in forma, nec aliunde patere hoc. Et voluit tamen dici.

Certe non bona fide ambulat.

Dixit mihi quoque ipse D. decanus, quod cum exigere ordinationes praedecessorum, quod capitulum, etiamsi episcopi publicarent suas ordinationes, non servarent illas, sed haberent suas ordinationes capitulares et statuta, quae servarent et legerent etc.

Preterea contigit quod in colloquio cum D. decano dicens, quod episcopus jus habeat inspiciendi computum de bonis fratrum etc., ipse negavit. Dixi quod intellexissem a probatis viris. Ipse persistit in negatione etc. Postea inter munimenta episcopalia expresse inveni inter concordata, quae transacta sunt de bonis fratrum, quod Revmus Sousius ¹¹⁰⁾ voluerit pro se et successoribus servare jus inspiciendi computum et quomodo bona et distributiones essent applicata etc. Et ipse decanus cum aliis, videlicet D. Grobendoncq et D. Kesselaer, ¹¹¹⁾ signaverat. Ergo D. decanus non sincere, nec verè procedit.

Postea tum D. decanus 15 aprilis 1628 ostendit ex concordato id jus intelligi de bonis particularibus excrescentiae. Et videtur verum. ¹¹²⁾

Miserat Revmus D. [Zoesius] Lovanium ad doctorem Masius ¹¹³⁾ consultationes de jure episcoporum et archipresbyteri in pastores ecclesiae Buscoducis civitatenses. Illas post mortem Rev-

mi remiserat D. Masius ad pastorem Ossensem, ¹¹⁴) qui illas petierat ad petitionem D. decani; et ego ab omnibus inquirendo usque ad 11 diem aprilis 1628, cum interesset computui domus mortuariae Rev. Sousii ratione collegii S. Willibrordi et quitantia legeretur de istis scripturis, factis a D. L. Leemptio advocato. Cumque praesens esset pastor in Os, qui fuerat custos domus episcopalis, in presentia D. archidiaconi, D. Vossii et fiscalis, fassus est [pastor in Oss], se dedisse saccum cum illis scripturis D. decano illas petenti. Ego statim illum misi, ut mihi illas a decano receptas traderet, quia non erant decani, sed episcopatus. Quumque objurgavi acriter, ivit ad decanum, qui dixit quod saccum ad me deferret.

Certo magna infidelitas, quod cum sit pars decanus, quod illa scripta exegerit, receperit et suppressere conatus sit.

14 aprilis 1628 feria 6a retulit D. decanus scripta haec et erant 8 partes signatae B E E F K I L H; reliqua dicebat se ex sacco retinuisse, quia erant capituli scripta, quae Rev. Sousius a capitulo vel ipso acceperat et illis insciis Lovanium miserat. Ego dixi me illud non posse credere etc., nec teneri ut credam, quia non existimabam, quod injuste egisset etc. Aegre tulit D. decanus hoc. Ego dixi quod non debuisset scripta sibi reservare. Dixit se tunc fuisse vicarium et debuisse habere curam scripturarum etc. Ego contra omnia dixi, quae ante notavi. Ille conabatur sese de omnibus excusare et bene se fecisse.

Fuit quoque contentio inter altare S. Joannis et altare S. Hieronimi de imagine S. Joseph ornanda, cum ab utrisque parte essent rationes et illi de altare S. Joannis, quod in honorem S. Joseph quoque consecratum est, pretenderent secludere ornatum imaginis in altari S. Hieronimi, cum tamen fabri lignarii haberent illum pro patrono etc., etiam ab immemorabili tempore et ornassent in illo altari.

Non obstante quod in convivio apud Abbatem Bernensem ¹¹⁵) monuissem D. decanum, ut utrisque permetteret ornatum imaginis S. Joseph et ego dicerem me anno 1627 celebrasse in altari S. Hieronimi in honorem S. Joseph et dedisse 60 dierum indulgentiam, tamen me non convento in capitulo dedit commissionem bedello, ¹¹⁶) quod in vigilia S. Joseph prohiberet fabris lignariis et regulariis ne deponerent S. Joseph etc. Unde multae turbae etc.

Signum irreverentiae, cum tamen episcopum concernat determinatio de imaginibus ponendis juxta Conc. Trid. sess. 25 de cultu et veneratione imaginum.

Excusavit se decanus et dixit majorem partem capituli determinasse contra fabros lignarios, se moderatum fuisse etc.

24 aprilis 1628 detulit ad me D. decanus duas chartulas, a me traditas ipsi, de capellani majoris pretentione, quia exegeram.

Contulit late de computu bonorum fratrum et distributionibus. Et ostendit episcopo nullum competere jus audiendi computum, sed tantum exigendi inspectionem computus de superexcrementia distributionum.

Egimus quoque de controversia altarium S. Joseph etc. Ego dixi expedire, ut utrumque altare relinquatur in sua possessione.

Voluit D. decanus ut cum omni amicitia mutuo ageremus. Ego dixi me non aliud desiderare et semper opere ostendisse etc. Inculpabat quosdam susurrone. Ego dixi nullos esse et me posse praetendere, donec contrarium cognoscam.

Dixit quoque omnia quoad capituli in pastorum jurisdictionem esse clara, quia non renunciarunt unquam illi jurisdictioni in erectione [parochiarum]; et cum [pastores] tantum sint ipsorum vicarii, manent illis subjecti. Et hac de re se habere clarissimas consultationes etc.

Nota quod Bruxellis miseram jubileum, quod quia per 15 dies durabat, volui ut domini vicarii concionatores singulis diebus ordinarent. Contra quos murmuravit D. decanus et dixit ad capitulum scribendum fuisse, neque hoc episcopum concernere. Tamen deputati sunt conjunctim, Jesuitis tamen reservati dies per octavam SS. Sacramenti.

Cum dominica post Sacramenti [25 junii] meo loco concionaretur Pater Marius Capello, ¹¹⁷⁾ iratus decanus dixit viceplebano, quod non debuisset admittere quod ascendisset pulpitem et ipse debuisset manere in pulpito et quod episcopus non posset aliquem suo loco ponere etc. ¹¹⁸⁾

20 aprilis in Coena Domini, dum invitassem officiantes D. decanum, D. archidiaconum etc., declaravit D. decanus quod omnes distributiones, quae mihi competere, essent acceptatae a capitulo, neque unquam absentiae meae notarentur, ¹¹⁹⁾ et acciperem fructus grossos integros. Ego quoque remisi distributiones, quae mihi competeabant agens officium in persona.

In junio 21 die 1628 dedi decretum, quod omnes in processionibus deponerent bireta et in delatione SS. Sacramenti. Accepit D. decanus ut publicaret, sed egressus visus est ridere, quia riserunt famuli canonicorum et custos Jacobus. Dum D. Leemput deferret detecto capite Sacramentum, risit et dixit D. decanus, aget in capitulo.

Die 23 [junii] ¹²⁰⁾ fuit factum capitulum et magna turbatio orta et contenti omnes, quia ita proposuit decanus, ut decreta episcopi non suscipienda satis indicant. Non adfuit D. archidia-

conus, nec D. L(icentiatius) Leemput. Deputaverunt duos, qui me accederent.

In processione capite tecto incessit D. plebanus,¹²¹⁾ D. pastor S. Petri¹²²⁾ et alii pastores et quidam canonici, cum tamen omnes saeculares¹²³⁾ irent capite detecto, eratque serenissimum tempus.

Dominica infra octavas SS. Sacramenti [25 junii] fit processio per forum. Cum bireto incessit D. canonicus Garri, D. pastor S. Jacobi,¹²⁴⁾ capellanus cohabitans decano et minor Bassus.¹²⁵⁾

Nota quoque quod omnes fratres de societate SS. Sacramenti in ipsa processione SS. Sacramenti, non obstante quod concionatum fuisset omnes discooperto capite debuissent incedere, iverunt cum pileis, excepto D. vander Cammen, viro int huijs van de L. Vrouwebroederschap et D. Loeff. De hoc facto miratus fui.

28 junii fuit indictum capitulum per scedulas et in eo propositum de respondendo Revmo, quod decretum de biretis vel detegendo capite non esset recipiendum. Et de facienda protestatione contra Revmum, quod infra octavas SS. Sacramenti loco suo inconsulto capitulo commisisset concionem eximio Patri M. Capello.

Venit ergo post prandium D. decanus cum notario Kemp, notario capituli,¹²⁶⁾ et exhibuit scriptum contra decretum, ubi ostendunt se non obligari ad deponendum bireta, tum quia sunt in contraria possessione, tum quia aer Buscoducensis non permittit. Legit ergo notarius protestationem contra Revmum, qua lecta quaesivit decanus, an placeret Revmo quod poneretur pro responsione, quod propter infirmitatem posuisset Patrem Capello loco suo. Dixit Revmus non velle, quod hoc poneretur, sed quod propter causas illi commiserit locum suum et se illud, quando similis casus occurrit, facturum idem, se non dependere in hoc a capitulo. Habuit notarius aliam protestationem in manu contra Patrem Capello, quem nolui vocari, nec legi coram ipso dictam protestationem, dicens quod ille non subesset capitulo et quidquid egisset me volente egisset; et propterea indiscrete et falso in protestatione, quam legeram, positum, quod ausu temerario, scandaloso et subdolo conscendisset pulpitem. Atque ita decanus recessit, voluique quod copiam mihi daret suae protestationis.

Sequenti die venit idem notarius cum duobus custodibus cathedralis ecclesiae ad protestandum contra eximium Patrem Capello, qui voluit eos audire, sed tamen recepit copiam protestationis calummosae. Hoc factum est me inscio.

5 augusti 1628, dum rediissem [de Antverpia] ex visitatione pro festo S. Dominici, narratum mihi fuit, quod viceplebanus

tecto capite detulisset SS. Sacramentum per civitatem, non obstante mea prohibitione et sua promissione; etiam per forum detulit. Narratum a D. canonico Swertio ¹²⁷⁾ quod D. capellanus van Aken ¹²⁸⁾ dixisset sibi a viceplebano dictum, quod D. Decanus dixisset sibi: Si episcopus tibi prohibuit, ne tecto capite cum bireto SS. Sacramentum ferres, ego tibi contrarium dico. Hoc dixi ipso eodem die D. archidiacono et officiali ¹²⁹⁾ et fiscali, qui mihi aderant pro examinando capellano in Leendt ¹³⁰⁾ etc. Dixerunt illi se hoc non credere. Ego dixi quod nec ego crederem, sed tamen audiisse. Atque ideo officialis moneret viceplebanum sub poena suspensionis etc.

Eodem die praesentatae sunt mihi litterae clausae a Concilio Brabantiae, quibus inclusus erat libellus supplex decani et capituli, quo petebant manutenentiam in causa ponendi concionatorem etc. Concilium remisit ad me et ut infra 14 dies responderem.

Malitia decani ex eo patet quod acerrime invectus sit in D. Kemp, notarium capituli, quare patiatur quod unus convictor ipsius scripserit responsionem, a D. advocatione Leemput compositam contra libellum, exhibitum a capitulo Bruxellis pro manutenentia, et quod non retulerit ad decanum, nec ille scriptor indicaverit episcopum venisse ad aedes D. Leemputii etc.

27 aug., cum ego profectus essem ad congregationem episcoporum, quae erat futura Antverpiae, misit decanus de groenroij, satellitem, ad domum meam et voluit litteras citatorias insinuari sorori, ¹³¹⁾ quae omnium ignara erat. Ita ut D. advocatus Leemput debuerit advocari.

Exhibuit quoque decanus per capellanum Ant[onium], quondam procuratorem Fratrum, scriptum contra me cum copia re-scripti de reverentia SS. Sacramenti per detectionem capitis faciendam. Quod indigne tulerunt episcopi et judicarunt decanum et alios refractarios puniendos utpote transgressores honoris divini, qui per totam hierarchiam exhibetur.

Articulus unus conclusus est contra capitulum in illa congregatione, videlicet de pileis. De pretentione cathedrae jam ter pro episcopis iudicatum. ¹³²⁾

5 oct. 1628 venit D. decanus cum D. canonico Vlierdeno et Soerendonck seniore ¹³³⁾ et proposuerunt de compositione. D. decanus videbatur de pileis defendere velle et conqueri, quod ego illi imputarem processum de potestate, quam pretendo in cathedram et tamen esset contra ipsorum privilegia et quod se defendere deberent, quia habent exemptionem claram et privilegia, et quod ego uterer verbo „Mandandi” in decreto de pileis etc.

Ego omnia clare dixi, quod ille non debuisset ita procedere et statim recurrere ad aulam pro literis manumentiae, etiam ante protestationem a me factam. Et quod non debuisset contra meam voluntatem protestari tam contemptim et calumniose contra Patrem M. Capello. Et quod non debuisset contra me exhibere scripturam in congregatione episcoporum Antverpiae. Et quod me absente non debuisset scripturas per satellitem insinuare sorori meae etc., quae omnia sonant particulam passionis etc. Dixit quod illi dictum erat, quod Pater Capello exhibuisset protestationem Suae Celsitudini¹³⁴) et quod ego dixissem, quod canonici nollent facere reverentiam SS. Sacramento. Dixi esse falsa et quod caluminarentur, qui talia dicerent et quod ipsos nominaret etc. Et multa verba. Dixi quod ille mihi aegrotanti in faciem dixisset se non habere praedecessorum ordinationes et quod episcoporum ordinationes non servarent etc. et ego intulissem, quod ergo visitationes essent frustraneae etc. Non diffitebatur. Interim dixerunt quod parati essent ostendere mihi exemptiones.

Post discessum D. decani D. canonicus Vlierden solus accessit et flexis genibus me rogavit pro pace etc. Idem dixit et petiit D. canonicus Soerendonck cantor, qui postea accessit etc. Sic discessum. Et ego dixi me non nisi pacem desiderare et paratum continuare etc.

Feria 3a 17 oct. 1628 venerunt D. cantor Soerendonck et D. Vlierden, quia instabant processiones, [rogantes] quod componerentur negotia inter me et capitulum. Ego dixi quod obedient quoad pileos quadratos et quod quoad predicationes per mutuum communicationem venirent in conferentiam. Petiit D. cantor quod declararem me non intendissem mandatum quoad capitulum in decreto de pileis. Respondi me intendissem observantiam decreti et qui non servarent quod iis darem aliud mandatum poenale; si vero observarent, me nihil moturum. Hanc esse mentem Illustrissimi Nuncii et Episcoporum. Sic discesserunt.

In oct. 1628, in vigilia Simonis et Judae 27 oct., venit D. decanus et DD. cantor Soerendonck et Vlierden et proposuerunt, quod nostra controversia accommodaretur. Dicebant autem se venire et ex parte capituli et nomine proprio. Ego quaesivi quomodo vellent et qua ratione componere. Dixerunt quod ego desisterem etc. Dixi hoc non esse componere, sed me omnino excludere. Si velint mihi in dispositione cathedrae aliquid concedere etc., tunc nos posse convenire. Dicebant se eximium jus habere et tanquam pastores omnimodis dispositiones. Ego dixi me divino et summo jure esse pastorem et per consequens habere debere cathedram, non solum pro me, sed ad voluntatem quaslibet dispositiones; et

quod per libellum suum supplicem, Consilio Brabantiae exhibitum, etiam me excluserunt. Ad quod dicebant se hoc non intendisse. Dixi verba ita sonare et si tacuissem, [me] fuisse excludendum. Quare quia nihil de dispositione quoad alios mihi concedere vellent, me provocatum jam ob ipsis velle scire, an mea sit cathedra vel capituli, et me sustinere esse meam, velle declarationem desuper etc.

Post multa colloquia D. Zoerendonc et Vlireden instabant, ut negotium componeretur. Dixi illos debere ostendere modum compositionis. Dixit D. decanus quod utrimque cessaretur ab ulteriori instantia et mihi esse integrum semper resumere. Dixi, si hoc volebant, debebant non incepisse, quia ipsi essent actores.

Dixi: videbimus usque post Omnium Sanctorum. Sic discessum. Deinde dixi me velle cum ipsis et magistratu agere de processionebus tempore hyemali sine SS. Sacramento, ut evitentur inconvenientia. Dixerunt se paratos esse etc.

Tandem comparuit hic D. consiliarius vander Vorst propter alia negotia, qui invitatus a me et intelligens controversiam nostram cum capitulo conatus est componere. Ego dixi quod concilium definiat etc.

Post diem unum aut alterum apud D. Abbatem invitatus cum decano et vander Vorst et D. archidiacono. Rogarunt D. Abbas et D. decanus et archidiaconus, ut negotium componeretur. Ego cessi, ut quisque maneret in suo jure, quod prius illi competeat ante litis contestationem etc.

[Anno 1629]

Nota quod D. decanus anno 1629 dixit in mensa coram multis canonicis et D. Leemput quod, quia intelligerat me velle visitare parochias (Buscod.), quod hoc non permetteret. Eram tunc pro bono reipublicae Bruxellis in febr. anni 1629, cum hostes prae-parant se ad obsidionem urbis.

In quadragesima in festo S. Joseph prohibuit decanus et per sententiam capituli, me non vocato, ne fabri lignarii in altari S. Hieronymi, ubi et S. Joseph ab antiquo colitur, deponerent imaginem S. Joseph, nec scutellam pro eleemosyna imponerent. Imo ipso festo praecepit famulo suo ut auferret indulgentiam 60 dierum, quam dederam visitantibus altare etc. Id retulit mihi Theodorus faber, cujus uxor et alia ornabant altare. Ego misi D. fiscalem et D. Leemput ad decanum, in sacristia paratum ad sacrum, utrum hoc praecepisset. Sed negavit, cum tamen famulum expresse misisset bis, ut detraheret, sed famulus non fuit ausus etc. Et dixit clare D. L[eemput] decanum voluisse.

Noluit quoque decanus, quod baldachimum portaretur pro SS. Sacramento. Id dixit capellanus, et Jacobus custos aperte dicebat quod sine licentia capituli non portaretur etc. Vide malitiam, cum id Jesuitarum sodales et Praedicatorum deferant ad ecclesiam cathedralem, sed quia episcopus praeceperat noluit.

D. decanus, ut fassus fuit notarius capituli Kempen, voluit quod notarius praedictus signaret aliqua et decanus cooperuit scripturam et tantum spacium signandi reliquit, dicens: Ego atestor nihil esse quod te concernit. Et sic illum coegit signare.

Hoc fassus est notarius ipse D. Kempe D. advocato Leemputio b[onae] m[emoriae].

Narratum mihi, quod D. decanus semel congregavit capitulum et proposuit, quod omnes ad thurificationem in choro ad Benedictus adesse deberent, et omnes noluerunt propter causas etc. Ille postea dixit, quod omnes conclusissent; et erat contrarium.

Similia agit, negat et affirmat, quia nihil scribitur in capitulo ipso, sed ipse acta dictat, format et reformat domi, prout vult, neque ullum est registrum in loco publico, ad quem pateat accessus, cum notarius capituli soleat habere similia acta.

NOTEN

- 1) Binnen de grenzen van het huidig bisdom 's-Hertogenbosch waren er in de 15e eeuw niet minder dan 15 collegiale kapittels; in het oude bisdom Luik, waartoe het gebied van het latere Bossche bisdom behoorde, waren er 62. Dr. J. Laenen, *Kerkelijk en Godsdienstig Brabant* I 282.
- 2) H. v. Hove, *Etude sur les Conflicts de Jurisdiction dans le dioc. de Liège à l'Epoque d'Erard de la Marck*, p. 1 vv.
- 3) Dit verbond werd 13 juli 1563 vernieuwd; Miraeus—Foppens, *Opera Dipl.* III 222 v.v., Houben, *Gesch. v. Eindhoven* I 394 v.v.
- 4) Rijksarch. 's Bosch, kapittel v. Oirschot I 166 nr. 38; arch. bisd. 's Bosch AK 36 nr. 116.
- 5) De bulle berust in arch. bisd. AK 36 nr. 122; zij werd afgedrukt in Miraeus—Foppens IV 95 v.v. Van Julius II bestaat ook een exemptiebulle van 30 jan. 1505 (Rijksarch. 's Bosch, kapittel v. Oirschot I 166 nr. 28). Het kapittel van Antwerpen werd door Alexander VI in 1500 en door Leo X in 1513 in zijn exemptie bevestigd. Dr. Laenen a.w. I 286.
- 6) De exemptie der kapittels werd door het concilie niet opgeheven, maar wel grotendeels ontkracht, doordat de bisschoppen werden aangesteld als pauselijke delegaten, waaraan ook de kapittels onderworpen waren, zodat deze van hun oude privileges en vrijheden slechts gebruik konden blijven maken, voor zo ver hun bisschop het toestond of niet verbood.
- 7) Voor zo ver geen bron wordt aangehaald, is alles in deze bijdrage ontleend aan Arch. bisd. 's Bosch, doss. AK 1—20a.

- 8) Toch was het misbruik ten tijde van Sonnius en Metsius al niet meer zo erg als vroeger.
- 9) In die oprichtingsacte leest men : „*Canonici venientes diebus feriatis 3 lectionum ad Matutinas ante ultimam lectionem et expectantes usque Benedictus habeant 1 den[arium] Turonensem ; diebus 9 lectionum ante 4am lectionem venientes et expectantes usque ad Benedictus 2 den. ; diebus feriatis venientes in Missa Animarum ante finem epistolae et visitantes sepulchrum 1 den. ; in Summa Missa ane finem epistolae usque communionem 1 den. ; ad Vesperas venientes ad Magnificat 1 den. ; in vigiliis ante 1am lectionem et sepulchrum visitantes 1 den.*” *Miraeus II* (meer uitgebreide editie) p. 1357.
- 10) Zie blz. 61.
- 11) Men vindt aangetekend, dat een of ander kanunnik zelfs weigerde onder de H. Mis de pax van hem te ontvangen. *AK I—20, Questiones seu difficultates inter Revmum et Capit. Cathedr. Buscod.*
- 12) Ook de opvolgers van Sonnius waren delegaten van den H. Stoel.
- 13) B.B. XXV 38 v.v.
- 14) Na de oprichting der parochies bleef het kapittel er nog zekere begrafenisrechten opeisen, waardoor weer nieuwe moeilijkheden ontstonden.
- 15) De kanunniken verklaren : „*Quod capitulum ab immemorabili tempore fuit scholasticus totius civitatis et quod rectores et alii praeceptores scholas regentes per capitulum seu ejus auctoritate ponuntur et destituuntur ; quodque dicti rectores et praeceptores semel in anno ad capitulum comparere debent, petituri continuationem in suo officio et audituri, si quis de illorum aliquo auditus sit defectus.*” Ook in een stuk van de Raad van Brabant uit 1584 wordt gezegd, dat het gehele Bossche schoolwezen onder het beheer van het kapittel stond. Zie bijlage I.
- 16) De suppoosten (*supposita*) waren de beneficianten, kapelaans of vicarissen (die geen lid van het kanunnikencollege waren en een eigen afzonderlijk college vormden), de zangers (ook leken), kortom ieder, die als niet-kanunnik in dienst van het kapittel stond. Vóór de oprichting van het nieuwe bisdom werd het oordelen en bestraffen der kanunniken en suppoosten in den regel uitsluitend aan het kapittel zelf over gelaten. Ook toen ontstonden daarover wel eens moeilijkheden. Zo leest men in de bulle van Julius II aan het Bosch kapittel 18 dec. 1508 : Hoewel deken of vice-deken en kapittel van St. Jan te 's Bosch volkomen bevoegd zijn om de delicten van hun kanunniken, vicarissen, beneficianten en *supposita* te onderzoeken en te bestraffen, hetgeen gewoonlijk geschiedt door hun beneficie-inkomsten in te houden, zijn er sommige *supposita*, die de executie van hun straf beletten door afstand te doen van hun beneficie. Op dezulken — aldus verordent de Paus — kunnen deken of vice-deken en kapittel censuren (*excommunicatie, suspensie, interdict*) toepassen, ook al hebben zij van hun beneficie afstand gedaan, vóórdat ze gevonnisd werden. *Arch. bisd. AK 36 nr. 120.*
- 17) Vooral door medewerking van den Hertog van Alva in juli 1568, zie B.B. XXIV 29. Toch verweet Sonnius de regering meer dan eens, dat zij hem bij de reformatie der kapitels niet krachtig genoeg bijstond.
- 18) De meerderheid had zich evenwel niet geheel van medewerking onthouden. In 1575 stemde het kapittel er in toe, dat het beneficie van St. Antonius en de Vier Kerkleraars in de begijnenkerk met het seminarie geunieerd werd. Tot de opgelegde geldelijke bijdrage over de vier toen verlopen jaren achtte het zich niet verplicht. M. Bardoul, rentmeester van het seminarie, schreef in febr. 1576, dat het kapittel er de

schuld van was, „quod seminarii institutio hactenus minus successerit quodque illius exemplo pleraque alia capitula quotas suas hactenus solvere recusaverint”.

- 19) Hs. — Kievits.
- 20) Wel stond hij toe, dat de kanunniken en beneficianten bij hun inleiding een matige vergoeding zouden betalen, t.w. elke kanunnik 2 gl. en elke beneficiant 1 gl. aan de secretaris (tevens notaris) van het kapittel voor zijn brieven en registratie, zo ook aan de roedragers voor zijn werkzaamheden. De schoolrectoren, kosters, hebdomadarii, miswijverzorgers, zangers — deze laatste mits ze bij de inleidingsmis muziek zouden zingen — mochten van elke nieuwe kanunnik hun oud salaris blijven ontvangen en elke kapittelheer, die de inleiding bijwoonde, mocht bij wijze van distributie 3 st. hebben van een nieuwe kanunnik en 1 st. van een nieuwe beneficiant. *Arch. Sem. Haaren*, nr. 132 b.
- 21) Toen de roedragers Jan van Turnhout 25 aug. 1575 bij de inleiding van de nieuwe kanunnik Jan Metsius, of liever van diens procurator de officiaal van het bisdom Corn. v. Cuyck, voor jura 36 gl. 6 st. eiste, antwoordde de officiaal niet te weten tot zoveel verplicht te zijn. Wel gaf hij hem de geëiste som, doch slechts als onderpand der betaling van hetgeen, waartoe hij werkelijk verplicht was, protesterende zo doende („per hujusmodi namptisationem”) niet te willen handelen tegen de verordeningen van Concilies of Bisschop en het te veel betaalde te zullen terugvorderen. *Arch. Sem. Haaren* nr. 132 c.
- 22) Met die woorden te kennen gevend, „quod mallet bona fide et candide agere quam dupliciter et subdole.” (M. Bardoul, 26 oct. 1575).
- 23) Toen hem dit in het proces, dat hij tegen het kapittel te voeren kreeg, verweten werd, antwoordde zijn procureur, M. Bardoul, dat de zaak, waarover het toen ging, niet de bisschop, doch diens officiaal betrof, en dat het niets ongewoons was „quod superior nimium molestus et irritatus a se abiciat scedulam aliquam sibi importune obrusam et ad se non pertinentem.”
- 24) Tot oplossing van meningsverschillen werd een Romeins Consistorie tot Interpretatie van het Conc. v. Trente ingesteld.
- 25) Aan het Bisschoppelijk Hof van Luik was men vooral ontevreden over de gemaakte limietenscheiding tussen het bisdom Luik en dat van 's-Hertogenbosch.
- 26) Volgens Metsius behoorde J. Verhagen tot die ambtenaren van het aartsbisdom, die het kapittel van 's Bosch zeer genegen en den bisschop slecht gezind waren „propter damnum ipsis per erectionem novorum episcoporum forsan illatum.”
- 27) AK 1—20 kapittelacte van 12 maart 1573, ondertekend door Petrus van Eersel, notaris van het kapittel; getuigen Arnoldus Lamberti priester-beneficiant en Johannes van Turnhout bastionarius.
- 28) Toch durfde het kapittel beweren, dat hij de suspensie „ex abrupto” zou hebben uitgesproken. De bisschop lag ook in geschil met het kapittel, omdat het van de Bossche Kruisbroeders wegens de oprichting der parochie van St. Cathrien een jaarlijkse vergoeding van 4 gl. 4 st. eiste. Dit schijnt de meer directe aanleiding tot de suspensie geweest te zijn.
- 29) Na sinds drie jaren tevergeefs met de kapittelheren onderhandeld te hebben over de wijze, waarop het Divinum Officium behoort onderhouden te worden, gelast Metsius nog op 25 juni 1574 de bastionarius tegen de volgende dag een kapittelvergadering aan te zeggen „ad finem ut domini de capitulo tandem absolute declarent, an decreta dicti Concilii Prov. Mechliniensis de convenientia et permanentia in choro

- aliisque divinum cultum concernentibus acceptare et sequi velint." AK 1—20, acte ondertekend door de bastionarius J. v. Turnhout, getuigend, dat hij het kapittel op bepaalde dag heeft aangezegd.
- 30^v) Typoets was onder Sonnius officiaal geweest. Had Metsius hem niet als officiaal willen overnemen en was hij daarom van houding veranderd? In een processtuk, 13 jan. 1576 ingediend, schrijft M. Bardoul van hem: „[olim] decreta Sacri Conc. Trid. sanius intelligentem quam nunc". Later werd kanunnik Typoets weer officiaal, zie over hem Schutjes II 21—22, IV 267.
- 31) Door de suspensie werd aan Metsius de bevoegdheid ontnomen om een excommunicatie op te leggen. In een op 16 febr. 1576 ingediend stuk zegt Bardoul, dat Verhagen den bisschop suspendeerde „sine aliquo fundamento et ex solo metu, ne ipse a Reverendissimo auctoritate apostolica prior excommunicaretur, prout probari offertur quatenus opus sit."
- 32) *Extractum ex litteris Dmi Joh. Verhaghen*. Datum van brief niet vermeld.
- 33) Bij zijn suppliek had hij afschriften der bedoelde Brevén ingesloten.
- 34) Van Fonchius (Fonck) is bekend, dat hij in 1571—'72 op last van Alva tevergeefs poogde in de provincie Luxemburg een nieuw bisdom op te richten. Coppens I 151; Dr. M. Dierickx S.J., *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II* blz. 63.
- 35) Silviri, middeleeuws bisdom in Turkije, prov. Roumelië. Chevalier, *Topobibliographie* i.v. Salubriensis.
- 36) G. de Vroede was pastoor te Brussel.
- 37) Het document (origineel, perkament, deels beschadigd) is ondertekend: *L. Metsius, episc. Buscoducensis — Lucas Dielen, Jo. Typoets, P. de Ruyther* — Getuigen: mr. Gerardus Caseus, advocaat van de Raad van Brabant, Balduinus Borlut en Laurentius Brenner, clerici van Kamerijk, Gent en Spiers.
- 38) Zie B.B. XXV 30, 84, noot 18.
- 39) Wat betreft de excessen, waarvan hij het Bosch kapittel beschuldigt, dient men ook te bedenken, dat dit een groot aantal kanunniken telde en een nog veel groter aantal beneficianten in dienst had. In 1526 waren er 46 Bossche huizen bewoond door beneficianten (Schutjes IV 203); in enkele daarvan woonden waarschijnlijk meerdere beneficianten samen, want 25 jaren later waren er 76 beneficianten; die als kapelaan van St. Jan parochiedienst deden, niet inbegrepen.
- 40) Het kapittel was nog steeds verdeeld in twee partijen: een major en een senior pars, een meerderheid, die tegen de bisschop ageerde, en een beter gezinde minderheid, die slechts één of twee aanhangers minder telde dan de tegenpartij; zie de verklaring van Masius in 1601, B.B. IX 139.
- 41) De verklaring werd afgelegd door Mr. A. Bruyninx S.Th.L., aartsdiaken, Mr. Balthasar Bontius J.L., Mr. Michael Haller ab Hallersteyn J.U.D., Gerardus Broeckelaer, pastoor van St. Cathrien, Mr. Henricus Vrancken J.U.L., Guilelmus de Beca, Mr. Franciscus Hareus S.Th.L., Mr. Petrus Stooters en Anthonius van Heeswijck. Het is opvallend, dat van de kapitteldecken Gijsb. Coeverinx niets, geen woord of daad, in de stukken voorkomt, waaruit men zijn houding in deze geschillen leert kennen, terwijl men toch mag veronderstellen, dat hij de obstructie tegen de bisschop onmogelijk kan hebben goedgekeurd. Zeker is, dat hij als hoofd van het kapittel zich in een moeilijke positie bevond. Heeft hij zich niet resoluut tegen de meerderheid van zijn college durven

- verzetten? Of vond hij het maar raadzamer de beslissing van Rome en de afloop van het proces voor de Raad van Brabant af te wachten?
- 42) Bij hun brieven ligt ook een getuigschrift van de bisschop van Yperen, Martinus Riethovius, d.d. 16 febr. 1570, waarin hij schrijft, hoe de distributies voor de koordienst in zijn bisdom geregeld zijn en dat de waardigheidsbekleders daar in het koor en in de processie een plaats vóór de overige kanunniken innemen. De meerderheid van het Bossche Kapittel beweerde in die tijd (onder Sonnius en Metsius), dat de oudste kanunniken voorrang moesten hebben. Op verzoek van Sonnius zal Riethovius hem het getuigschrift hebben toegezonden.
- 43) Alleen Levinus Torrentius (van der Beken), bisschop van Antwerpen, had omstreeks 1590 enige moeilijkheden met zijn kapittel over de functionis canonicales gehad, maar de Kardinalen super negotiis episcoporum hadden toen verklaard, dat hij daartoe niet verplicht was.
- 44) In 1607 supprimeerde Masius drie kanunnikenprebenden tot vermeerdering van de congrua portio der pastoors van de drie door Sonnius opgerichte Bossche parochies. Tevens regelde hij de verhouding der drie pastoors tot het kapittel; hij bepaalde o.a., dat zij de vruchten zullen blijven genieten van de drie gesupprimeerde en bij de nieuwe parochies geincorporeerde kanunnikenprebenden, maar dat zij geen kanunnikendiensten hoeven blijven te doen.
- 45) Deze vraag, gelijk wij zagen, maakte reeds onder Sonnius en Metsius een van de voornaamste geschilpunten uit tussen hen en hun kapittel.
- 46) Arch. bisd. A K 1—8 nr. 64. Het schrijven is eigenhandig ondertekend door de kanunniken Anthonius Bruynicx, Baltazar Bontius, Michaël Haller ab Hallerstein, Conrardus Ottonis, Gerardus Breuckelaer, Henricus Francken, Simon Verepeus Dommellanus, Theodorus Gualterus a Veldinghen, Guilielmus de Beecka en Nicolaus ab Houthem. Deze laatste was de officiaal en kon zich vermoedelijk niet verenigen met de vrijlating van de gevangene, want hij schrijft: „Nec ego infrascriptus consentio iis, qui D. Henricum restitutum volunt, vel propter illius non restitutionem Revmo Domino litem movere intendunt”.
- 47) Dr. J. Cornelissen in B.B. XII 21 v.v.; blz. 25, noot 3, verwacht hij de kapitteldeken G. Coeverincx met de Bossche districtsdeken C. Bormans.
- 48) Idem in B.B. IX 147, 148.
- 49) Frenken, *Documenten betreffende de kapitels van Hilvarenbeek, St. Oedenrode en Oirschot* p. 202—204.
- 50) B.B. IX 173.
- 51) Waarop de Congregatie van het Concilie antwoordt, dat hij daartoe wel degelijk bevoegd is. B.B. IX 150, 168.
- 52) B.B. XV 16, 17 (6 aug. 1629).
- 53) Charter in Arch. bisd. A K 36 nr. 149.
- 54) De grote Latijnse school.
- 55) Door paus Martinus V werd de oude Bossche scholasterij 4 dec. 1423 opgeheven, waarschijnlijk met het oog op de school, die weldra bij de stichting van het Bossche Fraterhuis zou geopend worden. Zie Coppens II 91, Schutjes IV 224.
- 56) hen verdragen van = zich onthouden van.
- 57) uitstel.
- 58) open te doen.
- 59) dadelijk, op korte termijn.
- 60) Arch. Sem. Haaren, Stukken over het Bosch Kapittel nr. 132a.
- 61) Een lijstje (scedula), vermeldende wat iedere kanunnik bij zijn inleiding moest betalen (36 gl. 6 st.) en hoe dat geld besteed en verdeeld werd,

- komt voor in het bekende Handschrift-Kievits. Bij de stukken in het seminarie-archief is zulk een lijstje echter niet (of niet meer) te vinden.
- 62) In margine van het stuk staat tegenover de tekst hier en daar een onduidelijk-korte verwijzing naar een of ander juridisch werk.
- 63) A K 1—20a.
- 64) 20 juli 1568, zie B.B. XXV 29.
- 65) Bedoeld zijn de commissies door de Pauselijke Brevens van 7 juli 1570 en 1 mei 1573 verleend aan de officiaal van Mechelen J. Verhagen.
- 66) A K 1—20a.
- 67) Art. 12—19 uit een stuk van 58 artikelen, ingediend 13 jan. 1576.
- 68) De hier vermelde gebeurtenissen te Eindhoven hadden plaats tijdens de troebelen van 1566—1572. De bedoelde priesters waren de kapitteldeken Goyard van den Berg, de kanunnik Frans Bacx, de kanunnik en pastoor Petrus Pelmans en de beneficiant (kapelaan) Jan Maeseyck. Het vonnis van Metsius over laatst genoemde volgt in bijlage V.
- 69) De brief van Dr. Mich. Druitius (Drieux) aan het kapittel was van 30 april 1546. Een copie daarvan volgt in bijlage VI. Mich. Druitius, kanunnik van het St. Petruskapittel te Leuven, assisteerde bij de visitaties der kapittels van Oirschot St. Oedenrode en Beek (Hilvarenbeek) in 1550. Frenken, *Documenten betreffende de kapittels van Hilvarenbeek, St. Oedenrode en Oirschot*, blz. 26, 57, 109, 130.
- 70) Het stuk bestaat uit 152 artikelen. Wat volgt is ontleend aan art. 34—36.
- 71) Mr. Henricus Agilaëus, bekend jurist, in 1566 en 1567 een der leiders van het Bossche consistorie, in 1568 verbannen wegens zijn medepligtigheid aan de Bossche beeldstormerij en verdere troebelen („auteur, chef et conducteur des troubles advenuz en ceste ville et sans l'ayde ou conseil duquel n'a riens esté fait") *Taxandria* jg. 38 blz. 27.
- 72) Dit is niet zo te verstaan, dat bedoelde gezangen toen in die nacht plaats hadden.
- 73) De twee priester-beneficianten waren Hubertus Tsjongen van Steensel en Egidius Joannis de Geffen.
- 74) d.w.z. in de tijd, bedoeld in art. 36 van het voorafgaande stuk der gedeputeerden van het kapittel (t.w. na de afval van enkele steden in Zeeland en Holland in 1572).
- 75) De statenvergadering, waarvan Metsius lid was.
- 76) Verweer van 20 febr. 1576.
- 77) Jan Scheyfve, heer van Aegtenrode.
- 78) Zie de brief van Dielen aan de Keulse Jezuiet J. Rhedius d.d. 17 febr. 1567 in *Taxandria* jg. 14 blz. 23—24.
- 79) Agileus was in 1563 gehuwd met Geertruid, dochter van Goyart van Vlierden Daniëlszn. *Taxandria* jg. 17 blz. 242.
- 80) Jan van Merode, heer van Petershem.
- 81) Arch. bisd. A K 8—3.
- 82) Mr. Heyman Voocht van Oudheusden, advocaat-fiscaal van het Bisschoppelijk Gerechtshof in Den Bosch.
- 83) De dan volgende woorden *vel per procuratorem* zijn bijna onleesbaar doorgestreept.
- 84) In margine: „Et eumdem reum suspendimus ab executione ordinum, donec ab excommunicationis pena, quam propter premissa incurrit, beneficium absolutiois obtinuerit". Deze bijvoeging is blijkbaar van de ondertekenaar van het stuk, notaris Martinus Bardoul.
- 85) Alleen wat nu nog volgt is geschreven door notaris Bardoul, die het stuk ondertekent.
- 86) Metsius.

- 87) A K 1—20a.
- 88) Genoemde kanunnik uitgezonderd, waren allen waarschijnlijk gewone beneficianten; Arnoldus de Hom(m)elheze wordt vernoemd in Schutjes IV 207.
- 89) Zie blz. 2.
- 90) A K 1—20a.
- 91) Arch. Sem. Haaren, Coll. 1 nr. 114b, *oorspronkelijk*.
- 92) Volgens een oud Brabants privilege, door de Hertogen bij hun Blijde Inkomste bezworen, mochten geen Brabantse onderdanen door een landgenoot voor een rechtbank buiten Brabant gedaagd worden, behalve in zaken, die onder de competentie van de geestelijke rechter vielen (het privilege der gouden bulle van Keizer Karel IV, d.d. 25 juli 1349).
- 93) Origineel in Arch. Bisd. A K 1—20a.
- 94) Voorstellend een bisschopsfiguur, waaronder het wapen van Masius; randschrift: *S. Ghisberti Masii Episc. (?) Dioc. (?) Buscoduc.*
- 95) In het midden St. Jan evangelist aan de rechterzijde een boom (symbool van Den Bosch), aan de linker zijde een adelaar; randschrift naar gissing: *S. Capituli Divi Johannis Evang. Buscoduc.*
- 96) Arch. bisd. A K 1—5.
- 97) De inbezetting der Bossche Kathedraal namens Ophovius door de aartsdiaken Frans van Gestel zal hebben plaats gehad kort na 19 aug. 1626, toen koning Philips IV de pauselijke aanstelling van Ophovius als bisschop bekrachtigde. B.B. XIV 57, 58.
- 98) 7 sept. 1626 kwam Ophovius uit Antwerpen naar Den Bosch, waar hij diezelfde dag als kanunnik van het kapittel zijn inleiding hield, bij welke gelegenheid hij de gebruikelijke eed moest afleggen, dat hij de statuten van het kapittel zou onderhouden. Op 13 sept. d.a.v. ontving hij in Antwerpen de bisschopswijding en 30 oktober deed hij zijn plechtige intrede te 's-Hertogenbosch. B.B. XIV 58, 59, 61.
- 99) Jan v. Asseldonk, alias Ryderus, prior der Bossche Predikheren. Brouwer O.P., *Chronicon conventus Buscod.* p. 220.
- 100) Petrus Berzius O.P., Meyer O.P., *De Predikheeren te 's-Hertogenbosch* blz. 93, 179.
- 101) Paulus Havens, Kanunnik en cantor van het kapittel.
- 102) De secretaris van Ophovius was toen Benedictus van Kessel, die in datzelfde jaar tot pastoor van Loon op Zand zou aangesteld worden. Waarschijnlijk de kanunnik Henricus van den Leemputte S. Th. L.
- 103) Hs. *suae*.
- 104) Hs. *suae*.
- 105) De visitatie geschiedde 11—28 mei 1627.
- 106) Arnoldus Swaens, kapitteldeken van Geertruidenberg † 1626, Schutjes III 651, 655, 656.
- 107) Hs. *nisi*.
- 108) Hertogin Isabella.
- 109) Mr. Laurentius Hubrechts van Lommel, een leek. De kanunnik Judocus Vossius.
- 110) Ophovius voorganger Nic. Zoesius (van Zoes), † 22 aug. 1625. Sinds A. v. Gils in het Kath. Meyerijch Memorieboek *Zoësius* in plaats van *Zoesius* schreef, begon men de naam algemeen als Zoësius te schrijven en uit te spreken. Hierboven en elders schrijft Ophovius de naam, zoals men hem in die tijd uitsprak. Daaruit blijkt, dat hij niet Zoësius, maar *Zoesius* moet geschreven en uitgesproken worden, zoals trouwens voor de hand ligt, omdat hij uit de plaatsnaam Soest ontstaan is.
- 111) Antonie Schetz baron van Grobbendonk, militair gouverneur van Den

- Bosch en Jan Kesselaer, heer van La Marquette, lid van de Raad van Financiën te Brussel.
- 112) Deze alinea werd hier door Ophovius nog tusschen de tekst ingelast, nadat hij de drie volgende alinea's had geschreven.
- 113) Guiliam Maes U.J.D., prof. aan universiteit van Leuven, geb. te Leende, B.B. XXIII 73, 74.
- 114) Mathias Septius, die tot aan zijn benoeming als pastoor van Oss vanaf 1621 president was geweest van het Willibrorduscollege aan de universiteit van Leuven, dat door Zoesius gesticht was.
- 115) Jan Moors O.Praem., die toen met enige Bernerkanunniken in Den Bosch gehuisvest was.
- 116) De roeddrager van het kapittel werd ook pedèl geheten.
- 117) Dominicaan van het klooster te Brussel Marius Ambrosius Capello, S. Th. D., later bisschop van Antwerpen.
- 118) Omdat Ophovius vóór de predicatie ongesteld werd, verzocht hij Capello, die toen bij hem logeerde, in zijn plaats te spreken. B.B. XIV 71, 72.
- 119) De bisschop zou de gebruikelijke distributies voor de koordienst ontvangen, ook al was hij daarin niet aanwezig.
- 120) daags na Sacramentsdag.
- 121) Jacobus Cassyer.
- 122) Corn. Moors.
- 123) de burgers.
- 124) Balthasar Walravens.
- 125) de jonge baszanger.
- 126) De kanunnik en kapittelnotaris Gerardus Kempen.
- 127) Petrus Swertius, B.B. XV 19, noot 3.
- 128) Arn. Godefr. v. Aken B.B. XV 192, noot 3.
- 129) De officiaal was Everardus v. Raventeyn.
- 130) Waarschijnlijk Petrus Vleminx, die 14 maart 1631 herexamen maakte Schutjes, IV 685, B.B. XV 193.
- 131) Waarschijnlijk Ophovius zuster Anna, B.B. XIV 67.
- 132) De kanunnik Godefridus van Vlierden en de kanunnik-cantor Philippus van Zoerendonk.
- 133) Hertogin Isabella.

BOSSCHE BIJDRAGEN

afzonderlijke delen en afleveringen zijn — voor
zo ver nog voorhanden — verkrijgbaar bij de
Administratie.

PRIJS OP AANVRAAG

ADMINISTRATIE BOSSCHE BIJDRAGEN

's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXVI

Aflevering 2 en 3

JULI 1963

INHOUD:

Een pijnlijk geval voor Bisschop Nicolaas Zoes, het vertrek uit Den Bosch van Plebaan Robert Sweerts door <i>J. J. Poelhekke</i>	blz. 115
Bisschop Ophovius en Abt Jan Moors, ondertekenaars van het capitulatieverdrag van 1629 door <i>Dr. L. Pirenne</i>	blz. 159
Nieuwe gegevens over M. F. van Camp, benoemd-bisschop van Den Bosch van 1810—1814 (vervolg) door <i>Dr. W. A. J. Munier ss.cc.</i>	blz. 181
Het verzet van een kasteelheer van Helmond tegen een pastoorsbenoeming door <i>A. M. Frenken pr.</i>	blz. 239
Sint Servaas-cijzen in Brabant door <i>F. W. Smulders</i>	blz. 262
Uit het Decanale Register van het District Nijmegen door <i>F. J. A. Werners</i>	blz. 268
De Parochie Woensel in beroering 1705—1727 door <i>A. M. Frenken pr.</i>	blz. 317
Register	blz. 338

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit Tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, Postgirorekening n. 1069633.

In eerbiedige vriendschap opgedragen
aan de voorzitter van de Nederlandse
Historische Kring te Rome, Z. Hoogw.
Exc. Mgr. dr. J. O. Smit Ep. Paral., bij
zijn veertigjarig bisschopsjubileum.

**Een pijnlijk geval voor Bisschop Nicolaas Zoes,
het vertrek uit Den Bosch
van Plebaan Robert Sweerts**

door

J. J. POELHEKKE

De levensloop van de eerw. heer Robert Sweerts, van 1609 tot 1622 plebaan van de Bossche Sint Jan, is voor iemand van zijn middelmatige importantie nogal royaal geboekstaafd. Een hele kolom zowel in de Belgische *Biographie Nationale* ¹⁾ als in het *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek* ²⁾; lang voordien reeds twee heel aardige, onderling vrijwel gelijklopende stukjes in de beide *Bibliotheca Belgica's*, nog bij zijn leven in die van Valerius Andreas en honderd jaar later in die van Foppens ³⁾. Als auteur van enkele, in die jaren voor gezaghebbend erkende polemisch-apologetische geschriften behoort hij trouwens in dergelijke lexica ook wel degelijk thuis, maar zelfs had hij niet zijn oude dag behoeven af te wachten om in de republiek der vaderlandse letteren op zijn manier gepantheoniseerd te worden. Dit was namelijk reeds met groot vertoon gebeurd, in 1628, door zijn broer Franciscus die in genoemd jaar zijn welbekende *Aethnae Belgicae* het licht deed zien.

Ten tijde dat Franciscus Sweerts zijn magnum opus ter perse legde was Robertus plebaan te Turnhout, vanwaaruit hij weldra, te weten in 1629, bevorderd zou worden naar zijn geboortestad Antwerpen. Zo op het oog bezien een nette, rustige carrière; in dit bijzondere geval was echter aan de „overplaatsing” van de Bossche Sint Jan naar de Turnhoutse Sint Pieter het nodige te

pas gekomen. Deze overplaatsing had haar beslag gekregen in de jaren 1623 tot '25 maar nog vijf jaar later moest blijkbaar de lexicograaf Franciscus constateren dat er betreffende zijn heerbroer zoveel aan de grote klok was blijven hangen, dat hij het gewenst achtte er maar eens flink en drastisch tegenin te luiden; dit dan, naar hij er in alle eerlijkheid bijvertelt, gedreven door zijn „fraternus amor”.

De *vox* „Robertus Sweertius” behoort dan ook tot de merkwaardigste die wij in de *Athenae Belgicae* aantreffen ⁴⁾ en waarop het hoofdzakelijk neerkomt, is dat zijn talenten en deugden plus zijn weergalozе ijver in de dienst des Heren hem tot een voorwerp hebben gemaakt van afgunst en laster. Welnu, om een en ander de kop in te drukken weet Franciscus niets beters te bedenken dan het publiceren van een tweetal documenten die wij moeilijk anders kunnen noemen dan getuig-schriften van goed gedrag, aan Robertus toegekend niet door zijn bisschop of door enigerlei andere kerkelijke instantie, maar door de wereldlijke overheid der stad Den Bosch ⁵⁾. Het eerste der beide stukken, een verklaring van vroedschap en burgemeesteren, is gedateerd 30 augustus 1614 en gewaagt nadrukkelijk van zijn *morum suavitas, vitaeque innocentia*. Niet helemaal overtuigend klinkt evenwel de bewering dat de magistraat zelfs niet *levi rumusculo* ooit iets is ter ore gekomen *quod honori eius possit adversari aut famam inquinare*, want de reden waarom het document wordt uitgevaardigd staat er in even zo vele woorden bij vermeld, te weten dat Sweerts zelf is komen klagen *se... in suspicionem aliquam vocari vitae liberioris*.

Een soortgelijke strekking heeft het tweede stuk van acht jaar later, afgegeven door de stedelijke schepensbank. Ook hier vinden wij de meest uitbundige loftuitingen voor het optreden van de plebaan, maar ook hier is de passage waar het werkelijk op aankomt de verklaring dat heren schepenen in het gedrag van de beattesteerde nimmer iets hebben opgemerkt *quod reprehensionem mereretur*. Gedateerd is een en ander 11 april 1622, dus net precies op een tijdstip waarop, zoals wij hieronder zullen gewaar worden, 's mans bisschop tot de conclusie was gekomen dat het met

zijn zedeloos leven nu werkelijk de spuigaten begon uit te lopen.

Van het feit nu dat, om het maar zo vaag mogelijk uit te drukken, het privé-leven van plebaan Sweerts bij verscheidene vooraanstaande lieden over de tong ging, werd in een vrij recent verleden een archivalische bevestiging geleverd door wijlen pater F. van Hoeck S.J., die aan de hand van een door hem opgedolven handschrift uit het Brusselse Rijksarchief de wederwaardigheden verhaald heeft van het Bossche Jezuiten-college, van zijn oprichting in 1609 tot de verovering van de stad in 1629 ⁶⁾). In dit handschrift wordt ook Robert Sweerts een paar malen terloops genoemd en dit dan zeer beslist niet tot zijn meerdere glorie. Wat hij ook allemaal verder wel of niet mag zijn geweest, één ding was hij zeer zeker niet: een vriend van de Jezuiten, bij welke omstandigheid dan nog in aanmerking moet worden genomen dat hijzelf in zijn jonge jaren een tijdlang lid was geweest van de Societeit ⁷⁾). In de *Historia* van het Bossche college komen wij hem dan ook van meet af aan tegen als een der meest verbeterde tegenstanders ⁸⁾), wiens vertrek in 1622 — welk vertrek zijn vrienden trouwens aan de paters wijten — met een zeker leedvermaak bejubeld wordt: *...impurorum flagitiorum dudum occulte reus, tandem etiam publice accusatus, cum infamia ab urbe nostra dimissus est* ⁹⁾). Dit met nog de nadere toelichting: *Videbatur in seditionem prope res abitura; motus iste in summam tranquillitatem versus est, at non ita infamis viri jactatio quievit; cujus tragoediam, quia nondum finita est, alias describemus*. Dus, om het maar eens huiselijk zo te verdietsen: de zaak dreigde uit te dijen tot een rel die de hele stad in beroering bracht, maar men slaagde er nog juist op tijd in haar in de doofpot te stoppen, hetgeen inmiddels niet betekende dat de man in kwestie nu ook voortaan zijn mond hield.

Of de anonieme schrijver ¹⁰⁾ van de *Historia collegii Silvaeducensis* ooit zijn belofte gestand gedaan heeft elders de verdere lotgevallen ¹¹⁾ van zijn *bête noire* te boekstaven is, althans voorzover mij bekend, tot dusverre niet gebleken. In ieder geval verdwijnt de plebaan met deze glorieuze finale uit de historie van het Bossche college dat zeven jaar na dezen het slachtoffer zou

worden van Frederik Hendriks onmacht de Noordelijke Staten Generaal gelijkelijk drastisch te bedwingen als hij het de stad Den Bosch gedaan had.

Bij het wereldkundig maken van al dit ongezoutens uit de pen van zijn medebroeder van drie eeuwen her voelt pater van Hoeck zich als christen-historicus in geweten verplicht een vleugje twijfel naar voren te brengen of Robert Sweerts wel inderdaad zo zwart was als hij hier wordt afgeschilderd. Immers, als de zaak niet op zijn minst genomen sterk overdreven was voorgesteld, dan zou de zwart-gehetene wel niet zo spoedig na zijn Bossche *déconfiture* opnieuw zijn aangesteld in de zielzorgelijke functie van plebaan, in casu dan van de Sint Pieter te Turnhout.

De opmerking lijkt mij treffend juist, naar onze begrippen is het inderdaad bijna onvoorstelbaar dat aan een zielzorger die zoeven met groot vertoon van *scandalum* een bisschopsstad heeft moeten vaarwel zeggen, vrij prompt daarop zonder enige waarneembare *capitis diminutio* in het nabuurdiocees een soortgelijke taak wordt toevertrouwd. Nochtans, hoezeer het ons ook mag verbazen, het ziet er niettemin naar uit dat dit het geval was.

Als het mij vergund is vooraf een eigen oordeel uit te spreken over het archief-materiaal dat ik hieronder ga presenteren, dan komt dit oordeel ongeveer neer op een uiteindelijk nog steeds geldend *non liquet* met daarbij inbegrepen een *beneficium dubii* ten gunste van Sweerts, maar deze twijfel dan toch met een bijzonder kleine marge, want als nederig wikkend geschiedzifter — bij Gods gratie niet gesteld tot rechter! — acht ik het maar al te waarschijnlijk dat de chroniqueur van het Bossche Jezuieten-college het met zijn aantijgingen bij het rechte eind had.

En dan wordt dus die doofpot interessant, of liever gezegd, het enig interessante. Immers, dat er ook in het jaar Onzes Heren 1622 onder de clerus helaas wel hier en daar een zwakke broeder voorkwam, is iets waaraan wij heus niet zullen twijfelen, maar het zou dunkt mij toch wel heel ver beneden onze stand zijn van 20ste-eeuwse historici zo'n triest geval om zijns zelfs wille te gaan napluizen. Wat ons daarentegen wel vermag te boeien

is het relaas met hoeveel zichtbare en onzichtbare banden een Nederlandse bisschop omstreeks 1620 de handen gebonden had, wanneer hij het zijn plicht achtte disciplinair op te treden tegen een vooraanstaand lid van zijn clerus.

Met het woord „relaas” leg ik hier overigens, naar ik vrees, een te zwaar accent, want voor een naar behoren aaneengeregen betoog is mijn documentatiemateriaal wel wat te fragmentarisch, of liever nog, wat ik zou willen noemen te saltuarisch. Dit neemt evenwel niet weg dat wij er met alle gewenste duidelijkheid uit kunnen opmaken in wat voor delicate problemen bisschop Nicolaas Zoes door het geval Robert Sweerts verstrikt raakte en ook krijgen wij wel iets meer dan een *blasse Ahnung* uit welke hoek of hoeken de moeilijkheden afkomstig waren.

De correspondentie die hier ter sprake zal komen ontleen ik aan de nagelaten papieren van Giovanni Francesco Guidi di Bagno, aartsbisschop van Patras, die van 1621 tot '27 als nuntius *en poste* was te Brussel en wiens papieren bewaard zijn gebleven in zijn familie-archief te Mantua¹²). Toevallig juist een jaar nadat pater van Hoeck zijn geschiedenis van het Bossche Jezuiten-college publiceerde, werd deze Guidi di Bagno-correspondentie door dr. B. de Meester bewerkt voor de serie *Nonciature de Flandre*, uitgegeven door het Belgisch Historisch Instituut te Rome¹³). Gezien de opzet van deze uitgave moest dr. de Meester zich evenwel ermee vergenoegen van de verschillende brieven¹⁴) een beknopt résumé in het Frans te geven, zodat niet steeds alle bijzonderheden voldoende tot hun recht komen, terwijl hem bovendien de eerste brief van Zoes aan Guidi di Bagno over de affaire Sweerts blijkt te zijn ontgaan.

In dit epistel, gedagtekend 16 april 1622, wordt de nuntius door zijn *humillimus servus Nicolaus Episcopus Buscoducensis* van het navolgende in kennis gesteld: Robert Sweerts, tot voor kort plebaan hier ter stede, is aangeklaagd van verregaande uitspattingen op zedelijk gebied. In verscheidene gesprekken heeft de bisschop hem deze beschuldigingen voorgehouden, te weten in het bijzijn van de kapitteldeken en van twee *canonici graduati*¹⁵), met het resultaat dat Sweerts, in stede van zich te

willen „zuiveren” van de beschuldigingen, zich bereid verklaarde afstand te doen van zijn plebanie. Die afstand heeft hij dan ook inderdaad gedaan en zelfs in het kapittel bevestigd, maar van zijn kant had de bisschop zich ermee accoord verklaard dat hij de functie voorlopig nog zou blijven waarnemen, een humanaan aandoende maatregel die wel tot doel zal hebben gehad het plotselinge losbreken van een schandaal te voorkomen. Afgaand op enkele aanwijzingen in die richting ¹⁶⁾ kunnen wij trouwens ook nog veronderstellen dat een mogelijk vertrek van Sweerts naar elders reeds geruime tijd in de lucht hing, zodat de bisschop, al zag hij zich dan ook — ten langen leste toch nog? — noodzaak de man over zijn wangedrag te onderhouden, een redelijke hoop kan hebben gekoesterd het geval min of meer binnenskamers te houden.

Maar ziet, terwijl deze toestand van voorlopigheid nog voortduurde, is Sweerts met de noorderzon uit Den Bosch vertrokken zonder zijn *litterae dimissoriales* te hebben aangevraagd; dit dus terwijl hij, naar wij weten (maar de bisschop mogelijkerwijze nog niet), zich wel had weten te wapenen met een bewijs van goed gedrag van de zijde der stedelijke overheid, gedagtekend 11 april.

Tot dusverre behelst het hier besproken epistel eenvoudig een kennisgeving van een bisschop aan de diplomatieke vertegenwoordiger van de H. Stoel in zijn vaderland, welke vertegenwoordiger overigens — want dit doet hier wel ter zake — in zijn verhouding tot de plaatselijke hiërarchie de bijzondere bevoegdheden had van een *legatus a latere* ¹⁷⁾. Gezien de aard van de kennisgeving kan het ons ook niet verwonderen dat de brief vervolgt met een beleefd verzoek, dat de nuntius geen gehoor moge schenken aan wat Sweerts allemaal te beweren kan hebben. Maar dan, aan het slot, lijkt het plotseling alsof hijzelf, bisschop Zoes, hoezeer ook overtuigd van zijn goed recht, het gevoel heeft dat hij zijn optreden moet verantwoorden, zoal niet goedpraten. Voor het geval dat Sweerts van zijn kant enige verklaring op schrift gaat afleggen moge de nuntius overtuigd zijn dat de bisschop hem gedegen verantwoording af kan leggen, want hij heeft niets ondernomen dan na rijp overleg, niet slechts met het kapit-

tel en zijn deken, maar bovendien nog met de gouverneur en andere betrouwbare en hoogstaande lieden, die allen van mening bleken te zijn dat Sweertius absoluut weg moet uit een stad die „zo dicht bij de ketters” is gelegen als 's-Hertogenbosch. 18)

Het korte briefje is in menig opzicht merkwaardig. De typische „zielzorger-bisschop” Zoes had, wij kunnen bijna zeggen *qualitate qua*, chronisch last en strubbelingen met zijn kathedraal kapittel 19), met het kapittel dus, dat plebaan Sweerts als een maar al te zeer vooraanstaand lid in zijn boezem koesterde. Maar niettemin durft de bisschop zich erop te beroemen dat het kapittel — althans de deken, Johannes Hermans, en twee *graduati* — in dit geval solidair met hem is bij zijn optreden.

Dit optreden zelf lijkt, om het zo maar eens uit te drukken, formeel bekeken vooralsnog vrij informeel te zijn geweest. Gebeurd was blijkbaar dit, dat in een reeks van min of meer plechtstatige, zij het nauwelijks canoniek verankerde bijeenkomsten aan Sweerts onder het oog werd gebracht van wat voor ongerechtigheden hij beschuldigd werd; dit dan ongetwijfeld met de toevoeging dat hij, als het allemaal waar was, bezwaarlijk als plebaan kon worden gehandhaafd. De reactie hierop van de beschuldigde — liever aftreden dan zich zuiveren van de op hem geworpen blaam — doet dunkt mij in de eerste plaats de veronderstelling rijzen dat de aantijgingen inderdaad op waarheid berustten, maar anderzijds kan zij natuurlijk ook niet meer geweest zijn dan de typische reactie van een zeer hoogmoedig mens die zonder omhaal eist dat men hem op zijn woord zal geloven. Dit met des te minder omhaal, wanneer hij zich — zoals, naar wij hieronder zullen zien, met Sweerts het geval was — verzekerd weet van zeer hoge protectie.

Wat wij hier nog moeten bijbedenken als in hoge mate ter zake dienende, is dat de bisschop niet bij machte was „gewoon” disciplinair tegen de plebaan op te treden overeenkomstig de normen van het kerkelijk recht. Immers, kapittelheren zoals de Bossche beliefdén zich als exempt te beschouwen, dus direct onderworpen aan de H. Stoel, terwijl zij anderzijds natuurlijk — en het was inderdaad wel gemakkelijk! — *ex antiquo privilegio pa-*

triae zomin als enig ander ingezetene voor een buiten de Nederlanden residerende rechter konden worden gedaagd, de fameuze bepaling die een paar decennien na dezen zo goed te stade zal komen aan Jacob Boonen en Anton Triest. Overigens was de gepretendeerde exemptie van dergelijke kapittels lijnrecht in strijd met de besluiten van Trente en reeds in 1604 had dan ook de Congregatie van het Concilie op een desbetreffende klacht van bisschop Gisbert Maas geantwoord dat de heren wel degelijk onderworpen waren aan de bisschoppelijke rechtsmacht.²⁰⁾ Dit decreet blijkt evenwel zo goed als niets te hebben uitgericht; niet alleen zullen wij hieronder gewaar worden hoe de nuntius Guidi di Bagno er ten enen male geen kennis van had, maar ook Zoes zelf beroept er zich niet serieus op. Integendeel, een half jaar na dezen zal juist hij het zijn, die tot paus Gregorius XV het verzoek richt, gezien de machteloosheid in dezen van de plaatselijke bisschoppen, annex aan de Brusselse nuntiatuur of anders aan de Metropolitane zetel van Mechelen, een speciale rechtbank op te richten voor deze drommen van vrijgestelden, waarvan sommigen zich zelfs niet meer ontzien zich tegen hun bisschop op de wereldlijke rechter te beroepen.²¹⁾

Ter adstructie van dit verzoek herinnert Zoes aan de grote moeilijkheden die hij pleegt te ondervinden met de kapittels in zijn bisdom in het algemeen genomen, maar ligt de veronderstelling niet voor de hand dat hij, dit neerschrijvend terwijl de affaire Sweerts in volle gang was, heel in het bijzonder aan dit zwarte schaap gedacht heeft? In ieder geval vinden wij bij de motivering waarom hij een dergelijke speciale rechtbank zo zeer gewenst acht, naast de *visitationes* en de *contributiones pro seminario* — zijn dierbaar, door het kapittel gedwarsboomd seminarie! — ook de *morum correctionem* vermeld. Iets anders is dat de Bossche kanunniken die zich dan bekwaamd hadden tot solidariteit met de bisschop in zijn optreden tegen hun collega de plebaan, dit vérreikend initiatief wel nauwelijks zullen hebben toegejuicht, maar daar staat dan weer tegenover dat zij, bij hun geweten te rade gaande — een ponteneurderig kapittel is ten slotte ook weer geen club van verstokte zondaars²²⁾ — mogelijker-

wijze alleen nog maar bozer zijn geworden op de man uit hun midden die door zijn toeren op de rare schaats de bisschop zulke sterke argumenten in handen speelde voor zijn zieleherderlijke actie tegen hun zo dierbare exempties.

Ten slotte is er nog een punt dat in dit eerste exposé door Zoes van de affaire Sweerts bijzonder onze aandacht trekt. Wij weten dus dat de plebaan, alvorens het Bossche stof van zijn schoenen te schudden, zich had gewapend met een daverend getuigscrift van de stedelijke overheid, maar zijnerzijds was ook de bisschop niet verlegen om een hoge ongezalfde instantie waarop hij zich beroepen kon. En mogen wij nu zeggen dat de duvel ermee speelde, dat dit net precies de tegenpool was van de instantie die het met de plebaan hield, namelijk de militaire gouverneur Anthonie Schets van Grobbendonck!

Hiermee komen wij op het chapter van de plaatselijke tegenstellingen in een vestingstad die weldra gedurende een vijftal maanden als een centrum zal gelden van het wereldgebeuren. Den Bosch mag dan al trouw geweest zijn, niet slechts aan het geloof der vaderen, maar daarbij tevens aan de „natuurlijke heer”, dit betekende in geen enkel opzicht dat de stad ook „Spaansgezind” was in dier voege dat zij de motieven zou hebben verloochend, die een vorig geslacht in opstand hadden gebracht tegen Philips II. Het had de Aartshertog dan ook de grootste moeite gekost de Bosschenaren ertoe te bewegen een Spaans garnizoen toe te laten ²³), van welk garnizoen Grobbendonck de tot een eervolle uittocht voorbestemde commandant was. Steun van de gouverneur betekende dus voor de bisschop zeer nadrukkelijk: steun van een door de stad als vreemd en opgedrongen gevoeld element en wij zouden dunkt mij een zo gewetensvol *sacerdos magnus* als Nicolaas Zoes stellig onrecht aandoen door niet te veronderstellen dat hij, al was hij dan ook zelf niet uit zijn diocees geboortig ²⁴), deze omstandigheid als ietwat onbehaaglijk ervoer. Behalve Grobbendonck waren er dan weliswaar ook nog *alii probi viri* die het verdwijnen van Sweerts noodzakelijk achtten, en wij kunnen dunkt mij veilig aannemen dat zich onder hen diegenen bevonden die, al dan niet met een for-

mele aanklacht, de zaak aanhangig hadden gemaakt, terwijl wij hen ook wel als identiek mogen veronderstellen met de kringen die — evenals trouwens de bisschop zelf en evenals met name ook de gouverneur²⁵⁾ — bijzonder geporteerd waren voor de Jezuïeten, maar hoe *probi* deze lieden dan ook mogen zijn geweest, men kan zich nauwelijks hebben verheeld dat zij de dingen anders zagen dan het gros van de bevolking.

Aan één ding namelijk valt niet te twijfelen: de plebaan behoorde tot de populairste mensen in de stad, en om deze bewering met gezag van tijdgenoten te staven zijn wij waarlijk niet uitsluitend aangewezen op de *eiulatus* van de *plebs universa* en de *lacrymarum imber* die wij tot onze welbewuste ontroering als begeleidverschijnselen van zijn aftocht opgetekend vinden door zijn athenizerende broer Franciscus. Nog veel pakkender en uitvoeriger toegelicht vernemen wij het namelijk van de schrijver der *Historia* van het Bossche Jezuïetencollege, toch wel zo ongeveer de laatste autoriteit die van partijdigheid ten gunste van Robertus kan worden verdacht, maar die hem ons niettemin afschildert als een *homo qui aptis ad conciliandos hominum animos dotibus, incredibilem apud plebem cui cum officio pastoris praeerat, auctoritatem et amorem sibi comparaverat*²⁶⁾.

Hier is het dunkt mij niet voldoende in het wilde weg van „suggestief” te spreken, maar moeten wij wel degelijk een poging wagen ons in te leven in de situatie van het ogenblik. Dus: wat precies had deze weelderige cultus — zo wij al niet moeten spreken van idolatrie — ten opzichte van mijnheer de plebaan te betekenen in de Bossche samenleving van die dagen? Of wel, uit een ietwat andere hoek bekeken: hoe was in de korte tijd van nauwelijks zeven jaar Robert Sweerts erin geslaagd zich een dusdanige populariteit te verwerven, dat de stedelijke regering reeds in haar testimonium van 1614 zonder blikken of blozen de verklaring inlast de op hem geworpen blaam een zaak te achten, waarbij „de eer van deze stad 's-Hertogenbosch” in het geding is?

Wat hij dan ook allemaal nog meer geweest mag zijn, Robertus Sweerts was kennelijk een zeer begaafd en daarbij desgewenst — te recht dan wel ten onrechte — een zeer innemend man en

even onmiskenbaar is het dat die nuttige innemendheid met grote, bijna adembeklemmende ijver heel Den Bosch door aan den dag gelegd werd. Zelfs al zou hij — een gedachte die wel even bij mij opkomt — in eigen persoon een handje hebben geholpen bij de formulering van zijn beide testimonia, dan nog behoeven wij er, dunkt mij, niet of nauwelijks aan te twifelen dat de daarin vervatte opsomming van zijn activiteiten wel zowat correct is. En wie onzer zal ontkennen dat die activiteiten in de hoogste mate loffelijk waren? Dagelijkse preken — wel te weten „zeer geleerde” (*perdocti*) preken — eveneens dagelijks zieken- en armenbezoek met veel van wat dies meer zij in het genre en bij dit alles nog een zeer speciale reputatie als beslechter van ruzies, meer in het bijzonder van familie-ruzies! Kortom, als het niet te zeer ontsierd geweest is door allerlei bijbedoelingen²⁷), dan kunnen wij hier zo te zien wel spreken van een zeer verdienstelijk priesterbestaan en als wij thans achteraf de indruk krijgen dat hij een voor de 17e eeuw nogal ongebruikelijk zwaar accent legde op persoonlijke contacten, dan is deze indruk stellig mede gewekt door al het ongunstigs dat wij over hem horen verluiden. Maar laat ons in ieder geval nog één punt releveren, dat wij onvoorwaardelijk, zij het met weemoed, als een pluspunt willen boeken: zijn goede zorg voor de kathedraal waar hij de plebanie bekleedde, bij welke zorg dan zeer in het bijzonder inbegrepen was de verrijking van het kerk-interieur met onder andere de preekstoel die wij er nog steeds kunnen bewonderen en het oxaal van thans zo schaamroodbekakende memorie²⁸). Wel niemand die, al is het maar uit verste verten, enig besef heeft van wat voor de Bosschenaren hun Sint Jan betekent, zal eraan twifelen dat de bewerkstelliger van al dit schoons zijn populariteit beslist geen kwaad deed.

Maar verder is de aangelegenheid een nogal delicate: wat voor invloed had op deze ideale koek-en-ei-verhouding van de Bossche burgerij tot haar plebaan de droevige omstandigheid dat hij zo door en door niet-onbesproken was? Natuurlijk kunnen wij zeggen, of liever, laten wij het zeer nadrukkelijk zeggen: rust en vrede over de assen van de zondaar Gods Robert Sweerts; zijn

doen en laten is beslist geen wereldgeschiedenis. Wel is daarentegen onmiskenbaar van historisch formaat de vraag hoe in het simpele dagelijkse leven van de eeuwen onzer christelijke jaartelling telkentijde de verhouding was tussen het gelovige kerkvolk en zijn zieleherders en in dit verband bekeken zou wellicht, als wij er meer gegevens over hadden, dit Bossche geval van 1623 als een boeiend voorbeeld, zo niet *test-case* kunnen gelden.

Eén ding mogen wij daarbij toch zeker wel vooropstellen : als zich reeds in 1614 boze tongen roerden over het privé-leven van de plebaan, dan kunnen wij van een genoeglijk stadje zoals het toenmalige Den Bosch onmogelijk aannemen dat al die geruchten nog volle acht jaar later zouden zijn beperkt gebleven tot een heel klein kringetje van ingewijden, zeg bijvoorbeeld tot de meer geprononceerde vrienden van het Jezuïeten-college !

Mogen wij het ons zo voorstellen dat, om te beginnen, door een respectabel aantal vrome lieden „het” niet werd geloofd — maar dan ook op positieve, daarbij ongetwijfeld agressieve wijze niet-geloofd — op grond van een soort primitieve, bijna impulsieve redenering : een pastoor die zo mooi preekt, kan zeker niet de kat in het donker knijpen ? Nochtans, het mensdom is nu eenmaal van nature eer geneigd geloof te hechten aan het kwaad dan aan het goede, dus wat blijft ons dan anders over dan voor het gros van de bevolking rekening te houden met een als heersend veronderstelde mentaliteit die het, zolang de plebaan maar stichtelijk officieerde en mooi preekte, volkomen onbelangrijk achtte wat hij verder uitvoerde met zijn geweten ? Trente was natuurlijk Trente en juist in deze jaren groeide het — verheugenderwijze natuurlijk — nog van dag tot dag in tridentiniteit, maar hoe langzaam en hoe moeizaam verliep niet het proces van doorsijpeling tot in de diepste lagen van de courante volksvroomheid ! Van de dagelijkse zielzorg uit bekeken was Trente door niets zo zeer noodzakelijk geworden, als door allerlei geleidelijkaan gegroeide en gezapig voortwoekerende misstanden onder de clerus, waarbij dan de veelal grove onwetendheid van de drom der naamlozen en de zo nu en dan weinig minder grove zedenverwildering het eerst aan bod kwamen. Ongetwijfeld was er tussen 1560 en 1620

enorm veel ten goede veranderd — zo veel, dat niets ons belet de veronderstelde zedeloosheid van Robert Sweerts reeds als een hoge uitzondering te beschouwen — maar woog daarbij in de appreciatie van het lekenvolk, althans van dat in de steden, het ontwikkelingspeil van de geestelijkheid misschien iets zwaarder dan de kwestie van haar levenswandel? Dat een kennelijk zeer geleerde — *tevens* zeer geleerde — priester als Sweerts een zo bij uitstek populaire predikant kon worden, is op zichzelf beschouwd toch stellig een gunstig teken, al kunnen wij er natuurlijk bij zeggen dat een beter dan tot dusverre onderlegde lekenmaatschappij ook beter dan het voorgeslacht beseffen kon hoe zij toch van haar clerus wel verlangen mocht de van de kansel verkondigde zedenleer ook zelf in praktijk te brengen. De vraag waar het om gaat is echter in hoeverre dit besef inmiddels reeds was doordrongen tot in hart en nieren. Denken wij alleen maar aan de, heel vaak met sarcasme, altijd met verkneukeling, maar toch ook doorgaans met een zekere vertedering behandelde standaardfiguur uit de laat-middeleeuwse volksliteratuur, de „paap” die de bloemetjes wel wat ver buiten zet en die ons aldus de beste illustratie levert hoe talloze generaties van brave lieden, met vallen zo Gij weet, en opstaan, Lieve Heer, hun christenplichten hadden uitgeleefd bij ministratie van getonsureerden, waarvan in veel gevallen werd geweten of verondersteld dat zij, wat de zwakheden des vlezes betreft, niet heel veel onderdeden voor de aan hun hoede toevertrouwde schapen. Maar de processiekaarsen brandden er niet minder lustig om en tot het vasthouden van de kandelaar elders was een christenmens toch zeker niet verplicht!

Dat een dergelijk soort gemoedsrust niet zo maar bij toverslag verstoord wordt, zelfs niet door het allerplechtigste Concilie, lijkt voor de hand te liggen en wij moeten dan ook, dunkt mij, rekening houden met de mogelijkheid dat het zeventiende-eeuwse Roomse kerkvolk veel minder belust was op het nemen van aanstoot om des aanstoots wille dan de geestelijke erfgenamen van het meer speciaal weldenkende element dat eenmaal de negentiende eeuw na Christus zou sieren. Zuiver menselijk bekeken heeft deze vlot-tolerante opvatting ongetwijfeld iets aantrekkelijks

en ook in het licht der *Caritas* als deugd genomen zullen er wel punten aan te voeren zijn tot haar verdediging, maar wanneer zij, zoals in het geval van Robert Sweerts maar al te waarschijnlijk voorkomt, als onderbouw gebruikt wordt voor een sabotage-campagne tegen het wettig gezag van de bisschop, dan kan toch ook het woord „bedenkelijk” niet achterwege blijven.

Hoe dan ook, en deze mijmeringen naar de mijmerhoek verbannen, de bisschop zelf vond het bedenkelijk en zelfs nog heel wat meer dan dat. Belemmerd als hij was door de exemptie status van het sujet in kwestie, kon hij echter niet veel anders doen dan de hele zaak voorleggen aan de vertegenwoordiger van de enige instantie die boven al dit soort exempties uitreikte, dus bij de pauselijke nuntius te Brussel. Wat hier dan nog bijkomt is dat hij, zoals wij hieronder nog nader zullen zien toegelicht, zeer wel beseftte dat ook de met de noorderzon vertrokken plebaan zelf terstond bij deze instantie zou gaan aankloppen.

Of Guidi di Bagno op dit eerste exposé uit Den Bosch in zake Robert Sweerts iets heeft geantwoord, is mij niet gebleken²⁹⁾. Het eerstvolgend briefje van de bisschop lezend, waarin hij op de aangelegenheid terugkomt, krijg ik echter de stellige indruk dat hem in de tussentijd niet de geringste reactie van de zijde der nuntiatuur ten deel was gevallen. Deze tussentijd was daarbij vrij langdurig, want de volgende noodkreet — zo durf ik het wel te noemen — is gedagtekend 7 september. Op dat tijdstip is, aldus de aanhef, de militaire toestand zo angstwekkend als nog nimmer te voren; de ketters, met aan het hoofd de Prins van Oranje in eigen persoon, zijn naar het zich laat aanzien wel zo wat aan de belegering toe. Maar dit alles is nog wel te dragen; erger is het onheil dat nog steeds wordt aangericht door Robert Sweerts. Dit lezende bedenken wij er nuchter even bij dat de plebaan, die immers zelf reeds uit de stad vertrokken was, dit onheil slechts kan hebben aangericht door middel van een, ongetwijfeld nogal levendig briefverkeer met zijn factie-genoten binnen de veste, maar in ieder geval presteerde hij het, naar zijn bisschop het ietwat pathetisch uitdrukt, „aan Christus Onzen Heer de zielen te ontroven, waarvoor Hij heeft geleden”. De

nuntius moge dan ook *pede plumbeo* tegen hem optreden, want wat de man aan ongerechtigheden in Den Bosch heeft uitgehaald is werkelijk onduldbaar, zoals Zijne Excellentie zelf gewaar zal worden als hij het bij dezen gedane verzoek inwilligt, de zaak aan zich te trekken dan wel haar overeenkomstig de voorschriften van Trente naar de metropolitaan te Mechelen te verwijzen ³⁰).

Helaas, terwijl hij dit alles neerschreef kan de goede bisschop zelf nauwelijks nog de illusie hebben gekoesterd dat hij er veel mee zou bereiken. Het document dat ons deze achtergronden onthult is een veelbetekenend briefje dat hijzelf twaalf dagen later naar Mechelen schreef, dus aan de sedert kort aldaar geïnstalleerde Jacob Boonen, bij wiens bisschopswijding — in 1617 voor Gent — hijzelf als mede-consecrator was opgetreden.

Stylistisch is dit epistel als het ware een pendant van het zo-even genoemde aan Guidi di Bagno. Ook hier in de aanhef bezorgdheid over de dreigende Staatse wapenen en klachten over de daarmee gepaard gaande overlast, en ook hier volgt dan als overgang de verzuchting dat met Gods hulp dit alles nog wel te dragen zou zijn, als Robert Sweerts maar niet — en laat ons hier de oren spitsen — als Sweerts maar niet zo hoog stond aangeschreven bij de nuntius, door wie hij niet alleen is aanbevolen voor maar liefst de plebanie der Brusselse Sint Goedele, maar zich bovendien „gevrijwaard” ziet tegenover wie het dan ook zijn mag ³¹).

Als een koude douche kan Del Bagno's reactie, toen deze dan eindelijk afkwam, de bisschop dus niet op het lijf zijn gevallen, maar of hij, hoezeer dan ook reeds bij voorbaat door argwaan bevangen, verwacht kan hebben dat deze reactie dermate grievend voor hemzelf zou zijn, als blijkbaar het geval was? Het antwoord van de nuntius is niet bewaard gebleven, maar uit de hieronder volgende stukken kunnen wij met alle duidelijkheid opmaken wat de tenor ervan was. Waar bisschop Zoes een schuchtere poging had gewaagd disciplinair op te treden tegen een lid van zijn clerus die het naar zijn beste weten dubbel en dwars verdiend had, verkoos de Italiaanse prelaat te Brussel de zaak op te vatten, niet slechts als een *lis* — hetgeen ook in het

canonieke recht niet meer behoeft te betekenen dan een „zaak” in het algemeen — maar zelfs als een *controversia*, aldus de bisschop, zij het impliciet, gelijkelijk partij stellend met zijn schuins-marcherende plebaan. Hoe door en door vernederend dit voor Zoes moet geweest zijn, behoeft wel nauwelijks enig betoog en de vraag of hij wellicht iets fierder dan hij het klaarblijkelijk aandurfde op deze bejegening had kunnen reageren, valt gelukkig buiten onze competentie.

Want fier was het zeer zeker niet! Integendeel, het bisschoppelijk woord, zoals wij het hier opgetekend vinden, doet ons onweerstaanbaar denken aan de betuigingen van een verongelijkte schooljongen die voor ruziestoken op het matje is geroepen. Nochtans, de nuntius moge weten dat hij, bisschop Nicolaas Zoes, zo min in woord als in geschrifte ooit enig *decretum* tegen de „goede man” heeft laten uitgaan en ook verder kan hij niet bedenken hoe hij hem ook maar in enig opzicht kan hebben benadeeld. Hierop volgt dan impliciet een boeiende onthulling van wat Sweerts thans blijkbaar in het schild voert: *Proinde non video quomodo appellationi locus esse possit*. Dus met al die kluiten boter op zijn hoofd had de plebaan — bij wijze van brutale bluf, wie zal het zeggen? — de nuntius een voornemen kenbaar gemaakt tegen zijn bisschop te appelleren aan „Rome”, waarbij hem, naar wij gauw even boosaardig kunnen opmerken, wel voor de geest gestaan zal hebben dat de volmachten als van een *legatus a latere* zijn protector als het ware zelf reeds tot een wandelend Rome bestempelden. Voor Zoes, zo zeer doordrongen van de overtuiging — want daaraan is, dunkt mij, geen twijfel mogelijk — dat hij niet anders had gedaan dan naar zijn beste inzicht en vermogen de elementaire plichten vervullen van een goed en getrouw bisschop, moet dit dreigement met onafzienbare verstrikking in de netten der curiale bureaucratie een ijselijk schrikbeeld hebben betekend, zodat het misschien, terloops gezegd, daarom alleen al niet helemaal billijk is hem gebrek aan fierheid te verwijten. Wat hij in ieder geval nog wel deed, is tot op zekere hoogte van de nood een deugd maken door nog eens nadrukkelijk te wijzen op de absurde situatie, voortvloeiend uit

al die exempties. De nuntius moge namelijk beseffen dat de plebanie van Sint Jan niet onder de bisschop ressorteert, maar onder het kathedraal kapittel. Eerstgenoemde komt er slechts in zoverre aan te pas, dat hij in *forma Concilii Tridentini* aan de door het kapittel benoemde dignitaris de pastorale rechten verleent ³²).

Of, en zo ja in welke geest Guidi di Bagno thans antwoordde, blijkt evenmin uit de stukken als bij de vorige gelegenheid, maar wie onverdroten op het eenmaal ingeslagen pad bleef voortgaan, was Robert Sweerts. Een maand later vernemen wij ten minste dat de door zijn brieven onder het volk teweeg gebrachte opschudding dusdanige vormen begint aan te nemen, dat het — en de nuntius mag het als een zacht verwijt gevoeld hebben — aan de kopstukken der Bossche geestelijkheid niet langer verantwoord voorkomt rustig in de schaduw der Sint Jan het verdere verloop te blijven afwachten. Dies vertrok — ongetwijfeld met een stevig dossier gewapend — de kapitteldeken Johannes Hermans naar Brussel om de aartsbisschop van Patras persoonlijk van de stand van zaken op de hoogte te stellen. Zoes, die hem een briefje van vijf regels meegeeft bij wijze van introductie — Del Bagno moge hem toch vooral geduldig en welwillend aanhoren — verzuimt niet er met de grootste nadruk op te wijzen wat voor een gevaarlijke onderneming een dergelijke reis in dit tijdsbestek betekent. Maar, bedenken wij er dan bij, Johannes Hermans kwam uit Driel in de Bommelerwaard, een dorp dat voorbestemd was aan de Vaderlandse Kerk een nog veel onverschrokkener prelaat te schenken.

Dr. de Meester resumeert het briefje waarin deze zending door de bisschop wordt aanbevolen, in de volgende termen : „L'évêque de Bois-le-Duc envoie le doyen de la cathédrale auprès de Bagno" ³³). Hiermee is echter naar het mij voorkomt, de situatie wel enigermate vertekend ; om het zo maar huiselijk uit te drukken : de bisschop zou wel willen dat hij de kapitteldeken voor het „sturen" had !

Dat mgr. Zoes, voor wie zijn kathedraal kapittel en deszelfs pretenties een ware obsessie betekenden, met de deken van dit-zelfde kapittel op voet van enige dierbaarheid zou hebben ver-

keerd, is onvoorstelbaar. In een brief aan Guidi di Bagno van enkele maanden na dezen, en die hieronder ³⁴⁾ nader ter sprake zal komen, heeft de bisschop het over „Dominus Decanus qui se nominat Directorem Capituli Cathedralis quod exemptionem a jurisdictione ordinaria praetendit”, een formulering die toch wel enigermate als schamper mag worden aangemerkt, en in dezelfde brief beklaagt hij zich, niet zonder wantrouwen, dat Hermans nu al volle drie maanden in Brussel vertoeft, waar hij toch wel niet al die tijd met de nuntius bezig zal zijn geweest over Sweerts. Wat de man er dan echter wel heeft uitgevoerd, is uit zijn verslagen niet op te maken. Kortom, van zo iets als boteren is tussen deze beide heren kennelijk geen sprake, zodat deze reis van Hermans naar Brussel in overleg en met aanmoediging van de bisschop een pertinent bewijs te meer lijkt hoezeer de onverkwikkelijke zaak met Sweerts de gehele *Ecclesia Buscoducensis* in beroering gebracht had.

Wat verder nog Johannes Hermans betreft — die terloops gezegd een neef was van Gisbert Maas — lijkt zijn bemoeienis met de affaire Sweerts in ieder geval geen ernstige inbreuk te hebben gemaakt op zijn populariteit in Den Bosch. Wanneer, na de dood van Nicolaas Zoes in 1625, de zetel opnieuw bezet moet worden, laat aartsbisschop Boonen, alvorens zelf het gebruikelijke advies in te dienen bij de Infanta, zich voorlichten door de geboren Bosschenaar Johannes van Asseldonck, dan kanunnik van Sint Goedele te Brussel. Overwegend dat deze geleerde prelaat de auteur was van — onder meer — een „nuttig” tractaat *de scrupulis et eorum remediis*, waarbij nochtans Foppens ³⁵⁾ zich verplicht acht aan te tekenen dat het hem „ob adfectam valetudinem vulgare non licuit”, willen wij aannemen dat hij zijn advies aan zijn aartsbisschop niet dan uiterst scrupuleus heeft uitgebracht. Welnu, in dit advies vernemen wij dat, naar den uitbrenger gebleken is, de stedelijke overheid van 's-Hertogenbosch „ut similiter” de benoeming zou toejuichen van Johannes Hermans en van Franciscus van Gestel ³⁶⁾.

En thans ontwaren wij dan eindelijk ook enige activiteit van de zijde van Guidi di Bagno. Dat is te zeggen, de zaak aan zich te

trekken, zoals Zoes hem had voorgesteld, was iets waartoe hij zich klaarblijkelijk niet wenste te bekwamen, en evenmin verkoos hij in te gaan op het gesuggereerde alternatief, haar voor te leggen aan het hoofd der kerkprovincie waartoe het Bossche diocees behoorde, dus aan de aartsbisschop van Mechelen, Jacob Boonen. Wat hij daarentegen wel probeerde, was haar thuisbezorgen bij een man die als bisschoppelijke persoonlijkheid plus daarbij ook nog zeer speciaal als vaktheoloog bijzonder hoog stond aangeschreven onder het Nederlandse episcopaat van die dagen, Johannes Malderus van Antwerpen.

Het eerste beroep van de nuntius op Malderus zich met de netelige kwestie te willen bemoeien is jammer genoeg niet bewaard gebleven, maar het korte en bondige antwoord dat uit Antwerpen weeromkwam, is duidelijk genoeg om deze ontstentenis goed te maken. Dit antwoord is een zeer beleefd gestelde, maar daarom geen zier minder pertinent-gedecideerde weigering: vele redenen zijn er, die Malderus terug doen schrikken voor bemoeienis met deze aangelegenheid; bovendien komt nu bij al die toch al vele redenen nog een nieuwe, te weten deze, dat Sweerts wantrouwen aan den dag legt tegenover de Antwerpse kapitteldeken — de vermaarde theoloog Johannes del Rio — en dat hij, de bisschop niemand anders ter beschikking heeft, die als assessor zou kunnen optreden³⁷).

De nuntius gaf zich weliswaar na deze eerste weigering niet gewonnen — er is hem alles aan gelegen het schandaal van de Bossche *controversia* uit de wereld te helpen en hij weet nu eenmaal geen andere uitweg³⁸) — maar al mag hij dan een stellig niet onverdienstelijke en zeer zeker niet onbekwame curie-prelaat zijn geweest, voor een man van het kaliber van Malderus was hij geen partij, zo min als, naar wij in één adem constateren, onze Bossche bisschop Zoes dit was. Ten minste, wanneer wij door elkaar, zoals zij toevallig op volgorde liggen, de missiven lezen, die Del Bagno onder de ogen kreeg uit respectievelijk Den Bosch en Antwerpen, dan worden wij getroffen door een hemelsbreed verschil. Terwijl de vrome Zoes een schrijftrant huldigt — al is het dan ook met gebruik van de *pluralis majestatis* — als van

een ondergeschikte die vol angst en beven aan zijn chef verslag uitbrengt, richt de stellig niet veel minder vrome Malderus zich doodgemoedereerd in de simpele ik-vorm tot een in wezen gelijke, aan wie nu eenmaal om bepaalde redenen het protocol de precedentie toekent. Maar met alle observantie van het protocol, wat wij hier proeven is de zelfverzekerde overtuiging dat een wereldstad van gelovige Sinjoren nu ook weer niet zo heel veel minder is dan Patras *in partibus infidelium*.

In zijn tweede ons bewaard gebleven brief over het onbehaaglijke pleit ³⁹⁾ zien wij het dan ook gebeuren dat Malderus niet alleen Del Bagno's nadere verzoek rustig opzijwuift; hij verklaart zich kort en bondig tegen iedere rechtsvervolging van de verdachte. Het advies is in de allerhoogste mate opmerkelijk en meer dan voor iets anders geldt dit voor de zin waarmee het opent: *In causa Swertii, cuius secreta per amicos ipsi bene addictos cognovi, invenio quod non aedificabit ecclesiam eius in iudicio tractatio*. Welnu, ik geef mijn oordeel gaarne voor een beter, maar het lijkt mij duidelijk dat met dit simpele zinnetje de vraag of Robert Sweerts al dan niet schuldig was aan het hem ten laste gelegde, op vrij afdoende wijze te zijnen ongunste is beantwoord, in ieder geval tot in zoverre dat de bontgeheten koe zeer kennelijk niet helemaal zonder vlekje erbij liep. Wat immers kan in deze, even discrete als humane prelatenformulering anders zijn bedoeld met 's mans *secreta* dan datgene wat wij wel in latere cultuurperioden met een iets meer werelds euphemisme vinden aangeduid als zijn „aimables petites faiblesses”?

Of er misschien gevaar bestond dat een proces in canonieke zin nog meer onverkwikkelijks te voorschijn zou hebben gebracht betreffende de Bossche schaapskooi, is een vraag die niet of nauwelijks aan de orde lijkt. Ongetwijfeld gaat het er in de eerste plaats om te voorkomen dat „de Kerk ontsticht” worde, maar, dit vooropgezet, laat mgr. Malderus er geen zweem van twijfel aan bestaan dat bij de voorgestelde doofspotmanoeuvre in de allereerste plaats Sweerts zelf gebaat zal zijn, en wat meer is, — want zo moeten wij het toch wel duiden — ook hijzelf begint dit in te zien. Zich van harte erbij neerleggen valt hem vooralsnog

moelijk, maar de bisschop maakt zich niettemin sterk hem van het nut ervan te hebben overtuigd : *Suasi itaque ut desistat litem prosequi et videor persuasisse. Si fuerit quieto et tranquillo animo, melius ipsi consulatur.* Wat de door deze schandalen zo jammerlijk getourmenteerde Bossche Kerk betreft, ook zij zal er alleen maar bij gediend zijn als de zaak niet op de spits gedreven wordt en ten slotte kan — in een beleefd maar dringend tussenzinnetje — toch ook de nuntius zelf in zijn positie redelijkerwijze niet anders verlangen dan ervan verlost te worden : *Consultius etiam erit (salvo Illustrissimi Domini mei iudicio, quem etiam a molestia ista liberari velle existimo) ecclesiam Sylvaeducensem illis scandalis turbatam non ulterius exulcerare hisce litibus et quasi novis procellis magis ac magis agitare ac iactare concussam illo turbine naviculam.* Bedriegt mijn schoollatijn mij, of had hier in plaats van dat „exulcerare” ook, meer onpersoonlijk „exulcerari” kunnen staan? Nochtans, Malderus bezigt de actieve vorm, dus dan wordt een subject verondersteld en, al komt natuurlijk als zodanig in de eerste plaats Sweerts zelf in aanmerking, nog dichter bij het werkwoord vinden wij de toegesproken nuntius zelf genoemd, die immers, als hij een proces wil doordrijven, de wonden van de Bossche Kerk alleen maar verder openrijt. Maar nog vóór de grammaticale tweede persoon, die zoveel nader dan de derde is, komt er een eerste, allernaaste, dus wellicht moeten wij hier, behalve de toegesproken Del Bagno, nog een ander subject als verondersteld veronderstellen, te weten de schrijvende Malderus zelf, die zich gedrongen voelt zijn eigen conciliante houding te rechtvaardigen. Maar dit in het midden gelaten, wat wij menen waar te nemen, is dat door bemiddeling van Malderus de zaak uit de impasse werd geholpen, waarin zij dreigde te geraken, zoal niet reeds was geraakt. Of hijzelf rechtstreeks met Zoes over de zaak gecorrespondeerd heeft, valt niet uit te maken ; er kan natuurlijk ook gebruik gemaakt zijn van vertrouwde tussenpersonen, maar zoveel is in ieder geval duidelijk, dat hij niet alleen kalmerend optrad in de richting Brussel, maar evenzeer in de richting Den Bosch. De brief aan Guidi di Bagno vervolgt dan ook aldus : *Scio id probaturum R.D. loci Episcopum.* Kortom

— en bij dit slotaccoord voelen wij als het ware tot in onze vinger-toppen dat de nuntius er onmogelijk nog van terug kan hebben — kortom, *rogo ut Illustrissima Tua Gratia dignetur D. Swertio eiusque fautoribus commendare hanc viam pacatiorum*. Zelf heeft hij, Malderus, aan Johannes Hermans geschreven met dringend verzoek door de een of andere uitlating in verzoenende geest aan Sweerts ieder motief te ontnemen de zaak nogmaals op te rakelen ⁴⁰).

De onvolledigheid van wat ik dan ons dossier Sweerts zou willen noemen, blijkt nergens op meer hinderlijke wijze, dan hier waar ons de stof wordt onthouden ter verantwoorde omkleding van het simpele zinnetje „*scio id probaturum R.D. loci Episcopum*”. Immers, wanneer wij als ons punt van uitgang de vraag stellen: „Hoe heeft de bisschop van 's-Hertogenbosch, toender-tijd wezende, de moeilijkheden opgelost, waarvoor hij zich door zijn plebaan geplaagd zag?”, dan zijn wij hier bij de grote ommekeer; in termen van moderne dramaturgie: aan het slot van het tweede bedrijf... dat wij maar nauwelijks te zien hebben gekregen.

Maar zo veel is dan toch wel duidelijk, dat de gematigde Malderus erin geslaagd was zijn oude vriend ⁴¹) Zoes de overtuiging bij te brengen dat matiging hier was geboden. Een andere vraag is evenwel — en juist daarop ontgaat ons dan het antwoord — hoe vlot die bijbrenging verlopen was. Een zeker sceptisch voorbehoud, zo iets als stroefheid, als „niet helemaal van ganser harte”, ontwaren wij toch stellig in dat *probaturus*. Maar niettemin, de naast bij het geval betrokkene, daarbij de man die Robert Sweerts en zijn pomperijen het grondigst kent, heeft toegezegd zijn best te zullen doen het geval zonder verder schandaal tot oplossing te brengen. Wat wij echter hieronder wel nog gewaar zullen worden, is dat deze toezegging in het allerminst niet betekent dat afbreuk mag worden gedaan aan wat hij, mgr. Zoes, als zijn rechten en plichten als bisschop beschouwt.

En dan rijzen er weer allerlei vragen. Met de nodige schroom heb ik hierboven even het probleem aangeroerd hoe wij ons moeten voorstellen dat het gelovige kerkvolk tegen concubinaire ⁴²) priesters aankeek, maar in casu is het evenzeer, zo niet nog meer

ter zake doende hoe omgekeerd, van boven naar beneden bekeken, de kerkelijke overheden van het tijdvak er *in de praktijk* tegenover stonden. In beginsel natuurlijk afwijzend, en dit dan ook onvoorwaardelijk, maar in hoeverre liet deze afwijzing zich reeds door dik en door dun in het dagelijks leven toepassen?

Evenals Nicolaas Zoes — in verstandelijk opzicht waarschijnlijk zijn mindere — geldt ook Johannes Malderus als een typisch post-Tridentijnse bisschop met een sterk „Borromeische” inslag, wie weinig dingen zo na aan het hart lagen als de zedelijke verheffing van zijn onderhorigen, waarbij dan de clerus zeker niet het laatst aan bod kwam. Ten bewijze behoeft men er slechts de talrijke *relationes status* van het Antwerpse diocees op na te slaan, die deskundig verwerkt zijn in het boek van Pasture ⁴³⁾. In vrijwel al dergelijke *relationes* — en nu bedoel ik niet alleen de Antwerpse, maar die van de Zuidnederlandse bisdommen globaal genomen ⁴⁴⁾ — vinden wij het priesterconcupinaat vermeld als een geleidelijk afnemend euvel van welks bestrijding regelmatig verslag wordt uitgebracht. Maar verbeeld ik het mij, of klinkt hierbij in deze jaren altijd nog zo iets mee als een ondertoon die ik niet beter zou weten weer te geven dan met een verwijzing naar het beproefde vaderlandse spreekwoord over Keulen en Aken? Met andere woorden, hoezeer het euvel ook verfoeid en dus bestreden wordt, het zou niet helemaal redelijk zijn te verlangen dat het nu reeds over de gehele linie met wortel en tak was uitgeroeid. Een opvatting, waaruit wij dan logisch kunnen laten voortvloeien een soort besef dat men onmogelijk alle priesters die zich eraan schuldig maken als onnutte want onwaardige krachten kan verbannen uit 's Heren wijngaard.

Een alleszins opmerkelijk geval zij hier gesignaleerd, dat zich had voorgedaan, en ook juist in Den Bosch, een tiental jaren vóórdat onze Robert Sweerts acuut werd en waarvan de protagonist een nog hoger geplaatst personage was geweest, te weten niemand minder dan de bisschop zelf, Gisbertus Maas. En wie toen dit geval naar Rome rapporteerde, was helemaal een „niemand minder”, namelijk de grote Guido Bentivoglio ⁴⁵⁾ die tijdens zijn Brusselse nuntiatuurjaren in de zomer van 1611 ook

Den Bosch visiteerde en er onder meer een onderzoek instelde naar de lopende geruchten dat de bisschop veel te intieme relaties onderhield met *certa dama*. Welnu, in wezen bleken die geruchten waar te zijn, maar men had ze wel zeer overdreven. En wie hier misschien, dit lezende in onze dagen, de indruk mocht krijgen dat hij wel enigszins in het duister tastend wordt gelaten tussen dit „waar” en dit „overdreven”, zal het wel nauwelijks als een verheldering ervaren, wanneer hij in de zin die hierop volgt verneemt dat de dame in kwestie inmiddels getrouwd is; dit des te minder als hij, nog verder lezend, gewaar wordt hoe de nuntius, op middelen zinnend de aanleiding tot ergernis geheel en al weg te nemen, het welbeschouwd minder gewenst acht de zondares publiekelijk de stad uit te jagen, maar liever aartshertog Albertus — die zich namelijk ten zeerste over het geval had opgewonden — in overweging te geven haar man het een of ander baantje te bezorgen, aldus het echtpaar noodzakend naar elders te verhuizen.

Deze uitweiding echter slechts ter illustratie, en dan alleen nog maar ter illustratie uit de verte. Per slot van rekening was een plebaan geen bisschop, ook al was dan ongetwijfeld in dit speciale geval zijn persoonlijke populariteit in Den Bosch aanzienlijk groter dan die van de geïncrimineerde Maas, wiens episcopaat overigens tot de zeer wel geslaagde mag worden gerekend⁴⁶). Dat, zijn qualiteiten niet te na gesproken, Guidi di Bagno op geen stukken na een Bentivoglio was, doet in casu niet heel veel ter zake, maar wel kan ons de verleiding bekruipe eens even te overwegen wat zij als in opvolging te Brussel residerende figuren gemeen hadden.

In de eerste plaats natuurlijk, doch dat hadden zij gemeen met tientallen duizenden, hun nimmer betwijfelde status van oprecht vrome priesters, maar in deze twee gevallen dan van priesters die het eerbare beroep uitoefenden van curie-prelaat, waarmee in deze jaren toch wel in de allereerste plaats beduid wordt: een Italiaans prelaat die zich, bijna per definitie, als veel meer deelgenoot aan „Trente” liefde te beschouwen, dan een willekeurige „locale” bisschop elders in de wijde wereld. Te constateren dat ditzelfde Trente — al die theorie die in de praktijk gebracht

moest worden — in de buitenwereld even ernstig, zo niet ernstiger werd opgevat, dan op en om de Zeven Heuvelen, kan uit de aard der zaak, gezien juist hun oprechte vroomheid, voor deze curie-prelaten slechts een reden tot verheugenis geweest zijn. Maar — en ik durf nauwelijks de vraag te stellen, dus laat staan haar te beantwoorden — maar kan het soms aldus geweest zijn, dat de wisselwerking tussen theorie en praktijk, zoals zij bijv. kon worden gadeslagen bij al die hoogst serieuze, doorgaans zeer geleerde Nederlandse bisschoppen, deze Italiaanse monsignori bij tijd en wijle weinig vertrouwd voorkwam? Het verdict „bedroevend”, dat wij ons thans bijna verplicht achten uit te spreken bij de lectuur van de *relationes status* uit deze jaren, mag ons niet verleiden tot historisch onverantwoorde gevolgtrekkingen. Is het, om hier bij ons onderwerp te blijven, niet zeer wel voorstelbaar dat in de ogen van een toenmalig Romeins prelaat een bisdom als het Bossche, zelfs met een Robert Sweerts in de Sint Jan, toch altijd nog wel een 7+, zoal niet een 8— voor het zesde gebod verdiende? De persoonlijke gevoelens die de aristocratische Guidi di Bagno bij deze verwickelingen met zijn curieuze protégé bezielde zijn moeilijk meer te achterhalen, maar uit de weinige gegevens die ons ter beschikking staan, pleeg ik wel degelijk zo iets te proeven als hautaine geërgerdheid over die plattelandsbisschop, die het dan blijkbaar niet kan nalaten zich over een geval als dit zo mateloos op te winden. En zou ik, aldus impliciet de aartsbisschop van Patras van een zwemen naar morele laksheid beschuldigend, in één moeite door ook nog het gevaar van *Hineininterpretieren* durven trotseren door even op te merken dat in het hierboven aangehaalde briefje over Gisbert Maas en zijn zwakheden, ook Bentivoglio een naar mijn gevoelen wel wat heel sterke nadruk legt op de omstandigheid dat aartshertog Albertus de zaak zo hoog heeft opgenomen?

Veel meer echter dan deze vage peilingen naar de beweegredenen van de huidige nuntius en van zijn illustere voorganger doet in dit geval ter zake wat een bisschop als Malderus werkelijk van de kwestie dacht. Immers, het zal in zijn diocees zijn, met door hem verleende jurisdictie, dat wij weldra de uit Den

Bosch geweken Sweerts op onverstoorbare wijze zijn carrière zien voortzetten.

Naar de ongetwijfeld rijkgeschakeerde motieven die de Antwerpse bisschop tot zijn handelwijze aandreven, kan men in laatste instantie alleen maar raden, maar één ervan meen ik toch wel naar voren te durven brengen met een hoge mate van waarschijnlijkheid. En, om nogmaals terug te grijpen naar de hierboven getrokken parallel, ook ditmaal is het een motief dat wij reeds vinden aangeduid in het advies van Bentivoglio naar aanleiding van het schandaaltje met bisschop Maas. Dit schandaaltje namelijk moet men mede daarom niet tot verderreikende proporties laten uitdijen, dat 's bisschops *ignominia* een *grandissimo trionfo* zou betekenen voor de ketters. Welnu, bedenken wij, al was hij dan ook Godzijdank geen bisschop, ook Sweerts gold als een zeer vooraanstaand en een zeer strijdvaardig „contra-reformatorisch” priester, die door Bentivoglio bij gelegenheid van dezelfde Bossche visitatie van 1611 nadrukkelijk geroemd wordt als een „molto insigne theologo”.⁴⁷⁾ Onder andere had hij op zijn naam staan een strijdschrift *De fide haereticis servanda*,⁴⁸⁾ gericht tegen Daniel Plancius, alsmede een, alleen reeds op de titel — *Cumulum mendaciorum* — afgaand, verre van irenische aanval op de Rotterdamse predikant Franciscus Lansberg. Omgekeerd kon dus ook hij bezwaarlijk aanspraak maken op enigerlei irenische bejegening door de tegenpartij. En trouwens, onze vreugde dat dit mooie Griekse woord aan onze generatie meer en meer vertrouwd raakt, mag ons niet doen blind zijn voor het feit dat wij ons slechts in het verleden kunnen inleven, wanneer wij ons vertrouwd pogen te maken met een geestesgesteldheid die nu eenmaal iedere morele *déconfiture* van de religieuze tegenstander met graagte als gefundenes Fressen aanvaardde.

Hierbij komt dan nog ter nadere overweging — die in dit kader zeer wel als de allerzwaarste kan hebben gegolden — de zo precaire en uitzonderlijke toestand waarin al sedert jaar en dag de stad verkeerde, die het operatieterrein was van Robert Sweerts. Voor ons, al deze wederwaardigheden ziftend, is het weinig minder dan ondoenlijk onze wetenschap opzij te zetten, dat er nog

ruim zes jaar zouden verstrijken eer het welbekende grote gebeuren over Den Bosch kwam. Verder viel er, toen het eenmaal zo ver was, wel degelijk een element van strategische verrassing waar te nemen, maar dit betekent allermint dat Frederik Hendrik en het statenleger zo maar ineens uit de lucht kwamen vallen. Integendeel, de niet-verlenging van de trêve had van meet af aan tot gevolg gehad dat, wellicht meer dan welke andere stad dan ook, Den Bosch een uitermate blootgestelde frontlijn-positie innam, en dit dan niet alleen in zuiver militaire zin, maar ook wel degelijk in die der geestelijke strategie als grensbastion der contra-reformatie. Te midden van de aanhoudende klachten over de desolatie waaraan het ten dele reeds door de ketters bezette diocees ten prooi dreigt te vallen, vinden wij het motief van de incidentele zielzorg voor geloofsgenoten die speciaal tot dat doel uit het Noorden naar de stad komen, met regelmaat naar voren gebracht in de bisschoppelijke *relationes* over deze jaren ⁴⁹⁾, en juist naar aanleiding van het geval Sweerts herinneren wij ons hoe reeds in zijn eerste brief ter zake aan de nuntius, die van 16 april 1622, mgr. Zoes nadrukkelijk als zijn mening te kennen gaf dat de plebaan verwijderd diende te worden *ex hac civitate haereticis vicina*. Niet onamusant is overigens dat wij ook in het eerste der beide loftuitende testimonia — dus dat van 1614 — waarmee Sweerts zich liet verblijden door de stedelijke overheid, dit motief tegenkomen, maar hier dan natuurlijk te pas gebracht als argument ten gunste van de plebaan. Zijn liefvallige karaktereigenschappen en zijn vele deugden hebben namelijk, naar het hier heet, niet slechts de harten van de Bossche ingezetenen voor hem gewonnen, maar *illorumque qui indies ex Hollandia Geldriaeve, seu haeretici, seu Catholici ad hanc Sylvaeducis civitatem commeant*. ⁵⁰⁾ Opmerkelijk is de specificatie — aldus respectievelijk zonder en met hoofdletter! — *seu haeretici, seu Catholici*; voorkomend in een document dat alleen maar bedoeld kan zijn geweest voor gebruik binnen kringen van geloofsgenoten, moet dit wel betekenen dat Sweerts zich erop mocht beroemen dat hij dikwijls andersdenkenden op gunstiger ideëen bracht betreffende Rome, maar dit kan dunkt mij, evenals voor Zoes, ook

voor een bisschop als Malderus — die in zijn eigen diocees Breda en Bergen op Zoom had liggen — alleen maar een aansporing te meer betekend hebben hem in zijn toestand van besprokenheid zo snel en discreet mogelijk uit Den Bosch te verwijderen, of liever gezegd, want de man zat immers al in Antwerpen, zijn officiële losmaking uit de Bossche clerus energiek te bevorderen.

Deze doelstelling, die wij uiteindelijk ook bij Guidi di Bagno mogen veronderstellen, hadden de *antistites* van Antwerpen en van Den Bosch ongetwijfeld gemeen; verschillend waren slechts de modaliteiten waarmee zij haar nastreefden. Het optreden van Robert Sweerts legt, althans voorzover wij het hier kunnen gadeslaan, getuigenis af van een bijna griezelig gemak in het manoeuvreren met wat wij thans zouden noemen zijn *nuisance value* en het spreekt wel vanzelf dat zijn beteugeling daardoor niet werd vergemakkelijkt. Hoe de zaak strict genomen, „volgens het boekje”, had moeten worden aangepakt, is iets waarover, naar wij veilig mogen aannemen, Malderus het wel roerend eens zal zijn geweest met Zoes, maar dat boekje kon nu eenmaal helaas geen dienst doen en als het dan aankwam op de vraag hoe ver men in geweten gaan kon — en in casu ook wel moest —, sloeg blijkbaar aan de Schelde de schaal heel wat verder door dan aan de Dieze bij het afwegen van wat voor de gelegenheid als „minder kwaad” mocht gelden. En nu had dan wel de Bossche bisschop in beginsel toegezegd in dezen, meer dan op zijn eigen, op de weegschaal van zijn Antwerpse collega af te gaan, dit neemt niet weg dat hij er niet voor was te vinden een al te royale dosis kwaad als „minder” te accepteren.

Helaas blijkt niet uit onze stukken hoe het verder allemaal precies verliep, maar zoveel is wel duidelijk, dat het idee van een onderzoek — laat staan van een formeel proces — nu verder van de baan was en dat Sweerts zelf zich bij voortduring als de gegriefde partij bleef gedragen. Verder blijkt dat naast Malderus, de gezaghebbende bisschop, nog een tweede geestelijk element van niet te onderschatten importantie bemiddelend optrad, te weten „de Dominicanen”.

Deze zo courante en vage — dikwijls irriterend vage — wijze

van aanduiding lijkt mij hier niet ongerechtvaardigd. Als wij Robert's broer Franciscus mogen geloven, dan kreeg hij bij gelegenheid van zijn „vertrek” uit Den Bosch van de plaatselijke Predikheren — evenals terloops gezegd van de Augustijnen — een afscheidsschrijven mee, niet ongelijk aan dat van de magistraat, dus stellig nogal lofprijzend.⁵¹⁾ Laat ons zeggen, een aardige geste van deze paters, al kunnen wij ons moeilijk verhelen dat er in de gegeven omstandigheden wel een heel speciaal hatelijkheidje jegens de Jezuiten aan vastzat. Aan de waarheid zal het bericht echter wel beantwoord hebben, want wij kunnen toch moeilijk aannemen dat Franciscus Sweerts het in een in 1628 verschenen boek zou hebben durven beweren, als broer Robert niet in staat geweest was het document in kwestie zo nodig over te leggen. Zoveel is in ieder geval zeker, dat wij onder de toedekkers van deze Bossche doofpot anno 1623 niet alleen terloops even de prior van het Predikherenklooster, Petrus Bersius, tegenkomen, maar ook een nog veel belangrijker personage, een man die wij met een gerust geweten mogen aanduiden als de meest vooraanstaande Nederlandse Dominicaan uit die jaren, pater Michael Ophovius.

En hier rijst wederom een vraag: hoe gaarne zouden wij vernemen wat Ophovius werkelijk dacht van Robert Sweerts! Maar helaas, ook deze wetenschap blijft ons onthouden; weliswaar vernemen wij⁵²⁾ dat in de jaren 1630/31 Ophovius, dan bisschop van Den Bosch maar door de vijand van zijn zetel verdreven, zo nu en dan te Antwerpen de in die jaren daar florerende plebaan Robert Sweerts aan zijn dis nodigde, maar een dergelijk vertoon van simpele beleefdheid en goede betrekkingen houdt toch nauwelijks een verdict in, vóór zomin als tegen.

Van elders⁵³⁾ is bekend dat Ophovius in februari 1623 in zijn geboortestad vertoefde; van daaruit was het immers dat hij doorreisde naar Heusden, waar het hem was voorbeschikt zich te vertillen aan de zo verre van gelukkige bemoeienis die hem te staan zou komen op bijna twee jaar kerkerstraf in de Haagse Voorpoort. Maar voordien had hij zich dus nog in Den Bosch verdienstelijk gemaakt door er de bisschop in voldoende mate te kalmeren voor een — althans naar het uiterlijk — vreedzame

afwikkeling van de zaak Sweerts.

Uit niets is naar mijn beste weten ooit gebleken dat Nicolaas Zoes tot het gilde der helderzienden zou hebben behoord; zo te zien kan hij dus niet hebben geweten dat de welbespraakte pater die hem thans toegeeflijkheid zat aan te prijzen in een kwestie die de kern van zijn bisschoppelijk gezag raakte, drie jaar na dezen als zijn opvolger geïnstalleerd zou zijn, als zodanig gedoemd de Bossche Kerk te besturen in haar allergrootste en voorlopig definitieve tribulatie. Had de arme Zoes dit echter wel geweten, welk boeiend mengsel van gevoelens zou door deze wetenschap dan in zijn boezem zijn gewekt? Want één ding is wel duidelijk: hij was bijzonder weinig ingenomen met de pater; wanneer hij de beide hieronder volgende briefjes op schrift stelt, zit deze „als martelaar voor God en Koning” al lang en breed te zuchten in zijn Haagse kerker — en de bisschop kan dat toch onmogelijk niet geweten hebben! — maar een woord van mededogen kan er niet op overschieten.

Onder dagtekening 15 maart dan — steeds dus 1623 — meldt Zoes zelf aan Guidi di Bagno dat hij zich tegenover Ophovius bereid heeft verklaard aan Sweerts nieuwe *litterae dimissoriae* te verstrekken, mits deze hem de acte toezendt, die op 17 februari *coram notario* is verleden. En hiermee ziet het er dan naar uit dat „de zaak die Sweerts ons aangedaan heeft” verder wel uit de wereld is met een verklaring van de nuntius dat partijen het eens zijn. Zijnerzijds zal de bisschop zijn best doen te voorkomen dat ooit in de toekomst Sweerts van enigerlei zijde moeilijkheden ondervindt naar aanleiding van het gepasseerde.⁵⁴⁾

Interessant is in dit briefje de vermelding van die „acte”, die ons echter weer voor enkele raadsels plaats. Wij kunnen, dunkt mij, moeilijk iets anders veronderstellen dan dat zij Roberts afstand van zijn plebanie inhield en dat de *notarius* voor wie zij werd verleden, een kerkelijke notaris was, vermoedelijk verbonden aan de nuntiatuur. Maar dan had toch, zouden wij zo zeggen, die notaris zelf, bijna automatisch, een afschrift ervan behoren toe te zenden aan de bisschop van wiens clerus de plebaan in kwestie deel had uitgemaakt.⁵⁵⁾ Had de acte misschien nog iets

voorwaardelijks, bijvoorbeeld in dier voege, dat zij pas effectief zou worden, wanneer zij officieel aan de bisschop ter kennis was gebracht? Duidelijk is in ieder geval dat Sweerts tot deze laatste formaliteit eerst wenste over te gaan, als de bisschop van zijn kant vooraf nog een paar concessies zou hebben gedaan. Zonder heel veel omhaal kunnen wij dit lezen in een schrijven dat hijzelf op 6 april tot de nuntius richtte. Dit document ⁵⁶), het enige mij bekende van zijn eigen hand, is, naar ik vrees, zozeer typerend voor de man, dat ik niet kan nalaten het hier in extenso af te drukken :

Reverendissime ac Illustrissime Domine,

Susceperat, a nobis abiens, in se provinciam istam R.P. Ophovius (pro dolor, nunc in Domine captivus) ut ea omnia auctoritate Episcopi Buscoducensis confirmanda curaret, quae inter me, et Decanum, Illustrissima Vestra Dominatione id agente, et R.P. Scribanii Societatis Jesu Rectoris, voto ac suffragio accedente, conclusa ac statuta fuerant; verum nunc a fide dignis intelligo, desiderare quidem Episcopum concordiam, non velle tamen subscribere Declarationi ac dimissorialibus a Reverendissima ac Illustrissima Paternitate vestra conceptis, verum ipsum alias concepisse, ita steriles ac ieiunas, ut magis mihi dedecori quam honori sint futurae, et illas quidem se non missurum dicit, nisi resignationem Plebaniae remittam, cum promisso de non redeundo unquam Sylvaeducis, quod infamiam, et quasi exilium sapit. Sufficere existimabat Illustrissima Paternitas Vestra, hoc ipsum polliceri, quamdiu periculum foret, alicuius in ea urbe commotionis. Unum proinde supplico Paternitati Vestrae Illustrissimae, ut R.P. Scribanium ad se vocare dignetur, ab eoque petere, ut literas dare dignetur ad Episcopum Sylvaeducensem, ac Rectorem Societatis ibidem, quibus confirmationem petat et declarationis factae, et literarum dimissorialium; scio enim, et certo scio (pro ea qua apud Episcopum illum, ac suos Patres, auctoritate valet) hoc eum consecuturum. Hocque prius tentandum putavi, antequam nos rursus in litem immittamus, ac Civitatem Sylvaeducensem aliquo modo iam pacatam, nova iterum commotione turbemus. Deus Opt. Max. Illustrissimam Paternitatem Vestram nobis ac Ecclesiae suae annos multos incolumem servet.

Antverpiae 6 Aprilis a^o 1623.

Illustriss. ac Reverendiss. Patern.
umillimus servus et filius
Robertus Swertius Pleban.

Mij dunkt, hier moet toch iedere rechtgeaarde pen wel jeuken om er in margine het een en ander bij te schrijven! Op kleinere slakjes, zoals het zorgvuldig weglaten van het in die jaren protocolair en dus stylistisch obligate *Illustrissimus* wanneer hij het over zijn bisschop heeft, behoeven wij dan nog niet eens zout te leggen, maar kunnen wij werkelijk onze ogen geloven, wanneer wij dat verholen dreigement aan het slot lezen? In Den Bosch zijn thans dus de gemoederen enigermate bedaad, maar als de bisschop, daartoe aan te manen door de Jezuiten, niet alsnog aan Sweerts zijn zin geeft, dan zal hij de stad opnieuw in opschudding brengen, dus, zoals men het in onze dagen wel zou uitdrukken, dan zal hij zich tegen het wettig gezag op de straat beroepen. Dat Guidi di Bagno, vertegenwoordiger van de top der kerkelijke hiërarchie, ook in het vervolg zijn protectie bleef uitstrekken tot een priester die het had bestaan hem iets dergelijks te schrijven, kunnen wij, dunkt mij, maar het best een raadsel noemen, maar noteer nog even dat merkwaardige „nos”. In feite zal het wel moeten betekenen „ik, Robert Sweerts, tesamen met mijn aanhang”, maar zoals het er staat, vlak in de buurt van dat „putavi” zou het op zijn minst genomen kunnen worden misverstaan als moerende beduiden „ik, schrijver, en gij, adresaat” aldus impliciet de nuntius als mede-opruier veronderstellend van de Bossche gelovigen tegen hun bisschop.

Doch deze stijlcritiek ter zijde; ook wat de feitelijke gang van zaken betreft vinden wij in dit epistel het een en ander onthuld en bevestigd. Zo vernemen wij bijvoorbeeld met belangstelling dat ook Del Bagno een terugkeer van Sweerts naar Den Bosch ongewenst achtte, zolang tenminste zijn aanwezigheid aldaar beroering zou kunnen teweegbrengen, maar dat Zoes, daarmee niet tevreden, een belofte verlangde dat hij er nimmermeer een voet zou zetten. Verder maakt dus onze querulant er nu blijkbaar de bisschop een verwijt van die *litterae dimissoriae* pas te willen sturen, nadat hij zijnerzijds afstand zal hebben gedaan van zijn plebanie; maar, bedenken wij, daartoe had zich immers nog in Den Bosch ten overstaan van het volle kapittel, bereid verklaard als alternatief voor een onderzoek naar zijn gedragingen.

Bevestigd vinden wij dat inderdaad Ophovius in Februari naar Den Bosch vertrokken was met een formele opdracht en zelfs met in zijn zak het concept van een „verklaring” en van de *litterae dimissoriae* die bisschop Zoes had moeten ondertekenen. Deze, ons helaas onbekende concepten waren nota bene door de nuntius in eigen persoon opgesteld, mogelijkerwijze bij gelegenheid van die bespreking waarin, op zijn aandrang, Sweerts tot overeenstemming was gekomen met Hermans, maar dit doet niet heel veel ter zake. Wel, en zelfs in hoge mate, boeit ons echter de vermelding dat nog iemand anders peet gestaan had bij dat moeizame vergelijk, te weten pater Carolus Scribani.

Het lijkt een symmetrie, zo fraai, dat men er nauwelijks op zou durven hopen; ziehier als tegenhanger van Ophovius, de weliswaar oud-provinciaal, maar niettemin nog steeds meest dominerende persoonlijkheid onder de Nederlandse Dominicanen, de man van wie wij heel precies hetzelfde kunnen zeggen in het kader der *Provincia flandro-belgica* van de Societeit van Jesus! Een duidelijker demonstratie is niet denkbaar, dat Sweerts in wat hij dan beliefdde voor te stellen als zijn „conflict” met de bisschop, wel degelijk ook de Jezuiten als partij beschouwde. Zou niet meer dan dat, want bij zijn brutale verzoek aan de nuntius, Scribani zo ongeveer te sommeren een paar briefjes naar Den Bosch te schrijven, insinueert hij vrank en vrij dat hij de bisschop als niet heel veel meer beschouwt dan een speelbal in handen van de paters van de Societeit.

Of Del Bagno zijn partijdigheid voor Sweerts zo ver heeft doorgedreven dat hij aan dit verzoek gehoor gaf en, zo ja, of Scribani dan aan de sommatie gevolg heeft gegeven, ben ik helaas niet bij machte te boekstaven.⁵⁷⁾ In ieder geval vinden wij er met geen woord gewag van gemaakt in de volgende brief van Zoes aan de nuntius, gedagtekend 19 April. Gezegd zij evenwel dat hij in deze brief wel meer dingen verzwijgt, of liever gezegd, opzettelijk ignoreert, maar daar staat dan weer tegenover dat wij er, als ware het ter compensatie, weer andere bijzonderheden in vernemen, die verstek hadden laten gaan in het epistel van Sweerts zelf aan zijn protector.

Dit briefje van de bisschop is het laatste document dat mij over de affaire Sweerts bekend is. Na de lectuur ervan kunnen wij naar mijn gevoel nog steeds niet zeggen dat de zaak ons nu wel helder voor de geest staat, maar één belangrijk ding blijkt zonneklaar: Nicolaas Zoes mag dan naar onze indruk al eens tekortgeschoten zijn in bisschoppelijke fierheid, hij weigerde te transigeren met de waarheid, dus — want dat ligt daarin toch wel opgesloten — met wat zijn geweten hem voorschreef.

Zijn punt van uitgang is het bezoek van Ophovius, dat nu dus al zowat twee maanden achter de rug ligt — en, zoals reeds opgemerkt, waar zijn bezoeker sedertdien is terechtgekomen belieft hij met geen enkel woord te memoreren. Waarover hij het met de Dominicaan gehad heeft — niet in één, maar in een hele reeks besprekingen — is iets waarnaar wij heus niet behoeven te raden, maar noteer dat niet de zaak Sweerts in haar algemeenheid hier als thema der discussie staat vermeld, doch uitsluitend de vorm waarin de vereiste *litterae dimissoriales* moeten worden uitgevaardigd, en dit dan zonder dat ook maar een syllabe gewijd wordt aan het concept van de nuntius zelf, dat Ophovius immers juist ter ondertekening kwam overbrengen. Waarlijk, wij kunnen het ons voorstellen, dat deze reeks bezoekjes van de weldra zesde aan de vijfde bisschop van 's-Hertogenbosch geen al te prettige indruk had achtergelaten, maar hoe dan ook, het resultaat is niet dubieus: de gezagdrager in functie hield voet bij stuk. Met medewerking van de beide gegradueerde kanunniken die hem van meet af aan bij zijn bemoeiingen ter zake hadden bijgestaan, is door hem zelf een concept voor de *litterae dimissoriae* opgesteld, dat hij bij dezen aan de nuntius ter kennismaking toe stuurt; dit met de nadere toelichting dat het niet alleen „ten slotte” ook de goedkeuring heeft kunnen wegdragen van Ophovius, maar dat deze zelf het rechtstreeks toegezonden heeft aan Sweerts — en dit dan toch zeker, naar wij er even bij bedenken, vóór hij zich in het Heusdens avontuur stortte.

Ziehier dus de kleine bijzonderheid die Sweerts van zijn kant niet vermeld had in zijn brief aan Del Bagno ⁵⁸), waar wij immers lazen dat hem via derden is ter ore gekomen hoe Zoes geweigerd

heeft het hem door Ophovius voorgelegde concept te onderteekenen. Maar hiertegenover heeft dan weer de bisschop, naar hij verklaart, van de prior der Bossche Dominicanen, de thans te Antwerpen verwijlende Petrus Bersius, moeten vernemen dat zijn concept door Sweerts als onaanvaardbaar wordt verworpen. Dit hoewel Hermans, eindelijk teruggekeerd uit Brussel, hem de indruk had gegeven dat de hele zaak in orde was.

Men ziet, van „helder” mogen wij beslist niet spreken, maar aan één ding valt niet meer te twijfelen : de bisschop had er nu wel meer dan schoon genoeg van. Hij besluit dan ook zijn briefje met een dringend verzoek aan Del Bagno met deze zijn *oblatio* nu eindelijk genoeg te nemen en partijen voor verzoend te verklaren, weshalve hij dan ook van zijn kant de belofte herhaalt naar best vermogen te voorkomen dat Sweerts nog ooit een strobreed in de weg gelegd wordt. Mocht inmiddels de nuntius anders over „de zaak en zaken” denken, dan gelieve hij ze ter beoordeeling — of zelfs ter berechtiging — voor te leggen aan de abten van Park en van Sint Geertrui te Leuven. ⁵⁹⁾

Annex aan deze brief gaat dus een afschrift van de *litterae dimissoriae* die bisschop Zoes aan zijn plebaan had toegedacht. Wie de moeite neemt ernaast de *Athenae Belgicae* op te slaan, zal met belangstelling constateren hoeveel punten van overeenkomst de eerste helft ervan vertoont met de fameuze *testimonia* die Sweerts had meegekregen van de Bossche magistraat — zelfs het oxaal etc. worden niet vergeten ⁶⁰⁾ — waarbij wij ons onwillekeurig even afvragen of deze pluspunten voor de plebaan hier mogelijkerwijze terecht zijn gekomen via het door Ophovius meegebrachte concept, waarin zij ook wel opgenomen zullen zijn geweest. Doch dit ter zijde ; het merkwaardige document luidt letterlijk als volgt :

„Cum Dominus Robertus Swertius S. Theologiae Licentiatius per annos fere quatuordecim in hac Civitate Buscoducensi Plebanus, suum Officium, sive Plebaniae munus ob rationes animum suum moventes ad manus nostras resignasset et a nobis ut moris est Dimissorias litteras postulasset, eas illi concedendas esse putavimus.

Sciant proinde omnes Ecclesiarum sive Episcopi sive cuiusvis Ordinis Praelati praefatum D. Swertium in frequentibus ad populum habitis concionibus, aegrorum visitationibus variisque pacificationibus diligentem operam praestitisse eiusque cooperatione effectum fuisse ut Ecclesia Cathedralis Odae, Aedicula Venerabilis Sacramenti, Organis duobus ac multis novis Altaribus a paucis annis sit exornata, et quamquam de nonnullis excessibus fuit accusatus *tamen* de illis nec iudicatus nec condemnatus fuit. Hinc est quod dictum D. Swertium nec excommunicatum, nec ab executione Ordinum suorum suspensum omnibus et singulis in Domino commendamus”.

Aldus de tekst zoals hij volgens Zoes door de beide gegraduateerde kanunniken die hem bij de opstelling ervan behulpzaam waren geweest „voldoende” werd geacht, maar niettemin is de bisschop *amore pacis* bereid ter nadere verduidelijking nog enkele woorden in te lassen, te weten aansluitend op het hierboven gecursiveerde *tamen* :

(*tamen*) de illis in forma et termino iuris non fuit facta probatio uti nec ad illa processus ac proinde (*de illis non iudicatus...*)

In hoeverre deze, *amore pacis* voorgestelde inlassing een verzachting mag hebben betekend, is een vraag die ik maar liever ter beantwoording wil overlaten aan canonisten. Hoogstens kan men als belangstellende leek in de verleiding komen er vluchtig bij aan te tekenen dat een priester Gods die door zijn bisschop dermate nadrukkelijk wordt aanbevolen als zijnde niet geëxcommuniceerd en zelfs niet gesuspendeerd, toch zo te zien en op zijn zachtst gezegd wel enigermate buiten in de kou staat. Dat dit document aan Robert Sweerts niet welgevallig was, moet dunkt mij dan ook worden aangemerkt als min of meer begrijpelijk.

Maar al kennen wij het verdere verloop niet in bijzonderheden, één ding is ons bekend : wie ook ooit buiten in de kou gestaan mag hebben, niet Robert Sweerts. Zijn affaire wist hij veilig in de doofpot en zo zien wij het dan ook gebeuren dat hij in December 1625 ⁶¹⁾ tot plebaan benoemd wordt in het Antwerpse Turnhout, vanwaar hij vier jaar later zal verhuizen naar de Scheldestad zelve. Verzekerd bleef hem de protectie van Guidi di Bagno die hem bijvoorbeeld in respectievelijk 1624 en '25 — dus vóór

zijn benoeming te Turnhout — met warmte aanbeveelt bij de bisschoppen van Brugge en van Gent. ⁶²⁾

Zo veel weten wij; maar wat het wezen van de zaak betreft dringt zich naar mijn gevoel nog steeds hetzelfde irriterende *non liquet* op als enig verantwoord verdict; dit ook al zijn wij dan misschien gerechtigd hier te spreken van zo iets als een gespecificeerde *non-liquefactie*.

Wat men noemt „gesticht” zijn wij, dunkt mij, wel nauwelijks en hierbij denk ik dan niet eens zo zeer aan de gedragingen van hem om wie het al begonnen was, als wel aan de zo verre van bevredigende wijze waarop wij het geval behandeld vinden en die ons niet de mantel voor de geest vermag te roepen van de christelijke liefde, maar alleen het huiselijk receptakel ter betuiging van smeulend vuur. Immers, wanneer wij van onze schaarse gegevens de balans opmaken, dan krijgen wij zo heel erg stellig niet de indruk dat hier *recht* geschied is, zodat er ook geen sprake zijn kon van recht dat de plaats ruimt voor genade.

„Genade voor recht”, en daarbij zouden wij dus wel denken aan Sweerts zelf, die echter, naar wij zagen, heel goed aan zijn trekken wist te komen zonder dat er zulke hoge, zuivere begrippen mee gemoeid werden. Maar stel daartegenover nu de veelgeplaagde bisschop, waren niet zijn rechten deerlijk in de knel geraakt? Zeer zeker niet in dier voege dat, afgezien dan natuurlijk van Sweerts zelf, ook maar één van de hoogwaardigheidsbekleders die wij bij de zaak betrokken vonden, hem moedwillig onrecht zou hebben aangedaan, maar wat hij zich dan toch moest laten welgevallen, is dat hem drastisch aan het verstand werd gebracht — naar wij willen hopen door Malderus en Ophovius met iets meer fijngevoeligheid dan door de nuntius — hoe de omstandigheden nu eenmaal niet gedoogden dat zijn rechten als bisschop tot gelding, of zelfs dat zijn plichten tot uitvoering werden gebracht.

Als iets volkomen vreemds en onverwachts kan dit besef hem nauwelijks overvallen hebben; uit het „*tandem etiam publice accusatus*” in de *Historia* van het Bossche Jezuietencollege mogen wij, dunkt mij, veilig concluderen dat ook de bisschop zelf lang

had gearzeld eer hij de zaak tegen Sweerts aanhangig maakte, maar toen de schroomvallige, al dan niet aangemoedigd door de Jezuiten, dan eindelijk optrad, onthulde het initiatief zich als wel uitermate ongelukkig. En dit dan niet aldus, dat zijn motieven onsteekhoudend werden bevonden, het geval lag doodeenvoudig zo, dat de man tegen wie hij moest optreden zich door zijn weergaloos onscrupuleuze reacties voor iedere overlast wist te vrijwaren. Dus geen sprake van „genade voor recht”, maar zonder omhaal „de ondeugd beloond”.

Voel ik het zuiver aan, dat er bij alle rechtstreeks dan wel zijdelings betrokkenen, dus bij prelaten zoals de wereldwijze Guidi di Bagno en de tevens-wereldwijze Malderus; bij al die volijverige paters, leden van twee grote keurbenden die wij gewend zijn op een ietwat hoger dan het hier bevademde peil godvruchtig in de dienst des Heren te zien wedijveren; dat er temidden van al die uitermate pientere machinatiën een soort *consensus omnium* heerste dat het de bisschop schromelijk ontbrak aan de zo moeilijk definieerbare eigenschap die wij thans met een nabuurwoord wel plegen aan te duiden als *Fingerspitzengefühl*? Het zij zo, en ik wil er gaarne aan toevoegen dat de lectuur van 's mans eigen brieven naar mijn gevoel die indruk alleen maar bevestigd. Maar al mag hij dan een beetje stug, stroef en onhandig zijn geweest, en zelfs al menen wij hem te betrappen op een zekere mate van verbitterdheid, in geheel de onbehaaglijke episode is het toch, dunkt mij, de bisschop die, moreel gesproken, het gaafst voor den dag komt. Alleen wilde nu een keer de ironie der omstandigheden dat morele gaafheid niet aan bod kon komen.

Wat de nare aangelegenheid voor bisschop Zoes persoonlijk moet hebben meegebracht aan ergernis en hartzeer, juist in deze jaren waarin hij van dag tot dag het ergste duchtte voor zijn Bossche Kerk, is iets dat zich aan onze waarneming onttrekt, maar dat inmiddels feilloos is verrekend in een hogere boekhouding. En wat de Bossche Kerk betreft, die heeft, zoals wij weten, ook twee eeuwen van dat ergste glorierijk doorstaan.

Naschrift

Eerst na het ter perse leggen van mijn ms. las ik het belangwekkende artikel van mgr. A. M. Frenken over *De geschillen tussen de Bisschoppen en het kathedraal kapittel van 's-Hertogenbosch* in de vorige aflevering van de lopende jaargang dezer „Bijdragen” (hierboven blz. 61 vlg.). Ware dit artikel mij eerder onder de ogen gekomen, dan zou ik stellig een andere formulering hebben gekozen daar waar sprake is van het tweetal *canonici graduati* dat samen met mgr. Zoes de aantijgingen tegen Sweerts onderzocht. Zoals de aandachtige lezer zal hebben opgemerkt, was het mij niet bekend dat de bisschop op grond van de besluiten van Trente *verplicht* was in een geval als het onderhavige dit tweetal erbij te betrekken, welke procedure dan voor Den Bosch nog eens speciaal was vastgelegd in een „compromis” tussen Gisbert Maas en het kapittel d.d. 23 juni 1606 (loc. cit. blz. 75 en 96). Daargelaten de meerdere of mindere plechtstatigheid lijkt het dus beslist niet juist de eerste verhoren van Sweerts „informeel” en „nauwelijks canoniek verankerd” te noemen. Noteer overigens, wat de tegenstelling bisschop-kapittel betreft, hoe reeds omstreeks 1600 het obstructiebeleid van laatstgenoemde instantie gebaseerd was op een meerderheid van slechts één of twee stemmen (ibid. noot 40).

Met belangstelling releveer ik verder de reacties van aartsbisschop Albertus naar aanleiding van het geval met Hendrik Gerardts in 1597, wanneer reeds sprake is van 's-Hertogenbosch als „frontier van alle vyanden”, waar dus meer dan ergens anders schandaaltjes onder de clerus moeten worden vermeden (ibid. blz. 76). Ten slotte was het mij een waar genoegen in de als bijlage X gepubliceerde dagboekantekeningen van Ophovius (ook al behoeven wij die niet als evangelie te beschouwen) een bevestiging te vinden van mijn indruk dat kapitteldeken Hermans een verre van gemakkelijk heerschap moet zijn geweest.

J. J. P.

NOTEN

- 1) XXIV, 372.
- 2) VI, 1269
- 3) resp. blz. 797 en II, 1078. Bij Paquot komt hij niet voor.
- 4) blz. 660—663.
- 5) Op zichzelf beschouwd was het verstrekken van een testimonium door de burgerlijke overheid aan een gewaardeerd priester die de stad ging verlaten, niet ongebruikelijk. Zie bijv. het getuigschrift voor Ophovius van de stad Antwerpen uit April 1612, medegedeeld door mgr. A. M. Frenken in *Bossche Bijdragen* IX, 121.
- 6) *Bossche Bijdragen* XIV, 165 vlg.
- 7) *Ibid.*, blz. 166. — Als, zoals Van Hoeck half en half suggereert en ook mij zeer waarschijnlijk voorkomt, het citaat in noot 2 op blz. 177 eveneens op Sw. betrekking heeft, zou hij dus *dijctus* zijn geworden.
- 8) In alle eerlijkheid bedenke men er evenwel bij dat Sw. als exponent kon gelden van het Bossche kapittel, dat de nog steeds bestaande, maar meer en meer in verval gerakende oude latijnse school onder zijn beheer had. Zie ter zake de uitgebreide noot van Frenken in *Bossche Bijdragen* XXII, 92.
- 9) loc. cit. blz. 185.
- 10) Wellicht pater Otto van Zyl; zie loc. cit. blz. 165.
- 11) Is er grond het hier gebruikte woord „tragoedia” te noteren? Dus juist het woord dat ons thans zou kunnen te binnen schieten voor dit geval van een kennelijk zeer begaafd man die een speelbal werd van zijn hartstochten. Maar lag het ook voor de hand voor een humanistisch gevormde Jezuiet (uit de bloeiperiode van het „Jezuietendrama”) dit woord te kiezen voor een geval waar, om zelfs niet te spreken van katharsis, zo kennelijk iedere tragische grootheid verstek liet gaan? Had misschien de auteur der *Historia* aanvankelijk „comoedia” willen schrijven, maar achtte hij dit woord ongepast voor een zo door en door zondig bedrijf?
- 12) Ik wil gaarne mijn oprechte dank betuigen aan Marchese Ferdinando Guidi di Bagno die mij met grote welwillendheid voor de zoveelste maal toegang verleende tot zijn familie-archief, alsmede aan zijn gevolmachtigde te Mantua, de heer Remo Mani en zijn secretariele staf die mij het onderzoek ter plaatse mogelijk maakten.
- 13) *Analecta Vaticano-Belgica*, 2e serie dL. V; Brussel/Rome 1938 (hier verder aangeduid als dM). Ik signaleer voorts de monographie van L. Cnockaert *Gio.-Fr. G. di B., Nuntius te Brussel (1621-1627)*, in de reeks *Bibl. v. h. Belgisch Hist. Inst. te Rome*, Fasc. VII (Brussel/Rome 1956).
- 14) behoudens de hieronder, noot 39 genoemde uitzondering.
- 15) waarvan er, volgens de oprichtingsbul van het Bossche bisdom, negen tot het kathedraal kapittel moesten behoren. Zie Foppens *Historia Episcopatus Silvaeducensis* en voor nadere toelichting — naar aanleiding van het vrijwel analoge Haarlemse geval — A. Th. Mous in *Arch. Gesch. Kath. Kerk in Ned.* IV, 78/79. Men zij echter indachtig dat het in Haarlem een kapittel betrof, dat nieuw werd opgericht, terwijl het Bossche een paar eeuwen ouder was dan het bisdom en alleen maar (!) behoefde te worden „gekathedraliseerd” en aangepast aan „Trente”.
- 16) Zie hieronder noot 29.
- 17) Zie A. Pasture *La restauration religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les Archiducs Albert et Isabelle*, blz. 88.

- 18) „Quum Dominus Robertus Swertius nuper Plebanus apud nos accusaretur de enormibus excessibus in peccato carnis, eosque praesentibus Reverendis Dominis Decano et duobus Canonicis Graduatis illi imposuissemus, post varia colloquia Plebania maluit renuntiare quam sese super excessibus illis purgare, et de facto illi renuntiavit, eamque renuntiationem postea in Capitulo ratificavit, permisimus tamen ut in administratione remaneret ad tempus, eoque adhuc durante a nobis recessit non petitis litteris dimissoriis. Quod notum esse cupimus Illustrissimae Dominationi Tuae eamque humillime rogamus, ne verbis dicti Domini Swertii fidem habeat; si quid in scriptis declaret abunde satisfaciemus Illustrissimae Dominationi Tuae, nihil enim factum fuit absque maturo consilio Dominorum Decani et Capituli, Gubernatoris huius Civitatis et aliorum proborum virorum, qui Domini Swertii discessum ex hac Civitate haereticis vicina, plane necessarium esse iudicant.“
- 19) L. J. Rogier *Gesch. v. h. catholicisme in Nd.-Nederland*, II, 539 vlg.
- 20) J. D. M. Cornelissen *Relationes status van het Bisdom 's-Hertogenbosch in de eerste helft der zeventiende eeuw* in *Bossche Bijdragen* IX, 148.
- 21) *Ibid.* blz. 173
- 22) Met het hardnekkig vasthouden aan hun privileges handelden de kanunniken overigens volkomen naar de geest des tijds; zie R. R. Post in *Arch. Gesch. Kath. Kerk in Ned.* IV, 12. Aldaar ook blz. 15/16 (ontleend aan bronnen betreffende Bossche kerkvisitates, gepubliceerd door A. Frenken in *B.B.* XXV) de vermelding dat in 1568, dus minder dan tien jaar na de oprichting van het bisdom, van de 21 kanunniken der Sint Jan slechts drie of vier als *mogelijke* concubinarii in opspraak waren. Rekening houdend met de niet te betwijfelende ontwikkeling ten goede mogen wij dus, dunkt mij, redelijkerwijze veronderstellen dat ± 1620 een geval als dat van Sweerts althans onder de stadsclerus een hoge uitzondering vormde.
- 23) Rogier II, 531, met de, voor al wie nog bevangen mocht zijn door verouderde noties omtrent de betekenis van de tegenstelling Noord-Zuid, uitermate nuttige toelichting dat Den Bosch veel minder spaansgezind was „dan bijv. Groningen vóór 1594 (geweest was)“.
- 24) Hij kwam uit Amersfoort.
- 25) van wie twee zoons in de Societeit intraden; zie Rogier II, 529.
- 26) Van Hoeck loc. cit., blz. 185, noot 1.
- 27) Ik attendeer terloops even op noot 2 bij blz. 177 in het artikel van p. van Hoeck, waar de auteur der *Historia* suggereert — als het ten minste inderdaad op Sweerts slaat — dat hij in 1614/15 loerde op de opvolging van Gisb. Maas als bisschop van 's Hertogenbosch. Hierbij nog te noteren dat het eerste der beide getuigschriften van de stedelijke overheid werd uitgevaardigd terwijl de Bossche zetel vacceerde; het is gedateerd 30 Aug. '14; Maas was 2 Juli overleden.
- 28) Waarin de verdienste van Sweerts ter zake heel precies gelegen was, blijkt overigens niet. Was hij misschien de initiatiefnemer die de stedelijke overheid ertoe bewoog de werken te laten uitvoeren? Bekostigen deed laatstgenoemde ze in ieder geval zelf, zoals blijkt uit de stukken gepubliceerd door Buschmann in *Onze Kunst* XVII, 2, blz. 29 vlg., waarin de naam Sweerts zelfs niet voorkomt. Zie ook hieronder noot 60.
- 29) Het — overigens niet complete — register van zijn uitgaande brieven in het familie-archief te Mantua bevat voor deze periode geen enkele brief aan Zoes. Schutjes (IV, 315) vermeldt *als kennelijk enig document betreffende Sweerts in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch*

- een brief aan Zoes van Jacob Boonen, d.d. 31 Oct. 1621 (dus vlak na B.'s overplaatsing van Gent naar Mechelen) waarin een pastoor uit het Gentse wordt aanbevolen voor de plebanie van de Bossche Sint Jan. Schutjes tekent hierbij aan dat dus „het plan reeds lang bestond dat de plebaan Sweerts bedanken zou”. Ten slotte vermeld ik nog dat, voorzover ik heb kunnen nagaan, Guidi di Bagno van de affaire Sweerts generlei gewag maakt in zijn ambtelijke berichtgeving naar Rome.
- 30) „Angustiae nobis sunt undique. Haeretici fere nos obsident imminentque cervicibus nostris. Ipse Princeps Auracicus (*sic*) nos cum praecipuo robore exercitus spe non ita pridem devoravit. Haec tolerabilia sunt propter fiduciam quam habemus ab eo pro quo patimur. Durius nos urget D. Robertus Swertius qui Christo Domino animas pro quibus passus est auferre molitur. Pede plumbeo obsecro in causa procedat. Nequitia illius quae commissa in hac civitate dicitur intolerabilis est, et de ea clare constabit Illustrissimae Dominationi Tuae si ipsi placet causam assumere aut iuxta S. Concilium Tridentinum Domino Archiepiscopo delegare, quod humiliter petimus.”
- 31) „Inter eas miserias quas libenter sustinemus amore Dei nihil molestius favore quem invenit D. Robertus Swertius apud Illustrissimum Dominum Nuntium a quo commendatus est D. Decano Bruxellensi pro Plebania illius loci et salvum conductum habet contra quoscumque”. — Brief d.d. 19 Sept. 1622; archief van het Aartsbisdom Mechelen. Ik moge hier mijn oprechte dank betuigen aan de Aartsbisschoppelijke archivaris, kanunnik R. Tambuysen, voor de hulp die ik bij mijn bezoek aan Mechelen van hem mocht ondervinden.
- 32) „Declarationem quam Illustrissima Dominatio Tua fecit in causa Domini Roberti Swertii de sua intentione, sequar. Ego contra bonum virum nullum unquam Decretum verbo vel scripto tuli, neque scio quod aliqua re eum offenderim. Proinde non video quomodo appellationi locus esse possit. Dispositio Plebaniae pertinet ad capitulum quod praetendit exemptionem, et subesse immediate Sedi Apostolicae. Plebanus a capitulo admissus, a me curam animarum in forma Concilii Tridentini petit...” — De brief gedateerd 24 sept. 1622 en geresumeerd bij dM, nr. 492, handelt verder over andere lopende zaken.
- 33) *ibid.* nr. 508. De tekst luidt letterlijk: „Reverendissimus Dominus Decanus Ecclesiae nostrae Cathedralis crescente audacia Domini Swertii et turbationem quam hic litteris in populo excitat, ad Illustrissimam Dominationem Vestram non absque gravi periculo, pro remedio proficisci cogitur. Audiat obsecro eum patienter, et benignas aures ipsi praebeat. Salutem animarum, et gloriam Dei solum prae oculis habemus.”
- 34) Noot 54.
- 35) *Bibl. Belgica* I, 566. — Niet onamusant is de door Foppens van Val. Andreas overgenomen vermelding dat Van Asseldonck „concilio, quo plurimum valuit, prodesse pluribus voluit et studuit”. Dus zo iets als een „clericaal adviesbureau” avant la lettre.
- 36) Brief van 12 Sept. 1625. — Van Asseldonck vermeldt verder nog slechts dat de Jezuïeten graag Caspar Nemius benoemd zouden zien. Boonen voordracht aan de Infanta luidt ten slotte: 1. Nemius; 2. Josse Bouckaert, pastoor te Scherpenheuvel; 3. Hermans; 4. Van Gestel. Te noeren dus dat Ophovius er niet bij is. (Beide stukken in het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen.)
- 37) (Na vermelding dat hij aan de Nuntius de Dortse decreten en zijn bestrijding ervan toezendt:) „...Rogo ut me excusatum habeat a dele-

gatione causae D. Swartii Plebani Sylvaeducensis. Causae enim plures me movent, quare ab ea commissione abhorream. Una nunc accessit, quod idem Swartius suspectum habeat D. Decanum nostrae Ecclesiae; et ego alium assessorem neminem idoneum hic habere possim. Iterum rogo, ut ista iudicatura dignetur me exonerare." (dd. Antwerpen, 23 Dec. '22; geresumeerd bij dM, nr. 542)

- 38) „Quod attinet ad D. Swertius causam, vellem Reverendissimam Dominationem Tuam ab ista molestia liberare, si ratione aliqua hoc facere possem, sed quia non mihi patet alia via, qua scandalum ab hac controversia tolli possit, enixe D. T. R. rogo ut pro bono communi laborem istum subire non dedignetur. Id a pietate tua expecto, eique multum debebo. Quod ad D. Decanum tuae ecclesiae quem D. Swertius suspectum habere iudicavit, D.T.R. pro sua prudentia et secundum iuris dispositionem providere poterit." (Ongedateerde minuut in fam. archief G. d. B.)
- 39) d.d. 6 Jan. 1623; in extenso afgedrukt bij dM als noot 2 bij nr. 548.
- 40) Aldus meen ik de ietwat cryptische zin te mogen paraphraseren: „Scripsi D. Decano Sylvaeducensi (not. bij dM de zetfout Sylvaeducensis) cavendum esse ne occasione sui silentii D. Swertius quovis modo iterum traducatur, hoc enim imprudentissime fieret et novi scandali aut veteris innovandi occasionem praeberet." De passage lijkt mij een bewijs te meer dat M. overtuigd was van Sw. 's schuld.
- 41) In zijn getuigenis ten gunste van Zoes (geb. 1564) als voorgedragen bisschop van Den Bosch verklaart Malderus (geb. 1563) hem reeds sedert 1586 te kennen (L. Jadin *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale in Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome VIII, 96*)
- 42) Dat Zoes met de *enormes excessus* van Sw. nog wel iets ergers op het oog zal hebben gehad dan concubinaat in de courante zin van het woord, betekent in casu slechts een gradueel verschil. Bovendien is er ook altijd nog de mogelijkheid dat de aantijgingen weliswaar op feiten berustten, maar sterk overdreven werden voorgesteld.
- 43) Zie hierboven noot 17.
- 44) waarvan dus de Bossche in extenso gepubliceerd zijn door Cornelissen in dl. IX der *Bossche Bijdragen*.
- 45) bij het schrijven aan Scipione Borghese, d.d. 26 Juli 1611; afgedrukt bij Cornelissen *Romeinsche Bronnen I, 164* (bij Rogier II, 667, noot 3 ad pag. 528, abusievelijk opgegeven als 162).
- 46) Rogier, II, 528 vlg.
- 47) Cornelissen *Rom. Bronnen* pag. 163
- 48) Id. *De trouw der katholieken tegenover „ketteren"*, blz. 15/16.
- 49) Bijv. *Bossche Bijdragen IX*, blz. 164 en 180.
- 50) Te noteren dat het stuk dateert van tijdsen het Bestand, dus toen het verkeer tussen Aartshertogelijk en Staats gebied betrekkelijk vrij was.
- 51) „Non dissimilibus literis prosecuti sunt abeuntem patres Dominicani et Regulares S. Augustini Canonici" (*Athenae Belgicae*, pag. 662).
- 52) uit het Dagboek van Ophovius, uitgegeven door Frenken in *Bossche Bijdragen XV*; aldaar bijv. blz. 82 en 180.
- 53) A. Frenken in *Bossche Bijdragen XIV*, 316.
- 54) „Dominus Decanus Ecclesiae Cathedralis qui Curam Animarum habet cleri nuper Bruxellis haesit ad quatuor menses etiam sacratissimo tempore Nativitatis Domini intercedente. Non existimo tanto tempore occupatum fuisse cum Illustrissima Dominatione Vestra in negotio D.

Swertii nec ex eius relatione bene intelligere possum quid egerit. Dixi Reverendo Patri Ophovio me paratum esse Domino Swertio secundo dare litteras dimissorias, dummodo nobis mittat Actam quam fecit coram Notario 17 februarii ultimo praeteriti. Itaque solum desiderari videtur in lite quam D. Swertius nobis movit declaratio Illustrissimae Dominationis Vestrae quod Partes sint concordēs. Nos operam dabimus ne quis D. Swertio molestiam adferat priis rebus quae hactenus acciderunt". Geresumeerd bij dM, nr. 600.

- 55) Indachtig dat de plebanie immers onder het kapittel van Sint Jan ressorteerde, kan ik niet nalaten mij even af te vragen of Sweerts misschien wel een afschrift ervan had gezonden of laten zenden aan dit kapittel. Zo ja, dan had Zoes misschien op die manier het bestaan ervan vernomen. Zo niet dan lijkt mij het waarschijnlijkst dat dit via Ophovius was gebeurd.
- 56) Geresumeerd — op m.i. zeer inadequate wijze — bij dM, nr. 614.
- 57) De auteur der onlangs verschenen biographie *Carolus Scribani S.J.* (Antwerpen 1961), dr. L. Brouwers S.J., aan wie ik bij dezen gaarne mijn dank betuig, was zo vriendelijk mij te bevestigen dat er, naar men trouwens reeds kan afleiden uit zijn archivalistische verantwoording, vrijwel niets bewaard is gebleven van Scribani's correspondentie.
- 58) Of zou Ophovius zijn belofte aan Zoes niet gestand gedaan hebben en nagelaten het concept aan Sweerts te sturen? Overigens lijkt het ook merkwaardig dat hij Del Bagno niet rechtstreeks van zijn besprekingen met Zoes zou hebben in kennis gesteld. Misschien een gevolg van „Heusden”?
- 59) „Quum nuper hic esset Reverendus Pater Ophovius diversis vicibus cum eo tractatum fuit super forma litterarum dimissorialium quas petit Dominus Robertus Swertius; tandem ipso approbante concepimus eam quae per copiam his inclusa est, quam P. Ophovius misit D. Swertio, qui non videtur adhuc quiescere, uti intelleximus ex memoriali per ipsum tradito Reverendo Patri Priori Conventus S. Dominici huius Civitatis Antverpiae existenti, quod prorsus diversum est ab ijs quae nobis retulerat D. Decanus huius Ecclesiae Bruxella reversus. Videbatur Canonicis Graduatis qui hoc negotium mecum tractarunt formulam illam esse sufficientem, et nihilominus amore pacis parati sumus adjicere explicationis causa illa verba quae in margine posita sunt. Et rogamus Illustrissimam et Reverendissimam Dominationem Vestram ut contenta esse velit oblatione nostra, et declarare partes esse concordēs. Nos bona fide quantum in nobis erit, dabimus operam ne ob res praeteritas ulla molestia inferatur D. Swertio. Quod si nolit acquiescere resolutioni captae, dignabitur causam et causas committere Reverendis Dominis Abbatibus Parcensi et Sanctae Gertrudis Lovanij et eorum cuilibet in solidum in forma iuris terminandas.” (vermeld bij dM, noot 1 ad nr. 614). Wat wel het onderscheid „causam et causas” kan betekenen? — De genoemde abten waren resp. Joh. Druys (Drusius) en Lodewijk van Eynatten.
- 60) Cf. noot 28 hierboven en noote Zoes' zorgvuldige formulering „eiusque cooperatione effectum fuisse”.
- 61) 19 Dec., om precies te zijn (*Biogr. Nat.*). — De voorstelling van zaken bij Schutjes als zou Sweerts rechtstreeks van Den Bosch naar Turnhout zijn overgeplaatst, behoeft dus correctie.
- 62) dM. nr. 1337, noot 1.

Bisschop Ophovius en Abt Jan Moors, ondertekenaars van het capitulatieverdrag van 1629

door

Dr. L. PIRENNE

De aard van de bronnen verschilt vrij sterk naar de perioden uit de geschiedenis, waarover een onderzoek zich uitstrekt. Met het maken van een onderscheid doel ik niet zozeer op de aard van het archiefstuk als zodanig. Iedere ingewijde is er immers mee op de hoogte in welk een mate de onderzoeker voor het beschrijven van de geschiedenis der middeleeuwen aangewezen is op oorkonden en rekeningen. Voor wat de zestiende eeuw betreft wordt het aandeel van de oorkonden in het geheel van het beschikbare archiefmateriaal een minder dominerende. Resolutieboeken en missiven nemen dan een steeds belangrijker plaats in en zij zullen als hoofdkenbron eeuwenlang „de markt” van de geïnteresseerden beheersen in tegenstelling tot de rekeningen, die in de achttiende eeuw en met name in de negentiende eeuw tot louter cijferkolommen vervallen. In onze eeuw is ook de zorg voor een gewetensvol notuleren aan het tanen. De grote vergaderingen, om deze historische term maar te accaparereren aan het hedendaagse spraakgebruik, worden nog wel bevredigend verslagen. De indrukwekkende reeksen Handelingen van de beide Kamers der Staten-Generaal zijn er om dit te bewijzen. Dit geldt in regionaal en lokaal verband evenzeer voor de handelingen van de Provinciale Staten en de meeste gemeenteraden. In tegenstelling echter tot de gangbare traditie in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw worden commissievergaderingen en

bijeenkomsten van verenigingen tegenwoordig in het geheel niet of onvoldoende genotuleerd. De moderne techniek vormt een bedreiging té meer, nu vele gedachtenuitwisselingen en standpuntbepalingen niet langer condenseren op ons flodderig briefpapier — laat staan op geschept oudhollands — maar vervluchtigen in de ijle ruimte van de draadloze communicatie dan wel verstikken in de omstrengeling van onze telefoonkabels. Slechts wetenschappelijk ingestelden zoals secretarissen van een Historisch Genootschap, het Thijmgenootschap, een Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen beoefenen nog het oude ambacht van het neerschrijven van andermans uitspraken en meningen. Is het wonder, dat men onder deze schriftgeleerden vooral historici aantreft, die op deze wijze ook voor de Nachwuchs van enige hooggeleerde medeleden — hun geestelijke Nachwuchs wel te verstaan — het bronnenmateriaal trachten te redden.

En daarmede zijn wij dan weer op ons uitgangspunt terug, de aard van onze bronnen, gezien in het licht van de tijd waarin zij tot stand kwamen. Want al weten wij uit anderen hoofde, dat bisschop Ophovius van 's-Hertogenbosch en abt Jan Moors van de abdij Berne elkaar graag mochten, we beschikken niet over een bandopname van hun vriendengesprekken, die ons in staat zou stellen a.h.w. aan de dis, verzamelpunt van spijzen en trefpunt van meningen, aan te zitten. We zouden bijna geneigd zijn de inconsequentie ten top te voeren door de zo even verguisde techniek uitbundig te prijzen, omdat zij ons de mogelijkheid biedt het leven op elk gewenst ogenblik in te bekijken teneinde het voor komende generaties te doen herleven.

Maar niet alleen de techniek laat ons in de steek, wanneer wij hun beider aandeel in de totstandkoming van de capitulatie van 's-Hertogenbosch nu driehonderd vier en dertig jaar geleden trachten te reconstrueren, doch ook de van stadswegen bewaarde archivalia. De notulen van de stedelijke regering over 1629 ontbreken immers voor het grootste gedeelte. Ditzelfde zien we een halve eeuw eerder. Over het voor 's-Hertogenbosch beslissende jaar 1579 zijn immers evenmin resoluties van de magistraat bewaard gebleven. Roerige en bewogen perioden in de geschie-

denis leveren zelden betrouwbaar bronnenmateriaal op. Het ambtelijk apparaat is van slag. De vertegenwoordigende lichamen verliezen aan invloed door het opdragen van buitengewone volmachten aan de uitvoerende organen of worden zoals in ons land gedurende de laatste wereldoorlog geheel uitgeschakeld. In de paperasserij aan verordeningen, in zulke uitzonderlijke omstandigheden niet te vermijden, vindt de onderzoeker niet langer de weerslag van de botsing der meningen, doch de opgelegde decretering. Omdat de blik in de keuken ons niet gegund wordt zijn zulke decreten als historische kenbron tweederangsmateriaal. De grotere verantwoordelijkheid, die in deze situatie op de schouders van de enkeling komt te liggen, werkt echter de groei in de hand van een geheel andere, min of meer wilde loot in Clio's tuin, het dagboek of zo men wil de mémoires. Naarmate het gezag van de auteur groter was zal zijn dagboek steeds minder relaas en steeds meer zelfverdediging zijn. Na de laatste wereldoorlog is er een heel bos gegroeid van dergelijke schrijversproducten, sommige kaarsrecht als het dagboek van Anne Frank, andere krom gebogen onder het gewicht van allerlei uitwassen van zelfgenoegzaamheid, nijd en betweterij.

Uit de geschiedenis van ons vaderland zijn tal van dergelijke gedenkschriften ons bekend. In de eerste fase van de Tachtigjarige Oorlog domineert het polemisch verweer. Tot de beroemste specimina zijn te rekenen „De verantwoordinge des Princen van Oraengien” uit 1568 en diens Apologie van 1580. In de tweede fase krijgt een minder strijdbaar type de overhand. In de historiografie van een stad als 's-Hertogenbosch frappeert ons bij voorbeeld het verschil in toon tussen de uit 1579 daterende „Tractatus bipartitus” van de leek mr. Heyman Voicht ab Aut-Huesden, advocaat-fiscaal aan het bisschoppelijk hof te 's-Hertogenbosch, die niet afkerig was van een hartige kwalificatie wanneer het tegenstanders betrof, en de gematigde, zakelijke feitenweergave in het dagboek van Ophovius, die toch evenzeer reden had zich hevig te verontrusten over de toekomst van het katholieke geloof in Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch. Deze monnik-bisschop had in 1629 immers een begin gemaakt met het

aanleggen van een dagboek op een tijdstip van de belegering, dat naar menselijke berekening uitkomst nauwelijks nog te verwachten was.

Het heeft voor het verkrijgen van enig inzicht in de situatie, waarvoor Ophovius en zijn medestander abt Moors zich begin augustus 1629 gesteld zagen, zin de voorgeschiedenis te schetsen. Het is niet nodig in dit verband alle belegeringen te noemen, die 's-Hertogenbosch na 1579 heeft moeten doorstaan. Waren het in de tachtiger en negentiger jaren der zestiende eeuw nog raids en overvallen, na 1600 kregen deze steeds meer het karakter van formele belegeringen. De posities van beide partijen in de Nederlanden hadden zich geconsolideerd. Ophovius, in 1570 te 's-Hertogenbosch geboren, heeft ongetwijfeld de militaire operaties in de omgeving van zijn vaderstad, vanwaar hij in 1585 naar Antwerpen vertrokken was om er als novice bij de predikheren in te treden, met spanning gevolgd. ¹⁾ In 1608 werd hij gekozen tot prior van de belangrijke dominicanennederzetting te Antwerpen, waarvan de gebouwen gedeeltelijk bewaard zijn gebleven. De prachtige ruime kloosterkerk is nu nog een van de fraaiste kerkgebouwen in de grote Brabantse zusterstad aan de Schelde. De 24e april 1611 werd Ophovius tevens gekozen tot provinciaal der Nederlandse provincie, waaronder ook het Bossche predikherenklooster ressorteerde. ²⁾ In die kwaliteit was hij dus rechtstreeks betrokken bij de renaissance van het katholieke geloof, die in het bisdom 's-Hertogenbosch onder de bisschoppen Masius (1593—1614) en Zoesius (1615—1625) haar beslag kreeg en die nu, drie en een halve eeuw later, nog op allergelukkigste wijze nawerkt. Het Twaalfjarig Bestand bood gelegenheid allerlei sluimerende plannen tot verwerkelijking te brengen, die voordien in deze uithoek der koningsgetrouwe Nederlanden vanwege de nabijheid van de tegenstander als te riskant of wellicht te uitdagend in portefeuille waren gehouden. Deze uitbloei manifesteerde zich niet alleen in de vestiging binnen de muren van het oude 's-Hertogenbosch van enige jonge en strijdbare religieuze orden als jezuiten, capucijnen en carmelitessen, die zich in de bijzondere bescherming van de aartshertogen mochten verheugen, maar

ook in een artistieke herleving waaraan de St. Janskathedraal enige van haar fraaiste kerkmeubelen dankt voorzover deze niet onder invloed van de zuiveringswoede der neogotiekers werden verkwanseld. Geen wonder, dat de hervatting van de vijandelijkheden na 1620, in de zuidelijke Nederlanden en in de Republiek door velen als zinloos ervaren, in het bijzonder bij de ingezetenen van Stad en Meierij een gevoel van onbehagen moet hebben gekweekt. Het was een van de laatste en grootste desillusies geweest van aartshertog Albrecht vóór hij 13 juli 1621 in Brussel stierf. 3)

Of Ophovius bijzondere relaties met Albrecht en Isabella heeft onderhouden is niet bekend. In het algemeen namen Spaanse geestelijken aan hun hof de voornaamste plaats in onder de religieuze adviseurs. De dominicaan fray Inigo de Brizuela was Albrechts biechtvader. 4) Mét de aartshertogen was Ophovius in ieder geval een overtuigd voorstander van het sluiten van een vrede met de machthebbers in de Republiek. Hoewel het hem moeite gekost moet hebben dit streven in overeenstemming te brengen met zijn zendingsbewustzijn van bisschop, en dan nog wel van een bisschop der contrareformatie, was hij té zeer realist om niet in te zien, dat een te starre afwijzing van iedere toenadering juist deze zending in gevaar zou kunnen brengen. Waren er in de zuidelijke Nederlanden misschien nog Spanjaarden, die als ware conquistadores geloof hechtten aan de mogelijkheid van een herovering van het territoir der Republiek, onder de autochtone bevolking leefde deze hoop zeker niet meer. Naar de mening van A. Frenken, wiens hier geciteerde studie over de zesde bisschop van 's-Hertogenbosch als een van zijn beste en meest waardevolle publicaties is te beschouwen, zou Ophovius in 1624, 1626 en 1628 betrokken zijn geweest in vredesonderhandelingen tussen Spanje en de Republiek. Niet voor niets was hij bevriend met Rubens, die een schitterend portret schilderde van deze Bossche bisschop en in 1628 samen met hem, naar de Franse gezant in Brussel wrevelig opmerkte, „ont tant fait d'allées et de venues pour tascher de conduire les affaires de deça aux termes d'ung accomodement avec les Hollandais”. 5)

Het was alsof Ophovius toen al intuïtief aanvoelde wat zijn bisschopsstad en zijn diocees een jaar later te wachten stond. De 3e februari 1629 was hij naar Brussel gereisd teneinde de infante deelgenote te maken van zijn bange voorgevoelens. Haar raadgevers, de kardinaal della Cueva en de legercommandant Don Carlos de Coloma, hechtten er geen geloof aan. Een aanslag op 's-Hertogenbosch werd niet alleen inopportuun, maar ook niet realiseerbaar geacht. In het begin van de zestiende eeuw en gedurende het Twaalfjarig Bestand waren de vestingwerken uitgebreid en aan de nieuwe techniek van oorlogvoering aangepast. Meer dan ooit leek 's-Hertogenbosch, nimmer door enige partij overmeesterd en om die reden in de literatuur dier dagen meermalen als la pucelle aangeduid, onneembaar. Het heeft in dit verband, mede ter verklaring van de houding van Ophovius en abt Moors gedurende de laatste fase van het beleg van 1629, zin de ontwikkeling in het kort te releveren. In ander verband hebben wij nader uitgeweid over de motieven, die de Staten-Generaal er begin 1629 toch toe dreven het voorstel van Frederik Hendrik tot het hunne te maken „pour faire un coup de réputation”. Tevens hebben wij toen getracht de reactie te schilderen die de bedreiging van 's-Hertogenbosch in de zuidelijke Nederlanden opriep. Zij leidde tot een herleving van gevoelens van Groot-Brabantse solidariteit zoals die zich sinds de Brabantse opstand van 1576 nauwelijks meer hadden gemanifesteerd. De deerlijke mislukking van de pogingen tot ontzet, die financieel door de offerbereidheid van de autochtone bevolking waren mogelijk gemaakt, en de hardheid in religiosis, die de predikanten ten opzichte van het neerliggende 's-Hertogenbosch in september 1629 de Staten-Generaal wisten af te dwingen, boorden de meest reële kans uit de Tachtigjarige Oorlog tot herstel der eenheid de grond in. ⁶⁾

Hoe de stemming binnen de muren evolueerde sinds de Staatse troepen zich in het prille begin van mei rond 's-Hertogenbosch waren gaan ingraven, wordt wel bijzonder nadrukkelijk onder woorden gebracht door de jezuït Sidronius Hosschius. In zijn „Obsidionis Silvaducensis succincta narratio” domineert een zeer

bewogen toon, die af en toe naar het extatische, soms zelfs naar het larmoyante neigt. Aanvankelijk overheerste een gevoel van gerustheid en van vertrouwen op de goede afloop van dit tweegevecht : „fremebant omnes in pugnam, et tam justa ac pia causa animos faciente, nihil aequè optabant ac virtutis suae specimen quam primum dare”. 7) Toen de zo zeer begeerde snelle hulp, waarom de gouverneur van stonde af aan had gevraagd, langer uitbleef dan verwacht was, daalde de stemming : „interea nihil adhuc subsidii praeter famam adventabat, quae res et cives et milites male admodum habebat, indignabantur tamen magis quam metuebant, quod res tanti momenti tam lente mora duceretur. 8) Begin augustus was ook de kans op een rechtstreeks ontzet verkeken door een verandering in tactiek van graaf Hendrik van den Berg, wiens troepen voor het leger van de prins van Oranje in kracht overigens weinig onderdeden. Zelfs de grootste optimist durfde niet meer op menselijke hulp verhoppen : „igitur quo minus ab humana ope affulgebat spei, hoc impensius inclusi ad divinam spem confugere” tekende Hosschius aan. 9) De stedelijke regering gaf de 11e augustus tegenover de infante op haar wijze uiting aan haar benauwenis : „le peril s’augmente de jour en jour, voires d’heure en heure.” 10)

Het was op de vierde van deze donkere hoogzomermaand, feestdag van de H. Dominicus, de patroon van zijn orde, dat Ophovius begon met het aanleggen van zijn dagboek. Hij had reden tot pessimisme. In de nacht van de derde op de vierde augustus had het geschut van de belegeraars in de stad paniek en angst gezaaid. Twee kogels hadden het bisschoppelijk paleis getroffen. 11) De 6e augustus droeg Ophovius een H. Mis op in de St. Jan in het benedekoor van de H. Maagd, de huidige Lieve Vrouwe-kapel. Na het ontbijt ontving hij in zijn paleis abt Jan Moors van de abdij Berne, toendertijd binnen de muren van 's-Hertogenbosch gevestigd. Twee dagen later zocht de bisschop op zijn beurt de abt op. 12) Beide mannen genoten blijkbaar het volle vertrouwen van de bevolking en zouden gedurende de laatste weken van het beleg een steeds belangrijker rol gaan spelen.

Wie was deze Johannes Moors? Het is weer oud-pastoor A.

Frenken, onvermoeibaar verzorger van bronnenuitgaven over de kerkgeschiedenis van het diocees 's-Hertogenbosch, die ons op weg helpt in zijn publicatie „De prelaat Jan Moors en de abdij van Berne 1621—1641”, verschenen in deel XVII van de „Bos-sche Bijdragen”. Was Jan Moors dan geen Bosschenaar van geboorte zoals Ophovius hij was dan toch rond 1582 in de schaduw van de St. Janskathedraal geboren in het dorp Schijndel. Hij studeerde evenals Ophovius aan de grote stadsschool van 's-Hertogenbosch, de Latijnse school aan de Kerkstraat, en was in die jaren gehuisvest in het Rijke Fraterhuis van de Broeders van het Gemene Leven. ¹³⁾ De jonge Moors, wiens vader een bescheiden klassieke scholing zal hebben gehad — hij was dorpssecretaris —, heeft in 's-Hertogenbosch ongetwijfeld een goede vorming genoten. Aan de Latijnse school aldaar doceerde toen de bekende humanist Simon Vereept, meer bekend onder zijn verlatiniseerde naam Verepaeus. ¹⁴⁾ Hij is een van de belangrijkste schoolboekenschrijvers geweest van de zestiende eeuw en heeft ongetwijfeld er aan mee gewerkt, dat 's-Hertogenbosch in die tijd een van de bekendste centra was voor het drukken van werken ten behoeve van het onderwijs. Hoe groot de invloed van Verepaeus is geweest blijkt alleen al hieruit, dat de drukkerij van Verdussen uit Antwerpen, een van de grootste bedrijven van dit genre in de Schelde stad, gedurende de 17e en 18e eeuw talrijke heruitgaven heeft bezorgd van de schoolboeken van Verepaeus en dat diens Grammatica Latine nog in 1864 te Bergen op Zoom werd herdrukt. ¹⁵⁾ Verepaeus was een typische exponent van de paedagogen der contrareformatie. Hoewel hij roeden, tegen het gebruik waarvan Erasmus zo fel protesteerde, nog „res sacrae” noemt, komt hij met klem op voor de leraar, die zich bij de leerling gelieft en niet gevreesd weet te maken. ¹⁶⁾ Hij verwerpt het heidens humanisme en staat de lectuur van Plautus en Terentius niet toe. Van Horatius weet hij alleen de oden te waarderen „quae prorsus careant omni obscoenitate” ¹⁷⁾

Moors past geheel in het kader van het priestertype der regenerende kerk. Hij moet een vroom arbeidzaam religieus geweest zijn, begaafd met een helder verstand, streng voor zichzelf

en voor de aan zijn zorgen toevertrouwde kloosterlingen. Het zal in Den Bosch zijn geweest, dat hij in relatie is gekomen met de witheren van Berne, die na enige omzwervingen in 1580 definitief in hun refugiehuis aan de St. Jorisstraat hun intrek hadden genomen. Na zijn priesterwijding werd hij achtereenvolgens pastoor in Oudheusden, in Bokhoven en in Berlicum. De 29e november 1621 werd hij tot prelaat van Berne benoemd.¹⁸⁾ Bij gelegenheid van zijn consecratie tot abt schonk de stedelijke regering hem en de prelaat van Postel een okshoofd Franse wijn en vijf en twintig potten Rijnse wijn.¹⁹⁾ Abt Moors herstelde in 1623 het normale conventsleven. Hij had daartoe het gebouw van het Rijke Fraterhuis, waar hij eens als jongen gewoond had, doen aankopen benevens enige aangrenzende percelen aan de Hinthamerstraat. In de kloosterkerk deed hij een koorgestoelte plaatsen van vier en veertig zetels. Op zijn verzoek stemde koning Filips IV er 9 juli 1626 in toe, dat de abdij voortaan een Brabantse stichting zou zijn en niet langer een naar Brabant gevluchte Hollandse kloostergemeenschap.²⁰⁾

Dat Johannes Moors zich als een goed Brabander en bezorgd stadgenoot wist te gedragen zou men mogen afleiden uit de geste van de magistraat van 's-Hertogenbosch, die hem 18 maart 1626 een bedrag aan geld schonk uit dankbaarheid voor korenleveranties tijdens het beleg van Breda door Spinola in 1625. Staatse troepen hadden bij die gelegenheid de druk op 's-Hertogenbosch verhoogd en de aanvoer van levensmiddelen en grondstoffen naar die stad afgesneden.²¹⁾

Het was duidelijk, dat Moors onder het verleden een streep wilde zetten. De meeste uit Berne verdreven kanunniken waren gestorven. In 's-Hertogenbosch zou een nieuwe toekomst voor een toen al bijna vijfhonderd jaar oude Norbertijner communiteit worden opgebouwd. Abt Moors en Ophovius moeten gelijkgestemde mannen zijn geweest, energiek, idealistisch, realistisch ook met een nuchtere kijk op de dingen. Dat zij niet altijd gemakkelijk zullen zijn geweest voor hun omgeving is een karaktertrek, die men bij wilskrachtige lieden vaak aantreft. Het besef te behoren tot twee orden, die zulk een belangrijke plaats in de Kerk

innamen, kan hen eveneens nader tot elkaar hebben gebracht, al komt het ons gevaarlijk voor hieraan grote betekenis te hechten. De moeilijkheden tussen bisschop en kathedraal kapittel uit het jaar 1628 terug te voeren op de tegenstelling regulier-seculier is nauwelijks aanneembaar. Ophovius' ambtsvoorgangers op de bisschoppelijke zetel van 's-Hertogenbosch, allen seculier, hebben immers in gelijke of ernstiger mate overhoop gelegen met de lastige kanunnikken van de St. Jan.²²⁾ Veeleer heeft de gelijkgerichtheid der beginselen van beide prelaten tot de innigheid van hun vriendschap bijgedragen evenals het besef, dat zij posities innamen in de voorposten van de zuidelijke en katholieke Nederlanden. Het verloop van de belegering van 1629 moet voor beiden een streep door de rekening zijn geweest.

Tijdens de begin- en middenfase van het beleg — de maanden mei, juni en juli — wordt er in de dagboeken en officiële stukken over bisschop Ophovius en abt Moors niet gerept. De bereidheid, die Ophovius 5 juni 1629 aan de dag legde door aan de stad 2231 pond lood ter beschikking te stellen, heeft binnen het kader van het door ons aan de orde gestelde thema geen bijzondere betekenis.²³⁾ Dit werd anders in augustus toen de benardheid der stad zich steeds duidelijker begon af te tekenen. De negende dag van die maand diende de stedelijke regering met aan het hoofd president-schepen Van Gestel zich vroeg in de morgen bij de bisschop aan. Zij vroegen, mede uit naam van de gouverneur, of hij op zeer korte termijn samen met abt Moors van de abdij Berne en met kanunnik Hermans, deken van het kathedraal kapittel en plebaan van de St. Jan, een brief zou willen richten aan de infante te Brussel teneinde deze de hoge ernst van de toestand onder ogen te brengen. Ophovius ontbood terstond de abt en de deken en samen stelden zij een korte brief op.²⁴⁾ De inhoud van deze brief loog er niet om: „Wy zyn in uytterste ghevaer ende noot ende in alle hoochste benautheyt”. Deze noodkreet werd samen met een schrijven van de gouverneur — „de vyant perst ons heftich aen ses sijden” — en een bijna pathetisch beroep van de stedelijke regering op de infante — „il y a presque quatre mois, que le siegé nous presse et plus de deux mois, que

n'avons receu aulcunes nouvelles du tant désiré et necessaire secours" — aan boden meegegeven. Zij vielen allen in de nacht van 10 op 11 augustus de prins in handen.²⁵⁾ De infante kreeg niet de kans tot de verwerkelijking van de heldhaftige verlangens die de magistraat haar had toegewenst. Het frappeert ons daarbij, hoe snel de historici dier dagen over de authentieke tekst van belangrijke stukken konden beschikken. Dit geldt niet slechts de gewiekste Aitzema, maar ook de serieuze Pieter Bor, die in zijn in 1630 te 's-Gravenhage uitgegeven „Geleghenthey van 's-Hertogen-Bosch" de letterlijke tekst van deze drie brieven publiceert.

Het beroep van de stedelijke regering op de tussenkomst van bisschop, abt Moors en deken Hermans bracht een ommekeer te weeg in de tot dan toe passieve houding van de Bossche clerus. Op zijn beurt ontbood Ophovius de 10e augustus de president-schep en enige leden van de magistraat en protesteerde er tegen, dat tot dan toe noch de regering van de stad noch de gouverneur hem hadden gekend in maatregelen van niet-militaire aard, die hij met grote bereidwilligheid op zich genomen zou hebben, „quia meum est curare spiritualia". Indien de gouverneur inderdaad meent de stad nog slechts een maand te kunnen houden wegens gebrek aan buskruit „cogor nunc partes meas agere" merkt de bisschop zelfbewust op.²⁶⁾

Daags daarna liet hij alle geestelijken — ook de abt van Berne — bijeenkomen. Zij verklaarden bereid te zijn tot elke hulp en raad indien de gouverneur daar prijs op stelde. Deze maakte overigens geen bezwaar.²⁷⁾ De verhouding van de bisschop tot de magistraat en met name tot de gouverneur was in deze weken vrij stroef. De verschillende gesprekken, die er tussen hen rechtstreeks dan wel onrechtstreeks gevoerd zijn, werden nogal eens gekenmerkt door een geprikkelde sfeer. Ophovius, die zich in zijn dagboek op een pittige wijze weet uit te drukken, tekende bij deze gesprekken aan „dixi clare" en „dixi esse mendaces". Klaarder taal is niet denkbaar.²⁸⁾ Naar de mening van Frenken is het met name Grobbendonck's schraapzucht geweest, die hem in de ogen van velen minder sympathiek heeft gemaakt.²⁹⁾ Tot

het ontstaan van deze geprikkelde sfeer heeft naar het schijnt ook de neiging van gouverneur en magistraat bijgedragen de verantwoordelijkheid voor een eventuele overgave op de schouders van bisschop en geestelijkheid te schuiven. De boosheid van Ophovius om hem, de abt van Berne en de clerus eerst in het spel te betrekken toen dit verloren leek was dan ook wel begrijpelijk. Tenslotte was hij de enige geweest, die begin 1629 het Staatse krijgsplan had doorschouwd.

Het is niet onze opzet het voor en tegen in de houding van de gouverneur zorgvuldig tegenover elkaar af te wegen. Ophovius heeft consequent geweigerd voor het militaire beleid enige aansprakelijkheid te dragen.³⁰⁾ Aan de zorg voor de burgerij echter kon noch wilde hij zich onttrekken. Regelmatig beklom hij de kansel teneinde de bevolking te bemoedigen. Deze van haar kant verwachtte alleen van hem nog soelaas in haar benardheid.³¹⁾ De verantwoordelijkheid moet hem wel zwaar gedrukt hebben. Regelmatig won hij het advies in van kanunniken en kloosteroversten, maar in het bijzonder schijnt hij vertrouwen gehad te hebben in het oordeel van de prelaat Moors. De 15e augustus had hij wederom een onderhoud met de abt en met een kanunnik van het kathedraal kapittel. Op zijn beurt hield de abt de bisschop op de hoogte van wat hij waarnam. Hij had de gewoonte hem eens in de twee dagen op te zoeken. Op 20 augustus was hij getuige van een felle redetwist tussen bisschop en gouverneur tijdens een belangrijke vergadering in het bisschoppelijk paleis, waaraan eveneens de deken van de stad, de president-schepen, pensionaris Van de Velde en een aantal officieren van het garnizoen deelnamen.³²⁾ Toch zou het onjuist zijn alleen aan een antithese tussen gouverneur en bisschop toe te schrijven, dat er soms harde woorden vielen. De zenuwen van degenen, die het gezag belichaamden in de benauwde veste, zullen ten langen leste niet altijd tegen de druk bestand zijn geweest. De opmerking van de gardiaan van het Bossche capucijnenklooster aan het adres van Antonie Schetz van Grobbendonck „guod esset totus turbatus” spreekt in dit verband voor zich.³³⁾ Voor de gouverneur, die vanaf 1597 in 's-Hertogenbosch het militair gezag in handen

had en die in deze kwaliteit getoond had ten volle voor zijn taak berekend te zijn, was de te voorziene afloop van het beleg een zwaar te verteren pil.³⁴⁾ Hij kon zich moeilijk vergissen in de hevigheid, waarmee de publieke opinie in de zuidelijke — of zo men wil spaanse — Nederlanden zou reageren op de capitulatie van dit machtige steunpunt van koninklijk en kerkelijk gezag, het vierde rad zoals Vondel zich uitdrukt aan de Brabantse statenkaros. Ofschoon Grobbendonck begin augustus de bisschop reeds had doen weten, dat menselijkerwijze de zaak verloren was, weigerde hij twee-drie weken later enig initiatief te nemen, dat een mogelijke overgave tot gevolg kon hebben. Trots kan een soldaat met starheid slaan. De deken van het kapittel beklaagde zich fel „de resolutione tyrannica Gubernatoris, qui vult omnes occidi”.³⁵⁾ Het pleit daarom te meer voor Ophovius en voor prelaat Moors, dat zij uiteindelijk de volle verantwoordelijkheid hebben willen dragen voor het eventueel openen van onderhandelingen met de tegenstander. In hun brief van 20 augustus 1629 wezen zij de infante op het gevaar van een verovering en op de verschrikkingen, die dit voor de burgerij met zich zou brengen, „choise malaisement devant Dieu et le monde excusable, des veoir tant de loyaulx subjects vertueux et miserables personnes, tant ecclesiasticques et seculieres, apres tant de travaux a faults de secours delaissez et exposez a la furie d'un furieux ennemy”. Wanneer binnen tien dagen geen andersluidend bericht zou zijn ontvangen, zo merkten de bisschop en de abt op, dan zouden zij dit als een stilzwijgende goedkeuring beschouwen voor hun plan met de vijand in overleg te treden, „esperants que par ce n'encurrerons aucune indignation”.³⁶⁾

De stedelijke regering, die het initiatief had genomen tot het schrijven van dit verzoekschrift, de tekst had opgesteld en de brief mede door de stadspensionaris had doen signeren, was aanvankelijk voor de consequenties teruggeschrokken. Zij had voorgesteld dit schrijven niet te doen uitgaan en de stad alsnog tot het uiterste te verdedigen. De bisschop had echter kordaat en beslist de knoop doorgemaakt en gezegd, „datmen in desen noot geen ceremonien en moste gebruycken, maer den brieff, zoo die

geschreven was, teekenen ende seynden". 37)

Terecht kan dus vastgesteld worden, dat bisschop en abt op het beslissende ogenblik de meest realistische gedragslijn hebben gevolgd. Grobbendonck mocht de Bossche bisschop dankbaar zijn, dat deze hem na de capitulatie ondanks het voorgevallene de hand boven het hoofd hield. In een sombere brief, die hij op de dag van de overgave nog richtte aan de nuntius te Brussel, Fabio de Lagonissa, steekt hij de gouverneur van 's-Hertogenbosch een pluim op zijn hoed: „esséndosi valorosisimamente difeso e con-stretto extremamente con il mancamento totale di polvere". 38)

Vanaf het ogenblik, dat bisschop, abt en magistraat de zware stap hadden gezet de regering in Brussel in te lichten over het onvermogen van de stad de vijand nog langer te weerstaan toonde de gouverneur zich overigens minder weerbarstig. De bisschop diende zich de 31e augustus aan bij de stedelijke regering en verklaarde namens de gouverneur, dat er haast geboden was om met de tegenstander „goede conditien te maecken", anders zou de kans daarop spoedig verkeken zijn. De geestelijkheid zou de voorwaarden opmaken, die betrekking hadden op de religie en op haar eigen positie in Den Bosch onder Staatse heerschappij. 39)

De 1e september 's morgens vroeg om acht uur kwamen vertegenwoordigers van regulieren en seculieren in het bisschoppelijk paleis bijeen, de abt van Berne, de kapitteldeken, de aartsdiaken, de pastoors van de stadsparochies, de rector van de jezuïten, de subprior van de wilhelmieten, de prior van de predikheren, de gardiaan van de minderbroeders, de prior van de kruisheren, pater-vicaris van het Bossche capucijnenklooster en de prior van de augustijnen van Mariënhage uit Woensel. Niet voor niets werd Den Bosch toen klein Rome genoemd. In deze vergadering werd de idee gelanceerd de stad tot neutraal gebied te doen verklaren, een gedachte, die ook bij sommige leden van de stedelijke regering leefde. Prelaat Moors toonde er zich hevig over ontstemd, dat de magistraat nog een belangrijk bedrag aan geld had geschonken aan de gouverneur bij gelegenheid van de geboorte van diens twaalfde kind op 28 augustus 1629, de jongen Ignatius Augustinus, „ubi pauperrimi status civitatis obsessae con-

sideratio" merkte Moors op, die er aan toevoegde, dat deze schenking te minder pas gaf, waar de stedelijke overheid zich uit geldnood gedwongen had gezien de geldkoffers van buitenlui, die uit redenen van veiligheid aan Bossche relaties in bewaring waren gegeven, open te breken. ⁴⁰⁾ Dat Ophovius deze kritiek optekende in zijn dagboek, terwijl hij voor het overige over de beraadslagingen nauwelijks uitweidt wijst er op hoezeer de abt met deze bemerking de bijval van de aanwezigen geooft moet hebben.

Daags daarna — in de nacht van 1 op 2 september sloeg een granaat in de bibliotheek van het paleis van de bisschop en richtte er grote schade aan — vond er tussen geestelijkheid en magistraat hoor en wederhoor plaats over de toekomstige status van priesters en religieuzen. Beide partijen hebben de welgezindheid van de Staten-Generaal wel sterk overschat, toen zij in religiosis opkwamen voor een integrale handhaving van de status quo. Dat de gereformeerden blij zullen zijn geweest met de concessie te mogen „comen in de voors. Catholycke kercken oft andere geestelycke plaetsen", waarin zij zich zouden moeten gedragen „conformelyck der costuymen ende ceremonien vande Catholycke Roomsche religie", is niet goed denkbaar. Mochten de Staten en de prins op deze voorstellen niet willen ingaan — „des men verhoopt jae" — dan moesten de onderhandelaars er op aandringen, dat in ieder geval de vrije godsdienstuitoefening niets in de weg gelegd zou worden en dat de parochie- en kloosterkerken in Stad en Meierij niet aan de huidige bestemming werden onttrokken. ⁴¹⁾

De hierop volgende dagen onderhielden Ophovius en Moors zeer nauw contact met elkaar. De spanning in de stad was tot een kookpunt gestegen en de prikkelbaarheid ontladde zich meermalen in competentieconflicties en kibbelarijen over kleinigheden. Zo wonden beide prelaten zich op over wat Jacob Vercuylen, zittend schepen van de stad, rentmeester van de abdij Berne en broer van de vroegere abt Johannes Vercuylen, aan diens opvolger had verteld. In de boezem van de magistraat zou men namelijk in de mening verkeren, dat Ophovius de 31e augustus op eigen gezag naar het stadhuis zou zijn gestapt, terwijl hij dit

op verzoek van de gouverneur had gedaan. ⁴²⁾ Onder een deel der burgerij heerste een ernstige gezagscrisis, die zich ontladde in onwil en in grote woorden aan het adres van de magistraat en van de gouverneur. ⁴³⁾

De houding van Grobbendonck bleef raadselachtig. De ene dag was hij geheel in de put, de andere dag wilde hij de stad tot de laatste man en het laatste huis verdedigen. ⁴⁴⁾ De 5e september liet een delegatie uit de magistraat zich met de bisschop, de abt van Berne en de deken van het kapittel bij de gouverneur aandienen, maar deze bleef weigeren het verlossende woord te spreken. De bisschop was hiertoe evenmin te bewegen, al liepen gouverneur en regering, om met Ophovius' eigen woorden te spreken, hem na „met gelapte scoenen”. „Ego feci cum ecclesiasticis et in concipiendis articulis quod debui. Faciat magistratus suum officium. ⁴⁵⁾ De impasse leek volledig en het waren tenslotte toch de belegeraars, die deze doorbraken. Heel vroeg in de morgen van de 11e september explodeerde n.l. een mijn in de stadsmuur naast de Vughterpoort. Het was niet langer Hannibal ante portas sed post portas. Een eerste aanval op de bres kon nog afgeslagen worden, maar het militair verzet zou niet lang meer kunnen duren. Voor het bisschoppelijk paleis stroomde een menigte samen van burgers, officieren en leden van de stedelijke regering en vroegen om onmiddellijke maatregelen. In het stadshuis kwamen alle autoriteiten bijeen en daar werd de delegatie samengesteld, die met de prins van Oranje zou gaan onderhandelen. Gekozen werden uit de geestelijkheid prelaat Moors en deken Hermans, een vijftal vertegenwoordigers uit de drie leden met de stadspensionaris en twee officieren.

De 12e september had het eerste overleg plaats. Het is jammer, dat Moors eerst zoveel later begonnen is met het aanleggen van een dagboek. Zijn aantekeningen over het verloop van het gesprek zouden ongetwijfeld boeiende lectuur hebben gevormd. De memoires van Frederik Hendrik, die door haar onpersoonlijke inhoud meer de achttiende-eeuwse bewerker verraden dan de intelligente-zelfbewuste kapitein-generaal, leveren (om die reden?) ook niets op. Het enige wat zij meedelen is, dat „çe jour et le

lendemain l'on ne peust tomber d'accord". 46)

Dat ons nog iets over de inhoud van de gevoerde besprekingen is overgeleverd en over de sfeer, waarin het overleg plaats had, danken we aan de pensionaris van Rotterdam, Hendrik Nobel, die vanuit het kamp de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland een verslag deed toekomen.

Het moet de Bosschenaren niet meegevallen zijn. De opmerking van de Rotterdamse pensionaris „d'exercitie ende wat die ceremonie aengaet plat afgeslagen" kon bezwaarlijk aanleiding tot misverstand geven. Met betrekking tot de positie van 's-Hertogenbosch in het nieuwe staatkundig verband wilden de Staatsen zich in geen enkel opzicht vastleggen. 47) Hoe de stemming onder de leden van de Bossche delegatie was toen zij 's avonds in de stad terugkeerden wordt voortreffelijk getekend door wat Ophovius in telegramstijl in zijn dagboek neerschreef: „narrarunt se a Principe (de prins) benigne exceptos, etiam prandio brevi, sed ab undecim Statibus rigide et morose, quibus articuli exhibitum non placebant". 48) Slechts de prins kon in de ogen van de overwonnenen genade vinden. Aanvankelijk zouden de gemachtigden uit 's-Hertogenbosch de volgende dag naar het Staatse kamp terugkeren, maar toen het uur daar was verzochten zij de bisschop hun taak over te nemen. Misschien dat hij door zijn gezag en overredingskracht voor de vrije uitoefening van de katholieke godsdienst nog iets kon bereiken. Voor het overige hadden de Bosschenaren zich bij voorbaat bij wat hun een noodlot moest toeschijnen neergelegd. Geheel alleen van 1 tot 8 uur sprak Ophovius met de prins, die hem aan de ingang van zijn kwartier welkom geheten had, en met de commissarissen van de Staten-Generaal, onder wie hij twee hem goedgezinde bekenden aantrof, de reeds genoemde pensionaris van Rotterdam en Nanning van Foreest, pensionaris van Alkmaar. Ophovius wist inderdaad enige concessies te verkrijgen, met name voor de vrouwelijke religieuzen, maar daarbij bleef het dan ook. De 14e september werd de capitulatieovereenkomst gesigneerd, waarbij aan Staatse zijde alleen Frederik Hendrik zijn naam neerschreef. Onder de handtekeningen, die namens de verslagen stad op het verdrag prijken,

staan die van Ophovius en Johannes Moors bovenaan. 49)

Antonie Schetz van Grobbendonck tekende die dag mét de Prins van Oranje een afzonderlijk militair tractaat onder zeer eervolle voorwaarden.

Het zou van belang zijn geweest indien we van hem hadden mogen vernemen hoe hij over het beleid van beide prelaten in deze netelige aangelegenheid heeft geoordeeld. In de correspondentie tussen de aartshertogin en Grobbendonck — voorzover bewaard gebleven — is geen weerslag van zulk een meningsvorming te vinden. Evenmin zijn er aanwijzingen, dat hij zich voor de regering van Brussel heeft willen of moeten verantwoorden. De toon, die in een brief van Isabella aan de gouverneur van 19 september 1629 valt te beluisteren, blijft als tevoren uitermate vriendelijk. De vitale Brabantse edelman zal in de komende jaren de aartshertogin meermalen van advies blijven dienen inzake de beveiliging van de zuidelijke Nederlanden tegen mogelijke invasies of pogingen tot infiltratie van staatse zijde. 50)

Het moet tijdens de onderhandelingen over een eventuele capitulatie van 's-Hertogenbosch zijn geweest, dat Ophovius en Moors Frederik Hendrik voor het eerst hebben ontmoet. De prins schijnt door zijn innemend optreden op hen een grote indruk gemaakt te hebben en hun sympathie gewonnen te hebben. Ophovius ontving in de weken, die op de overgave volgden, tal van staatse gedeputeerden en prinses van den bloede. Zijn ijver kende geen grenzen en zijn verstandhouding met de nieuwe gezagsdragers was, gezien de tijdsomstandigheden, uitstekend te noemen. Amalia van Solms liet hem 22 september weten, dat zij er zich over verwonderd had, dat de bisschop haar nog niet had bezocht. „Ego statim ivi cum carozza ad illam et fui benigne exceptus et diu cum illa locutus ac dimissus magna benignitate”. De volgende dag zocht hij ook de prins op. Frederik Hendrik en Amalia legden op 24 september een tegenbezoek af „et valde benevole domum viderunt et confabulati sunt”. 51) Ophovius tekende er bij aan, dat de hele bevolking zich over deze hoffelijke en vriendschappelijke omgang van de bisschop met de Oranjevorsten in blijdschap verbaasde.

De abt van Berne, die in de tweede helft van september de weerslag ondervond van de spanning van de afgelopen weken — ego illum animavi schrijft Ophovius — ging 2 oktober 1629 met zijn medebroeder de abt van Postel en met Ophovius op zijn beurt op audiëntie bij Frederik Hendrik en opnieuw toonde deze zich zeer welwillend en ontwikkelde zich een goed gesprek. ⁵²⁾ Toen de 20e december de Staten van Holland de goederen van de abdij, die in de Meierij gelegen waren, aansloegen, reisde prelaat Moors zelf naar Den Haag. Zijn persoonlijk beroep op de prins had succes. Ook in de daarop volgende jaren zou Frederik Hendrik meermalen ten gunste van de abdij interveniëren. ⁵³⁾

Het frappeert ook hoe onder het grote aantal soms zeer fraaie historiereprenten, dat aan de verovering van 1629 is gewijd, er slechts zeer weinige zijn, waarop de geestelijkheid wordt vernederd of bespot. Een van de mooiste exemplaren geeft op allegorische wijze de intocht weer van Frederik Hendrik in Den Haag in een op de Romeinse historie geïnspireerde vormgeving. De Bossche stedemaagd en Grobbendonck gaan er gebogen en verdrietig aan de prinselijke zegekar vooraf, maar de bisschop komt er niet op voor. Hem werd in het bruiloftsmotief van een pastorale minnelijerik, waarin de prins van Oranje en de Bossche stedemaagd elkaar het hof maakten, de rol toebedacht dit huwelijk in te zegenen, al zal hij het niet eens hebben kunnen zijn met de wijze, waarop een anoniem dichter het huwelijksgeeluk heeft trachten te verbeelden : ⁵⁴⁾

„Adieu, adieu Hispangien :
 Wijl ick word Fredrics vrouw,
 Wegh Munniken en Papen
 Ick blijf niet langer dom :
 Wegh ghy geschoren Apen
 Ick keer mijn Rockjen om :
 Voort, voort oock ghy Bagynen
 Met al die u gaen an
 Ghy mooght niet meer verschynen
 Dies seght : Adieu St. Jan.”

Ondanks de benevolentie van de prins van Oranje was na de capitulatie ook voor Johannes Moors en voor Ophovius, de laat-

ste residerende bisschop van 's-Hertogenbosch vóór het herstel der hiërarchie, wiens vriendschap met de prelaat van Berne herinnert aan de hartelijke verstandhouding tussen de eerste bisschop van 's-Hertogenbosch Sonnius en abt Spierinck van Well, ⁵⁵⁾ het uur geslagen om te zeggén : adieu St. Jan.

NOTEN

- 1) cf. A. M. Frenken, „De Bossche bisschop Michaël Ophovius O.P. 1570—1637” in „Bossche Bijdragen” XIV (1936—1937), blz. 22.
- 2) A. M. Frenken, a.w., blz. 26.
- 3) Over de stemming in de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden met betrekking tot de hervatting van de vijandelijkheden en over de ultieme pogingen van aartshertog Albrecht tot een verlenging van het bestand te komen zie J. J. Poelhekke, „'t Uytgaen van den treves ; Spanje en de Nederlanden in 1621” (Groningen 1960). Met name de hoofdstukken I, II en VII zijn voor deze probleemstelling van belang.
- 4) J. Lefèvre, „Het Zuiden tijdens het Bestand” in „Alg. Gesch. der Ned.” VI (Utrecht 1953), blz. 210.
- 5) Frenken, a.w., blz. 73—74.
- 6) cf. L. P. L. Pirenne, „De nationale betekenis van het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629” in „Varia Historica Brabantica” I ('s-Hertogenbosch 1962), blz. 202 e.v.
- 7) C. R. Hermans, „Verzameling van zeldzame oorkonden betreffende het beleg van 's-Hertogenbosch”, eerste stuk ('s-Hertogenbosch 1860), blz. 116.
- 8) C. R. Hermans, a.w., blz. 130.
- 9) C. R. Hermans, a.w., blz. 152.
- 10) C. R. Hermans, a.w., tweede stuk ('s-Hertogenbosch 1860), blz. 256.
- 11) A. M. Frenken, „Het dagboek van Michaël Ophovius 4 augustus 1629 — einde 1631” in „Bossche Bijdragen” XV (1937—1938), blz. 15.
- 12) A. M. Frenken, a.w., blz. 16 en 17.
- 13) A. M. Frenken, „De prelaat Jan Moors en de abdij van Berne 1621—1641” in „Bossche Bijdragen” XVII (1940—1941), blz. 25.
- 14) cf. M. A. Nauwelaerts, „Simon Verepaeus (1522—1598) paedagoog der contrareformatie” (Tilburg 1950), blz. 17 e.v.
- 15) M. A. Nauwelaerts, a.w., blz. 26 en 28 ; deze grammatica werd in de negentiende eeuw ondermeer nog gebruikt op de Latijnse school te Boxmeer : Th. Bos, „De Latijnse School te Boxmeer” in „Bossche Bijdragen” XXIV (1958—1959), blz. 280.
- 16) P. N. M. Bot, „Humanisme en onderwijs in Nederland” (Utrecht 1955), blz. 63 e.v.
- 17) P. N. M. Bot, a.w., blz. 208.
- 18) A. M. Frenken, a.w., blz. 25 e.v.
- 19) R. A. van Zuijlen, „Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch ; stadsrekeningen 1399—1800”, deel II ('s-Hertogenbosch 1866), blz. 1295.

- 20) A. M. Frenken, a.w., blz. 39—40; cf. H. Th. Heijman, „Acht eeuwen” in „Berne—Heeswijk verleden-heden” (Heeswijk 1934), blz. 43—45.
- 21) R. A. van Zuijlen, a.w. deel II, blz. 1328.
- 22) A. M. Frenken, „De geschillen tussen de Bisschoppen en het kathedraal kapittel van 's-Hertogenbosch 1563—1629” in „Bossche Bijdragen” XXVI (1962), blz. 61 e.v.
- 23) cf. C. R. Hermans, a.w., tweede stuk, blz. 209.
- 24) A. M. Frenken, „Het dagboek van Michaël Ophovius 4 augustus 1629 — einde 1631”, blz. 18.
- 25) P. Bor, „Geleentheyte van 's-Hertogen-Bosch” ('s-Gravenhage 1630), blz. 238 e.v.; C. R. Hermans, a.w., blz. 252 e.v.
- 26) A. M. Frenken, a.w., blz. 18 en 19.
- 27) A. M. Frenken, a.w., blz. 19.
- 28) A. M. Frenken, a.w., blz. 20 en 21.
- 29) A. M. Frenken, „De Bossche bisschop Michaël Ophovius O.P. 1570—1637”, blz. 77—78. Zie ook C. J. Gudde, „Vier eeuwen geschiedenis van het garnizoen 's-Hertogenbosch” ('s-Hertogenbosch 1958), blz. 35. Uit de vele geschenken aan het gouverneursgezin af te leiden, dat Grobbendonck in de stad nogal gezien moet zijn geweest, komt ons te hooggestemd voor: C. J. Gudde, a.w., blz. 86.
- 30) Een uitvoerig, zij het minder duidelijk overzicht hierover is te vinden in C. J. Gudde, a.w., blz. 76 e.v.
- 31) Frenken a.w., blz. 78.
- 32) C. R. Hermans, a.w., blz. 84.
- 33) Zie noot 28.
- 34) Dat Grobbendonck niet lichtvaardig over zijn gouverneurschap dacht mag men afleiden uit zijn verzoek van 7 februari 1624 aan de infante voor het afwikkelen van particuliere zaken enige dagen de stad te mogen verlaten, „ne m'ayant bougé d'environ quatre aus de ceste place”: A.R.A. Brussel, Audience inv. no. 2036², brief van de gouverneur d.d. 7 februari 1624.
- 35) A. M. Frenken, „Het dagboek van Michaël Ophovius”, blz. 26.
- 36) C. R. Hermans, a.w., deel II, blz. 264, 265; cf. A. M. Frenken a.w., blz. 25—28.
- 37) C. R. Hermans, a.w., deel I, blz. 54.
- 38) J. D. M. Cornelissen, „Het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629” in „Med. Ned. Hist. Instituut te Rome”, 1e serie, deel IX (1929), blz. 146.
- 39) C. R. Hermans, a.w., deel I, blz. 57.
- 40) A. M. Frenken, a.w., blz. 31—32; cf. C. R. Hermans, a.w., deel II, blz. 271 e.v.
- 41) C. R. Hermans, a.w., deel II, blz. 268 e.v.
- 42) A. M. Frenken, a.w., blz. 33—34.
- 43) cf. C. J. Gudde, a.w., blz. 68—69.
- 44) cf. A. M. Frenken, a.w., blz. 36.
- 45) A. M. Frenken, a.w., blz. 37.
- 46) „Memoires de Frederic Henri, Prince d'Orange” (Amsterdam 1733), blz. 113.
- 47) Bor. a.w., blz. 343 e.v.
- 48) A. M. Frenken, a.w., blz. 41.
- 49) A. M. Frenken, a.w., blz. 41—42; C. R. Hermans, a.w., blz. 282—293.
- 50) A.R.A. Brussel, Audience inv. no. 2036², brieven van de infante aan Grobbendonck d.d. 19 sept. 1629, 7 okt. en 14 dec. 1631 en 3 sept. 1633.
- 51) A. M. Frenken, a.w., blz. 45—46.
- 52) A. M. Frenken, a.w., blz. 49.

- 53) A. M. Frenken, „Het dagboek van prelaat Jan Moors”, blz. 44 e.v.
- 54) in „Miraculeus Huwelyck tusschen den Vruchtdragenden Orangienstam en den onvruchtbaren Bosch” (Knuttel 3902); in tegenstelling tot de prentkunst wordt in de poëzie, aan het beleg gewijd, dikwijls zwaar van leer getrokken tegen de bisschop, de abt en de gehele geestelijkheid; dit is verklaarbaar, omdat tal van predikanten na de overgave van 's-Hertogenbosch gemeend hebben er goed aan te doen hun lier van de wilgen te halen.
- 55) cf. het artikel van H. Th. Heijman in Bossche Bijdragen XXV (1960), blz. 90 e.v.
-

**Nieuwe gegevens over M. F. van Camp,
benoemd-bisschop van Den Bosch van 1810—1814
(vervolg)**

door

Dr. W. A. J. MUNIER ss.cc.

Overeenkomstig het in een vorige aflevering uiteengezette plan ¹⁾ volgt hier een tweede reeks documenten betreffende de door Napoleon benoemde bisschop van Den Bosch, M. F. van Camp. Zij hebben vooral betrekking op de initiatieven die Van Camp als benoemd-bisschop in nauwe samenwerking met de Franse autoriteiten ontplooiden om legalisering van zijn positie van kerkelijke kant en erkenning van zijn gezag in het bisdom te verkrijgen. Ik heb voor de publicatie van deze stukken de chronologische volgorde gekozen. Voor een juist begrip lijkt het mij niettemin wenselijk hier de verschillende stukken te groepeeren rondom de voornaamste er in behandelde themata.

Een klein aantal heeft onmiddellijk betrekking op Van Camp's positie als benoemd-bisschop. In de zomer van 1811 reisde hij naar Parijs om deel te nemen aan het door Napoleon bijeengeroepen nationaal concilie. Dit concilie kreeg de taak toegewezen een uitweg te zoeken uit de impasse waarin de keizer geraakt was door de weigering van de paus aan de door hem benoemde bisschoppen de *institutio canonica* te verlenen. Van Camp behoorde tot de omvangrijke groep bisschoppen wier positie door dit concilie geregeld moest worden, zo mogelijk met medewerking van de paus. Zijn geval had echter een geheel eigen karakter door de omstandigheid dat hij benoemd was voor een bisdom dat door eigenmachtige beschikking van Napoleon in het leven was geroepen. Deze omstandigheid vormt het object van de brief die

Van Camp kort na zijn aankomst te Parijs schreef aan de minister van Eredienst (nr 3). Toen korte tijd later de onderhandelingen tussen een groep afgevaardigden van het nationaal concilie en de paus tot het gewenste accord schenen te leiden, werden de supplieken opgesteld waarin de keizer de paus verzocht de door hem benoemde bisschoppen te bevestigen. Onder de desbetreffende stukken bevindt zich ook de suppliek voor de bevestiging van Van Camp (nr 4). Deze van zijn kant vatte in een rapport aan de minister van eredienst een reeks argumenten samen waarmee de stelling bewezen kon worden dat het bisdom Den Bosch nooit opgehouden had te bestaan (nr 5). Deze stelling was direct gericht tegen het standpunt dat de grondslag vormde van het verzet tegen de kerkelijke politiek van Napoleon ten aanzien van Den Bosch, zoals dit o.m. uiteengezet werd in een brochure waarvan een brief van de prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van eredienst melding maakt (nr 13).

Het is bekend dat de politiek van Napoleon op een mislukking uitliep. Van Camp keerde tegen het eind van het jaar 1811 in Den Bosch terug, zonder dat er ook maar enige verandering in zijn positie was gekomen. Het moet voor hem een bijzondere bittere pil geweest zijn. Dit te meer, omdat hij in de correspondentie met zijn vrienden en partijgangers herhaaldelijk verzekerd had dat hij als volkomen wettig bisschop uit Parijs zou terugkeren. Toen paus en keizer in het begin van 1813 een overeenkomst aangingen die door Napoleon als het concordaat van Fontainebleau openbaar gemaakt werd, vlamde de hoop op een spoedige regeling van de Bossche affaire nog even op. Van Camp haastte zich in een brief van 3 februari 1813 aan de prefect van het departement van de Rijnmonden een regeling voor te stellen voor een plechtig Te Deum waartoe hij van de minister van eredienst een instructie ontvangen had (nr 31). Spoedig daarop werd bekend dat de paus op de overeenkomst was teruggekomen, waarmee de laatste hoop op een normalisering van Van Camp's positie vervloog.

Een tweede groep documenten heeft betrekking op de uitvoering van het keizerlijk decreet van 8 december 1810 waarbij een

nieuwe verdeling van de kerken in Den Bosch tussen katholieken en protestanten werd verordend. De Sint Jan werd aan de katholieken toegewezen en aan Van Camp ter beschikking gesteld als kathedraal. De Sint Cathrien of Kruisbroederskerk zou eveneens weer voor de katholieke eredienst in gebruik genomen worden, terwijl de hervormden als compensatie voor het verlies van de Sint Jan de Sint Geertruidekerk kregen toegewezen. De vijf bestaande katholieke kerken, evenals de pas in 1804 gebouwde Sint Jacobskerk, zouden gesloten en verkocht worden. De opbrengst van deze verkoop zou ten goede komen aan de in gebruik gebleven kerken. Ook de inventaris van de gesloten kerken zou, voorzover bruikbaar, naar deze kerken worden overgebracht.

Reeds in de eerste maanden van Van Camp's verblijf maakte de burgemeester van Den Bosch volgens instructies van de prefect een begin met de uitvoering van dit decreet. Het oude kerkhuis van Sint Cathrien viel het eerst onder de hamer. Het werd in het begin van het jaar 1811 voor 2100 francs verkocht en daarna afgebroken. De vier overige kerken werden eerst in de loop van november van dat jaar gesloten. Weliswaar was de Sint Jan reeds enkele maanden tevoren voor de katholieke eredienst in gebruik genomen, maar de diensten werden er slechts onregelmatig gehouden, vooral ten gevolge van de werkzaamheden die verricht moesten worden om het gebouw weer in een enigszins redelijke staat te brengen. De Kruiskerk werd reeds in de loop van maart 1811 in gebruik genomen, maar ook in deze kerk bleken herstelwerkzaamheden noodzakelijk. In dezelfde tijd werd de Sint Geertrui aan haar nieuwe bestemming aangepast.

Van Camp zelf heeft zich vooral na zijn terugkeer uit Parijs, dus na november 1811, met deze aangelegenheid bezig gehouden. Hij wijdde vanzelfsprekend zijn voornaamste zorg aan zijn „kathedraal”. De meeste van de hier gepubliceerde stukken die betrekking hebben op de nieuwe verdeling van kerken, houden zich bezig met de Sint Jan. Belangrijk is vooral het rapport van 31 maart 1812 (nr 7), waarmee Van Camp de prefect op de hoogte stelt van de door hem sinds november opgedane bevindingen. Zij waren niet erg gunstig. De protestanten voerden nog steeds

het beheer over de goederen en bezittingen van de Sint Jan en zij hadden er op ruime schaal gebruik van gemaakt om de hun toegewezen kerk in te richten, daarbij de grenzen van de hun toegestane volmachten ver overschrijdend. Niet alleen hadden zij een belangrijk deel van het meubilair van de Sint Jan naar de Sint Geertrui doen overbrengen, maar bovendien hadden zij de onkosten aan de inrichting van deze kerk verbonden gedurende de afgelopen maanden bestreden uit de kas van de Sint Jan. Er waren nauwelijks voldoende middelen overgebleven om in de normale behoeften van de bisschopskerk te voorzien. Verder rapporteerde Van Camp dat van het meubilair van de inmiddels gesloten kerken slechts een klein gedeelte ter beschikking van de Sint Jan was gekomen. De goederen van deze kerken waren op volkomen oncontroleerbare manier verspreid geraakt en in de handen van allerlei particulieren terecht gekomen. Om aan deze ongewenste situatie een eind te maken besluit de benoemd-bis-schop zijn verslag met het voorstel een voorlopige kerkeraad in het leven te roepen die uit betrouwbare leden zal moeten bestaan en haar werkzaamheden zal verrichten onder zijn toezicht en dat van de prefect.

Dit voorstel viel bij de prefect in goede aarde. Op 20 april bracht hij aan de minister van eredienst verslag uit over het rapport van Van Camp (nr 8) en legde hij hem een arrest d.d. 18 april ter goedkeuring voor waardoor een commissie bestaande uit 7 leden werd belast met de administratie en het beheer van de bezittingen van de Sint Jan, totdat de definitieve kerkorgani-satie in Den Bosch haar beslag zou hebben gekregen (nr 9). Dit besluit werd door de minister goedgekeurd. Hij bracht echter in een brief van 19 mei de prefect onder ogen dat er onderscheid gemaakt moest worden tussen de goederen die de katholieken bezaten op het ogenblik dat de Sint Jan in protestantse handen overging en de goederen die de protestantse gemeente zich sindsdien had verworven. Dit onderscheid was zowel door Van Camp als door de prefect al te zeer veronachtzaamd (nr 11).

Bij de uitvoering van dit arrest rezen onvoorziene moeilijkheden. Verschillende katholieken die aanvankelijk hadden toege-

zegd bereid te zijn lid te worden van de bedoelde commissie, lieten op het laatste moment verstek gaan. Vermoedelijk deden zij dit op aandrang van de leiders van het verzet tegen de kerkelijke politiek van Napoleon. In een brief van 27 mei verzoekt de prefect de minister van eredienst om de volmacht te kunnen volstaan met een commissie met een beperkter aantal leden, omdat de zaak geen verder uitstel duldt (nr 14). Van Camp trachtte van zijn kant met een brief van 20 mei de minister in dezelfde geest te beïnvloeden (nr 12). In een brief van enkele dagen later luchtte hij aan de prefect zijn ergernis over het feit dat dezelfde personen die jaren tevoren zozeer geijverd hadden voor de restitutie van de Sint Janskerk, nu zoveel onverschilligheid aan de dag legden en zich straffeloos aan de verplichtingen hen door een officieel besluit opgelegd, meenden te kunnen onttrekken (nr 15). Beiden smaakten de voldoening dat het ministerie te Parijs hun zienswijze deelde en de gevraagde volmacht verleende.

Het begin van de werkzaamheden van de commissie vormde voor de burgemeester van de stad de aanleiding zich verder ontslagen te achten van iedere bemoeienis met de uitvoering van het decreet van 8 december betreffende de Bossche kerken. Op 6 juni bracht hij een gedetailleerd verslag uit aan de prefect over de maatregelen die hij tot dan toe met betrekking tot deze affaire genomen had (nr 18). Het stuk bevat een aantal interessante bijzonderheden over de sluiting van de verschillende kleine kerken in Den Bosch.

Vanzelfsprekend vormden de noodzakelijke reparaties aan de Sint Jan en de financiëring daarvan een voorwerp van voortdurende zorg voor Van Camp. Hij hield niet op de aandacht van de betrokken autoriteiten te vestigen op de gebrekkige middelen die hem daartoe ter beschikking stonden (nrs 7, 12, 15), hij wist de steun te verwerven van de prefect (nrs 8, 9), maar de minister van eredienst bleef uiterst karig in het verlenen van de nodige financiën, zodat Van Camp zich genoodzaakt zag voortdurend naar middelen uit te zien waarvan enige verlichting van zijn zorgen te verwachten viel. Zo trachtte hij in maart 1812 de prefect er toe te bewegen een partij plavuizen die ongebruikt op de

prefectuur lagen opgeslagen, voor de Sint Jan af te staan (nr 6). Enkele maanden later deed hij aan de prefect voorstellen om goederen die afkomstig waren uit een aantal kloosters en kerken die op keizerlijk bevel in het arrondissement Nijmegen waren opgeheven of gesloten, te bestemmen voor de armlastige kerken in Den Bosch. Het lag voor de hand dat hij daarbij in de eerste plaats aan de Sint Jan dacht. Deze laatste voorstellen verwierven de volle instemming van de prefect (nrs 33, 34).

Nog kariger waren de middelen die hem werden toegewezen voor de inrichting van zijn paleis. Reeds op 6 augustus 1810 had de prefect van Parijs uit aanwijzingen gekregen er voor te zorgen dat het bisschoppelijk paleis op passende wijze zou worden ingericht en dat de onkosten daaraan verbonden, zoals overal elders, door de departementale kas gedragen werden ²⁾). Uit een rapport van de prefect aan de minister van eredienst d.d. 27 juni 1812 (nr 21) blijkt dat de daartoe ter beschikking gestelde fondsen volkomen ontoereikend waren om het vervallen gebouw weer enigszins bewoonbaar te maken. Van een kapitaal van 14000 francs was op dat moment het overgrote deel besteed aan de meest dringende restauraties. Met het resterende deel kon slechts het meest elementaire meubilair worden aangeschaft, zodat de bisschop slechts twee of drie vertrekken van het paleis kon gebruiken en zelfs geen salon ter beschikking had om zijn gasten te ontvangen. Onontbeerlijke huishoudelijke artikelen waren zelfs op voorschot gekocht en het was niet mogelijk gebleken de rekeningen te vereffenen. De prefect verzocht dan ook dringend een nog niet besteed kapitaal van 8000 francs van het budget voor kerkelijke zaken ten bate van het bisschoppelijk paleis te mogen besteden. Ook Van Camp zelf richtte zich met een soortgelijk verzoek tot de minister van eredienst. Hij moest zich echter voorlopig tevreden stellen met de mededeling dat een dergelijke gelegenheid ressorteerde onder het ministerie van binnenlandse zaken. Het verzoek was daarom aan deze instantie doorgegeven (nr 25). Het duurde nog bijna een vol jaar, voordat de prefect Van Camp ten slotte kon medelen dat de minister van binnenlandse zaken het verzoek had ingewilligd (nr 34). Hij moest

echter tegelijkertijd berichten dat er in Parijs nog geen enkele beslissing was genomen betreffende enkele andere hoogst dringende voorzieningen.

In welk een uiterst armoedige omstandigheden Van Camp zich bevond blijkt wel het meest uit een van zijn brieven aan de prefect, nl. die van 28 december 1812 (nr 29). In deze brief deelt hij mee dat verschillende van zijn leveranciers er toe waren overgegaan de door hen geleverde goederen terug te halen. Zijn nood was zo hoog gestegen dat hij nog slechts een zestal stoelen bezat, die de prefect zelf hem geleend had. Hij verwachtte zelfs ieder ogenblik dat het vaatwerk uit de keuken zou worden weggehaald. Met de kolenemmers die hij iedere dag nodig had, was dit al gebeurd. Van de hem toegezegde gelden had hij nog slechts een klein gedeelte ontvangen, zodat hij in de onmogelijkheid verkeerde zijn lot ook maar een weinig te verbeteren. Hij deed dan ook een dringend beroep op de prefect hem in deze nood te hulp te komen. Deze kon hem echter blijkens de brief van 29 december ook niet veel meer dan vage en algemene toezeggingen doen (nr 30). Ook hij was ten slotte afhankelijk van zijn superieuren, en de ambtelijke molens werkten nu eenmaal langzaam. De verzekering van de kant van de prefect dat het verzoek van de bisschop alleszins redelijk was, vormde wel een bijzonder schrale troost.

De openlijk of bedekt vijandige houding waarmee de meerderheid van zijn diocesanen Van Camp tegemoet trad, moet in deze omstandigheden voor de benoemd-bisschop bijzonder pijnlijk geweest zijn. Hoe ver sommigen in hun verachting voor zijn persoon gingen, spreekt het duidelijkst uit een brief van Van Camp zelf, waarin hij aan de prefect verslag uitbrengt over de wanordelikheden die tot in de Sint Jan plaats hadden (nr 39). Het was Van Camp niet onbekend dat het verzet tegen zijn persoon onder leiding stond van de geestelijkheid. In het bijzonder onder de clerus van zijn bisschopstad waren er maar weinigen die bereid waren hem als de hun toegewezen opperherder te erkennen. De meesten hielden zich aan de gedragslijn die de apostolisch vicaris Van Alphen van het begin af had aangegeven, de gedragslijn van het

lijdelijk verzet tegen de eigenmachtige maatregelen van Napoleon op kerkelijk gebied. Het was vanzelfsprekend dat dit verzet zich vooral richtte tegen de opgedrongen bisschop en degenen die met hem sympathiseerden.

Na de verbanning van de apostolisch vicaris waren het vooral de professoren van het seminarie die daarin voorgingen. Het is niet nodig hier nader in te gaan op de troebelen in het Bossche vicariaat waartoe hun optreden aanleiding gaf. In vroegere jaargangen van dit tijdschrift werden daaraan reeds verschillende bijdragen gewijd. Het is voldoende er op te wijzen dat verschillende van de hier gepubliceerde stukken een aantal details van deze gebeurtenissen en vooral de rol die Van Camp er in speelde, scherper doen uitkomen. Uit zijn eigen brieven blijkt dat vooral hij zelf het is geweest die bij de autoriteiten heeft aangedrongen op strafmaatregelen tegen de leiders van het verzet. Bijzonder sprekend is in dit verband de brief die hij op 30 april 1812 richtte aan de minister van eredienst (nr 10). In felle, bewogen bewoordingen hekelt hij daarin het gedrag van Van Gils die hij aansprakelijk stelt voor alle moeilijkheden die hij ondervond in de strijd voor de erkenning van zijn waardigheid, en hij eindigt dan ook met de opmerking dat hij niet in staat zal zijn enig goed in zijn diocees uit te richten, zolang Van Gils en zijn trouwe secundant, professor Moser, zich binnen de grenzen er van ophouden. Practisch betekende dit een dringend verzoek hen zo spoedig mogelijk te verbannen en hun iedere mogelijkheid te ontnemen in contact te treden met de geestelijkheid en de gelovigen van het bisdom. Opmerkelijk is dat de prefect die op 31 mei over dezelfde aangelegenheid aan de minister uitvoerig rapporteerde, een veel lankmoediger houding aan de dag legde (nr 16). Weliswaar vermeldt hij dezelfde feiten, maar hij legt er zich duidelijk op toe de bekentenis er van te minimaliseren door er vooral op te wijzen dat de publieke orde er niet door wordt verstoord. In een begeleidend schrijven van 2 juni (nr 17) levert hij commentaar op de brief van Van Camp en doet daarbij vooral uitkomen dat het gebruik van termen als „persécutions violentes” slechts verklaard kan worden door de omstandigheid dat de bisschop zich

moest bedienen van een taal waarmee hij niet voldoende vertrouwd was. Naar de overtuiging van de prefect hadden de conflicten in zijn departement een heel wat onschuldiger karakter dan de door Van Camp gebruikte termen deden vermoeden. Natuurlijk was hierbij ook een soort beroepseer in het geding. Het vormde nu eenmaal geen aanbeveling voor een prefect, wanneer hij er openlijk voor moest uitkomen dat onder zijn bestuur de openbare orde ernstig verstoord werd.

In Parijs hechtte men kennelijk meer waarde aan de verklaringen van Van Camp. Reeds op 7 juni ontving de bisschop van de minister van eredienst het bericht dat aan de prefect opdracht was gegeven Van Gils en Moser uit het departement te verbannen (nr 19). De minister drukte hem daarbij op het hart zich in alles met de prefect te verstaan en gaf hem de uitdrukkelijke verzekering dat de regering hem in de moeilijkheden die uit zijn bijzondere positie voortvloeiden, ook op bijzondere manier haar bescherming zou verlenen. Enkele dagen later berichtte de prefect dat hij de ontvangen bevelen had doen uitvoeren (nr 20).

De verwachte resultaten bleven uit. Op 13 augustus rapporteerde de prefect aan zijn superieuren te Parijs het incident waartoe de waarnemend directeur van het seminarie, professor Smits, aanleiding had gegeven, toen hij nl. aan deken Hoogaerts namens het wettig kerkelijk bestuur het verbod was komen overbrengen verder nog dienst te doen in de Sint Jan (nr 22). De prefect had het nodig geoordeeld onmiddellijk een verbanningsdecreet tegen hem uit te vaardigen. Dezelfde maatregel had hij inmiddels ook genomen met betrekking tot de heren Molemakers en Moors die blijk hadden gegeven het gedrag van Smits goed te keuren en niets hadden verwaarloosd om aan diens optreden een zo groot mogelijke bekendheid te geven. Een aantal andere stukken (de nrs 26, 27 en 29) bieden nog enkele bijzonderheden over deze strafmaatregelen.

Uit verschillende van de hier genoemde stukken treedt de onvoorwaardelijke loyaliteit van Van Camp tegenover het Franse bewind aan het licht. Het waren beslist geen ijdele woorden geweest, toen hij zich kort na zijn benoeming bereid had verklaard

zich met heel zijn persoon en al zijn krachten in te zetten voor het welzijn van de onderdanen van Zijne Majesteit de keizer³⁾. Zijn ijver om zich in alles te conformeren aan het machtswoord dat te Parijs werd gesproken was inderdaad onbeperkt. Typend voor zijn houding is zijn optreden in de aangelegenheid van de sluiting van de kleinere kerken reeds in de eerste maanden van zijn verblijf in zijn bisschopsstad. De parochianen van de Sint Jacobskerk, welke krachtens het keizerlijk decreet van 8 december moest worden gesloten, hadden zich door middel van een lange petitie tot de prefect gericht met de bedoeling deze verordening ongedaan gemaakt te krijgen. Als een van de voornaamste motieven voerden zij aan dat zij nog maar enkele jaren tevoren grote kapitalen geïnvesteerd hadden in de bouw van deze nieuwe kerk. De prefect was van de aangevoerde motieven zozeer onder de indruk geraakt dat hij aanvankelijk geneigd was het verzoek bij de minister van erediens te ondersteunen⁴⁾. Hij werd hiervan weerhouden door Van Camp die hem in een brief van 18 april 1811 verklaarde dat hij geen enkele reden zag om op dit verzoek in te gaan (nr 1). Geen enkel van de aangevoerde motieven achtte hij steekhoudend genoeg om, zoals hij het zelf uitdrukte, op een plechtig decreet terug te komen. De prefect verklaarde daarop in een schrijven van 24 april aan de minister dat hij het geheel eens was met de zienswijze van de bisschop en dat ook hij geen enkel motief van publiek belang zag om op de maatregel terug te komen. Hij verloochende echter deze zienswijze min of meer in hetzelfde schrijven door nadrukkelijk de grote offers die de parochianen van de Sint Jacob zich voor hun kerk getroost hadden onder de aandacht van de minister te brengen, en op te merken dat daarmee naar zijn overtuiging toch wel ernstig rekening gehouden diende te worden.

Veel genuanceerder is ook het standpunt van de prefect in de boven al besproken aangelegenheid van de voorlopige commissie die met de administratie van de kerkfabriek van de Sint Jan belast zou worden, wanneer men dit vergelijkt met het rechtlijnig denken van Van Camp met betrekking tot dezelfde aangelegenheid. Terwijl van Camp zich zelfs de mogelijkheid niet

kan indenken van een afwijking van een officieel decreet, geeft de prefect blijk van een veel soepeler houding.

Dit neemt overigens niet weg dat de samenwerking van Van Camp met de prefect in perfecte harmonie verliep. Zij vormt een bijna ideale verwezenlijking van de ideeën van Napoleon omtrent de samenwerking die er moest zijn tussen de prefect die verantwoordelijk was voor de tijdelijke orde en de „prefect” die verantwoordelijk was voor de geestelijke orde. Al de hier gepubliceerde stukken, ook die dateren uit de laatste maanden van het Napoleontisch bewind, leggen daarvan een duidelijk getuigenis af.

Tot slot wil ik er hier op wijzen dat de voor de publicatie van de tekst gevolgde methode dezelfde is als die ik voor het eerste gedeelte van deze bijdrage gevolgd heb. Ik heb de oorspronkelijke schrijfwijze dus onveranderd gelaten en slechts in enkele gevallen met een „sic” de aandacht gevestigd op een abnormale schrijfwijze. Ik vestig nog de aandacht op de vele varianten van een en dezelfde naam die in de stukken voorkomen.

1. Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 702² (origineel).

Bois-le-Duc, le 18 avril 1811.

Monsieur le Préfet,

J'ai l'honneur de vous renvoyer la pétition ⁵⁾ des habitans de la paroisse de Saint Jacques à Bois-le-Duc laquelle j'ai reçue avec votre lettre du 14 de ce mois ⁶⁾.

J'ai murement examiné les motifs allégués dan cette pétition et je me suis convaincu de leur faiblesse. En effet, une paroisse peut-elle pour sa conservation réclamer son antiquité, tandis que les avantages qu'offre la cathédrale qu'on lui substitue, la font incomparablement emporter sur elle, et que la petite distance qui sépare ces deux églises, rend le déplacement insensibile sous le rapport de l'éloignement des habitans les plus reculés? D'ailleurs, Monsieur le Préfet, l'inconvénient d'élever autel contre autel est trop facile à prévoir pour échapper à votre sagacité.

Les inondations que les pétitionnaires appréhendent, ne milite

(sic) pas mieux en leur faveur. Lorsqu'elles seraient assez fortes pour empêcher l'accès à la cathédrale, ce qui n'arrive que très rarement, il n'y aurait qu'une très petite partie des habitans qui pourrait approcher de l'église de Saint Jacques. Aussi sa conservation, même dans ce cas, serait de peu d'utilité et personne n'ignore que le précepte d'assister aux divins offices n'oblige pas ceux qui sont dans l'impossibilité de s'y rendre. Quelle serait donc la raison qu'on ferait valoir au gouvernement, en faveur de cette église, pour l'engager à déroger à un décret solennel? Je n'en connais point; mais il est évident que, dans la supposition que ce décret n'existât pas, la certitude d'élever autel contre autel devrait suffire pour en solliciter la suppression. Il n'est pas de même de celle desservie par Monsieur le Doyen ⁷⁾. Ce temple, placé à l'extrémité de la ville opposée aux deux églises conservées, est nécessaire à une portion considérable des habitans qui, avoisinant le port, sont trop éloignés de ces dernières, et seraient entravés dans l'exercice de leur religion, comme je me propose de le démontrer au ministre.

Il est vrai que l'église de Saint Jacques est fort grevée, mais elle a cela de commun avec toutes les autres qui ne se sont libérées qu'à la longue, et il serait à désirer que le gouvernement indiquât le moyen d'éviter une perte à des créanciers qui, par le plus respectable des motifs, ont mis en péril une partie de leur fortune.

Je me flatte, Monsieur le Préfet, que ces observations vous agréeront et je vous les soumets d'autant plus volontiers que j'ai la plus grande confiance en vos lumières et qu'elles contribueront, comme je l'espère, à cimenter le parfait accord qui existe entre nous, accord auquel j'ajoute le plus grand prix, et qui doit tendre à notre bien-être mutuel et à celui de nos administrés.

Agrérez, Monsieur le Préfet, l'assurance de mes sentimens affectueux et très distingués.

Signé M. F., évêque-nommé de Bois-le-Duc.

2. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediensst.

Parijs, Arch. Nat. F² I 1393, nr 14 (copie).

Eindhoven, le 24 avril 1811.

J'ai l'honneur de transmettre à V. Ex. une pétition ⁸⁾ qui lui est adressée par les habitans de la paroisse Saint Jacques de Bois-le-Duc, qui demandent la conservation de leur église. J'y joins

copie de la lettre que j'ai reçue à cette occasion de Monsieur l'Évêque⁹⁾ que j'ai cru devoir consulter avant de transmettre mon avis à V. Ex. sur l'objet de cette pétition.

Je n'ai rien à ajouter aux observations de Monsieur l'Évêque, qui sans doute, Monseigneur, vous paroîtront très bien fondées. Je pense comme lui que la demande des pétitionnaires ne renferme aucun motif d'utilité publique. On ne peut néanmoins se dissimuler qu'il doit être bien pénible pour ces habitans de se voir privés d'une église à laquelle ils tiennent d'autant plus qu'ils l'ont fait construire récemment, qu'elle leur a coûté de grands sacrifices et qu'une grande partie des frais de construction est encore due. Cette circonstance devra être prise en considération lorsqu'il sera question de mettre à exécution le décret impérial du 8 décembre dernier, relativement à l'aliénation des églises non conservées¹⁰⁾.

Je vous prie, Monseigneur, de me faire connoître votre décision sur cette affaire.

Je suis etc.

3. Van Camp aan de minister van erediënst.

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 894 (origineel).

Paris, le 6 août 1811.

Monseigneur,

Je me suis présenté à Monsieur Dauchy¹¹⁾ pour le prier de dresser la pétition qui doit être présentée en mon nom à Sa Sainteté à l'effet d'obtenir des bulles d'institution¹²⁾. Il m'a fait observer que, l'autorité ecclésiastique n'étant point encore intervenue dans l'érection du diocèse de Bois-le-Duc, cette formalité devoit nécessairement précéder l'expédition des bulles¹³⁾. En conséquence de cet avis j'ose prier V. Exc. de vouloir faire solliciter cette circonscription auprès de Sa Sainteté, soit par Messieurs les Evêques qui vont être envoyés vers Elle,¹⁴⁾ soit par toute autre voie qui sera jugée convenable.

Dans la situation actuelle de ce diocèse, outre la majeure partie gouvernée par le vicaire apostolique Monsieur van Alphen sous la dénomination d'évêché de Bois-le-Duc¹⁵⁾, une seconde, qui a appartenu au ci-devant diocèse de Ruremonde, est confiée à son ancien évêque¹⁶⁾ ; une troisième aux vicaires généraux du ci-devant prince-évêque de Liège dont elle ressortoit¹⁷⁾ ; et enfin une quatrième, dépendante de l'ancien diocèse d'Anvers, est administrée par Monsieur van Dongen, vicaire apostolique à Breda¹⁸⁾.

Je suis avec respect,
de V. Exc. le très humble et très obéissant serviteur,

M. F. Van Camp, nommé-évêque de Bois-le-Duc.

4. **Suppliek ten gunste van Van Camp door Napoleon ingediend bij paus Pius VII.**

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 894 (origineel).

Très Saint Père,

L'évêché de Bois-le-Duc, étant non pourvu d'évêque depuis un laps de tems considérable, nous avons estimé que Monsieur van Camp (Mathieu François), ci-devant curé de Saint Jacques d'Anvers, membre de la Légion d'honneur¹⁹), remplira dignement tous les devoirs que lui imposera la dignité épiscopale, et étant bien informé de ses bonnes vie, moeurs, doctrine et autres recommandables qualités qui nous donnent lieu d'espérer qu'il continuera d'employer avec zèle et application tous ses talens pour le service de l'Eglise, Nous le nommons et présentons à Votre Sainteté à ce qu'il lui plaise, sur notre nomination et présentation, le pourvoir dudit évêché de Bois-le-Duc, lui en accordant et faisant expédier toutes bulles et provisions apostoliques requises et nécessaires. Sur ce Nous prions Dieu, Très Saint Père, qu'Il vous conserve longues années pour le gouvernement de l'Eglise. Ecrit à, le

Votre dévoué fils, l'Empereur des Français.

5. **Van Camp aan de minister van erediensst.**

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 1073a (origineel).

Paris, le 9 octobre 1811.

Monseigneur,

J'ai l'honneur de transmettre à V. Exc. les preuves que l'ancien évêché de Bois-le-Duc n'a jamais été regardé par le Saint Siège comme supprimé²⁰).

1° Le vicaire apostolique s'intitule : *Vicarius Generalis Apostolicus Dioecesis Buscoducensis*. Les administrateurs apostoliques dans le reste de la Hollande ne sont que des missionnaires, établis par le non ce apostolique, nommé chef de la mission²¹), et qui y résidoit avant la réunion.

2° Le vicaire apostolique procède à la nomination des curés à

la manière des évêques, au lieu qu'en Hollande les pouvoirs spirituels émanoient du nonce en sa qualité rappelée ci-dessus qu'il exerçoit sur tout le pays sans égard aux limites des anciens évêchés.

4° (sic) *L'orde* (sic ²²) propre au diocèse, chôme encore la fête de la dédicace de l'église cathédrale de Bois-le-Duc (ce sont les termes) au 4e dimanche d'août. Le livre qui renferme les offices particuliers, a pour titre: *Officia propria Sanctorum Dioecesis Sylvaeducensis*.

5° Le dernier évêque d'Anvers ²³), à l'exemple de ses prédécesseurs, s'intituloit ainsi dans ses mandemens: *Cornelius Franciscus Nelis, Dei et Apostolicae Sedis gratia, Episcopus Antwerpiensis, et pro parte Catholica Dioecesis (en flamand: Bisdoms) Buscoducensis Vicarius Apostolicus*. Cette partie s'entend de celle qui appartenoit à l'Empereur d'Autriche ²⁴).

6° Les Etats-Généraux de Hollande ont prétendu succéder au Roi d'Espagne dans le droit de nommer le vicaire apostolique en qualité de successeur des anciens évêques de Bois-le-Duc ²⁵).

7° Malgré l'expulsion des catholiques de cette ville, le chapitre n'a pas cessé d'exercer sa juridiction, et après la mort de l'évêque chassé ²⁶) on a nommé un successeur ²⁷) qui a reçu, comme de coutume, ses lettres d'institution, quoiqu'on prévît qu'il ne pourroit vraisemblablement jamais mettre le pied dans sa ville épiscopale. Enfin, si l'on a la certitude de l'érection de l'évêché, on ne pourra citer aucun monument authentique qui atteste sa suppression légitime ²⁸).

Mon absence de Bois-le-Duc me met dans l'impossibilité de recourir à des preuves plus convaincantes encore que celles que j'avance.

Je suis avec respect,
de V. Exc. le très humble et très obéissant serviteur,

M. F. van Camp, nommé-évêque de Bois-le-Duc.

6. Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 17, nr 2731 (origineel).

Bois-le-Duc, le 25 mars 1812.

Monsieur le Préfet,

On vient de m'informer qu'il existe dans votre hôtel un grand nombre de pierres bleues de pavement que l'on dit qui vous sont superflues. Permettez, Monsieur le Préfet, au nom de l'heureuse

intimité qui existe entre nous, que, si ce que l'on me dit est vrai, je vous les demande pour servir au parquet du choeur de la cathédrale, qui, comme vous savez, est actuellement dans un mauvais état. En attendant, je puis vous présenter un lieu sûr où ces pierres seront bien conservées, quant-bien même vous jugeriez de leur donner une autre destination ²⁹⁾.

Agréé, Monsieur le Préfet, l'assurance réitérée des sentiments affectueux que je vous ai voués,

M. F. van Camp, nommé à l'évêché de Bois-le-Duc.

7. **Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.**

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. ¹³⁰⁰63, nr 2731 (origineel).

Bois-le-Duc, le 31 mars 1812.

Monsieur le Préfet,

Le tort que font éprouver à la fabrique de la cathédrale les projets mal dirigés de quelques personnes, d'ailleurs respectables peut-être, et dont chaque jour je vois les progrès avec douleur, m'oblige, Monsieur le Préfet, à vous donner connoissance des abus qui s'y commettent, et des moyens que je vois propres à les faire cesser.

L'article 3 du décret de Sa Majesté ³⁰⁾, qui met à ma disposition cet édifice avec ses dépendances, s'exprime ainsi : „Les autres églises catholiques de la ville de Bois-le-Duc seront incessamment vendues, pour le prix en être employé aux constructions et dépenses qui restent à faire aux églises conservées, tant des catholiques que des réformés”. Cet article ne dit point que ces églises doivent être pourvues des objets qui ne sont qu'accidentels au culte, et encore moins qu'elles doivent l'être aux dépens de la cathédrale elle-même, et cependant on en a enlevé une quantité considérable de bancs d'une grande valeur ³¹⁾ pour être appropriés à l'église de Sainte Gertrude, et c'est sa caisse qui a payé les dépenses qu'ils ont occasionnées. Par cette manoeuvre, l'église réformée se trouvant libre de tous fraix, les protestans ont employé le produit de la location de ces bancs, qui monte, dit-on, à 1400 florins, à payer leurs ministres au mépris de la loi qui défend de distraire les revenus des fabriques, tels que sont les produits des locations de chaises ou bancs, sans une autorisation de l'autorité administrative. La valeur de ces bancs est plus que double de cette somme. Ainsi les ministres ont été payés virtuellement aux dépens de la cathédrale.

On ne s'en est pas tenu là. On a exercé une déprédation du même genre pour enrichir l'église des Croisiens où on a transporté de la cathédrale et placé une grille de grand prix, garnie de colonnes de cuivre, et que je réclame ³²).

Il a fallu faire des réparatives urgentes à la dernière de ces églises, notamment aux vitraux. On a augmenté considérablement la dépense par des changemens plus nuisibles qu'utiles ; et cependant eux-mêmes qui les ont ordonnés, loin de s'occuper à les liquider, n'ont cessé de mandater jusqu'à ce jour sur la caisse de la cathédrale, régie par M. Schouten, pour payer les ouvrages faits par les protestans dans leur église, en sorte qu'actuellement la caisse est vuide et aucun ouvrier de mon église acquitté. Tout cela s'est fait sans qu'on se soit donné la peine de me consulter.

Vous sentez comme moi, Monsieur le Préfet, qu'en vertu du décret précité la cathédrale avec ses dépendances étoit sous ma direction du moment de la promulgation, et que dès lors personne ne pouvoit en disposer sans mon assentiment. Pour mettre un terme aux abus dont je me plains, je vous propose, Monsieur le Préfet, de vouloir ordonner de suite à M. Schouten de n'admettre aucun mandat où je ne sois intervenu, et de nommer deux commissaires pour clore les comptes des années 10 et 11. J'en nommerai de mon côté pour clore ceux de cette dernière année conjointement avec les vôtres.

L'organisation ecclésiastique du diocèse n'étant point encore arrivée, je ne puis créer un conseil de fabrique. Cependant la cathédrale doit être mise dans un état au moins décent. Je vous propose en second lieu, Monsieur le Préfet, d'établir chacun de notre côté un commissaire, qui seroient autorisés à suppléer le conseil jusqu'à sa création auquel, à cette époque, ils seroient tenus de rendre leurs comptes.

Le service divin, qui a eu lieu à différentes reprises l'année dernière à l'occasion des fêtes ordonnées par le gouvernement, celui qui s'y fait encore et continuera de s'y faire, exige des fraix de sacristie auxquels la pénurie de la caisse ne permet pas de faire face, en sorte que j'ai dû faire des avances de mon propre fond, par exemple pour des prie-dieus affectés à votre usage. Monsieur le Préfet, je prend la liberté de vous demander, si vous n'avez point des sommes disponibles à l'effet de payer les dépenses courantes du service divin jusqu'au retour du budget, qui lui-même ne sera point suffisant. C'est le seul moyen de parer, à mon avis, dans l'urgence aux inconvéniens provenus des abus que j'ai eu l'honneur de vous exposer.

Il est un autre objet sur lequel j'appelle votre attention. Le

meubles provenus des églises actuellement fermées n'a été recueilli que très imparfaitement. Tout particulier, qui réclamait quelque objet, l'obtenoit sur sa simple réclamation sans qu'il fût requis de la prouver. D'où il est résulté qu'un grand nombre de ces objets ont été impunément distraits, et c'est un nouveau dommage fait à la cathédrale. Les particuliers connoissent très bien le mobilier de chaque église ainsi que les récepteurs. En prenant l'inventaire de ce qui a été fourni, on connoitroit ce qui manque, et c'est ce qui me nécessite de vous prier, Monsieur le Préfet, de nommer un député de votre part, qui, avec le mien, dresseroit un inventaire en due forme. Le meilleur moyen de recouvrer les effets distraits me paroît être de faire publier que tout (sic) ceux qui, sous quelque prétexte que ce soit, ont retenu des effets employés dans les églises fermées, aient à les reproduire endéans quatre jours dans les mains d'un député nommé par vous à cet effet sous peine d'être poursuivis comme injustes détenteurs, sauf à eux de produire ensuite les titres de propriété. Il sera facile de connoître ceux qui, comme je ne le suppose pas, demeureroient réfractaires.

Agréez, Monsieur le Préfet, l'hommage réitéré de mes sentimens les plus affectueux,

M. F. van Camp, nommé à l'évêché de Bois-le-Duc.

8. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediensst.

Parijs, Arch. Nat. F² I. 1393, no 40 (copie).

20 avril 1812.

Monseigneur,

Monsieur l'Évêque de Bois-le-Duc m'a informé qu'il y avoit des réparations urgentes à faire à la cathédrale et qu'il manquoit des choses les plus nécessaires à l'exercice du culte. Après la réforme de Calvin la cathédrale de Bois-le-Duc fut donnée au culte protestant et tous les revenus de la fabrique et de cette église catholique furent affectés à l'entretien des églises protestantes de la ville de Bois-le-Duc. Les revenus de cette fabrique étoient administrés par sept membres du magistrat de Bois-le-Duc dont un étoit receveur. Depuis que la cathédrale a été rendue au culte catholique, l'ancienne administration protestante a continué la recette et l'emploi des revenus de la fabrique et s'empare des quêtes mêmes qui se font dans la cathédrale. Cet état de choses ne peut durer plus longtems, et la conservation de l'édifice

ainsi que la dignité du culte en réclament le changement.

J'ai l'honneur de soumettre à l'approbation de V. Exc. l'arrêté³³⁾ que j'ai concerté avec M. l'Evêque.

Je suis avec respect etc.

9. Arrêté van de prefect van het departement van de Rijnmonden.

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 702² (origineel).

Le préfet du département des Bouches du Rhin, baron de l'empire, chevalier de la légion d'honneur.

Considérant qu'il y a des réparations urgentes à faire à la cathédrale de Bois-le-Duc, et que le culte catholique n'y est point exercé avec la dignité prescrite par les décrets de Sa Majesté ;

considérant que la recette et l'emploi des revenus extérieurs et intérieurs de la fabrique de la cathédrale appartiennent encore à l'ancienne administration de cette église, quoiqu'à dater du jour où elle a été rendue au culte catholique tous les revenus doivent être affectés aux dépenses de ce culte ;

considérant que jusqu'à ce que le conseil de fabrique de la cathédrale soit organisé conformément au décret du 30 décembre 1809³⁴⁾, il est également important pour la conservation des bâtimens et pour l'exercice du culte de suppléer ce conseil par une commission provisoire qui en remplisse les fonctions, arrête ce qui suit :

Art. 1er

Les biens, rentes, oblations, aumônes, et généralement tous les revenus de la fabrique de la cathédrale de Bois-le-Duc, seront provisoirement et jusqu'à la formation d'un conseil de fabrique, régis et administrés par une commission provisoire composée de six membres et d'un trésorier.

Art. 2

Immédiatement après la formation de la commission provisoire l'ancienne administration et le receveur ou trésorier³⁵⁾ de la fabrique de la cathédrale cesseront leur fonction. La commission constatera l'état de la caisse de la fabrique, et le receveur ou trésorier actuel rendra compte de cleric à maître au trésorier nommé par le présent arrêté.

Art. 3

La commission examinera l'emploi tant des revenus de la fabrique de la cathédrale, depuis la remise de cette église au culte

catholique, que de tous les fonds dont on a disposé, soit pour la cathédrale, soit pour les autres églises, quelque soit l'origine de ces fonds, et en fera son rapport au préfet.

Art. 4

La commission se fera remettre tous les titres, papiers, registres ou sommiers qui concernent la fabrique de la cathédrale, ainsi que les inventaires du mobilier des églises supprimées dans la ville de Bois-le-Duc ; elle examinera l'emploi de ce mobilier, et prendra toutes les informations nécessaires pour constater si les inventaires contiennent tout le mobilier qui étoit dans ces églises au moment de leur suppression ; dans le cas contraire elle en fera son rapport au préfet.

Art. 5

Sont nommés membres de la commission provisoire pour l'administration des revenus de la fabrique de la cathédrale : Messieurs Van den Heuvel, conseiller de préfecture, Michel d'Annoville, Van Geffen, Keppingx, Den Doop, père, et Mulders, propriétaire. Monsieur Rigault est nommé trésorier de la fabrique.

Art. 6

Pour réparer et entretenir la cathédrale de Bois-le-Duc, ainsi que pour subvenir à tous les fraix du culte et lui donner la dignité qui lui convient, la commission provisoire se conformera à tout ce qui est prescrit aux conseils de fabrique par le décret du 30 décembre 1809.

Bois-le-Duc, le 18 avril 1812.

Frémin de Beaumont.

10. **Van Camp aan de minister van erediensst.**

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 1073a (origineel).

Bois-le-Duc, le 30 avril 1812.

Monseigneur,

Les troubles qu'excitent dans ce diocèse les principes subversifs de quelques prêtres malveillans m'obligent de m'en ouvrir à V. Exc.

La lettre que j'eus l'honneur de lui écrire le 26 janvier 1811 ³⁶) au sujet de Monsieur van Gils, président du séminaire, faisoit entrevoir les extrémités auxquelles cet homme dangereux se porteroit par la suite, et l'événement ne l'a que trop démontré. Ses premiers efforts ont eu pour objet de prouver que Sa Majesté

n'avoit pas le droit de nommer à l'évêché de Bois-le-Duc, et qu'en conséquence personne ne pouvoit m'approcher sans se rendre complice de cette illégalité prétendue. Il a tellement imbu ses séminaristes de cette opinion qu'ils n'ont osé me demander que je sollicitasse leur exemption de la conscription pour ne pas reconnoître en moi la qualité d'évêque-nommé ³⁷). Aussi aucun ne se trouve au tableau de la circonscription de cette année que j'ai adressé à V. Exc. ³⁸). Il a obtenu le même succès auprès de la presque totalité du clergé de la ville et de la campagne dont plusieurs ont osé la publier sur la chaire ³⁹). Il en est résulté une persécution violente contre le petit nombre d'ecclésiastiques qui n'entroient point dans leurs vues, et nommément contre Monsieur le Doyen de cette ville et le curé de Sainte Cathérine ⁴⁰). Les prêtres jouissant d'une influence exclusive sur l'esprit du peuple, les particuliers prirent fait et cause pour eux, et il est facile de se figurer ce que ces deux messieurs eurent à souffrir.

Monsieur van Gils ne s'en tint pas là. Il s'attacha ensuite à démontrer que, lorsque le service divin se feroit dans la cathédrale, on ne pourroit y assister sans pécher. Il n'ignoroit pas que Monsieur le Vicaire Apostolique avoit autorisé par écrit Monsieur le Doyen de la réconcilier et, par conséquent, d'y faire l'office ⁴¹). Cette assertion prévalut comme la première auprès des curés de Bois-le-Duc, qui, en partie pour cette raison, refusèrent d'assister aux divers *Te Deum* qui y furent chantés.

Mais lorsqu'en vertu du décret impérial du 8 décembre 1810 les églises furent fermées, on ne garda plus de mesure. Les curés, et nommément Mrs Van Cuyck et Molemackers, publièrent hautement que l'on ne pouvoit satisfaire au précepte de l'Eglise en assistant à la Messe dans la cathédrale. Cette étrange opinion causa un trouble extrême dans la ville. La prédilection signalée de tous les catholiques de ce diocèse pour ce temple auguste, et la nécessité d'y remplir ses obligations au défaut des églises fermées, mises en conflit avec l'obéissance due aux pasteurs qu'on voyoit célébrer les Saintes Mystères dans des réduits et administrer les Sacremens dans des chambres à manger et des cuisines ⁴²), établirent dans les esprits une fermentation qui divisa un grand nombre de familles. L'incendie, fomenté par les discours séditieux des curés dépouillés, accrut tellement que ceux-mêmes (sic) qui, du tems du Roi ⁴³), n'avoient épargné ni peine ni soins pour recouvrer la cathédrale, se transformèrent tout à coup en ennemis déclarés de cette église, et molestèrent à outrance tous ceux qui étoient portés pour elle. La ville est maintenant partagée en deux partis très marqués, et l'extravagance va jusqu'à

faire adopter sans examen tout ce qu'on croit favoriser son opinion ; qu'on ne balance pas d'assurer qu'il n'y a aucun rapprochement entre Sa Majesté et le Saint Siège ⁴⁴), et que, si je produisois des bulles d'institution, les fidèles ne pourroient les respecter, attendu que le Pape ne pouvant les donner en vertu d'une nomination invalide, elles seroient évidemment controuvées.

Le premier mobile de ces désordres est encore Monsieur van Gils, qui tient de fréquens conciliabules avec les curés que je viens de citer, et dont les principes se font assez connoître par l'esprit de ses adhérens, et surtout par les discours et la conduite des séminaristes qu'il conduit à son gré, et qui les répandent impunément dans la ville. Prévoyant sans doute qu'un jour je serai canoniquement institué, il a renvoyé plusieurs de ses élèves sous des prétextes frivoles ⁴⁵). Il n'a pas permis à ceux qui avoient obtenu par mon intervention l'exemption de la conscription, de m'approcher pour me remercier, et je suis pertinemment informé que ceux qui désirent profiter de cet avantage, m'abordent en secret ; témoin celui en faveur de qui je sollicitai cette grace le 10 mars dernier ⁴⁶). Depuis peu encore Mgr l'Archevêque de Malines m'ayant fait l'offre gracieuse d'admettre à son ordination les sujets de mon diocèse, Monsieur van Gils, à qui je la communiquai, me répondit en ces termes : „Inter alumnos, qui ad sacram ordinationem maturi censerentur, nemo unus est, quin desideret sanctam illam et supremi momenti actionem differre, donec, sine omni motu ac periculo offendendi alterutram potestatem, eam praestare possit” ⁴⁷). Il envoya deux le lendemain à l'ordination de l'évêque de Paderborn ⁴⁸).

Il résulte de cet exposé, et de mille autres circonstances qui me parviennent journellement, que les motifs, qui animent ces messieurs, ne sont autres que la haine qu'ils ont conçue du gouvernement et la perspective de la perte du pouvoir absolu dont ils jouissent ; et, comme ces motifs subsisteront encore après mon institution, il en résulte qu'ils ne cesseront de troubler le diocèse, et ils renouvelleront dans ces contrées les désastres irréparables qu'a excités et excite encore dans la Belgique le dangereux Stevens ⁴⁹) ; et, puisqu'ils en sont venus au point de répandre des pamphlets imprimés où Sa Majesté est traitée sans ménagement au sujet de ma nomination ⁵⁰), je crois devoir prévenir ce qu'ils me préparent pour l'avenir.

J'ai épuisé tout ce que la douceur, la persuasion et l'état d'une stricte nullité ⁵¹) sont capables pour écarter tout soupçon et rallier les esprits. Monsieur van Gils a rendu mes efforts inutiles.

Et, comme il a commencé à témoigner son aversion contre le gouvernement et contre tout nouvel ordre de choses, quelque favorable qu'il pût être, par causer l'infortune de son meilleur ami, le Vicaire Apostolique ⁵²), en l'engageant dans la fausse démarche qui l'a perdu, et que ses principes de rénitence qu'il continue à propager, prennent d'autant plus de force qu'ils demeurent impunis, et qu'il est investi des pouvoirs du vicaire, il est aisé de prévoir comment il me traite et me traitera, moi, qui lui suis étranger ⁵³). Je me vois donc dans la nécessité de déclarer à V. Exc. qu'il me sera impossible, comme il l'est déjà, d'effectuer les projets de bien que j'ai formés, aussi longtems que Monsieur van Gils et son fidèle adhérent Monsieur Moser, supérieur en second du séminaire, et plus fougueux encore que son maître, se trouveront dans ce diocèse ⁵⁴). J'ai lieu de croire que, débarrassé de leur funeste influence, je viendrai à bout du clergé, tant de la ville que de la campagne.

Je suis avec respect,
de V. Exc. le très humble et très obéissant serviteur,

M. F. van Camp, nommé à l'évêché de Bois-le-Duc.

11. **De minister van erediensst aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.**

F¹⁹, dossier no 153 (register).

19 mai 1812.

Au préfet des Bouches du Rhin.

J'ai reçu votre lettre du 20 avril ⁵⁵), relative aux revenus de l'église cathédrale de Bois-le-Duc.

Il faut distinguer les biens qui étoient possédés par les catholiques à l'époque où les réformés se sont emparés de la cathédrale, et ceux que les réformés auraient acquis pendant leur possession.

Les premiers ont été primitivement destinés, soit à l'entretien du bâtiment, soit à l'exercice du culte catholique dans cette église.

Il semble qu'il ne peut y avoir aucune difficulté à ce que les biens nécessaires à l'entretien de cet édifice ne cessent pas d'y être affectés, quelle que soit la commission qui s'en serve ⁵⁶).

12. **Van Camp aan de minister van erediensst.**

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 702² (origineel).

Bois-le-Duc, le 20 mai 1812.

Monseigneur,

Monsieur le Préfet de ce département a communiqué à V.

Exc. un projet d'arrêté⁵⁷⁾ pour la création d'une commission provisoire de six membres et d'un secrétaire, chargée de remplir les fonctions du conseil de fabrique de la cathédrale jusqu'à l'organisation ecclésiastique de ce diocèse. Souffrez, Monseigneur, que je joigne ma voix à celle de Monsieur le Préfet pour obtenir l'approbation d'une mesure que j'ai provoqué moi-même.

L'administration des revenus de cette église a été jusqu'ici dans les mains des réformés. Il ne convient point que cet ordre de choses subsistât depuis qu'on y exerce l'office divin, et il est entièrement paralysé par le décret impériale du 8 décembre 1810 qui met à ma disposition la cathédrale avec ses dépendances. De plus, les réparations urgentes à faire aux bâtimens et les frais du culte exigeoient l'emploi de ces revenus. Je ne me suis pas cru autorisé par ce décret à en disposer en mon seul et privé nom. Il falloit donc établir un conseil de fabrique où devoient nécessairement concourir les deux autorités. La prudence me commandoit de ne pas agir ouvertement et en mon propre nom dans cette affaire plus délicate qu'aucune autre, pour ne pas donner prise aux méchants discours des fanatiques qui épient toutes mes démarches et conduisent le peuple, et pour ne pas perdre le fruit de la nullité que j'observe depuis 18 mois. Je ne pouvois donc me servir du décret du 30 décembre sur les fabriques⁵⁸⁾, qui, indépendamment de cette considération, est inexécutable par défaut d'organisation. Je me suis abouché avec M. le Préfet qui s'est offert avec plaisir à me seconder (comme il le fait dans tout le reste). Le projet d'arrêté que nous avons formé de concert, remplira parfaitement le double objet que je me propose, et je prie V. Exc. de vouloir bien le revêtir de son assentiment.

Je suis avec respect,

Monseigneur, votre très humble et très obéissant serviteur,
M. F. van Camp, nommé à l'évêché de Bois-le-Duc.

13. **De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediens.**

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 1073a (origineel).

Bois-le-Duc, 26 mai 1812.

Monseigneur,

Je m'empresse de vous informer que le doyen des curés de Bois-le-Duc (Hogaerts) m'a remis le libelle dont il m'avoit parlé. Il lui a été adressé par un anonime, il y a dix-huit mois. Il l'avoit oublié et ne se rappeloit même que confusément le titre. Il m'en parloit que d'une dissertation théologique. J'ignore si monsieur

le doyen avoit en effet perdu la mémoire de ce libelle attentatoire à l'autorité souveraine et au respect dû à la majesté impériale, ou s'il craignoit le reproche mérité de ne m'avoir pas remis cet ouvrage dangereux aussitôt qu'il l'a reçu, ainsi qu'il s'y étoit obligé par le serment prescrit par le concordat⁵⁹) qu'il avoit prêté entre mes mains le 13 juin 1810. Quoiqu'il en soit, Monseigneur, V. Exc. jugera par le titre et les premiers lignes de cet ouvrage, combien étoit fausse l'idée qu'il m'en avoit donnée.

Examen criticum decreti caesarei quo in civitate buscoducensi sedes episcopalis erigitur⁶⁰).

Nullum, illegitimum, necnon schismaticum est illud caesareum etc.

Je garde cette brochure de 18 pages pour en confronter les caractères avec ceux des imprimeurs de cette ville avant de l'adresser à Monsieur le Comt Réal⁶¹).

J'aurai l'honneur d'adresser à V. Exc. par le courier prochain mon rapport officiel sur l'esprit religieux dans ce département⁶²).

Je suis avec respect,

Monseigneur, votre très humble et très obéissant serviteur,

Frémin de Beaumont.

14. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediens.

Parijs, Arch. Nat. F² I. 1393 (registercopie).

Bois-le-Duc, le 27 mai 1812.

J'ai reçu la lettre que Votre Ex. m'a fait l'honneur de m'adresser le 19 de ce mois⁶³), et je me suis empressé de mettre à exécution mon arrêté du 18 avril dernier, relatif à la commission que j'ai nommée de concert avec Monsieur l'Évêque de Bois-le-Duc, pour administrer les biens appartenant à son église cathédrale.

Plusieurs des personnes que j'avois proposées à V. Ex. pour faire partie de cette commission, et que j'avois cependant présentées sur leur acceptation, refuseront, je le crains, de remplir les fonctions auxquelles elles sont appelées. Déjà, Monseigneur, deux d'entr'elles, Monsieur Vandenheuvel et Monsieur Mulders, m'ont prié de recevoir leur démission. D'autres encore, déterminées par des considérations et des ménagemens étrangers à l'intérêt général, suivront peut-être cet exemple.

Mais, Monseigneur, comme il ne s'agit ici que de mesures ordinaires et de dispositions provisoires relatives à une comptabilité qui sera soumise à la révision d'une autorité supérieure, j'ai pensé

que la commission que vous avez ordonné de mettre sur le champ en activité, doit entrer en exercice, lors même qu'elle ne seroit pas au complet ⁶⁴).

Je suis tellement convaincu, Monseigneur, de l'urgence de cette mesure, que dans l'espérance qu'elle sera approuvée par Votre Ex., je vais constituer en commission provisoire investie des pouvoirs du conseil de fabrique de la cathédrale de Bois-le-Duc, ceux des membres de cette commission nommés par mon arrêté du 18 avril 1812 qui auront accepté la place qui leur est conférée par cet arrêté.

15. Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 74, nr 5464.

(origineel)

Bois-le-Duc, le 29 mai 1812.

Monsieur le Préfet,

Je ne m'attendois pas qu'il fût permis à des particuliers d'éluder, avec votre connoissance, un arrêté porté par vous, bien moins encore après avoir été revêtu de la sanction ministérielle. Mais puisqu'il en est autrement, et que les ordres du Ministre et les intérêts de la cathédrale commandent également la prompte exécution de cet arrêté, il me semble, Monsieur le Préfet, qu'il faut éviter les longueurs qui retardent les opérations de la commission. Puisque les personnes les mieux notées de la ville témoignent tant d'indifférence pour l'objet de leurs vœux naguères les plus ardents (sic) ⁶⁵, ne risquerois-je pas de me compromettre en faisant à d'autres des offres que peut-être ils rejetteroient de même? La conduite de ces messieurs m'a d'autant plus surpris, que lorsque j'eus l'honneur de les recevoir chez moi, ils me témoignèrent unanimement qu'ils s'estimeroient très honorés de notre choix. Après une pareille protestation, je ne crois pas séant de demander à Mrs Kippings et Dendoop une réponse à votre lettre ⁶⁶). Mais leur silence ne doit point retarder les travaux de la commission, et comme elle a principalement pour objet l'audition et la cloture des comptes, ainsi que le recouvrement du mobilier détourné des églises fermées, je ne vois point de nécessité à ce que tant de personnes s'en mêlent. Mon avis est donc, Monsieur le Préfet, que la commission, composée de Mrs Danno-ville, Van Gert, Van Geffen et Rigaut, comme secrétaire et membre effectif, entre sur le champ en fonction. Je vous prierois en outre de reconnoître préalablement valide tout ce que ces quatre messieurs auront fait avant l'acceptation formelle des deux

autres. Si ceux-ci n'acceptent point, il me semble qu'il ne faudroit les remplacer. Je laisse toutefois à votre prudence, Monsieur le Préfet, de compléter le nombre si vous le jugez convenable.

Agréé, Monsieur le Préfet, l'assurance de mes sentimens affectueux et distingués,

M. F. van Camp nommé à l'évêché de Bois-le-Duc.

16. **De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediens.**

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 1073a (origineel).

Bois-le-Duc, le 31 mai 1812.

Monseigneur,

La population catholique du département des Bouches-du-Rhin, qui est environ des neuf-dixièmes de sa population entière ⁶⁷⁾, étoit soumise suivant l'ancienne circonscription des diocèses à différentes autorités ecclésiastiques. Cet état de choses existe encore depuis sa réunion à l'Empire.

A Nimègue Monsieur *Huntjes* ⁶⁸⁾, vicaire épiscopal de Ruremonde, à Ravestein Monsieur *Boret* ⁶⁹⁾, commissaire de l'ancien évêque de Liège, à Breda Monsieur *Vandonghen* ⁷⁰⁾, et à Bois-le-Duc Monsieur *van Alphen*, vicaires apostoliques, paroissent être investis de tous les pouvoirs ecclésiastiques dans le territoire qui leur est assigné.

Messieurs *Huntjes*, *Boret* et *Vandonghen*, ainsi que les ecclésiastiques qui leur sont subordonnés, ne font aucune difficulté de communiquer avec monsieur l'évêque ⁷¹⁾ et de le reconnoître pour *évêque-nommé de Bois-le-Duc*, seule qualité que le prélat s'est donnée depuis son arrivée dans ce département.

Il n'en est pas ainsi, Monseigneur, d'une partie des ecclésiastiques du vicariat, qui comprend l'arrondissement de Bois-le-Duc et plusieurs communes de celui d'Eindhoven. Ils pensent que la nouvelle circonscription du diocèse de Bois-le-Duc est nulle, parce qu'elle est faite sans le concours du Pape ; ils en concluent que la nomination à l'évêché est également nulle, et ils refusent par conséquent de reconnoître monsieur l'évêque pour *évêque nommé de Bois-le-Duc*.

Il n'en est pas douteux que Monsieur *van Alphen*, quoiqu'absent, gouverne encore son ancien vicariat, et qu'il a donné une partie de ses pouvoirs à Monsieur *Hoogaerts*, doyen des curés de Bois-le-Duc, et une partie à Monsieur *Van Ghils*, directeur du séminaire ⁷²⁾ ; et ce qui peut paroître étonnant, c'est 1° que

monsieur le doyen, dont les principes sont les mêmes que ceux de monsieur l'évêque, et Monsieur Van Ghils, qu'on regarde comme le chef des dissidens, soient l'un et l'autre chargés des pouvoirs du vicaire apostolique ;

2° qu'après que la cathédrale a été rendue aux catholiques, après que monsieur le doyen a réconcilié cette église en vertu d'une autorisation du vicaire apostolique ⁷³), les ecclésiastiques, gouvernés par le vicaire, regardent cette réconciliation comme nulle, qu'ils soutiennent qu'on ne peut assister sans pécher à l'Office Divin de la cathédrale, et qu'ils refusent l'absolution à tous ceux qui fréquentent cette église ;

3° que ce soit par l'ordre de Monsieur *van Alphen*, comme on le présume avec toute vraisemblance, que ces prêtres se conduisent ainsi, lorsque monsieur l'évêque a toujours reconnu lui-même les pouvoirs de ce vicaire apostolique et que dernièrement encore, en annonçant dans sa cathédrale la dispense de faire maigre pendant le Carême, il a dit : *Monsieur le Vicaire Apostolique dispense etc.* ⁷⁴).

Monsieur l'évêque n'exerce aucune fonction épiscopale dans son diocèse, et il célèbre l'Office Divin dans sa cathédrale comme un simple prêtre. Déterminé à attendre avec patience son institution canonique qui doit, selon les dissidens eux-mêmes, faire cesser toute division entre les ecclésiastiques, il supportoit avec résignation l'éloignement d'une partie de son clergé et le désagrément de ne voir qu'un petit nombre de fidèles dans sa cathédrale ; mais aujourd'hui il paroît forcé par la conduite des prêtres qui regardent sa nomination comme nulle, de renoncer à la longanimité qu'il s'étoit promise.

Du nombre de ces prêtres dissidens sont les recteurs : *Van Cuyck*, *Vanderheyden*, et *Vandermeulen*, et le curé de Saint Jacques, *Molemaker* ; leurs églises sont supprimées.

Le doyen des curés, *Hoogaerts* et le curé de Sainte Cathérine, *Stassen* sont les seules attachées (sic) à l'évêque ; leurs cures sont conservées. Celle du doyen est transférée à la cathédrale et son église est supprimée ⁷⁵).

Après que les églises des trois recteurs *Van Cuyck*, *Vander Heyden* et *Vander Meulen* eurent été supprimées, ils furent soupçonnés de dire la Messe dans leurs maisons. Monsieur le maire et monsieur l'évêque, s'étant rendus dans mon cabinet pour conférer sur les moyens l'acquérir la preuve de cette contravention aux loix et aux décrets de Sa Majesté ⁷⁶), monsieur le maire proposa de faire arrêter ces trois recteurs sans attendre d'autres renseignemens ; Monsieur l'évêque s'y opposa. Il m'en-

gagée seulement à leur rappeler la disposition des loix qui punissent le délit dont la voix publique les accusoit. Je fais surveiller exactement leurs maisons les dimanches et les fêtes, tant par les agens de la police que par des gendarmes déguisés, et, d'après les rapports que je reçois, je puis assurer, Monseigneur, que, s'ils y disent la Messe, aucun étranger n'est admis à l'entendre. Je leur ai fait individuellement la défense de faire aucun exercice de leur culte ailleurs que dans les églises ouvertes.

S'ils contrevenoient à cette défense, leur conduite seroit également criminelle et inexplicable, car le motif de leur résistance ne pourroit être leur aversion pour la cathédrale, puisque des cinq églises supprimées deux sont encore ouvertes, et qu'une de ces églises est desservie par l'ancien curé Molemaker ⁷⁷), un des dissidens dont monsieur l'évêque est le plus mécontent.

Le décret impérial qui rend la cathédrale au culte catholique, supprime toutes les autres églises de la ville de Bois-le-Duc où ce culte étoit exercé, excepté celle de Sainte Cathérine. Lorsqu'en exécution de ce décret je chargeai monsieur le maire de fermer les cinq églises supprimées, monsieur l'évêque me représente que la cathédrale étoit entièrement dépourvue de ce qui étoit indispensable pour l'exercice du culte, qu'en faisant fermer l'église de monsieur le doyen, dont la paroisse devoit être transférée à la cathédrale, et celle du curé de Saint Jacques, l'église Sainte Cathérine qui resteroit seule ouverte aux catholiques, en attendant qu'on eût réparé la cathédrale et qu'on y eût placé le mobilier nécessaire, seroit beaucoup trop petite pour une population de plus de onze mille âmes.

Je cédaï alors aux représentations de monsieur l'évêque. Je lui ai proposé dernièrement de faire fermer ces deux églises et d'en faire transporter le mobilier dans la cathédrale, conformément au décret impérial, dont rien ne pouvoit plus empêcher l'entière exécution. *Il m'a répondu que cette rigueur n'auroit d'autre effet que de priver la majeure partie des habitans de l'Office Divin et de l'usage des sacrémens, aussi longtems que les prêtres continueront à leur défendre l'entrée de la cathédrale* ⁷⁸).

Le chef de ces prêtres est Monsieur van Ghils ; il dirige avec Monsieur Moser le séminaire, établi depuis treize ans à un miriamètre de Bois-le-Duc sur une propriété particulière dans la commune de Saint Michel Gestel ⁷⁹). Cinquante-trois élèves y reçoivent actuellement des leçons de philosophie et de théologie. Voici les plaintes que monsieur l'évêque porte contre les directeurs de ce séminaire :

1° monsieur l'évêque leur reproche de donner à leurs élèves les

principes ultramontains, qui les éloignent de lui et de sa cathédrale, ainsi que les autres ecclésiastiques du vicariat de Bois-le-Duc sur lesquels ces directeurs exercent une influence illimitée ; 2° lors de la levée des premières conscriptions dans ce département monsieur l'évêque, pour porter les séminaristes sur la liste de ceux que Sa Majesté autorise à continuer leurs études, ne leur demandoit que le témoignage de leur supérieur sur leurs moeurs, leurs talens et leur vocation ; mais lorsqu'il a voulu exiger d'eux une demande par écrit, adressée à *l'évêque-nommé de Bois-le-Duc*, aucun ne s'est présenté pour profiter de l'exemption et à la dernière conscription les séminaristes qui y étaient sujets, ont préféré de marcher ou de se faire remplacer ⁸⁰).

3° lorsque Monsieur l'évêque a écrit à Monsieur van Ghils pour l'inviter à envoyer ses élèves à l'ordination de Monsieur l'Archevêque de Malines, le directeur a répondu que parmi ceux qui pourraient recevoir les ordres il n'y en avoit pas un seul qui ne désirât différer jusqu'à ce qu'il pût les recevoir *sans la crainte ou le danger d'offenser* une des deux quittances, et peu de tems après il al envoyé plusieurs de ses élèves à l'ordination de l'évêque de Paderborn ;

4° au commencement du mois de novembre 1810 un anonyme adresse au doyen des curés de Bois-le-Duc un libelle intitulé : *Examen criticum decreti caesarei, quo in civitate buscoducensi sedes episcopalis erigitur*. Comme les principes développés dans cette brochure sont ceux que professent Monsieur van Ghils et ses adhérens, monsieur l'évêque pense que, s'il n'en est pas l'auteur, il est au moins coupable de l'envoi qui sans doute en a été fait aux autres prêtres comme au doyen de Bois-le-Duc.

Je ne suis point sur cet article de l'avis de monsieur l'évêque ; ce n'est point la dénégation formelle de Monsieur van Ghils qui influe sur mon opinion ⁸¹), mais cette accusation me paroît trop grave pour l'établir sur de simple (sic) inductions. Je continue mes recherches sur les auteurs, les imprimeurs et les distributeurs de ce libelle, et je rendrai compte à Votre Exc. du résultat de ce recherche.

Monsieur l'évêque paroît déterminé à demander que, par mesure de haute police, Messieurs van Ghils et Moser soient éloignés de ce département et qu'on leur interdise toute correspondance, parce que, dit-il, ils fomenteroient de loin la discorde avec d'autant plus de succès qu'ils seroient regardés comme martyrs. Monsieur l'évêque pense que le séminaire ne souffrira point de cette mesure, parce qu'ils pourront être remplacés, comme ils l'ont déjà été pendant leur absence, par Messieurs Smits ⁸²) et Van

Deren, en qualité de professeurs, et par Monsieur Van Tulde ⁸³), en qualité de proviseur.

Mais les opinions de ces trois prêtres sont certainement les mêmes que celles de Messieurs *Van Ghils* et *Moser*, puisqu'ils ont leur confiance; et, comme le but de la mesure proposée par monsieur l'évêque seroit d'arrêter le danger des principes ultramontaines qu'on donne dans le séminaire à la jeunesse ecclésiastique, ce but seroit manqué ⁸⁴).

Pour y atteindre il faudroit, en éloignant Messieurs *Van Ghils* et *Moser* fermer le séminaire, rendre les maisons qu'il occupe au propriétaire, et attendre l'organisation des cultes dans ce département pour établir un séminaire à Bois-le-Duc, conformément au décret de Sa Majesté, qui ne permet pas que cet établissement soit placé loin des villes ⁸⁵).

Mais, Monseigneur, dans le département dont Sa Majesté a daigné me confier l'administration, la diversité des opinions parmi les prêtres catholiques n'a jamais troublé l'ordre public; quelque soit leur influence, elle n'a jamais contrariée les ordres de Sa Majesté. L'exercice de tous les cultes est paisible et respecté, et dans toutes les églises catholiques, comme dans tous les temples protestans, on prie pour l'Empereur. Toutes les contributions sont régulièrement payées. Trois conscriptions ont été levées sans qu'il y ait eu un seul réfractaire. Enfin, la plus profonde tranquillité règne dans les trois arrondissemens de ce département, et je crois pouvoir répondre qu'elle y sera maintenue; soit que le gouvernement juge nécessaire dans les circonstances actuelles d'employer des mesures de haute police, soit qu'il pense qu'il est plus sage d'attendre l'organisation des cultes qui réunira tous les esprits. C'est ce dernier parti que j'ai l'honneur de proposer à Votre Exc.

Je suis avec respect, Monseigneur, votre très humble et très obéissant serviteur,

Frémin de Beaumont.

17. **De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediensst.**

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 1073a (origineel).

Bois-le-Duc, le 2 juin 1812.

Monseigneur,

J'ai l'honneur d'adresser à V. Exc. l'exposé de la situation du département des Bouches-du-Rhin sous le rapport des opinions religieuses ⁸⁶). Il résulte de cet exposé que la diversité de ces opinions n'a causé aucun trouble dans le département.

Monsieur l'évêque entend par troubles religieux la division qu'elle met dans les familles où l'on a des sentimens opposés sur sa nomination et sur l'exercice du culte catholique dans sa cathédrale. J'ignore si monsieur l'évêque est mieux informé que moi de ce qui se passe dans l'intérieur des familles. Ce que je puis assurer, c'est que jusqu'ici aucune de ces divisions domestiques n'est parvenue à la connoissance du public. Je crois même qu'il est permis de douter qu'elles existent dans un pays où l'on voit si communément les membres d'une même famille professer des religions différentes, sans que leur union soit jamais troublée par cette différence.

Monsieur l'évêque, en se plaignant des *persécutions violentes* suscitées contre le doyen des curés et le curé de Sainte Cathérine, auroit trompé le gouvernement, s'il eût attaché à ces mots d'une langue qui lui est étrangère, leur véritable sens, mais il entend par persécutions violentes l'abus que font les autres prêtres de leur influence pour enlever aux deux curés, qui lui sont attachés, un grand nombre de leurs partisans et leur faire perdre chaque jour leur crédit comme pasteurs.

Cependant, l'affluence du peuple catholique est toujours la même dans les églises de ces deux curés ; mais monsieur l'évêque voit rarement plus de trois ou quatre cents fidèles réunis dans sa cathédrale, lorsqu'il y célèbre l'Office Divin.

Je renouvelle à V. Exc. l'assurance que la tranquillité publique n'est point menacée dans ce département, et je persiste à croire que les moyens ordinaires de la police suffiront pour l'y maintenir.

Je suis avec respect,

Monseigneur,
votre très humble et très obéissant serviteur,
Frémin de Beaumont.

18. De burgemeester van Den Bosch aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 73, nr 5310.
(origineel)

Bois-le-Duc, le 6 juin 1812.

Monsieur le Préfet !

J'ai reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 5 de ce mois ⁸⁷⁾, par laquelle vous m'adressez votre arrêté du 18 avril dernier, portant nomination d'une commission provisoire, chargée de l'administration des biens de la fabrique de la cathé-

drale de Bois-le-Duc, ensemble la lettre de S.E. le Ministre des Cultes, qui approuve les dispositions que vous avez prises ⁸⁸).

J'ai notifié ces pièces, d'après vos ordres, à M. M. Van Thye Hannes et Van der Pas composant la commission actuelle chargée de l'administration des biens de la fabrique de toutes les églises et chapelles de Bois-le-Duc, ainsi qu'à M. Schouten receveur de cette administration.

Comme par suite de cet arrêté je me trouve déchargé de l'exécution du décret impérial du 8 décembre 1810, et des dispositions ordonnées par S.E. le Ministre des Cultes ⁸⁹), dont vous m'avez chargé par votre lettre du 17 décembre 1810 ⁹⁰), je pense qu'il convient de vous faire un rapport des mesures que j'ai prises à cet égard.

D'abord, Monsieur le Baron, j'ai fait remettre à la disposition des catholiques la cathédrale, et à celle des réformés l'église de Ste Gertrude. Ces cultes en ont pris possession respectivement. Les tribunes, bancs, pupitres, et tout ce dont se servaient les réformés pour l'exercice de leur culte dans la cathédrale, leur a été remis et transporté dans l'église de Ste Gertrude conformément aux intentions de S.E. le Ministre des Cultes. Le meilleur des orgues, qui se trouvèrent dans les petites églises supprimées de Bois-le-Duc, a été placé dans l'église de Ste Gertrude d'après le choix, qu'ont fait les réformés ⁹¹). J'ai fait remettre dans la même église l'ancienne chaire, qui s'y trouvait auparavant, et j'ai fait réparer et distribuer la dite église, pour pouvoir servir à l'exercice du culte protestant. La cathédrale a été mis en ordre de manière à ce que le culte catholique puisse y être exercé, ainsi qu'on l'y exerce journellement.

J'ai supprimé les petites églises catholiques desservies par M.M. les curés Staassens, Van der Heiden et Van der Meulen, et van Kuik ⁹²) après avoir dressé des inventaires du mobilier qui s'y trouvait, lequel a été distribué provisoirement à la cathédrale et remis au marguillier, qui s'en est rendu le dépositaire, à l'exception de quelques bancs, qui ont été transportés dans l'église des Croisiers. Cette dernière église a été disposée à pouvoir servir convenablement à l'exercice du culte catholique. J'y ai fait faire les constructions les plus urgentes; un orgue, dont elle était dépourvue, y a été placée, ainsi qu'une chaire.

L'ancienne église de Ste Catharine, desservie par le curé Staassens, laquelle se trouvait parmi les églises supprimées, a été vendue publiquement aux enchères dans les formes voulues par la loi par le ministère du notaire Jean de Bergh, et le produit de la vente montant à la somme de deux mille cent francs a été

versé dans la caisse de la fabrique des églises et chapelles. Sur les représentations, qui m'ont été faites, que la cathédrale et l'église des Croisiens seules ne suffisaient pas à l'exercice du culte catholique, j'ai cru ne pas devoir poursuivre la suppression des deux autres petites églises catholiques⁹³), afin d'éviter toute confusion, qui aurait pu en résulter, jusqu'à ce que le gouvernement aurait décidé à cet égard.

Voilà, Monsieur le Baron, le précis des mesures que j'ai prises en exécution du décret impérial et des ordres ministérielles. Je ne doute pas, que vous ne les approuverez pleinement ; vous vous rappelez d'ailleurs, qu'elles ont été concertées avec vous, et je puis y ajouter qu'elles ont été exécutées de l'avis de Monsieur l'Evêque.

Il reste encore plusieurs constructions à faire tant à la cathédrale, qu'à l'église des Croisiens et de Ste Gertrude, telle que la construction d'une salle de consistoire pour les réformés. N'ayant pas eu des fonds à ma disposition pour les faire exécuter, j'ai dû me borner au strict nécessaire. J'ai soldé les dépenses pour autant que les fonds suffisaient, d'autres n'ont pu être acquittées, dont j'ai l'honneur de vous adresser un état avec les comptes des fournisseurs⁹⁴), pour être liquidés et soldés, ainsi que vous le jugerez appartenir.

Agréez, Monsieur le Préfet, l'assurance de ma haute et respectueuse considération,

A. G. Verheijen.

(aantekening onderaan :)

Ci-joint les inventaires du mobilier des églises supprimées⁹⁵).

19. De minister van erediensd aan Van Camp.

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 1073a (minuut).

Monsieur l'Evêque,

Je partage votre opinion sur la nécessité d'éloigner Mrs Van Ghils et Moser⁹⁶), et pour ne pas vous exposer à des actes de désobéissance, je donne à M. le Préfet les ordres relatifs⁹⁷). Vous devez vous entendre avec lui sur les objets d'administration du diocèse. Son dévouement au gouvernement est pour vous la garantie la plus sûre de son zèle à vous seconder ; il a des lumières de l'expérience, de la sagesse ; c'est à lui principalement qu'est confié le soin de maintenir la tranquillité publique. Faites lui part, ainsi qu'à moi, des contrariétés que vous pourriez éprouver, avec prière de vous donner et de me transmettre son avis.

Le défaut du concours du Pape dans l'érection de votre diocèse vous met sans doute dans une position plus fâcheuse que les autres évêques nommés, mais aussi le gouvernement est disposé à vous donner une protection plus spéciale pour maintenir la considération due par les ecclésiastiques, quelque soit leur opinion au choix qu'a fait de vous Sa Majesté pour gouverner l'église de cette contrée.

Agréez etc.

20. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediens.

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 1073a (origineel).

Bois-le-Duc, le 20 juin 1812.

Monseigneur,

Conformément aux ordres de Votre Excellence contenues dans sa lettre du 7 de ce mois, j'ai intimé à M. M. Van Gils et Moser, supérieurs du séminaire de Saint Michel-Gestel, la défense de continuer l'instruction ecclésiastique, ainsi que l'ordre de quitter le séminaire dans deux jours et de se rendre à Malines pour y rester en surveillance⁹⁸). Ils ont obéi le 18 de ce mois. J'ai informé de leur départ Monsieur le Préfet des Deux Néthes, Monsieur le commissaire général de police à Anvers, et Monsieur le sous-préfet de Malines devant lequel ils se présenteront en arrivant dans cette ville⁹⁹).

Monsieur l'Évêque a pensé qu'il étoit indispensable de les éloigner de ce département où il craindroit encore leur influence, et il m'a proposé de les envoyer à Malines. J'ai adopté son opinion.

Le séminaire reste provisoirement sous la direction de M. Smith. Lorsque j'ai fait observer à M. l'Évêque cet ecclésiastique devoit être dans les mêmes principes que M. M. Van Gils et Moser, puisqu'il étoit professeur dans le séminaire dirigé par eux, il m'a répondu que, d'après les renseignemens que lui avoit donnés Monsieur le doyen, M. Smith étoit plus raisonnable que les deux supérieurs¹⁰⁰), et qu'il pouvoit diriger le séminaire jusqu'à ce qu'il eut trouvé un directeur digne de toute sa confiance que je puisse proposer à Votre Excellence. Il reste avec M. Smith dans ce séminaire M. Van Doren professeur et M. Van Vilde économiste¹⁰¹).

Je veillerai sur la conduite de ces trois ecclésiastiques et j'aurai

l'honneur d'en rendre compte à Votre Excellence.

Je suis avec respect,

Monseigneur,
votre très humble et très obéissant serviteur,
Frémin de Beaumont.

**21. De prefect van het departement van de Rijnmonden
aan de minister van erediens.**

Parijs, Arch. Nat. F² I. 1393, no 45 (registercopie).

Bois-le-Duc, le 27 juin 1812.

Monseigneur,

Les sommes mises à ma disposition sur les fonds de l'exercice de 1810 pour les réparations et l'ameublement du palais épiscopal et montant à 14022 fr. 08lc., n'ayant pu suffire aux besoins de cet établissement, je prie Votre Excellence de vouloir bien m'autoriser à y appliquer la somme de 8000 fr. portée au budget du département pour supplément de traitement des chanoines de bas choeur ¹⁰²), ornemens, frais de sacristie etc. et qu'il n'y a pas eu lieu à dépenser.

Le palais épiscopal qui est très ancien s'est trouvé dans le plus grand délabrement. On a employé la somme de 12000 fr. à faire les réparations les plus urgentes pour la conservation des bâtimens et 2000 seulement ont été employés à l'ameublement. Monsieur l'évêque n'a que deux ou trois pièces habitables. Il n'a même pas un salon pour recevoir. On n'a pu se dispenser de lui fournir les objets de première nécessité comme lits, rideaux, tapis, depuis dans les lieux qu'il peut occuper, quelques meubles indispensables et batterie de cuisine, et tous ces objets n'ont pu être encore payés, faute de fonds disponibles. C'est pourquoi, Monseigneur, je vous supplie de m'accorder l'autorisation que j'ai l'honneur de demander à Votre Excellence.

Je suis etc.

**22. De prefect van het departement van de Rijnmonden
aan de minister van erediens.**

Parijs, Archiv. Nat. F¹⁹ 1073a (origineel).

Bois-le-Duc, le 13 août 1812.

Monseigneur,

Depuis que, conformément au décret impérial du 8 décembre

1810, la principale paroisse de Bois-le-Duc a été transférée à la cathédrale, M. Hoogaerts curé de cette paroisse y célèbre l'office divin avec un nombreux concours de catholiques ¹⁰³). Cette affluence du peuple dans une église qu'ils appellent schismatique a irrité le fanatisme des prêtres ultramontains et le Sieur Smith, directeur par interim du séminaire de Saint Michel-Gestel, a eu l'audace de venir le 11 de ce mois intimer à M. Hoogaerts, par ordre, disoit-il, de l'autorité ecclésiastique, la défense d'exercer le culte dans la cathédrale ¹⁰⁴). Comme cette défense excitoit une grande fermentation dans la ville, j'ai pensé que le maintien de la tranquillité publique exigeoit le prompt éloignement du Sieur Smith. Je lui ai donné l'ordre ¹⁰⁵) de se rendre à Rotterdam pour y rester en surveillance, et de se présenter à son arrivée dans cette ville devant Monsieur le commissaire général de police.

Il m'a paru également indispensable, Monseigneur, d'éloigner de ce département le Sieur Molemakers, curé de la paroisse Saint Jacques, ainsi que le Sieur Moors, son vicaire ¹⁰⁶). Ces deux ecclésiastiques, dans leurs sermons comme dans les instructions qu'ils donnoient aux enfans, ont professé hautement les principes les plus opposés à la doctrine de l'église de France et au respect dû aux ordres du gouvernement. Ils n'ont rien négligé pour porter à la connoissance du public la défense scandaleuse faite par le Sieur Smith à M. Hoogaerts, curé de la paroisse Saint Jean.

J'ai donné l'ordre aux Sieurs Molemakers et Moors de se rendre à Anvers pour y rester en surveillance, et de se présenter en arrivant dans cette ville devant Monsieur le commissaire général de police.

Malgré la défense du Sieur Smith M. Hoogaerts continuera d'exercer le culte catholique dans la cathédrale, et j'espère que rien ne troublera la tranquillité de ce département.

Je suis avec respect,

Monseigneur,

votre très humble et très obéissant serviteur,
Frémin de Beaumont.

23. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediens.

Parijs, Arch. Nat. F² I. 1393, no 46 (registercopie).

Bois-le-Duc, le 24 août 1812.

Monseigneur,

J'ai l'honneur d'informer V. Exc. que de concert avec M. l'Evê-

que de Bois-le-Duc j'ai donné l'ordre au conseil provisoire chargé de l'administration des biens des fabriques des églises de cette ville de faire transporter et déposer dans les sacristies de ces églises les ornemens, linge et autres semblables effets provenant des corporations religieuses supprimées dans ce département ¹⁰⁷), et que S. Exc. le Ministre des finances a bien voulu abandonner gratuitement d'après vos observations, Monseigneur, aux paroisses pauvres de ce département ¹⁰⁸).

Les églises catholiques de la ville de Bois-le-Duc, rendues nouvellement à l'exercice de ce culte, peuvent être comptées parmi les plus pauvres de ce département. Monsieur l'Evêque et moi, nous avons pensé que le don des effets portés dans les inventaires que j'ai l'honneur d'adresser à V. Exc. ¹⁰⁹) pourroit être par conséquent applicable à ces églises. Monsieur l'Evêque craignant sans doute de rencontrer des difficultés en se chargeant personnellement de la distribution de ces effets, s'y est refusé par sa lettre du 7 juillet dont je joins une copie ¹¹⁰) à cette que j'ai l'honneur de vous adresser, Monseigneur, d'après les dispositions qu'il a manifestées. J'ai pris à cet égard le parti dont j'ai l'honneur de faire part à V. Exc. et que j'ose espérer qu'elle approuvera.

Il eût été bien à désirer, Monseigneur, et c'est le voeu exprimé par M. l'Evêque et par le conseil provisoire de fabrique des églises de Bois-le-Duc, que les vases d'or et d'argent destinés au culte n'eussent pas été exceptés des dons faits par le gouvernement aux églises pauvres de ce département. Ces vases ne sont pas en grand nombre, ils ne sont pas d'une valeur considérable, mais dans l'état de dénuement d'objets de cette nature où se trouvent les églises de Bois-le-Duc, ils eussent offert au culte catholique, pour la décence et la pompe qu'il exige, des ressources précieuses et que ces églises ne pourront se procurer qu'avec peine et après en avoir été privées pendant longtems. Permettez moi, Monseigneur, de supplier V. Exc. de solliciter ce nouveau bienfait du gouvernement en leur faveur.

S. Exc. le Ministre de l'Intérieur ayant décidé que le transport des effets provenant des couvens supprimés dans ce département et donnés à ces églises pauvres, devoit être fait aux dépens des fabriques, j'ai invité le conseil des fabriques des églises de Bois-le-Duc à faire les dispositions convenables pour effectuer ce transport et en acquitter la dépense.

Je suis etc.

24. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediensst.

Parijs, Arch. Nat. F² I. 1393, no 46 (registercopie).

Bois-le-Duc, le 24 août 1812.

Monseigneur,

S. Exc. le Ministre de l'Intérieur m'ayant donné l'ordre de lui faire un rapport sur les bibliothèques, tableaux, statues et autres objets d'art, trouvés dans les couvents supprimés de ce département ¹¹¹), je lui ai proposé plusieurs dispositions que je crois qu'il est de mon devoir de faire connoître à V. Ex. et que je vais mettre sous ses yeux dans le même ordre que j'ai suivi dans mon rapport.

Bibliothèques.

J'ai proposé à S. Ex. de réunir à la bibliothèque départementale un des exemplaires de chacun des ouvrages trouvés dans ces couvents supprimés, de placer un des doubles de ces ouvrages dans la bibliothèque du séminaire et de faire vendre les exemplaires qui se trouveraient au nombre de plus de deux de chaque espèce pour acheter des livres devant servir à compléter la bibliothèque départementale. J'ai pensé que c'étoit le moyen le plus convenable de tirer le (sic) meilleur partie possible de ces bibliothèques pour l'utilité de l'instruction publique.

Tableaux.

La plupart des tableaux qui décorent les couvents supprimés dans l'arrondissement de Nimègue, sont des ouvrages de peu de valeur sous le rapport de l'art, mais ils ont servi à exciter la piété des fidèles. Il ne me paroît pas sans inconvéniens de les exposer en vente et de les livrer à des individus étrangers au culte catholique et qui pourroient ne pas faire de ces tableaux un usage tel que l'exige la vénération dont ils ont été l'objet jusqu'ici.

J'ai proposé à S. Ex. de disposer de tous les tableaux de quelque mérite, pour en former une collection départementale, placée dans une des salles de l'école de dessein de la ville de Bois-le-Duc, et de distribuer tous ceux dont les sujets sont tirés de l'histoire sainte aux paroisses pauvres de ce département. Cette distribution serait faite par les soins de Monsieur l'Evêque lorsque les circonstances lui permettraient de s'en occuper, sans qu'il eût la crainte d'éprouver des refus ; car je ne puis dissimuler à V. Ex. qu'en ce moment il est peut-être dans ce diocèse plus d'un ecclésiastique qui ne consentirait pas à placer dans son église des objets

provenant de couvens supprimés. Jusqu'à l'époque que Monsieur l'Evêque croira favorable pour cette distribution, ces tableaux resteraient en dépôt dans une des églises fermées dernièrement dans la ville de Bois-le-Duc, où ils seroient transportés aux frais du département ¹¹²).

Statues, vases, autels, châses, reliquaires etc.

Les observations que je viens d'avoir l'honneur de présenter à V. Ex. peuvent s'appliquer aux statues, autels, vases, reliquaires, et autres objets de cette nature qui se trouvent dans les couvens supprimés dans l'arrondissement de Nimègue.

Il me semble qu'ils doivent être réservés pour le culte catholique et mis à la disposition de Monsieur l'Evêque pour être distribués suivant les besoins de ce culte, et dans le moment qu'on croira le plus opportun. Jusque là ils resteraient dans les édifices où ils sont placés, parceque, la plupart étant d'un poids énorme, le transport ne seroit trop dispendieux.

Orgues.

Les orgues dont S. Ex. le Ministre de l'Intérieur m'a permis par sa lettre en date du 4 août 1812 de disposer en faveur des églises conservées au culte qui n'en possède (sic) pas, sont au nombre de 9. Les motifs que je viens de développer à V. Ex. me semblent devoir faire différer jusqu'à l'organisation des différens cultes dans ce département ¹¹³) le don que S.M. veut bien en faire à celles des églises auxquelles il est applicable.

Horloges.

Les couvens supprimés possédaient un petit nombre d'horloges qui peuvent être aussi donnés aux églises conservées au culte dans ce département.

Cloches.

Il en est de même des cloches provenant de ces couvens et qui me semblent pouvoir être distribuées aux églises conservées qui en manquent.

En confiant à Monsieur l'Evêque la distribution des dons faits par le gouvernement de ces divers objets aux paroisses pauvres de ce département, en la remettant au moment où toutes les différences qui existent dans les opinions religieuses des ecclésiastiques et des fidels (sic) de son diocèse seront entièrement effacées, et où l'organisation complete du culte catholique ne lui laissera plus de crainte de voir repousser ces dons par de fausses idées, je crois, Monseigneur, que ce sera faire le meilleur usage possible des tableaux, statues, vases, et autres objets d'art trouvés dans les couvens supprimés. Mis en vente, ils seroient de peu de valeur pour le trésor impérial, employés de cette manière

ils retournent à leur destination première et ne seront point abandonnés à des acheteurs qui pourraient ne pas les employer convenablement. Si ces vues, Monseigneur, paraissent à V. Ex. dignes de son approbation, je la supplie d'appuyer auprès de S. Ex. le Ministre de l'Intérieur les demandes que j'ai formées à cet égard. Je suis etc.

25. De minister van eredienst aan Van Camp.

Parijs, Arch. Nat. F^{19*} 220, no 1826 (registercopie).

(4 septembre 1812).

Monsieur l'Evêque,

J'ai reçu votre lettre du 25 août ¹¹⁴⁾ concernant la demande d'appliquer aux réparations et à l'ameublement de votre palais épiscopal une somme de 8000 f. restant disponible sur le fonds alloué pour frais du culte en 1810. C'est le Ministre de l'Intérieur qui doit statuer définitivement sur cette demande. Je l'ai prévenu que je ne voyais pas d'obstacle à son exécution par une lettre du 13 juillet, en lui renvoyant celle du préfet des Bouches-du-Rhin ¹¹⁵⁾. Je viens de lui écrire de nouveau à ce sujet.

Quant à la somme de 6000 f. votée par le conseil général du département dans son budget de 1812 pour frais du culte diocésain, cette somme ne pourra être payée qu'autant qu'elle aura été allouée par S.M. Je sais que le travail du Ministre de l'Intérieur sur les budgets de 1812 est actuellement à l'examen du conseil d'Etat.

26. De minister van eredienst aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

Parijs, Arch. Nat. F² I. 1393, no 51 (registercopie).

(Paris, 12 septembre 1812.).

Monsieur le Préfet,

J'ai reçu dans son tems la lettre ¹¹⁶⁾ par laquelle vous m'avez annoncé que, conformément à mes instructions du 17 juin dernier, ¹¹⁷⁾ vous avez éloigné de votre département les Sieurs Van Gils et Moser, directeurs du séminaire de Halder, près Gestel.

Depuis vous m'avez rendu compte, par votre lettre du 13 août dernier ¹¹⁸⁾, de la nécessité où vous vous êtes trouvé d'employer les mêmes mesures à l'égard 1° du Sieur Smith, directeur par

interim de ce même séminaire, qui s'est permis de notifier une défense d'exercer le culte dans l'église cathédrale de Bois-le-Duc que Sa Majesté a daigné rendre aux catholiques ;
 2° des Sieurs Molemakers, curé, et Moors¹¹⁹), vicaire de la paroisse supprimée de St Jacques, qui, animés du même esprit de malveillance que le Sieur Smith, n'ont rien négligé pour porter la défense scandaleuse, intimée par ces ecclésiastiques, à la connaissance du public.

Je pense comme vous que ces mesures de rigueur étoient nécessaires pour empêcher ces germes d'opposition de faire de plus grands progrès. J'en écris au ministre de la police générale. Cependant la résidence des Sieurs Molemakers et Moors à Anvers, celle des Sieurs Van Gils et Moser à Malines, où est déjà le vicaire Van Alphen¹²⁰), dans deux villes où le clergé n'est pas en général animé d'un bon esprit, peuvent présenter quelques inconvénients, surtout pendant l'absence du supérieur ecclésiastique M. l'Archevêque de Malines¹²¹). Si le ministre de la police partage mon opinion à cet égard, je l'invite à donner des ordres pour changer le lieu de surveillance de ces ecclésiastiques et du Sieur Van Alphen, en m'en prévenant.

Il paraît par votre correspondance que vous êtes dans l'idée que le séminaire de Halder est une propriété particulière. Le 18 juillet 1810 Monsieur Thomas Van Rijckevorsel a donné la déclaration dont copie est ci-jointe¹²²). Vous y verrez que ce particulier n'a fait que prêter son nom pour l'acquisition de cette propriété, et qu'elle appartient réellement à la communauté catholique du diocèse de Bois-le-Duc, auquel Mr Van Rijckevorsel est prêt d'en faire un acte de translation.

Agréez etc.

27. De minister van erediensd aan de minister van politie.

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 1073a (minuut).

Paris, 14 septembre 1812.

Monsieur le Duc,

La conduite du Seigneur van Alphen, vicaire apostolique de Bois-le-Duc, qui s'est refusé de déléguer aucun de ses pouvoirs à l'évêque-nommé de ce diocèse, a produit de fâcheuses effets malgré la modération et la sagesse de l'évêque et du préfet des Bouches-du-Rhin.

Le 31 mai dernier le préfet des Bouches-du-Rhin me signala les Seigneurs van Gils et Mozer, directeurs du séminaire, comme

chefs des prêtres dissidens¹²³). Il leur reprochait entr'autres choses :

- 1° d'élever les séminaristes dans les principes ultramontains;
- 2° d'éloigner le clergé et les séminaristes de l'évêque ;
- 3° d'avoir préféré faire courir aux séminaristes les chances de la conscription plutôt que de leur permettre de s'adresser pour solliciter l'exemption à l'évêque-nommé de Bois-le-Duc ;
- 4° d'avoir refusé à l'évêque d'envoyer les jeunes gens à l'ordination de l'archevêque de Malines pour les envoyer à celle de l'évêque de Paderborn, vicaire apostolique du Nord (Royaume de Westphalie).

J'écrivis le 7 juin au préfet et à l'évêque¹²⁴) de faire sortir ces deux ecclésiastiques du séminaire et de les éloigner de la ville de Bois-le-Duc. Le préfet leur donna l'ordre de se rendre à Malines, où était déjà le vicaire apostolique, pour y rester en surveillance ; ce qui a été exécuté.

Depuis le Seigneur Smith, qui leur avait succédé comme directeur du séminaire et qui était dans les mêmes principes, a poussé l'impudence au point de notifier de la part de l'autorité ecclésiastique la défense de célébrer le culte dans l'église cathédrale que Sa Majesté a daigné rendre aux Catholiques. Le motif de cette défense est que l'évêque officie quelques fois dans cette église, et les prêtres dissidens voyent avec peine que le peuple y assiste. Le préfet a donné ordre au seigneur Smith de se rendre à Rotterdam pour y être en surveillance¹²⁵). Il a donné le même ordre pour Anvers aux Seigneur Molemaker curé, et Moors, vicaire de la paroisse supprimée de Saint Jacques à Bois-le-Duc, qui n'ont rien négligé pour donner connaissance au public de la défense du Seigneur Smith.

Je réponds au préfet qui me rend compte de ces faits, que je pense que l'éloignement de ces ecclésiastiques était très nécessaire pour empêcher l'opposition de faire de plus grands progrès, mais il reste à examiner la question de savoir s'il ne conviendrait pas mieux de changer le lieu de surveillance de ces prêtres fanatiques et de les transférer dans quelque département de l'intérieur. Je vois en effet par la correspondance du préfet et de l'évêque que tous ces désordres paroissent excités par le Seigneur van Alphen, qui de Malines continue de gouverner le vicariat de Bois-le-Duc. Malines et Anvers sont trop près de Bois-le-Duc, et le séjour de ces ecclésiastiques, surtout pendant l'absence de l'archevêque de Malines¹²⁶), peut y avoir des inconvéniens, même pour le clergé de ce diocèse qui, en général, n'est pas animé d'un bon esprit. Le choix des communes, où l'on pourrait les envoyer,

dépendant de la connaissance plus particulière qu'a V. Exc. de l'esprit public de chaque département et des moyens de surveillance qui y existent, je vous prie de me dire si vous partagez mon opinion, et de me faire connaître la mesure que vous croirez devoir prendre à cet égard.

J'ai invité le préfet des Bouches-du-Rhin à s'entendre avec l'évêque pour le choix de nouveaux directeurs du séminaire.

Il paraît que le Seigneur Hogaerts, doyen de Bois-le-Duc, qui partageait avec le Seigneur van Gils la délégation des pouvoirs du vicaire apostolique Van Alphen, se conduit fort bien et est très utile à l'évêque.

Une mesure plus importante encore pour la tranquillité du pays, est que le Seigneur van Alphen soit envoyé en surveillance à une distance de 30 lieues au moins de Bois-le-Duc.

Agréé, Monsieur le Duc, l'assurance de ma haute considération,

le Ministre des Cultes, le Comte

28. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van politie.

Parijs, Arch. Nat. F² I. 1393, no 51 (registercopie).

Bois-le-Duc, le 24 septembre 1812.

Monseigneur,

J'ai reçu la lettre que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'adresser le 12¹²⁷) de ce mois concernant les ecclésiastiques qu'il étoit indispensable d'éloigner de ce département.

Le Sieur Smith a pris la fuite aussitôt après la scène scandaleuse qu'il étoit venu faire chez le doyen des curés de cette ville, et je n'ai pu lui intimer l'ordre de se rendre à Rotterdam ni de découvrir encore le lieu où il s'est caché¹²⁸).

Le séminaire que dirigeoit le Sieur Smith depuis le départ du Sieur Van Ghils a été abandonné par tous les élèves au moment où les vacances ont commencé. Il est douteux qu'ils reviennent dans cette maison. Je pense même, Monseigneur, qu'il seroit dangereux de les y recevoir, puisque Monsieur l'Evêque ne connoit aucun ecclésiastique, animé d'un bon esprit, qu'on puisse mettre à la tête de cet établissement.

Mais comme ce séminaire n'est point la propriété d'un particulier et qu'il appartient à la communauté catholique du diocèse de Bois-le-Duc, comme il seroit contraire aux réglemens de lais-

ser un pareil établissement à la campagne lorsqu'on peut le placer à la ville, chef-lieu du diocèse ¹²⁹), j'ai l'honneur de proposer à Votre Excellence d'obtenir de Sa Majesté l'autorisation de vendre le séminaire de Halder et d'employer le prix de la vente à l'établissement d'un séminaire à Bois-le-Duc, que Monsieur l'Evêque et Monsieur le Doyen pourroient diriger eux-mêmes.

La maison qu'habite actuellement le doyen seroit très propre à cet établissement ¹³⁰) et la dépense qu'il exigeroit n'excéderoit pas le prix de la vente du séminaire de Halder ; Monsieur le Doyen doit occuper le presbitère de St Jacques dont la paroisse est supprimée.

Je suis etc.

29. **Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.**

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 96, nr 11489.
(origineel)

Bois-le-Duc, le 28 décembre 1812.

Monsieur le Préfet,

J'ai eu l'honneur de vous entretenir fréquemment de la disette où je me trouve de mobilier. Cette disette est maintenant à son comble depuis que, par défaut de paiement, les entrepreneurs ont enlevé de chez moi les tables de nuit, les miroirs, jusqu'aux seaux qui renfermoient les charbons de terre dont j'use journellement, et 48 chaises, en sorte que je suis réduit aux six que vous avez eu la bonté, Monsieur le Préfet, de me prêter. Je suis à la veille de perdre la batterie de cuisine que vous avez fait transporter chez moi, et à peu d'articles près, je n'ai plus que le peu de meubles que je me suis achetés. Je vous avoue franchement que ce dernier moyen de me procurer le mobilier nécessaire me manque aujourd'hui. Depuis deux ans que je suis nommé à l'évêché de Bois-le-Duc, je n'ai retiré que 2000 francs de supplément au lieu de 10000 ¹³¹) qui m'eussent dû être accordées. D'un autre côté la personne commise par vous, Monsieur le Préfet, a déjà pris plusieurs fois l'état du mobilier dont j'ai besoin, et je n'en vois encore aucun effet. Je ne prévois pas même quand il aura lieu. Je ne vous cache point que cet état de pénurie me devient insupportable. Si le budget n'est point encore arrivé ¹³²), veuillez au-moins, Monsieur le Préfet, m'indiquer le marche que je dois suivre pour obtenir du gouvernement ce que je réclame avec

tant de justice. Je n'ignore pas que vous compatissez à ma peine, et vous m'avez permis de me flatter de votre concours pour l'alléger. C'est ce qui m'engage à vous écrire, convaincu que, dans votre sagesse et votre expérience, vous trouverez des moyens pour me tirer d'affaire.

Agréez, Monsieur le Préfet, l'assurance réitérée de ma haute considération,

M. F. van Camp, évêque nommé de Bois-le-Duc.

30. **De prefect van het departement van de Rijnmonden aan Van Camp.**

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 96, nr 11489.
(minuut)

Bois-le-Duc, le 29 décembre 1812.

Monsieur l'Evêque,

J'ai reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser le 28 de ce mois ¹³³), et je m'empresse de vous donner l'assurance que j'ai pris les mesures nécessaires pour pouvoir présenter incessamment à S. Ex. Monseigneur le Ministre de l'Intérieur les plans et devis que je dois lui soumettre ¹³⁴) pour pouvoir acquitter les dépenses déjà faites à votre palais épiscopal, tant pour son ameublement que pour les réparations dont on a eu à s'occuper jusqu'à ce jour. J'y joindrai les projets qui doivent lui être présentés avant de faire aucune dépense pour compléter l'ameublement de ce palais et pour en terminer les réparations.

J'aurai soin, Monsieur l'Evêque, de hâter par tous les moyens qui sont en mon pouvoir la confection de ces différens états, plans et devis, et j'ai l'espérance qu'ils seront favorablement accueillis par S. Ex., puisque les demandes que vous formez, sont de toute justice, et que les circonstances seules ont empêché jusqu'à ce moment qu'elles aient été suivies des mesures auxquelles elles doivent donner lieu.

J'engagerai S. Ex. de me permettre de disposer pour les dépenses relatives à l'évêché :

1° les fonds accordés au budget départemental de 1811 pour les dépenses de la cathédrale, en en exceptant les 2000 francs qui vous ont été alloués pour supplément de traitement dans la même année ;

2° les sommes votées pour le même objet en 1812 ;

3° je me propose de plus de porter au budget de 1812 pour les

mêmes dépenses, une somme semblable à celle votée par le conseil général du département pour 1813.

Je vous prie, Monsieur l'Evêque, de vouloir bien observer, qu'ayant touché les 2000 qui vous ont été alloués en 1811 pour supplément de traitement, il ne vous sera pas dû pour les deux années qui se sont écoulées depuis que vous avez été nommé à l'évêché de Bois-le-Duc, que 5000 fr. votés pour l'exercice courant, si toutesfois mes propositions et celles du conseil général sont adoptées par S.M., lorsqu'il revête le budget de son approbation.

J'ai consulté S. Ex. le Ministre de l'Intérieur sur les à-comptes que je pouvois ordonnancer sur ces 5000 francs, en attendant le décret d'approbation. J'espère recevoir promptement cette réponse, et pouvoir bientôt par conséquent solder ce qui vous sera dû pour l'exercice de 1812.

Agréé etc.

31. Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 102, nr 1331.
(origineel)

Bois-le-Duc, le 3 février 1813.

Monsieur le Préfet,

S.E. le Ministre des Cultes, dans sa lettre du 26 janvier dernier, après m'avoir informé du Concordat passé entre l'Empereur et le Pape, s'exprime ainsi : „Le premier sentiment du clergé et de tous les fidèles sera d'en rendre au Tout-puissant de solennelles actions de grâces. Vous êtes autorisé à faire chanter un Te Deum dans les églises de votre diocèse”.

C'est à nous, Monsieur le Préfet, à témoigner par notre empressement que nous partageons ce *premier sentiment* que le ministre nous suppose avec raison. Si les circonstances n'ont pas permis que cette solennité eût eu lieu dimanche dernier, comme je l'eusse désiré, et comme il s'est fait dans le diocèse de Malines, pourrions-nous, sans nous rendre coupables aux yeux du public d'une indifférence dont nous sommes bien éloignés, différer au-delà de dimanche prochain de faire chanter le Te Deum dans toutes les églises du département. Je vous prie instamment, Monsieur le Préfet, de vouloir bien donner vos ordres en conséquence. L'heure de midi me paroît la plus convenable pour remplir cet acte de religion dans la cathédrale ¹³⁵).

Agréez, Monsieur le Préfet, l'assurance réitérée de la plus affectueuse considération,

M. F. van Camp, évêque-nommé de Bois-le-Duc.

32. Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 112, nr 4680.
(origineel)

Bois-le-Duc, le 29 mai 1813.

Monsieur le Préfet,

Monsieur le Doyen et Monsieur le Curé de Ste Catharine se sont plaints à moi qu'ils n'ont pas encore reçu leur traitement de l'exercice de l'an 1812, tandis que les ministres protestans ont déjà dès longtems reçu le leur. Ces messieurs m'ont assuré que le certificat, à délivrer à cet effet par Monsieur le Maire avoit été en son temps déposé dans les bureaux de la préfecture. Je vous prie, Monsieur le Préfet, de vouloir prendre cette affaire en considération, de faire droit à une réclamation aussi juste.

Agréez, Monsieur le Préfet, l'hommage réitéré de ma haute considération,

M. F. van Camp, évêque-nommé de Bois-le-Duc.

33. De minister van erediensst aan Van Camp.

Parijs, Arch. Nat. F^{19*} 221, no 2037 (registercopie).

(2 juin 1813).

Monsieur l'Evêque,

Vous m'avez plusieurs fois écrit au sujet des réparations de votre palais épiscopal et de son ameublement. Le Ministre de l'intérieur me prévient qu'il a autorisé le Préfet à employer la somme de 8000 f. disponible sur l'allocation faite en 1811 pour frais du culte diocésain au paiement de ce qui reste dû pour les travaux déjà faits à l'évêché et à l'achat des meubles les plus nécessaires ¹³⁶).

Il ajoute qu'il a fait examiner les devis et détails estimatifs des travaux qui restent à faire pour mettre l'évêché en bon état.

34. De prefect van het departement van de Rijnmonden aan Van Camp.

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 112, nr 4450.
(minuut)

Le 5 juin 1813.

Monsieur l'évêque,

Sur les fonds demandés à S.Ex. pour réparations et mobilier du palais épiscopal doivent être payés d'abord les grosses réparations effectuées *par ordre de l'administration*, et les meubles fournis par anticipation. La somme de 8000 francs dont S. Ex. le Ministre de l'Intérieur annonce l'ordonnance, sera absorbée presque en entier par les travaux et les fournitures dont je viens d'avoir l'honneur de vous parler.

Le ministre n'ayant rien décidé que relativement à ces 8000 fr. ¹³⁷), je ne puis prendre avec vous l'engagement de regarder comme *acquis sur des fonds* qui ne sont pas *encore accordés* les meubles que vous payeriez par avance de vos propres deniers, mais seulement d'imputer la dépense que vous feriez pour acquisition de meubles sur l'excédent des fonds accordés en ce moment par le ministre, lorsque les réparations et acquisitions de meubles déjà livrés seront payés aux ouvriers et fournisseurs ayant fait connoître en temps utile leurs prétentions à l'administration.

Agréez, je vous prie, Monsieur l'Evêque, l'assurance de ma haute considération.

35. Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 116, nr 5418.
(origineel)

Bois-le-Duc, le 30 juin 1813.

Monsieur le Préfet,

La toiture de la maison épiscopale perce en divers endroits, en sorte que l'eau pénètre par les plafonds dans les appartemens. Les pluies pouvant survenir chaque jour, il est urgent d'y pourvoir sans délai, si l'on ne veut voir le bâtiment s'abîmer. Veuillez, Monsieur le Préfet, donner à ceux que la chose concerne des ordres pressans, afin que l'on mette de suite la main aux réparations nécessaires.

Agréez, Monsieur le Préfet, l'assurance de mes sentimens affectueux,

M. F. van Camp, évêque-nomme de Bois-le-Duc.

36. **De prefect van het departement van de Rijnmonden aan Van Camp.**

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 116, nr 5418.
(minuut)

Le 30 juin 1813.

Monsieur l'évêque,

J'ai reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser aujourd'hui et dans laquelle vous m'informez que le palais épiscopal a besoin que sa toiture soit réparée.

Je me suis empressé d'inviter l'architecte du département à s'y transporter demain dans la journée et à dresser l'état des réparations absolument indispensables à faire en ce moment à cette toiture.

J'adresserai ce devis à S.Ex. le Ministre de l'Intérieur, mais vu l'urgence je donnerai l'ordre de faire ce qui sera absolument nécessaire pour que la pluie ne pénètre plus dans vos appartements.

Je vous prie, Monsieur l'Evêque, d'agréer etc.

37. **Van Camp aan de minister van erediens.**

Parijs, Arch. Nat. F¹⁹ 702² (origineel).

Bois-le-Duc, le 21 juillet 1813.

Monseigneur,

C'est avec autant de surprise que de peine que j'ai lu la lettre que V. Exc. m'a fait l'honneur de m'écrire le 15 de ce mois ¹³⁸), où elle se plaint de ce que je n'ai point rempli auprès d'elle les formalités prescrites par ses instructions à l'égard des étudiants ecclésiastiques de mon département (!), conscrits de 1812. Je me vois dans la nécessité de révéler à V. Exc. que, peu après mon retour de Paris, c.à.d. au commencement d'avril, et aussitôt que les travaux sur la conscription furent terminés, je priai M. le Préfet de me faire connoître ceux de ces conscrits que le sort appelloit à marcher. Malgrés (sic) mes instances aussi vives que fréquentes, ce n'est à ce moment, Monseigneur, que j'ai obtenu

le visa sur l'état que j'ai l'honneur de vous adresser ¹³⁹).

Je joins les témoignages des examinateurs ¹⁴⁰) et la déclaration des élèves.

V. Exc. ayant été informée de ma résolution de ne point comprendre dans leur nombre le Sr Ruys, et des motifs qui m'ont forcé à cette mesure, il me paroît superflu d'en parler ici ¹⁴¹). Il ne se trouve point sur l'état.

Je suis avec respect etc.

M. F. van Camp, évêque nommé de Bois-le-Duc.

38. Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 94, nr 10916.
(origineel)

Bois-le-Duc, le 4 septembre 1813.

Monsieur le Préfet,

Recevez mes sincères actions de grâces des renseignements sur le personnel du séminaire, lesquels vous avez eu la complaisance de m'adresser avec votre lettre du 17 novembre 1812 ¹⁴²). Je suis pertinemment informé, Monsieur le Préfet, que récemment les comptes de recette et dépense ont été duement entendus et cloturés par les quatre proviseurs ordinaires, que l'enseignement s'y donne régulièrement, et que la discipline y est bien observée. Je pense donc que dans les circonstances présentes il est prudent de laisser suivre à cet établissement la marche qu'il tient aujourd'hui sans s'en mêler, mais de tenir l'oeil ouvert sur ce qui s'y passe ¹⁴³).

Agréez, Monsieur le Préfet, l'hommage réitéré de tous les sentiments,

M. F. van Camp, évêque-nommé de Bois-le-Duc.

39. Van Camp aan de prefect van het departement van de Rijnmonden.

RA Den Bosch, Prefectuurarchief Reg. 140, nr 11012.
(origineel)

Bois-le-Duc, le 11 novembre 1813.

Monsieur le Baron,

Des plaintes me parviennent au sujet des désordres que commettent dans la cathédrale certaines personnes, qui, pendant

l'Office, et souvent couverts, s'y promènent comme dans une place publique, tandis que d'autres y amènent et y laissent circuler des chiens, qui même quelquefois vont troubler le prêtre à l'autel.

Vous n'ignorez pas, Monsieur le Préfet, que ces excès sont des infractions ouvertes des loix de l'empire qui protègent le respect dû à l'exercice du culte. Je désire vivement que ces loix soient observées, et je vous prie de vouloir y interposer votre autorité par un arrêté qui défend expressément d'introduire des chiens dans la cathédrale ou de s'y comporter de manière à compromettre l'ordre et la décence dûs au culte que les loix protègent. Il me seroit agréable que cet arrêté prescrivit d'être affiché dans l'église.

Agrérez, Monsieur le Baron, l'assurance de mes sentimens les plus affectueux,

M. F. van Camp, évêque-nommé de Bois-le-Duc.

NOTEN

- 1) Cfr B.B. 26 (1962) 45—46.
- 2) Cfr B.B. 26 (1962) 49—50.
- 3) Cfr B.B. 26 (1962) 52.
- 4) In register F² I. 1393 van de Archives nationales te Parijs is de minuut van een brief opgenomen, die blijkens een aantekening in de marge niet werd verzonden. Daarin schrijft de prefect aan de minister van erediens: „J'ai l'honneur d'adresser à V. Exc. la pétition que lui présentent les habitans de l'ancienne paroisse de St. Jacques à Bois-le-Duc, pour la suppléer d'obtenir la conservation de leur église, soit à titre de succursale ou d'annexe, soit comme simple oratoire. Je reconnois la vérité des faits énomés (sic) dans cette pétition, et j'atteste leur exactitude à Votre Excellence”.
- 5) De tekst van deze petitie, gedateerd op 10 april 1811 en ondertekend door een groot aantal parochianen, is te vinden in de Archives nationales te Parijs, F¹⁹ 702².
- 6) Deze brief heb ik niet kunnen vinden.
- 7) Bedoeld is hier de kerk achter de Tolbrug. Aan dit pleidooi ten gunste van het behoud van de kerk van deken Hoogaerts zal diens houding ten opzichte van Van Camp wel niet vreemd geweest zijn. Het resultaat van dit pleidooi, dat de steun verwierf van de prefect, was dat de kerk geopend bleef ook nadat de Sint Jan regelmatig in gebruik kon worden genomen. Later zou een voorstel worden gedaan om de kerk te bestemmen tot kapel voor het seminarie dat overeenkomstig een keizerlijke beschikking naar Den Bosch verplaatst moest worden, cfr de brief van de prefect van het departement van de Rijnmonden aan de minister van erediens in de Archives nationales te Parijs, d.d. 13 april 1812, F¹⁹ 700.
- 8) Cfr aant. 5.

- 9) Nr. 1.
- 10) Het decreet werd met aanzienlijke veranderingen uitgevoerd, cfr B.B. 1(1917/18) 213, aant. 1.
- 11) Waarschijnlijk een functionaris van het ministerie van eredienst.
- 12) Nr 4.
- 13) Ook in regeringskringen was men er blijkbaar van overtuigd dat een pauselijke erkenning van de heroprichting van het bisdom Den Bosch vooraf moest gaan aan een bevestiging van de benoeming van Van Camp.
- 14) Op 5 augustus had de laatste zitting van het nationaal concilie plaats gehad, waarop besloten was een commissie van bisschoppen naar de paus af te vaardigen om zijn goedkeuring van de genomen besluiten te vragen, cfr A. Latreille, *L'Eglise catholique et la révolution française*, 2, Paris 1950, 221.
- 15) In een rapport van later datum zou deze benaming als een van de fundamenteën worden aangevoerd voor de stelling dat het bisdom Den Bosch nooit was opgeheven, cfr hierna nr 5.
- 16) Bedoeld zijn de z.g. Bataafse districten van het oude bisdom Roermond die na de opheffing van dit dioceses onder de jurisdictie van Mgr. Van Velde de Melroy waren gebleven.
- 17) Bedoeld is het district van Ravenstein en Megen dat namens Mgr. De Méan bestuurd werd door A. F. Borret. Met de tweede vicaris-generaal wordt vermoedelijk bedoeld de provinciaal van de recollecten te Megen, pater Gilis, cfr B.B. 1 (1917/18) 359.
- 18) Krachtens een breve van 22 maart 1803 was Van Dongen na de opheffing van het bisdom Antwerpen als vicaris-generaal voor het arrondissement Breda gehandhaafd, cfr Kleijntjens, *Brieven van Ciamberlani*, 1, 96-98.
- 19) Deze eretitel had Van Camp reeds vóór zijn benoeming tot bisschop verkregen op 16 mei 1810, cfr *Revue belge de numismatique* 61 (1905) 341. Tijdens zijn verblijf te Parijs werd hem bovendien de titel van baron verleend, cfr de tekst van het keizerlijk decreet in genoemde revue, l. c. 345-347.
- 20) Na de mislukking van de zending naar Savona en het uitblijven van een pauselijke bevestiging van de heroprichting van het bisdom Den Bosch was de regering er kennelijk op uit deze stelling tot grondslag te maken van haar politiek.
- 21) In deze jaren was dit Ciamberlani, cfr over hem de inleiding op de uitgave van zijn brieven van Kleijntjens, 1, 7-19.
- 22) Bedoeld is de ordo of het kalendarium.
- 23) C.F. de Nelis (1785-1798).
- 24) Het dekenaat Gheel en de parochies Arendonck en Poppel stonden in de 18e eeuw geruime tijd onder een apart bestuur, omdat de Oostenrijkse regering binnen haar gebied de jurisdictie van de apostolische vicaris van Den Bosch niet wenste te erkennen, cfr Schutjes 2, 69, 151; G. P. J. Giezenaar, *De strijd tussen Kerk en Staat. Over de benoemingen der apostolische vicarissen van 's Hertogenbosch in de 18e eeuw*, Nijmegen 1938, 71 en P. Polman, *Romeinse bescheiden voor de geschiedenis der R.K. Kerk in Nederland, 1727-1853*, 1, Den Haag 1959, nr 195 en passim.
- 25) Sinds de Spaanse Successieoorlog, cfr Giezenaar, o.c.
- 26) Michael Ophovius die na zijn uitdrijving in 1629 uitgeweken was naar de Zuidelijke Nederlanden en in 1637 te Brussel overleed.
- 27) J. Bergaigne (1641-1647).

- 28) De tegenstanders van Van Camp zouden terecht tegen heel deze argumentatie inbrengen dat het in 1810 om een geheel nieuw bisdom ging, waarvan de circumscriptie in vele opzichten afweek van die van het oude.
- 29) In een brief van 27 maart deelde de prefect mee dat hij het verzoek niet kon inwilligen, omdat de bedoelde plavuizen reeds een bestemming hadden. Hij zou hem graag geholpen hebben en zou geen gelegenheid verzuimen „pour vous prouver le prix que je mets aux sentimens d'attachement et d'intimité qui règnent entre nous”, cfr Prefectuurarchief Reg. 17, nr 2731.
- 30) Het decreet van 8 december 1810.
- 31) Feitelijk was dit geheel in overeenstemming met de directieven die de minister van eredienst in een brief van 13 december 1810 aan de prefect uiteengezet had, cfr B.B. 26 (1962).....
- 32) Hoewel de pastoor van de Kruisbroederskerk, W. Staessens, aanhanger was van Van Camp, bleven ook tussen hem en de bisschop, zoals blijkt uit deze passage, de moeilijkheden niet uit.
- 33) Hierna onder nr 9.
- 34) Cfr B.B. 21 (1951/53) 223-224.
- 35) Hun namen worden genoemd in het rapport van de burgemeester, hier gepubliceerd onder nr 18.
- 36) Tegelijk met deze brief stuurde Van Camp een copie naar Parijs van een brief die Van Gils hem vóór zijn aankomst in Den Bosch geschreven had om hem te bewegen niet naar Den Bosch te komen, voordat de paus zijn benoeming tot bisschop had bevestigd, cfr hiervoor B.B. 1 (1917/18) 181-183. Van Camp had zich de moeite gegeven deze oorspronkelijk in het Latijn geschreven brief in het Frans te vertalen. Deze copie bevindt zich in de Archives nationales te Parijs, F¹⁹ 1074. De brief van 26 januari heb ik niet kunnen vinden.
- 37) Cfr H. J. Allard, Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd, 's Hertogenbosch 1875, 197-198.
- 38) Verschillende van dit soort tableaux zijn te vinden in bundel F¹⁹ 700 van de Archives nationales te Parijs. Zij vermelden slechts een klein aantal namen.
- 39) Bedoeld is kennelijk een instructie van Van Gils over de te volgen gedragslijn, cfr B.B. 1 (1917/18) 355-356.
- 40) Resp. Hoogaerts en Staessens.
- 41) Cfr. over dit alles B.B. 2(1918) 27vv., waar o.m. de tekst van de hier bedoelde machtiging van Van Alphen is opgenomen.
- 42) Een nauwgezet onderzoek van de prefect bracht hierover niets concreets aan het licht, cfr hieronder nr 16.
- 43) Lodewijk Napoleon.
- 44) Het thema dat de regering sinds de sluiting van het concordaat niet moe werd te verkondigen en te doen verkondigen.
- 45) Feit is dat een aantal studenten het seminarie verliet, cfr B.B. 1(1917/18)360—361. Of zij door Van Gils werden weggezonden, zoals Van Camp hier insinueert, is niet duidelijk.
- 46) De naam van de hier bedoelde candidaat heb ik niet kunnen achterhalen.
- 47) Over de afwijzing van dit aanbod van Mgr Dufour de Pradt, aartsbisschop van Mechelen van 1808—1816, cfr B.B. 1(1917/18)354—355.
- 48) F. G. von Fürstenberg (1786—1825).
- 49) Het noemen van deze naam was voldoende om de wrevel van de regering op te wekken.

- 50) Cfr nr 13.
- 51) Hij had tot dan toe tot gedragslijn gekozen in niets vooruit te lopen op een bevestiging van zijn benoeming door de paus en zich onthouden van iedere vorm van uitoefening van de bisschoppelijke jurisdictie.
- 52) Van Gils zou dus volgens Van Camp ook de verantwoordelijkheid dragen voor de starre houding die Van Alphen van het begin af had aangenomen. Door anderen echter werd de onverzoenlijke houding die Van Gils en de zijnen aan de dag legden, toegeschreven aan de invloed die zij van Van Alphen ondergingen. Zowel het een als het ander is in bepaalde opzichten in overeenstemming met de waarheid.
- 53) Niettemin hadden er vroeger tussen beiden vriendschappelijke relaties bestaan, die Van Gils in de onder aant. 36 vermelde brief aan Van Camp voorhield.
- 54) Cfr voor de verbanning van beiden B.B. 1 (1917/18)361—365. Bij het politieonderzoek werd uitgegaan van de punten van aanklacht die in deze brief werden opgesomd.
- 55) Nr 8.
- 56) Tegelijk met deze brief stuurde de minister van eredienst een schrijven van 30 april mee van zijn collega van binnenlandse zaken, waarin deze verklaarde geen enkel bezwaar te hebben tegen het ingediende voorstel, cfr bundel F 19 702² in de Archives nationales te Parijs.
- 57) Nr 9.
- 58) Cfr B.B. 21(1951/53)223—224.
- 59) De krachtens art. 7 voorgeschreven eed was dezelfde als die van de bisschoppen verlangd werd. Het formulier bevatte de uitdrukkelijke belofte: „si dans mon diocèse ou ailleurs, j'apprends qu'il se trame quelque chose au préjudice de l'Etat, je le ferai savoir au gouvernement" (Mirbt nr 558).
- 60) De titel van een tweede soortgelijke brochure wordt vermeld in B.B. 1(1917/18)178.
- 61) Chef van politie te Parijs.
- 62) Nr 16.
- 63) Nr 11.
- 64) Deze zienswijze was geheel in overeenstemming met die van Van Camp, cfr hierna onder nr 15.
- 65) Cfr B.B. 21(1951/53)202 vv.
- 66) Kennelijk een brief met het verzoek hun belofte om zitting te nemen in de commissie gestand te doen.
- 67) In de marge worden de volgende cijfers genoemd: 257.573 en 220.773.
- 68) Foutieve schrijfwijze voor Huntjens. Cfr voor een overzicht van zijn loopbaan G. A. Meyer, Dominikaner klooster en statie te Nijmegen, Nijmegen 1892, 219—228.
- 69) Borret. Cfr Kleijntjens, Brieven van Ciamberlani, 1, 56—57.
- 70) Van Dongen. Cfr J. B. Krüger, Kerkelijke geschiedenis van het bisdom Breda, 2, Bergen-op-Zoom, 360vv.; 430vv. Voor zijn correspondentie met deken Hoogaerts cfr B.B. 1(1917/18)112—117.
- 71) Dit werd herhaaldelijk tegen de Bossche geestelijken die weigerden het gezag van Van Camp te erkennen, uitgespeeld. Er zijn te weinig gegevens om de betrouwbaarheid van deze voorstelling van zaken te toetsen. Reeds de tijdgenoten tastten over de aard van deze erkenning in het duister, cfr o.a. de nrs 194 en 205 van de correspondentie Moser in het archief van het groot-seminarie te Haaren.
- 72) De regering was er niet van op de hoogte dat F. A. de Wijs de eigenlijke gevolmachtigde was van Van Alphen, cfr B.B. 1(1917/18)172;

- over zijn persoon ib. 89.
- 73) Cfr B.B. 2(1918)27vv.
- 74) Vermoedelijk in een vastenbrief. De tekst er van heb ik niet kunnen vinden.
- 75) Op uitdrukkelijk verzoek van Van Camp zou de hier bedoelde kerk krachtens een arrest van 27 juli 1812 als oratorium geopend blijven, cfr B.B. 2(1918)15, aant. 1.
- 76) Sinds de sluiting van het concordaat trad het gouvernement overal met grote strengheid op tegen iedere vorm van overtreding van artikel 45 van de organieke artikelen waarin de uitoefening van de eredienst buiten de daartoe aangewezen plaatsen werd verboden, cfr Mirbt nr 559.
- 77) De Sint Jacob aan het Hinthamereind, cfr hiervóór de nrs 1 en 2.
- 78) Van Camp zag zich kennelijk door de omstandigheden gedwongen terug te komen van de besltheid waarmee hij aanvankelijk op de sluiting van de Sint Jacob had aangedrongen.
- 79) Allard, o.c., 82vv.
- 80) Cfr voor dit alles Allard, o.c., 197—200.
- 81) Hij was door de prefect ondervraagd, of hij de auteur was, waarop Van Gils ontkennend antwoordde, cfr Allard, o.c., 180, aant. 2.
- 82) Nadere gegevens over de gedachten die Van Camp over Smits koesterde, zijn te vinden in het hierna onder nr. 20 gepubliceerde stuk.
- 83) Van Tulder, cfr Allard, o.c., 220.
- 84) De latere gebeurtenissen zouden de prefect in het gelijk stellen.
- 85) Decreet van 15 november 1811, cfr Latreille, o.c., 2, 228v.
- 86) Voorgaand nummer.
- 87) Deze brief heb ik niet kunnen vinden.
- 88) De brief van 19 mei, hier onder nr 11.
- 89) Cfr hiervoor B.B. 26 (1962) 56.
- 90) Ib. 57.
- 91) De minister had hiertoe uitdrukkelijk het bevel gegeven.
- 92) Resp. de kerkhuizen in de Vughterstraat bij de Molenbrug, in de Postelstraat, in de Vughterstraat bij de Sint Jorisstraat en in de Kerkstraat. Cfr B.B. 1(1917/18)208—213.
- 93) Bedoeld zijn de Sint Jacobskerk en het kerkhuis achter de Tolbrug, waarvan in voorgaande stukken al verschillende malen sprake was.
- 94) Een aantal van deze rekeningen zijn nog aanwezig in de boven aangeduide bundel. De prefect retourneerde ze aan de burgemeester met de opmerking dat hij ze niet voldoende kon ontcijferen, omdat zij in het Nederlands waren opgesteld. In een brief van 13 juni verzocht hij om opheldering.
- 95) Deze inventarissen, die volgens de indices van het Prefectuurarchief te Den Bosch onder de nrs 5372 en 5374 werden ingeschreven, bleken bij nader onderzoek niet meer aanwezig.
- 96) Uiteengezet in nr 10.
- 97) In een brief van 7 juni, cfr hierna nr 20.
- 98) Cfr B.B. 1(1917/18)364.
- 99) Op 8 juli 1812 berichtte de prefect van het departement van de Twee Nethen aan de minister van eredienst dat Van Gils en Moser op 23 juni in Mechelen waren gearriveerd, cfr F 19 1073a in de Archives nationales te Parijs.
- 100) Spoedig zou het tegendeel blijken.
- 101) Cfr aant. 83.
- 102) Hoewel Van Camp reeds bij gelegenheid van zijn aankomst in Den Bosch de oprichting van een kapittel in het vooruitzicht had gesteld,

- was hij in feite daartoe niet kunnen overgaan, cfr B.B. 1(1917/18)194—195. De daarvoor uitgetrokken gelden stonden dus nog ter beschikking.
- 103) Nog niet lang tevoren had hij er op gewezen dat de toeloop naar de Sint Jan maar matig was, cfr nr 17.
- 104) Het dramatisch onderhoud van Smits en Hoogaerts is beschreven in B.B. 2(1918)22—26.
- 105) Op het ogenblik dat dit bevel hem zou worden meegedeeld, was hij al voortvluchtig, cfr B.B. 2(1918)34—40.
- 106) Het deportatiebevel werd op 13 augustus, de dag waarop deze brief werd geschreven, uitgevoerd, cfr B.B. 21(1951/53)246, aant. 53.
- 107) Feitelijk betrof het slechts een aantal kloosters en andere kerkelijke instituten in het arrondissement Nijmegen. Een volledige lijst er van is te vinden in bundel F2 I. 1393, no 5 in de Archives nationales te Parijs.
- 108) In een brief van 4 augustus deed de minister hem daarvan mededeling, cfr nr 24.
- 109) Deze inventarissen bleken onvindbaar.
- 110) Ook deze copie was niet in het dossier aanwezig.
- 111) Cfr aant. 107.
- 112) In de begeleidende brief vermeldt hij dat de onkosten bestreden zullen worden uit de kerkekas, cfr nr 23.
- 113) Deze organisatie had volgens het keizerlijk decreet van 15 mei 1810 (tekst in: B.B. 1(1917/18)177—178) reeds lang voltooid moeten zijn.
- 114) Deze brief was niet te vinden.
- 115) Nr 21.
- 116) Nr 20.
- 117) Bedoeld een brief van 7 juni, cfr onder de nrs 19 en 20.
- 118) Nr 22.
- 119) Wanneer het waar is dat hij tegelijk met Van Alphen was gedeporteerd (cfr B.B. 1(1917/18) 102), dan blijkt hieruit dat hij later werd vrijgelaten en naar Den Bosch terugkeerde.
- 120) Het is dus niet juist dat Van Alphen sinds maart 1811 zonder onderbreking te Parijs zou zijn vastgehouden, zoals Frenken suggereert, cfr B.B. 21(1951/53)25vv. Hij moet in de loop van 1812 naar Mechelen zijn teruggekeerd.
- 121) Hij verbleef te Parijs.
- 122) Deze verklaring is te vinden in het Prefectuurarchief Reg. 84, nr 8390 in het Rijksarchief te Den Bosch.
- 123) Nr 16.
- 124) Nr 19.
- 125) Cfr hiervoor aant. 105.
- 126) Cfr aant. 121.
- 127) Nr 26.
- 128) Cfr aan. 105.
- 129) Cfr aant. 85.
- 130) Hij had deze mogelijkheid reeds in een brief van 13 april 1812 onder de aandacht van de minister gebracht, cfr F 19 700 in de Archives nationales te Parijs.
- 131) Volgens art. 14 van het concordaat zou de regering aan de bisschoppen een passend jaargeld uitbetalen, dat later werd vastgesteld op 10000 frs.
- 132) De goedgekeurde begroting waarvan sprake was in nr 25.
- 133) Onder voorgaand nummer.
- 134) Reeds op 6 nov. had de prefect een aantal van de hier bedoelde stuk-

- ken aan de minister opgestuurd, cfr Prefectuurarchief Reg. 90, nr 10150.
- 135) In hetzelfde dossier bevindt zich de minuut van een antwoord van dezelfde dag waarin de prefect zijn volle instemming betuigt met deze zienswijze. Tegelijkertijd richtte hij tot enkele autoriteiten het verzoek de plechtigheid met hun tegenwoordigheid te willen opluisteren. Ook bij andere gelegenheden gaven beiden blijk van dezelfde ijver om de Parijse instructies aangaande godsdienstige plechtigheden uit te voeren, cfr o.a. Prefectuurarchief Reg. 109, nr 3984 en Reg. 130, nr 1813.
- 136) Cfr de nrs 21 en 31.
- 137) De ingediende verzoeken omvatten veel meer, cfr nr 30.
- 138) Deze brief heb ik niet kunnen vinden.
- 139) De hier bedoelde stukken zijn te vinden in bundel F 19 1032 van de Archives nationales te Parijs.
- 140) Enkele getuigenissen van Borret ib.
- 141) Cfr over dit alles Allard, o.c., 197—198.
- 142) Deze stukken heb ik niet kunnen vinden.
- 143) De verplaatsing van het seminarie was hiermee van de baan.

Het verzet van een kasteelheer van Helmond tegen een pastoorsbenoeming

door

A. M. FRENKEN, pr.

Gezien de macht en invloed van de voormalige heren van Helmond, kon het de prelaten der abdijen van Floreffe en Postel, die er achtereenvolgens het patronaatsrecht bezaten, geenszins onverschillig zijn, of hunne kanunniken, die zij als pastoor naar Helmond zonden, al dan niet „personae gratae” waren bij de eigenaars der heerlijkheid. Men leze b.v. de missiven van de abt van Floreffe aan de heer van Helmond aangaande de bediening van het Helmonds pastoraat in 1583 en 1588. ¹⁾ Van hun kant veroorloofden de heren van Helmond zich dienaangaande ook wel eens de vrijheid hun verlangens aan de betrokken prelaten kenbaar te maken. ²⁾ Niemand, die daarin enig misbruik van macht zal gezien hebben. Een ergerlijk geval van machtsmisbruik deed zich echter voor in het jaar 1689. ³⁾

Op 19 nov. 1689 overleed te Helmond de pastoor aldaar, frater Siardus Spoormans, kanunnik der abdij van Postel. Al spoedig begaven twee Helmondse parochianen zich naar Postel om een nieuwe pastoor te vragen. ⁴⁾ Door de abt van Postel, Gregorius Sichmans, werd daarop als pastoor van Helmond aangewezen de jeugdige kanunnik fr. Augustinus Kennis, die na zijn aanstelling van de Bossche vicarius apostolicus, Willem Bassery, bekomen te hebben, het Helmonds pastoraat op 13 dec. 1689 aanvaardde.

Zijn aanstelling was echter niet welgevallig aan Albert Joseph graaf van Arberg, die in het voorgaande jaar zijn broeder Antoine

Udalricq graaf van Frezijn als heer van Helmond was opgevolgd. Meende hij, dat de abt hem bij de aanstelling van de nieuwe pastoor niet genoeg erkend had? Of was het werkelijk, zoals de graaf voorgaf, omdat de aangestelde de franse taal niet machtig was? Hoe dit zij, met verregaande euvelmoed heeft de graaf zich tegen de aanstelling van pastoor Kennis verzet.

Reeds op dezelfde dag dat Kennis zijn pastoraat aanvaardde, openbaarde zich het verzet in een bezwaarschrift, dat zowel bij de vicarius apostolicus als bij de abt van Postel werd ingediend en ondertekend was, behalve door de graaf van Arberg zelf, ook door diens broeder, de graaf van Frezijn, de vorige heer van Helmond, en bovendien door 122 katholieke Helmondse burgers. De ondertekenaars zeggen daarin vernomen te hebben, dat de ongeveer 27-jarige Aug. Kennis tot pastoor hunner stad benoemd zou zijn, dat deze echter, geen frans kunnende spreken, geen biecht zal kunnen horen op het kasteel van Helmond, waar uitsluitend frans gesproken wordt. Ook vinden zij het onbetamelijk, dat een zo jong religieus gesteld zou worden boven anderen, die veel ouder zijn en hun gemeente sinds lang met lof gediend hebben. Zij verzoeken daarom, dat de abt en de vicaris een pastoor zullen aanstellen, die ouder is en de franse taal kent. 5)

Zoals weldra blijken zou, wilden de ondertekenaars de toen 52-jarige Helmondse kapelaan Gilbertus Vink tot hun pastoor benoemd zien. 6)

Pastoor Kennis zond daarop een beleefd schrijven in de latijnse taal, niet aan de toenmalige heer van Helmond, graaf Albert Josef van Arberg, doch aan diens broer Antoine Udalricq graaf van Frezijn, waaruit men misschien mag besluiten dat het verzet aanvankelijk meer van hem dan van de heer van Helmond uitging. In dat schrijven geeft Kennis toe, dat hij de franse taal wel niet geheel machtig is, maar toch voldoende om de biecht te horen, althans van hen die een weinigje van de landstaal verstaan, en dat hij bovendien bij een beetje oefening het frans spoedig zal aangeleerd hebben. Wat hem overigens als pastoor overkomen mag, zal hij met geduld dragen, daar hij door zijn overheid gezonden is en al zijn vertrouwen stelt op God, wien hij

de geestelijke en tijdelijke belangen van Zijn Exellentie (de graaf van Frezijn) in zijn gebeden zal aanbevelen. 7)

Gregorius, abt van Postel, zond 18 dec. 1689 in antwoord op het door hem ontvangen rekest een schrijven aan de heer van de stad, graaf van Arberg, waarin hij zegt na rijp beraad voor God en zijn geweten zich verplicht geacht te hebben Kennis tot pastoor van Helmond te benoemen. Ook dacht hij Zijn Excellentie daarmede een dienst te bewijzen. Zoals hij den heer Van der Hercken (intendant des heren) had toegezegd, had hij de benoeming door de rector van Ommel^s) aan Z.Exc. bekend laten maken. Hij zal er steeds op uit zijn om Z.Exc. ter wille te zijn en eindigt met Kennis hartelijk aan te bevelen. Zie het schrijven in bijlage I.

Omdat de abt van Postel de door hem gedane aanstelling handhaafde, wendde de heer van Helmond (of diens broeder, de graaf van Frezijn) zich tot de abdij van Floreffe, die tot 1682 het patronaatsrecht over de kerk van Helmond had bezeten, met verzoek om uit deze abdij een religieus tot pastoor te krijgen. De prelaat antwoordde, dat hij onmogelijk aan het verzoek kon voldoen, omdat zijn voorganger al meer dan acht jaar geleden het patronaatsrecht aan Postel had afgestaan. Brief van 3 jan. 1690 in bijlage II.

De abdij van Postel kon dus niet voorbij gegaan worden. De graaf van Arberg, heer van Helmond, richtte daarom een tweede verzoek aan Postel en schijnt toen twee religieuzen van Postel als hem welgevallig voorgedragen te hebben, waarvan de een was de reeds vermelde Helmondse kapelaan Gilbertus Vink.⁹⁾ Ook wendde hij zich tot vicaris Bassery en schijnt gedreigd te hebben de Helmondse kerkschuur te doen sluiten, in geval zijn verzoek niet zou ingewilligd worden. De vicaris schreef daarop aan de abt van Postel. Deze meende dat pastoor Kennis de franse taal voldoende machtig was om biecht te horen; ook had hij zijn reden om Vink niet te benoemen. Op 11 maart 1690 deelde de vicaris een en ander aan de graaf van Arberg mede, Zijn Excellentie verzekerende, dat hij de zaak tot een goede oplossing zou trachten te brengen, in de hoop dat Z.Exc. de goede

katholieken inmiddels geen moeilijkheden in de weg zou leggen bij het volbrengen van hun godsdienstplichten. Bijlage III.

Terwijl de graaf kort daarop pastoor Kennis als vreemdeling buiten de stad wilde zetten,¹⁰⁾ wist deze van de Staten-Generaal op 6 mei verlof te krijgen, om op titel van rentmeester der abdij Postel de nodige zaken te moeten verrichten, drie maanden in Helmond te mogen verblijven „mits hem gedraegende in alle stilligheijt ende hem reguleerende naer de placaten deser Landen, op het stuck van de pretense paepsche geestelijckheit gemaneeert”. Op deze zet antwoordde de graaf met een tegenzet. Hij zou Kennis het pastoraat onmogelijk maken door hem, met een beroep op het plakkaat der Hoogmogenden van 14 april 1649,¹¹⁾ de uitoefening van alle openbare godsdienst te verbieden. Schrijven van de graaf aan de schepenen van de stad van 12 mei 1690 in bijlage IV.

Na diezelfde 12e mei pastoor Kennis door de vorster Frederik Bronckhorst vijfmaal tevergeefs op het stadhuis ontboden te hebben om te weten „ofte hij oock is een persoon, die volgens de placaten van Haer Hoogmogenden ende de privilegiën ende burgerrechten mach woonen in dese onse stadt Helmondt”, gaven de schepenen nog diezelfde dag den vorster bevel om Kennis gerechtelijk aan te zeggen, „dat hij sijne attestatie aen den Magistraet alhier sal hebben te thoonen, soo van sijne geboorteplaets als van sijne laatste wooningh ofte residentieplaets met blick van zijn conditie ende conduite, professie oft handelinghe ende dat binnen den tijdt van 24 uren”. Bleef hij hierin nalatig, dan zou hij gehouden worden voor een overtreder van het plakkaat van 14 april 1649 en vervallen in de straffen daarbij bepaald.¹²⁾ De vorster begaf zich dan naar de woning van pastoor Kennis — hij woonde in het huis van Maria Agnes Zijberts, weduwe van de advocaat Adriaan van Straelen — en deed de insinuatie aan diens dienstmaagd, wyl deze verklaarde dat haar meester afwezig was.¹³⁾

*

* * *

De katholiciteit van graaf Albert Joseph van Arberg weerhield hem niet metterdaad een vervolging in te stellen niet alleen tegen pastoor Kennis, maar ook tegen de Postelse religieus Macharius van Heessel (ook Heessels genoemd), die 31 jan. 1690 tot kapelaan van Helmond was aangesteld. ¹⁴⁾ Beiden verbood hij kerkelijke diensten te verrichten; de gerechtelijke interrogatoriën, welke 3, 5 en 21 juni op last van de graaf voor schepenen van Helmond gehouden werden, bewijzen het.

Onderhoord werden de vorster-ingebedier Frederik Bronckhorst en vijf katholieke burgers. ¹⁵⁾ Uit hun verklaringen blijkt, dat Kennis enige maanden lang in het kerkehuis had misgelezen en andere priesterlijke bedieningen had uitgeoefend; dat (waarschijnlijk op 13 mei, daags vóór Pinksteren) zijn misdienst in het kerkehuis verstoord was en de schout Jhr. Lamb. Millinck van Gerwen hem verboden had nog enige priesterlijke functiën te verrichten; dat sindsdien door Kennis, alsmede door kapelaan van Heessel, dienst werd gedaan op ongewone tijd en ook buiten Helmond in Mierlo-Hout; dat Kennis te Helmond had misgelezen in de stal van Dirk van Oldenzee, o.a. in de Pinksterdagen, en dat van Heessel nog bijna dagelijks in Mierlo-Hout ging mislezen en zeer vele burgers uit Helmond, zoals in de Pinksterdagen, daar de dienst gingen bijwonen.

Zaterdag 29 juli 1690 had in de achterkamer van Jan Poirters, herbergier van „De Swaen” in de Meistraat te Helmond, een vergadering plaats van een grote menigte katholieke burgers. ¹⁶⁾ De vergadering was door de burgemeester Francis Roeffs bijeen geroepen en had tot onderwerp het verbod, door de schout namens den heer der stad gedaan, dat niet de minste Roomse dienst mocht geschieden. Besloten werd om in weerwil van dat verbod 's anderendaags in het kerkehuis de H. Mis te doen opdragen. Zou er „eenige calange oft obstakel” geschieden vanwege de heer of zijn officier (de schout), dan zouden zij zich daartegen verzetten en elkaar de behulpzame hand bieden. Bij schriftelijke akte verbond men zich daartoe. De volgende dag werd door Macharius van Heessel in het kerkehuis „publiquelijcke” de H. Mis gedaan.

Bij afwezigheid van den heer liet diens intendant Erasmus van der Hercken een dag later door een notaris een gerechtelijk protest uitbrengen tegen schout Lamb. Millingh van Gerwen en wegens diens afwezigheid tegen de schepen Paulus Voet, die als substituut van de schout met het nakomen der plakaten was belast. Het protest was hierop gegrond, dat tengevolge van des schouten absentie of *simulatie* geheime vergaderingen plaats hadden van burgers — en onder hen de gequalificeerde en principaalste geërfd en de kerkmeesters of directeurs van het Roomse kerkehuis — tot handhaving der vreemde priesters, die in de stad priesterlijke functiën verrichtten, welke door de schout werden toegelaten.

Naar aanleiding van dit protest liet de schout protesteren tegen M. van Heessel wegens de gedane kerkelijke dienst, tegen Aug. Kennis wegens het huisvesten van M. van Heessel en tegen Peter Poels, directeur van het Roomse kerkehuis. Verder belegde hij op 7 aug. 1690 een interrogatorium, waarbij verhoord werden Marten Symons van Boxtel en Jan van der Heyden. Eerstgenoemde getuigde, dat hij ter bewuste vergadering door zijn zuster namens Jan Peters van Glabbeecq was uitgenodigd, dat hij vijf personen, die hij ter vergadering gezien had, kon noemen, maar zich de anderen niet kon herinneren. Overigens werd op alle gestelde vragen door beide deponenten geantwoord daarvan „geen kennis te hebben”. Andere interrogatoriën voor schepenen hadden plaats op 2, 3, 4 en 8 aug. 1690, waarbij zestien personen (waaronder vier vrouwen) verhoord werden.¹⁷⁾ Uit hun verklaringen bleek, dat kapelaan van Heessel de voorafgaande zondag twee missen in de stad had gedaan, de een om 6, de ander om 10 uur, in een huis op De Weversplaats, toebehorend aan Peter Poels. Hij had daarbij gepreekt en 's namiddags in hetzelfde huis ook een lof gecelebreerd. Het huis was te klein om de „groote menigte van menschen” te kunnen bevatten, want ook door buitenstaanders werd de dienst gevolgd.¹⁸⁾

*

* *

Vicaris Bassery had reeds op 22 mei 1690, toen hem de ingestelde vervolging was ter oore gekomen, een beroep op de prelaat van Postel gedaan om aan de wens van den heer van Helmond in zake amotie van Kennis tegemoet te komen ten einde groter kwaad te voorkomen. Doch „of den Biscop. 19) hem schrijft of niet, den Prelaet en doet er niet toe”, aldus berichtte Peternel Roeffs 14 aug. d.a.v. uit Brussel aan intendant Erasmus van der Hercken. 20)

Nadat de graaf van Arberg door den intendant een expresbrief naar Postel had doen brengen, zond de abt op 24 aug. de prior der abdij, Prosper Montini, naar Helmond om met de graaf te onderhandelen. 21)

Vier dagen daarna geeft de vicaris zijn teleurstelling aan de graaf te kennen, dat noch hij, noch de prelaat van Postel iets bij Z.Exc. hebben kunnen bereiken, daar hij nog steeds met alle rigourosheid blijft optreden zonder de conniventies, die zelfs in de kleinste dorpen onder Protestantse heren genoten worden. Wel is waar heeft Zijn Exc. vreemde termijnhoudende ordesgeestelijken enkele dagen godsdienstoefeningen laten houden; hij hoopt echter, dat door Z.Exc., evenals vroeger, alle mogelijke vrijheid zal worden toegestaan, en hij staat er voor in, dat de prelaat van Postel zodra hij kan aan de verlangens van Z.Exc. zal tegemoet komen. Brief van Bassery aan de graaf, 28 aug. 1690, in bijlage V.

Diezelfde dag deelt de prelaat van Postel den graaf mede, dat hij pastoor Kennis bevolen heeft de parochie Helmond voor enkele maanden te verlaten en dat hij de pastoor van Lierop, Constantius van Meerwijk, uit diens pastoraat geroepen heeft om gedurende de afwezigheid van Kennis de parochie Helmond als pastoor te bedienen. Brief van de abt aan de graaf, 28 aug. 1690, in bijlage VI.

De voornaamste reden waarom de abt het raadzaam achtte om pastoor Kennis uit Helmond te verwijderen, lag waarschijnlijk in de omstandigheid, dat de pastoor op het punt stond van daaruit verwijderd te worden uit kracht der plakaten. Want bij het verstrijken van het driemaands verlov, aan Kennis toegestaan, had de graaf zich tot de Staten-Generaal gewend met een

rekest, inhoudende : Dat door Hun Hoogmogenden aan alle geordende personen priesters scherpelijk verboden was, zich als Roomsse pastoors in de Generaliteit te vestigen. Was aan de Roomsse conniventie verleend om hun godsdienst „in alle stillicheijdt ende met behoorlijke modestie” te mogen uitoefenen, dan waren toch altijd „wereltlijke priesters ende ingesetenen vóór geordende monnicken ende van buytenlantsche cloosters dependierende” voorgedragen ; ook was altijd reflexie genomen op „vredelievende subjecten, die tusschen de Heeren van de respectieve heerlijkheden, Haer Hoogmogenden vasallen, ende de inwoonderen van deselve districten een goede harmonie sochten te houden”. Dan meer op zijn doel neerkomend, vervolgde de graaf in zijn rekest : Dat de geordende monnik uit de abdij van Postel, Augustinus Kennis, sinds het verlot hem 6 mei 1690 door de Hoogmogenden verleend, in weerwil van de suppliant zich als pastoor in het district gedragen heeft en dat hij wellicht, nu de drie maanden van zijn verlot voorbij zijn, om prolongatie zal vragen. Weshalve suppliant verzoekt die prolongatie te weigeren en Kennis te verbieden in Helmond of omgeving nog enige priesterlijke functiën te verrichten.

In gevolge van dit verzoek ordonneerden de Hoogmogenden bij resolutie van 12 oct. 1690, dat Kennis zich „zal hebben te retireren ende dat hij ondertusschen hem naer de placcaten van den Lande sal hebben te reguleren ende geen dienst te doen op peenen in de voorschreven placcaten vermelt”. Deze resolutie werd 24 oct. door de vorster-deurwaarder Bronckhorst aan Kennis geinsinueerd, die slechts ten antwoord gaf : „Ick kom daer niet tegen”.

Het schijnt ons zeer te betwijfelen, of het abtelijk schrijven van 28 aug. 1690 den heer der stad bevredigde en of pastoor van Meerwijk het Helmonds pastoraat ooit, zij het slechts korte tijd, bediend heeft. Vermoedelijk wilde de graaf niet rusten voordat aan kapelaan Vink, de man zijner keuze, het pastoraat werd opgedragen. Dit geschiedde op 12 dec. 1690, want in het z.g. Priorboek van Postel leest men op die dag : *Commissus est pastoratus Helmond G. Vincq, cum ob vim injuste illatam a Domino temporali*

fr. *Kennis pastori non esset tuta permansio et a 5 circiter mensibus essent interdicta Divina Catholica*". Twee dagen later stelde de abt de graaf in kennis van Vink's benoeming. Bijlage VII.

Voor de aandrang van de graaf en waarschijnlijk nog méér voor die van de vicarius Bassery was de abt dan eindelijk bezweken. Toch was de graaf nog niet geheel voldaan, omdat Vink blijkbaar niet was aangesteld met volle pastoorsrechten, doch als deservitor, zodat Kennis, hoewel niet residerend en buiten dienst, feitelijk als de eigenlijke pastoor gehandhaafd bleef. De graaf berichtte den prelaat, dat Kennis geheel en al uit zijn pastoorsrechten moest ontheven worden.

Nog voordat dit bericht te Postel ontvangen was, verzocht de prelaat op 23 dec. 1690 aan Z.Exc om, nu pastoor Kennis geamoveerd was, toe te staan dat aan pastoor Vink een kapelaan, met name Ludolfus Blocx, zou toegevoegd worden ²²⁾ Zie bijlage VIII. Op 30 dec. antwoordde de graaf de aanstelling van Blocx gaarne in te willigen. Bijlage IX.

Juist diezelfde dag zond de prelaat aan de graaf in antwoord op diens bericht, dat Kennis geheel uit zijn pastoorsrechten moest ontheven worden, dit kort briefje: De huidige pastoor (Kennis) mag niet worden ontslagen. Aan zijn bekwaamheid valt naar het oordeel van hen, die tot oordelen bevoegd zijn, niet te twijfelen. Bijlage X.

Nog liet de graaf van Arberg het er niet bij zitten. In zijn schrijven aan de abt van 11 jan. 1691 vraagt hij, dat aan pastoor Vink nieuwe brieven zullen worden verleend, waarin hij behoorlijke *institutie* in plaats van *commissie* als pastoor zal ontvangen. Bijlage XI. De abt antwoordde, dat hij Vink in de gebruikelijke vorm als pastoor heeft voorgedragen en den vicaris (Bassery) heeft verzocht hem als pastoor te institueren. Zijn aanstelling is geen blote commissie en is niet geschied „usque ad revocationem”; als de deken van Helmond hem inleidt, is er geen verschil tussen zijn institutie en een in de gebruikelijke vorm. Hij zal Bassery, die j.l. zondag te Brussel door de bisschoppen van Mechelen, Antwerpen en Roermond tot bisschop van Brugge is gewijd, van de zaak verwittigen en als deze geen jurisdictie meer over het Bossche

vicariaat bezit, zal hij diens opvolger verzoeken Vink te institueren. Bijlage XII.

*

* * *

Zo was het geschil dan ten laatste tot oplossing gekomen. Ten einde toe had de graaf van Arberg zijn zin doorgedreven.

Vier jaren later begon hij zich blijkbaar in geweten over zijn handelwijze ongerust te gevoelen, vooral omdat hij zich tot de Staten-Generaal had gewend om pastoor Kennis uit de parochie te verwijderen. Dan immers wordt door of namens de graaf aan een Luikse pater Jezuiet ²³⁾ navolgende „casus” ter oplossing voorgelegd :

In zekere stad onder het gebied van de Nederlandse Staten-Generaal had een abdij (abt Gregorius) het begeavingsrecht van het pastoraat. Dat recht schijnt nu echter vervallen, omdat de vroegere parochiekerk reeds sinds vele jaren in het bezit van de protestanten is. De katholieke heer der stad en de ingezetenen hebben een bedehuis opgericht, dat van de voormalige parochiekerk volkomen afgescheiden is en waarvan de rector (de pastoor) door de inwoners wordt onderhouden. De vraag is nu : Heeft bedoelde abdij krachtens het patronaatsrecht over de vroegere parochiekerk het recht om het rectoraat (pastoraat) van dat bedehuis te collateren, m.a.w. is het collatierecht (het recht om het pastoraat te begeben) van de oude parochiekerk overgegaan op dat bedehuis? Of hebben de heer der stad en de ingezetenen het recht van collatie?

Het antwoord van de pater Jezuiet op deze vragen kan de beoefenaars van het canoniek recht wellicht interesseren. Casus en oplossing vindt men in bijlage XIII. De graaf van Arberg zal zich wel met de gegeven oplossing hebben kunnen verenigen.

*

* * *

Gilbertus Vink bleef de parochie Helmond als deservitor be dienen tot 8 maart 1698. Op die dag werd Kennis als de ware herder in zijn pastoraat hersteld, na tegen een zware losprijs uit

een 8-jarige onrechtmatige ballingschap bevrijd te zijn. ²⁴⁾

Evenals zijn aanvankelijke aanstelling, schijnt ook zijn herstelling in het pastoraat nog moeilijkheden te hebben opgeleverd. Deze kwamen nu echter niet van de graaf van Arberg, doch van de ontzette deservitor Vink, die de gunst, waarin hij bij de heer van Helmond eenmaal stond, geheel verloren scheen. In een brief aan de prelaat van Postel schrijft de graaf immers op 14 juni 1698, dat Vink in de omtrek der stad vertoeft en uitstrooit moeilijkheden te zullen bewerken aangaande het Helmonds pastoraat bij zekere magnaten („per magnates quosdam”). Hij verzoekt daarom, dat de prelaat den heer Vink uit de omgeving zal verwijderen. Op 1 sept. d.a.v. schrijft hij den prelaat opnieuw, dat Vink den wettige pastoor wil verdringen en vraagt hem zulke maatregelen te nemen, dat Vink in een omtrek van 8 uren van Helmond verwijderd blijft.

Zoals men ziet, was de graaf opzichtens de personen van Kennis en Vink geheel van houding veranderd. „’t Kan verkeren!”

In maart 1701 werd Vink tot pastoor van Lierop aangesteld.

BIJLAGEN

I

1689 dec. 18. Schrijven van de abt van Postel aan de heer van Helmond.

Postel 18 dec. [1689].

Excellentissime Domine,
Indolui suae Excellentiae denominationem nostram ad curam Helmondanam displicuisse.

Certe quod juris mei est et obligationis secundum Deum et conscientiam exequi conatus sum et post maturam deliberationem Dominum Augustinum Kennis aliis non preponere non potui, certe cura illa quandoquidem sit non parum onerosa adeoque et non parvam requirat capacitatem, et considerato quod hanc in dicto Augustino experiat, etiam considerato quod et ex anterioribus commendatitiis ex parte revocatis, sat superque mihi innotuerit Excellentiam suam non respexisse personam sed capa-

citatem (de qua judicare, si dixerim, maxime mihi incumbere, dignabitur non egre ferre, ego namque sum qui in die iudicii de ista cura rationem reddere debeo). Instanter peto, dignemini remitti, quanta mea sit obligatio coram Deo et intentio suae Excellentiae (salva conscientia) gratificandi.

Quantum ad verbum meum datum, si Dominus van der Herken bene sese recolligat, fateri debet me promisso stetisse, cum scilicet denominatum per virum vere religiosum, rectorem Ome-lensem, insinuari curavi.

Hinc quandoquidem et gloria Dei et tot animarum salus ab hoc negotio dependeat, in quo quantumvis profundissime delibe-retur et satagatur, ut capaciores proficiantur, semper tamen scrupulus quidam an satis, supermanet.

Rogabo suam Excellentiam, ut et gloriam Dei et animarum salutem spectare non gravetur, quin et credere fore ut semper et omni conatu contendamus suae Excellentiae gratificari et omnia obsequia possibilis prestare.

Finiens cordialiter in christo Dominum Augustinum commen-dans subscribor, Excellentissime Domine,

Excellentiae suae humillimus et obsequiosissimus servus
f. Gregorius, abbas Postellensis.

II

1690 jan. 3. Antwoord van de prelaat van Floreffe aan den heer van Helmond (of diens broeder).

Namur, le 3e jan. 1690.

Monsieur,

Pour le present il est hors de ma puissance de faire remplir la cure vacante d'Helmont par un de mes religieux, Il y a plus de huit ans, que feu mon frère a cédé au droit de patronat par le consentement de nostre communauté en faveur de ceux de l'abbaye de Postelle.

Je vous suis, Monsieur, fort obligé de la bonté, que temoine avoir pour l'avancement de nostre maison de Floreffe. Je desir trouver l'occasion pour fair paroistre, que je vous suis, après un souhait d'une heureuse année, Monsieur,

Très humble et tres obeissant serviteur
f. Ignace
Abbé de Floreffe.

III

1690 maart 11. Schrijven van de vic. apost. W. Bassery aan de graaf van Arberg, heer van Helmond.

Monseigneur,

Selon ma promesse j'aij escrit à monsieur l'Abbé de Postel, affin qu'il voudroit considerer les inconvenients, que la promotion de monsieur Kennis pourroit entraîner, que Vous m'aviez asseurer de ne le point souffrir, ne sachant pas le Francois. Et comme c'est une affaire, qui ne depend pas de moy, je l'aij prié bien instammant et pour la passion de Jesu Christ à l'occasion du Caresme, de vouloir songer à quelque changement ou temperament pour le respect et service d'une si grande Maison. Il m'a respondu, que monsieur Kennis scait assez du Francois pour les confessions et en outre que les recommandations de vostre Maison ont estez indifferentes et pour des raisons particulieres il n'avoit peu mettre monsieur Vincq; pour ce qui est de l'autre, qui estoit aussi recommandé, je vous veux bien moy-mesme asseurer, qu'il n'estoit point capable. A la fin de sa lettre il met la clause „*tamen salvo meliore*”; de là j'espère bien, mais comme les superieurs ne font pas tousjours ce qu'ils veulent, dependants souvent de ses religieux, il doit un peu temporizer. J'y tiendraij la main et je ne reposeraij point jusques à ce que cette mesentendue soit accommodee. Cependant j'ose esperer de la bonté de vostre Excellence, que entretemps les bons Catholiques ne souffriront rien et qu'ils ne seront point obligez de courir un quart d'heure hors de la ville pour le service. Avec ce je suis à jamais, Monseigneur,

Votre très obligé et très humble serviteur
Guillaume Bassery,
Vicaire General

Louvain, le 11 Mars 1690.

IV

1960 mei 12. De heer van Helmond verzoekt de schepenen het plakkaat van 14 april 1649 op pastoor Kennis in toepassing te brengen.

Sijne Excellentie den Heere grave van Arberg, Heere dezer stad Helmout etc., versoeckt hiermede aen Heeren Schepenen

omme in conformiteyt van den placcate van Haer Hoogmogenden de dato [14 april] 1649 't zelve placcaet ter behoorlijcke executie te stellen op ende tegens N. N. Kennis, hem alhier ophoudende, gelovende de Heeren Schepenen dienaengaende costende schadeloos te indemneren.

Des t'oirconde desen 12en May 1690

Le Comte d'Arberg.

V

1690 aug. 28. W. Bassery aan de heer van Helmond.

Monseigneur,

J'avois esperé, qu'à l'occasion de nostre dernière entrevu et celle, que votre Excellence a eu avec monsieur le Prelat de Postel, elle auroit quitté quelque chose de sa rigueur en faveur du bon peuple, lequel a trop souffert et trop longtemps sans jouir mesme des connivences, dont les moindres villages, qui sont sous des Seigneurs Reformez, jouissent.

Il est vrai, que votre Excellence a bien permis, que pour quelques jours l'Office se feroit par des estrangiers Terminaires, mais je confie, qu'elle donnera toute possible liberté comme auparavant; et je scai fort bien, que ledict Abbé, si tost que faire se pourra, obeira aussi à vos desirs; et j'y engage ma parole, avant mesme que je quitte mon office pour aller à Bruges, où je souhaite luy pouvoir rendre quelque service; et prierai le bon Dieu, afin qu'il donne à vostre Excellence longues heureuses années, estant, Monseigneur,

De vostre Excellence
Le très humble et très obeissant serviteur
Guiliaume Bassery, vicaire general et
evesque denomé de Bruges.

Louvain, le 28 Aoust 1690.

VI

Dezelfde dag (als sub V). De abt van Postel aan de heer van Helmond.

Excellentissime Domine,

Citius experti essemus indicia benevolentiae vestrae competentis Excellentissimae Vestrae contemmati (?), si citius ad Excellentiam

patuisset accessus, quem absentia a loco residentiae exclusit. Nec eo res deducta foret, quo pervenit, si amicitia inter nos fundata fuisset. Ne vero ex parte nostra aliquid desit, quo eandem foveamus, sed Excellentiam suam omni respectu possibili prosequamur, resolvimus, ut Dominus Kennis, subditus noster, mutet domicilium ad aliquot menses et subtrahat se ab administratione curae Helmondanae, quod praefato Domino Kennis, quantum mandare possumus, injunximus. Et evocavimus ex suo pastoratu de Lirop Dominum Constantinum van Meerwijck, subditum nostrum, ut ex favore suae Excellentiae et de consensu quorum interest, in spiritualibus peragat officia pastoris in oppido Helmondano tamdiu, donec tempus prefixum absentiae moderni pastoris fuerit expletum.

Speramus itaque hac nostra resolutione et concessione et satisfactione animum Excellentiae suae molliendum et auctoritati Vestrae, si quid contra eandem ex parte nostra commissum est, satisfactum iri.

Quod vero pretactus Dominus Meerwijck careat exquisita notitia liquae Gallicae, supplicamus ut boniducere dignemini, eo quod Illustrissimae Vestrae reputationi nihil detrahi videatur.

Moveant tandem Excellentissimum Dominum meum benevolentia sua innata et Catholicorum suorum Rituum fervor, quo populus vester fertur, ut rigor ille conceptus et hucusque executus vere mitescat.

Confidimus denique, fore ut presentia vestra aliquando nostram Abbatiam honorare dignemini, ut vicissim respectus nostri notae possint exhiberi et amicitia incepta foveri. Subscribimus, Excellentissime Domine,

Excellentissimi Vestri Nominis
perpetuus cultor et humillimus servitor
f. Gregorius, Abbas Postellensis.

Postel, 28 Aug. [1690].

VII

1690 dec. 14. De abt van Postel aan de heer van Helmond.

Excellentissime Domine Comes,
Debito respectu previo in pastoratum Helmond premisi Dominum Vincq, religiosum nostrum. Modo ipsi transmitto Patentes Institutiones, ad nostram presentationem ab Illustrissimo Domino

Episcopo Brugensi confirmato ²⁵⁾ expeditas, quibus et ego consentio, sperans fore ut et familiae Suae Excellentiae et toti communitati in vero animarum zelo invigilet ac inserviat, uti omnibus votis exopto, qui post appreciationem omnis salutis et satisfactionis maneo, Excellentissime Domine,

Excellentiae Vestrae Dominationis
Humillimus famulos
f. Gregorius, Abbas Postellensis.

Postell 14 Decemb. [1690].

VIII

1690 dec. 23. De prelaat verzoekt den graaf om L. Blocx als kapelaan aan pastoor Vink te mogen toevoegen.

Excellentissime Domine,

Cum simus paratissimi ut Excellentiae suae obsequia nostra impendamus et anhelemus ad occasiones, in quibus Illustrissimae domui Helmondensi possemus inservire, sic amoto Domino Kennis minus grato, ad requisitionem Excellentiae misimus Dominum Vincq pastorem Helmondensem, sperantes gratum fore et sub tutamine Vestrae auctoritatis tuto posse delitescere et exercere catholica servitia divina. Sed cum cura Helmondensis vere sit onerosa ob multitudinem subditorum et persona sola pastoris impar sit tantis oneribus, sic dignabitur, uti confido, sua Excellentia consentire, ut pastori adjungatur adjutorium capellani. Capacissimum autem ex nostris presentamus Dominum Ludolphum Blocx, quem fore Excellentiae gratum confidimus. Oblatis omnibus anterioribus nostris servitiis et obsequiis signamur cum omni respectu, Excellentissime Domine,

Excellentiae suae humillimus servus
f. Gregorius, Abbas Postellensis.

Postel, 23 Dec. [1690].

IX

1690 dec. 30. Antwoord van de graaf op bovenstaand verzoek.
Copie.

Reverendissime Domine,
Presentatum ac missum Dominum Vinq gratum recepimus.
Exinde collegimus propensum vestrum animum ad propagatio-

nem fidei ac Sacramentorum administrationem familiae nostrae. Respondebimus ex parte nostra justae intentioni et primo quoad personam Domini Blocx; cui, ut adiutorium esse possit Domino pastori, auxiliarem manum prebemus. Ceterum speramus, Dominum pastorem sub tutamine autoritatis nostrae exercitium inceptum tuto continuaturum. Oblatis in ulterioribus occasionibus servitiis nostris exoptatisque felicitatis anni et plurimorum subsequentium ingressu signamur, Reverendissime Domine,

Reverentiae suae humillimus servus
(Erat subsignatum) Comes ab Arberg.

Helmondæ, 30 Dec. 1690.

X

1690 dec. 30. Briefje van de prelaat aan de graaf.

Pastorem modernum Helmondanum non expedit revocare, nec licet. Capacitas ipsius explorata est inquisitione et iudicio illorum, ad quos pertinet de capacitate ipsius iudicare. Hisce maneo etc.

XI

1691 jan. 11. De graaf van Arberg aan de prelaat.

Helmondæ, hac 11a Januarii 1691.

Reverendissime Domine,

Sopiendarum difficultatum causa recipere volumus presentatum Dominum Vinck ad curam Helmondanam nobis gratum. Sedula illius officia ac servitia communitati quoque grata sunt, ita ut nullus amplius subsit metus dissentiarum. Quem tamen animadverto suppositum per Reverendam Admodum Dominationem Vestram in Institutionibus, a Reverendo Domino Vicario relaxatis, cum reperiantur per formam commissionis, non vero institutionis relaxatae. Speramus igitur quantocitius per R. D. Vestram novas Institutiones in forma debita sub collatione congrua procuraturam praetacto Domino Vinck, ut securior sit et nobis adimatur occasio ulterioris querelae et foveatur inclinatio ad praestanda in casibus occurrentibus servitia, Reverendissime Domine,

Revdissimae Dom. Vestrae
Humillimus servus
Comes ab Arberg.

XII

1691 jan. 13. Antwoord van de abt.

Excellentissime Domine,

Presentationem ad ecclesiam Helmondanam Reverendi Domini Vincq expedivimus in forma solita. Supplicavimus enim prefatum Dominum in eadem rectorem et pastorem institui et immitti in corporalem, realem et actuaalem possessionem dictae ecclesiae. Item addidimus, vellet et dignaretur Rmus Dom. Vicarius id praestare vel per se vel per alium et consequenter faceret eundem Dominum gaudere omnibus juribus, emolumentis saepius dictae ecclesiae, vacantis per actuaalem revocationem Domini Kennis. Quare quod institutio prefati Domini non sit relaxata cum solitis clausulis, nobis non est imputandum. Sed si inspiciatur, non est nuda commissio, quia si talis foret, adderetur „committendam duximus deservituram”, etiam addita hac clausula „usque ad revocationem”, ut clarum est solas commissiones relaxari. Itaque tenendum est, ecclesiam Helmondensem ita committi, ut presentatio est expedita; illa autem est tenoris ut supra. Unde si archipresbyter districtus Helmondensis prefatum Dominum inducat et immittat in actuaalem possessionem dictae ecclesiae prestitis prestandis, nihil differt instrumentum modo expeditum ab institutione expedita in solita forma. Interim ut Excellentiae suae sit omni ex parte satisfactum, desuper transcribemus ad Illustrissimum Dom. Brugensem, qui preterita Dominica Bruxellis consecratus est ab Illustrissimis Mechliniensi, Antverpiensi et Ruremondensi. Sed ambigimus, an jurisdictio Vicariatus adhuc penes eum sit. Qua scientia habita, ab eodem Illustrissimo vel ab ejus successore clariorem formam institutionis expostulabimus. Commendantses autem nostros confratres vestrae protectioni, oblatis omnibus nostris obsequiis, sumus, Excellentissime Domine,

Excellentiae Vestrae humillimus servitor
f. Gregorius, Abbas Postellensis.

Postel, 13 Jan. [1691].

XIII

Casus.

Georgius Abbas²⁶⁾ habet jus conferendi pastoratum in certo oppido, sito sub territorio Praepotentium Dominorum Statuum Hollandiae, quorum expressis resolutionibus ac publicis manda-

tis jam a plurimis annis non tantum occupatur parochialis ecclesia, sed etiam in illa introductus manet minister hereticus, ita ut videatur jus istud collationis, competens praetacto Georgio, cessare.

Praeest praetacto oppido Dominus Albertus Comes, Romanae seu et orthodoxae religionis cultor, cujus et incolarum sumptibus erectum est in eodem loco oratorium, separatum omnino ab ecclesia pridem parochiali, in quo conservatur cultus divinus ab incolis Romanis, cujus etiam rector sumptibus incolarum intertenetur.

Et licet haec ratio sufficeret ad exclusionem juris Georgii, utpote quod jus collationis in illud oratorium sumptibus, uti praemissum, edificatum, non sit nec dici possit translatum, eo magis quod decimae a Domino praetacto et incolis solvantur absque eo quod rector aliquid inde percipiat et sic Dominus ac incolae duplici onere graventur, — attamen noluerunt, licet ex gemina ratione praescripta fundati, controversiam aut difficultatem movere Georgio super jure conferendi pastoratum seu instituendi rectorem oratorii.

In effectu Georgius Abbas contulit pastoratum alicui suo religioso nomine Augustino, qui etiam obtentis a Vicario institutionibus pro tempore modico habuit possessionem oratorii. Verum cum ejusmodi collatio fuerit facta per Georgium contra fidem datam, quae erat de presentanda primitus persona an foret grata Domino Alberto Comiti, ²⁷⁾ qui pretendit tale jus sibi competere non minus quam suis praedecessoribus, fuerunt factae plurimae instantiae tam penes praetactum Georgium quam Dominum Vicarium, ut praetactus Augustinus evocaretur propter incapacitatem, quae residebat in praetacto Augustino pro Sacramentorum administratione, quam incapacitatem ipse Augustinus propriis litteris aperte confitebatur, per ignorantiam seu quod non esset peritus linguae Gallicae et ob hanc imperitiam non poterat subministrare Sacramenta ipsi Domino Alberto Comiti illiusque nobilissimae familiae, quae cum omnibus domesticis non alia quam lingua Gallica caller, ita ut per illam incapacitatem suberat maxima animarum perditio, utpote quod plurimi mori potuissent absque confessione.

His consideratis instetit saepissime praetactus Dominus Comes tam apud Georgium, qui habebat potestatem revocandi Augustinum provisum, quam apud Dominum Vicarium, tam per litteras quam specialiter missas personas, quibus, licet exponeretur imminens periculum, nihil tamen potuit obtinere.

Praetactus Augustinus metuens revocationem supplicavit Prae-

potentes Dominos Status, ut posset habere aliquem terminum manendi in loco et expressa qualitate receptoris Georgii sui Abbatis, obtinuit trimestre, quo fuit gavisus.

Et cum dictus Augustinus recursum ad hereticos sumpsisset, Dominus Comes Albertus metuens, quod Augustinus sub expressa qualitate receptoris per novam expositionem novam etiam dilationem impetraret, eandem viam, quam Augustinus per antea ostenderat, aggressus est et supplicavit Praepotentes Dominos Status, ut elapso trimestri Augustino concessio demandarent illi reditum ad Abbatiam, quem et obtinuit.

Augustino decesso instetit praetactus Dominus Comes tam penes Abbatem Georgium quam Dominum Vicarium, ut dignarentur mittere aliam personam gratam et capacem et quae sciret linguam Gallicam, quam mitti obtinuit per Georgium Abbatem, provisam per debitam collationem a praetacto Georgio et etiam debitas institutiones a Vicario, datis etiam desuper plurimis litteris recommendatiis ad saepetactum Dominum Comitem, ut missum Matthiam gratum haberet. 28)

Praetactus Dominus Comes Matthiam, ita presentatum ac debitis instrumentis provisum, gratum et acceptum habuit et praetactus Matthias pastorales functiones jam ultra triennium cum omnium applausu continuavit et continuat in praetacto oratorio, etiam post institutionem et collationem per verba expressa tam Domini Vicarii quam Abbatis, quae fuerunt sine aliqua vi aut metu in forma: „Dominus Matthias est pastor et manebit pastor”.

Quaeritur :

- 1° An in presenti casu verissime expresso subsit aliquis scrupulus conscientiae pro Domino Comite, praesertim in eo quod Supplicata praesentata Praepotentibus Dominus Statibus, obtinuerit recessum Augustini, qui licet presbyter primus recursum ad illos sumpsit et in iudices elegit ?
- 2° An etiam Matthias, praemisso modo provisus et institutus, non possit suam possessionem et munera pastoralia continuare etiam absque ullo scrupulo, praesertim quod Abbas fateatur suis litteris, realiter revocasse Augustinum primo provisum, qui etiam, expressa qualitate nudi receptoris, videtur aperte resiliisse a qualitate pastoris seu potius rectoris ?
- 3° An etiam Domino Comiti et incolis non competat jus conferendi seu constituendi rectorem seu pastorem in praefato oratorio, reservato jure Georgio Abbati conferendi pastorum in ecclesia per hereticos occupata, dum illa iterum rever-

tetur ad Catholicos et sit via aperta Georgio aut ejusdem successoribus?

Reddatur unicuique jus et dicantur vere, quae facienda sunt secundum et mores et conscientiam.

Antwoord van de pater Jezuïet :

Ad 1um quesitum. Respondeo, Illustrissimum Dominum Comitem potuisse eadem via, qua inceptus ad functiones se tueri voluit, inceptum remove.

Ad 2um. Augustinum subesse Abbati absolute, nisi institutus esset in beneficio, a quo non esset amovibilis. Eo enim casu oporteret Abbatem proferre rationes in jure fundatas ad eum amovendum. At hic non videtur esse beneficium proprie dictum.

Ad 3um. Non videtur Abbas posse praetendere jus instituendi seu potius nominandi aliquem ad serviendum in eo oratorio, ut patere potest legenti Tridentin. Sess. 14 De Reform. Cap. 12,²⁹) nisi forte (quod notavi supra) fuerit conventio aliqua inter Illustrissimum Dominum Comitem et dictum Abbatem, nam Abbas nihil contribuit ad oratorium neque ad stipendium ejus, qui oratorio servit. — Imo videtur oratorium non esse beneficium, adeoque si tantum ageretur de celebrando Sacro, posset Ill. Dominus Comes quemlibet sacerdotem idoneum admittere; pro aliis autem Sacramentis, v.g. Baptismate, Poenitentia etc., potest illa obtinere ab Ordinario loci, independenter ab Abbate.

Franciscus d'Iscrin (?),
Societatis Jesu Colleg. Theol.

Leodii, 2 Sept. 1695.

Quod si quid amplius requiratur in causa, indicetur, quo titulo Dominus Abbas praetendat jus in oratorium. Illustrissimus autem Dominus Comes et incolae loci praetendere possunt jus nominandi seu praesentandi, quia aut extruxerunt oratorium, aut quia sacerdotem alunt. Si plura videre volunt, ad eam rem habet Barbosa in Trid. Sess. supr. Cap. supr.

NOTEN

- 1) B.B. IX blz. 215, noot 5, blz. 260.
- 2) B.B. IX blz. 217, noot 2 en blz. 261.
- 3) Bronnen : Stukken in het abdijarchief van Postel, het gemeentearchief van Helmond en het kasteelarchief aldaar nr. 599. Uit dit laatste nummer zijn enkele stukken medegedeeld door J. Heeren in *Tax(andia)* jg. 36 blz. 88—91.
- 4) Een van hen was waarschijnlijk Petrus Erasmus van der Hercken, rentmeester-intendant van de kasteelheer.
- 5) *Tax.* jg. 36 blz. 88.
- 6) De naam Vink wordt ook geschreven Vinck (-cq,-x,-cks,-cqs). Vermoedelijk was aan Vink het verzet tegen zijn veel jongere ordegenoot groten-deels toe te schrijven.
- 7) *Tax.* jg. 36, blz. 88, 89.
- 8) De Postelse kanunnik Hugo Kennis, rector van het Franciscanessenklooster Mariaschoot te Ommel, zie Welvaarts, *Postel's Biogr. Woordenboek* (1892) blz. 149, 150 ; P. Dom. de Jong, *O.L.Vr. v. Ommel en het klooster Mariaschoot* (1960) blz. 78—80.
- 9) De ander was misschien Nicolaus van den Oever, die op 23 april 1690 vermeld wordt in de Helmondse kerkregisters.
- 10) Vgl. *Tax.* jg. 36 blz. 90.
- 11) Zie N. Wiltens, *Kerkelijk Plakaatboek* I 546.
- 12) De woorden „op verbeurte eener som van 100 ponden” werden geroyeerd
- 13) Pieter Zijberts in Den Bosch stelde namens genoemde weduwe zes dagen later (28 mei) een eis in, dat Kennis haar huis aanstonds zou verlaten, aangezien hij het niet had gehuurd en de Heer van Helmond en diens officianten niet wilden, dat hij daar nog langer zou blijven. *Nieuwe Catal. der Oork. en Handschr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N. Brab.*, 1e supplement. (1915) blz. 270.
- 14) Het is niet duidelijk, of van Heessel naast of in plaats van Kapelaan Vink was aangesteld. Hij woerde in hetzelfde huis als pastoor Kennis.
- 15) Jan Janssen Bisschoppen, Evert van Haendel, Rogier Loef van der Sloot, Wijnand van der Putten en Andries Verhees.
- 16) Godart Voet, Andries Brustens, Willem Jabeek, Dirk en Arnold van Oldenzee, Lucas de Haes, Wijnand van der Putten, Michiel van Eckart, Abraham Clerx, Jan Peters van Glabbeecq, de beide burgemeesters en meer anderen.
- 17) Jan Branten, Emken Willem Klompen, Willemkens Campers, Jan Matheussen, Hendrik Hendrik Swagers, Jan Hendrik Swagers, Catarien Janssen Swagers, Willem Peters Verhallen, Jan van der Graeff, Wilbert Jorissen Visscher, Peter Wouter Leens, Wolff Franck Joosten, Lammert Paulsen, Maeyken weduwe Jan Raessen, Joris van Tinnecum en Willem Willems van Tricht.
- 18) Drie oud-burgemeesters der stad verklaarden op 7 aug. 1690, dat door een Waals priester op het Kasteel en door Embertus Craenenbroeck, een in de stad woonachtige priester, „soo des sondaghs als des Heylighdaegs ordinair twee Roomsche diensten offte missen” op het kasteel werden gedaan. Een van hen had op zondag 30 juli 28 personen geteld, die er de H. Mis hadden bijgewoond, de twee anderen hadden er 23 uit het kasteel zien komen. (Aug. Sassen, *De protocollen der Helmondse Notarissen* nr. 41). Beide priesters (seculieren waarschijnlijk) dienden blijkbaar de partij van de kasteelheer.
- 19) Vicaris Bassery was toen tot bisschop van Brugge benoemd.

- 20) Zij was een dochter van Philips Goort Roeffs en Catharina van de Velde. In haar vertrouwelijk schrijven gaf zij de raad, dat de heer der stad met enige burgers aan de vicaris een seculier pastoor moesten vragen. Zij verzekerde, dat aan zulk verzoek stellig gevolg zou gegeven worden en dat de bedroefde zaak, waar heel de gemeente om lijden moest, dan spoedig uit zou zijn.
- 21) Op 30 sept. 1690 verscheen voor schepenen van Helmond de heer Prosper Montini, religieus der Abdij Postel, verzoekende om zich te Helmond „tot verrichtinge desselffs paerticulire affaires” te mogen ophouden ; hij verklaarde zich bereid eed te doen „van niets tegens de placaten deser landen direct of indirect te sullen pecceren”. Zijn verzoek werd blijkbaar ingewilligd, wijl de eed werd afgenomen.
- 22) Kapelaan M. v. Heessel was 26 nov. 1690 nog in Helmond ; vermoedelijk verliet hij de stad kort daarna.
- 23) De graaf van Arberg verbleef veeltijds in Luik.
- 24) In het Priorboek van Postel leest men : „8 maart 1698 restitutus est ut verus pastor, postquam plus 8 annis injusta vi exulasset Kennis, sed gravibus expensis.” In *Postels Biografisch Woordenboek* vermeldt Welvaarts, dat Kennis gedurende de acht jaren zijner ballingschap 9 maanden in de kerker doorbracht. Deze mededeling is onjuist. Wel is Kennis in 1701 naar aanleiding van de bekering der Helmondse notarisdochter Sophia Alberts 9 à 10 maanden in gijzeling gehouden.
- 25) Willem Bassery.
- 26) Bedoeld is Gregorius, abt van Postel.
- 27) De pater Jezuiet noteert hierbij in margine : „Ex his verbis videtur intervenisse pactum inter Abbatem et Comitem. Porro quae fuit illa conventio ?” Doch, gelijk wij hiervoren gezien hebben, had de abt betreffende de aanstelling der pastoors enkel een toezegging gedaan aan de intendant van der Hercken en zijn toezegging door de rector van Ommel doen nakomen.
- 28) Hoewel Petrus Antonius Vink met zijn kloosternaam *Gilbertus* heette (zie *Postle's Biogr. Woordenboek*), moet hij toch met bovengenoemde *Matthias* bedoeld zijn.
- 29) Bedoeld decreet houdt in, dat niemand het patronaatsrecht over een kerk of beneficie verkrijgt, tenzij door fundatie of dotatie.

Sint Servaas-cijnzen in Brabant

door

F. W. SMULDERS

Bij gestadige nasporingen in de schepenprotokollen van Den Bosch, die schatkamer voor de streekgeschiedenis, ben ik gestoten op een grote lijst van Sint Servaascijnzen, afkomstig van de domheren van St. Servaas (te Maastricht) ; hierbij worden ook enige andere rechten aldaar genoemd.

Hier volgt eerst de hele lijst ¹⁾.

- 1 — Drie pond, 2 schillingen en 10 penningen oude cijns op vrijdag na St. Marten in *Westerhoven* ;
- 2 — 14½ vaten rog oude maat op vrijdag na St. Marten in *Westerhoven* ;
- 3 — 15½ broden en 10 hoenderen op vrijdag na St. Marten in *Westerhoven* ;
- 4 — 59 schillingen en 3 penningen oude cijns op zaterdag na St. Marten bij de Pereboom in *Woensel* ;
- 5 — 17 schillingen en 10 penningen „lucslaech” op zaterdag na St. Marten in *Woensel* ;
- 6 — 110½ risten vlas op zaterdag na St. Marten in *Woensel* ;
- 7 — 5 vaten kleine haver, 4 broden en 4 hoenderen op zaterdag na St. Marten in *Woensel* ;
- 8 — 8 Schillingen en 7 penningen oude cijns op zondag na St. Marten in *Zonderwijn* ²⁾ ;
- 9 — 48 schillingen en 1 penning oude cijns op maandag na St. Marten in *Zomeren* ;

- 10 — 8 schillingen en 11 penningen „lucslaech” op maandag na St. Marten in *Zomeren* ;
- 11 — 21 schillingen en 3 penningen oude cijns op St. Clemens in *Lieshout* ;
- 12 — 2½ penning hoofdcijns (census capitis) in *Lieshout* ;
- 13 — 15 schillingen en ½ penning oude cijns op O.L.Vr.-geboorte in *Waderle* 3) ;
- 14 — 10 schillingen (payment) op O.L.V.-geboorte in *Waderle* ;
- 15 — 30 schillingen en 9½ penning oude cijns op St. Andries in *Tilborch* ;
- 16 — 5 schillingen en 1 penning oude cijns in *Poppel* ;
- 17 — 17 penningen oude cijns in *Baerle* ;
- 18 — 11 schillingen en 3½ penning oude cijns in *Weelde* ;
- 19 — 19 schillingen en 2 penningen oude cijns in *Beke en Diessen* ;
- 20 — 9 schillingen en 2 penningen oude cijns in *Bladel* ;
- 21 — 4 schillingen en 7½ penning oude cijns in *Hapart* ;
- 22 — manscap in *Lieshout* ;
- 23 — 't hofgedinge in *Weelde* ;
- 24 — 7 pond, 7 schillingen en 7 penningen payment en 50 schillingen payment en 7½ lopen rog in *Heze en Leende* ;
- 25 — 14 schillingen en 11 penningen nieuwe cijns op St. Remeys te betalen in 't hof van Arnt Vrient in *Zomeren* ;
- 26 — 48 schillingen en 2 penningen oude cijns op St. Nikolaas te betalen in 't hof van Arnt Vrient in *Zomeren* ;
- 27 — 3 pond, 2 schillingen en 9 penningen oude cijns op St. Nikolaas in 't hof van Arnt Vrient in *Zomeren* ;
- 28 — 5 oude groten op de juiste betaaldag in 't hof van Arnt Vrient in *Zomeren* ;
- 29 — 5 pond payment op de juiste betaaldag in 't hof van Arnt Vrient in *Zomeren* ;
- 30 — 48 vaten gerst en 4 schillingen erfcijns ;
- 31 — 110 hoenderen erfcijns ;
- 32 — 104 risten vlas ;
- 33 — 39 keurmeden (van wijlen Arnt Vrient), tezamen geheuten Sente Lambrechts tsijnse.

De nummers 1—23 had Arnt Vrient, proost van Wassenberch, verkregen van de Heren van Sint Servaas ¹⁾. Dit moet gebeurd zijn in 't begin der 14e eeuw, daar Arnt Vrient vóór 1341 overleden is ⁴⁾. Deze bezat het goed Loon in Deurne en een tiend in Liessel ⁴⁾.

De cijnzen in Heze en Leende (nummer 24) had Arnt Vrient verkregen van Peter Steenwech ¹⁾.

Rutger Goossen Moedel van Rode, die in 1341 leeft ⁴⁾, had de nummers 1—24 ten behoeve van de edelman Otto van Kuyck verkregen van Elsbeen, weduwe van Jan van Bruheze ¹⁾. Deze Elsbeen zal een zuster van Arnt Vrient geweest zijn, want Arnt Vrient was een oom van Arnt Stamelart zoon van Jan van Bruheze ⁴⁾.

Daarna zijn al die cijnzen en rechten, ook de nummers 25—33 in 't bezit gekomen van Gooswijn van Berkel, heer van Asten; deze heeft ze verkocht aan Jan van Kessel ¹⁾, nl. op 23 oktober 1422 (1a).

Jonkvrouwe Gielis, weduwe van Jan van Kessel, geeft op 23 oktober 1455 aan haar zoon Dirck, die getrouwd is met Heilwich Dirx die Borchgreve, haar vruchtgebruik in al de voornoemde cijnzen en rechten met uitzondering van het recht, dat de erfgenamen van Gerit van Amstel daarin hebben ¹⁾.

Op dezelfde dag geven Dirck en Heilwich dat alles over aan zijn broer Jan Jansz. van Kessel ¹⁾. Jan belooft aan Dirck 400 peters te betalen aanstonds na de dood van hun moeder ⁵⁾. Daar een peter 18 stuivers waard was, bedroeg de waarde van al die cijnzen en rechten, afgezien van het deel van Gerit van Amstel, 360 rijns gulden, (gekaptalizeerd).

Jan Jansz. van Kessel, man van Jonkvrouw Dirck, dochter van wijlen Jan Bac en jonkvrouw Lijsbeth Dirx van Neynsel, geeft aan zijn broer Dirck op dezelfde dag 23 oktober 1455 een pacht van 6 mud rog Bossche maat op Lichtmis uit de molens van Kerrichoven te Oesterwije en uit 17 buunder hei in Tilborch ⁶⁾.

Die pacht was afkomstig van jonker Dirck van Neynsel, die haar gekocht had van Aert Ghijsbrechs Houtappel ⁶⁾.

Tevens belooft Jan aan zijn moeder een lijfrente van 18 peters

op Lichtmis te betalen, zolang zij leeft, uit al zijn goederen ⁶).

Op 18 aug. 1456 belooft Jan van Kessel, man van jonkvrouw Dirck dochter van wijlen Jan Jan Back Berthouts van Tilborch, aan zijn moeder, jonkvrouw Gielis, een cijns van 25 oude franse schilden te betalen op Lichtmis uit zijn hoeve geheten „'t goet te Vledracken" te Zoemeren ⁷).

Ondertussen hadden jonkvrouw Margriet, weduwe van Giselbrécht Back, en haar zoon Laureijns op 15 juli 1456 opgedragen aan Dirck Jansz. van Kessel al hun cijns- en allodiale goederen in de dingbank van Weelde ⁸).

Jan Jansz. van Kessel koopt op 23 dec. 1455 van Jan Henrixz. van Rijsingen, man van jonkvrouw Geertruyt Gielis dochter uten Camp, een hoeve aen gheen Eckerbroeck in Zoemeren en de hoeve „tscœt" aldaar ⁹).

Gerit, zoon van wijlen Helmich van Kamyck en jonkvrouw Lijsbeth Gerits van Amstel, geeft op 12 oktober 1456 aan Dirck Jansz. van Kessel de helft van het deel van wijlen Gerit van Amstel in alle cijnsen, pachten, hoenderen, vlas en keurmeden geheten sente Servaes chijs, welke Jan van Kessel (de oude) verkregen had van Gooswijn van Berkel, heer van Asten ¹⁰). Op 23 Febr. 1457 n.st. geeft Dirck die helft over aan zijn broer Jan ¹¹).

Jonkvrouw Gielis, weduwe van Jan van Kessel, en haar zonen Jan en Willem bekennen op 20 oktober 1459, dat zij alle schepenbrieven en cijnsboeken ontvangen hebben van jonkvrouw Heilwich, weduwe van Dirck van Kessel, ten gevolge van een minnelijke uitspraak daarover ¹²).

Op dezelfde dag geeft jonkvrouw Gielis aan haar zoon Willem haar tocht in sbruynencamp en in de hoeve „'t voertken" te Zoemeren ¹³). Willem geeft die kamp over aan zijn broer Jan en verhuurt aan hem die hoeve op dezelfde dag ¹³).

Dirck, zoon van wijlen Helmich van Kamyck en jonkvrouw Lijsbeth Gerit van Amstel, geeft op 28 juni 1462 aan Jan Jansz. van Kessel de helft van het deel van wijlen Gerit van Amstel in de cijnsen, pachten, hoenderen, vlas en keurmeden geheten Sunte Servaes ende sunte Lambrechts thijs, welke wijlen Jan van

Kessel verkregen had van Gooswijn van Berkel, heer van Asten¹⁴).

Jan belooft aan Dirck van Kamick 100 rijns gulden te betalen op St. Jan over 4 jaar¹⁵).

In 1455 is alleen sprake van St. Lambrechtscijnzen; in 1456 van St. Servaascijnzen en in 1462 van St. Servaas- en St. Lambertsijnzen. Daar het over dezelfde inkomsten gaat, lijkt mij de naam St. Servaas- en St. Lamberts-cijnzen de beste aanduiding daarvan te zijn.

Gerit van Amstel bezat $\frac{1}{4}$ deel daarvan.¹⁶)

Hoe Arnt Vrient gekomen is aan zijn cijnshof in Zomeren en aan de inkomsten en keurmeden aldaar, wordt niet vermeld in de akte van 1455¹). Alleen bij de nummers 1—23 staat, dat Arnt Vrient die inkomsten enz. verkregen had van de Heren van St. Servaas.

Daar de helft van Gerit van Amstels deel betaald wordt met 100 gulden, kunnen we de gekapitaliseerde waarde van het geheel stellen op $360 + 100 + 100 = 560$ rijns gulden; daarbij komen een pacht van 6 mud rog, waarvan de afkoopsom te stellen is op 216 rijns gulden, en een lijfrente van 18 peters, waarvan de lossingsprijs te stellen is op 270 rijns gulden. De rente van 25 schilden heeft waarschijnlijk geen verband met het verkrijgen der St. Servaas-cijnzen en kan buiten beschouwing blijven.

In het geheel krijgen we 1046 rijns gulden. De jaarlijkse inkomsten zullen liggen tussen de 50 of 60 rijns gulden (huidige waarde: ruim 1000 gulden).

Voorzover ik weet, was het tot nu toe niet bekend, dat — afgezien van Lieshout — het Servaaskapittel van Maastricht cijnzen en andere inkomsten had vóór 1300 in de hierboven genoemde plaatsen.

Bij de verkoping in 1422 (¹ a) heten de nummers 25—32 Sente Lambrechstsijnse. Deze had heer Jan vanden Plasch, ridder, schout in Den Bosch, gekocht van Elsbeen, weduwe van Jan van Bruheze, en haar zoon Aert Stamelart. Daarna had Rutger Gooswijn Model van Rode ze verkregen van Jan vanden Plasch. Vervolgens had Jan van Dordrecht ze verkregen, ten behoeve

van de heer van Kuyc, van voornoemde Rutger.

Zowel de St. Servaas- als de St. Lambrechtscijnzen hadden heer Dirk Rover, ridder, en Gerit van Berkel verkregen van heer Ricout die Koc, ridder ^{1a}). Deze Gerit van Berkel was de vader van Goossen van Berkel, heer van Asten.

NOTEN

- 1) Den Bosch R. 1226 fol. 8v en volg.; 1a Den Bosch R. 1193 fol. 476.
 - 2) d.i. Veldhoven.
 - 3) d.i. Waalre.
 - 4) C. Wampach : Urkunden — und Quellenbuch etc VIII (= III) blz. 422.
 - 5) Den Bosch R. 1226 fol. 169v.
 - 6) ibid. fol. 9 en 9v.
 - 7) ibid. fol. 395v.
 - 8) ibid. flo. 386v.
 - 9) ibid. fol. 32v.
 - 10) Den Bosch R. 1227 fol. 308.
 - 11) ibid. fol. 373.
 - 12) Den Bosch R. 1230 fol. 144v.
 - 13) ibid. fol. 269.
 - 14) Den Bosch R. 1232 fol. 233v.
 - 15) ibid. fol. 234.
 - 10) Den Bosch R. 1189 fol. 351v. Helmich van Kalmick verkrijgt in 1416 1/6 deel in 1/4 deel der Sente Servaes tijns van zonen van zijn schoonzuster Lijsbeth van Amstel. Hij bezat in 1415 reeds 5/6 van 1/4 deel daarvan : Den Bosch R. 1189 fol. 198v. Dit 1/4 deel schijnt afkomstig van Henrick vander Schaut vader van Gerit van Amstel (volgens fol. 351v.)
-

Uit het Decanale Register van het District Nijmegen

door

F. J. A. WERNERS

Het decanale register, voorheen berustende in het archief der St Augustinus Parochie te Nijmegen, ¹⁾ werd begonnen door Franciscus Donquers (Donckers) in het jaar 1724. Door de op hem volgende Dekens is het bijgehouden tot het jaar 1804. Een korte beschrijving van het register is reeds gegeven in dit tijdschrift Dl. IV blz. 298. Over tachtig jaren worden met dag en datum genoteerd een menigte bijzonderheden, die tot betere kennis der geschiedenis van het voormalige District Nijmegen van belang zijn. Het register is in het Latijn geschreven, de gegevens daarin vermeld worden hier in het Nederlands vertaald weergegeven, alleen enkele typische uitdrukkingen worden letterlijk opgenomen, terwijl bij de plaats- en persoonsnamen de gebruikte spelling is behouden.

1724

Op 7 juni overleed R. A. D. Guilielmus de Longin, aarts-priester van het District Nijmegen, hij werd begraven te Mook. Tot aan de komst van de Bisschop werd in zijn plaats tijdelijk aangesteld V. A. P. Antonius van Kessel, O.F.M. de oudste van alle missionarissen en pastoors.

Van Kessel was emeritus-missionaris en woonde te Nijmegen.

1725

Op 7 juni kwam binnen Nijmegen de Bisschop van Roermond Franciscus de Sanguissa. Hij verbleef bij Pater van Kessel en was op 8 juni bij hem aan tafel, op 9 juni bij de Jezuiten, op 10 juni

bij de Heer Driessens, op 11 juni bij de Paters Augustijnen en op 12 juni bij de Dominicanen. Op al die dagen diende de Bisschop, zowel vóór als na de middag, het H. Vormsel toe aan ongeveer 3000 personen.

Op 13 juni, feest van Antonius van Padua, vertrok de Bisschop uit Nijmegen en reisde over Neerbosch en Wijchen, waar hij de kerken bezocht, naar Hernen. Hij verbleef daar en was aan tafel bij P. R. Doncquers. Aanwezig waren R. P. D. Provinciaal, Otto van Dalen met zijn secretaris en metgezel, ook de Gardiaan van Megen Joannes Parsiels, bijna alle deservitoren uit de omgeving en de Paters uit Grave. Behalve de knechten en de koetsiers waren er 24 personen aan tafel. Om vier uur diende hij het H. Vormsel toe, eerst in de kerk en later in de tuin, aan ongeveer 600 personen. Nog diezelfde dag vertrok de Bisschop over Batenborgh naar Megen, waar hij verbleef van 13 tot 17 juni. De Bisschop diende er het H. Vormsel toe in de kerk der Clarissen. Vanuit Holland en vanuit de Meierij kwamen de vormelingen, eveneens uit 's Bosch en uit Ravenstein, ten getale van ongeveer 3000. De Drossaert van Megen, van der Pol, wilde de uitgaven voor het stallen der paarden van de Bisschop niet door Megen laten betalen. De kosten, 22 gulden, werden daarom voldaan door de missionarissen uit Maas en Waal. Op 14 juni kwam de pastoor Thomas Wickman van Deemen over de Maas naar de Bisschop in Megen, om bevestiging te verkrijgen van de faculteit, welke hem reeds door Doncquers was verleend, om nml. de pastoors-functies ook in Batenborgh te mogen uitoefenen. Deze faculteit werd hem verleend onder de bepaling dat het zou wezen: „in subsidium” van de pastoor en deservitor van Hernen en Batenburgh. Op 17 juni vertrok de Bisschop van uit Megen naar Grave en verbleef daar tot 21 juni. Door de Stads-commandant werd hij met grote onderscheiding ontvangen. Op 19 juni legde de commandant een feestmaal aan voor de Bisschop, waarbij verzocht waren de Paters missionarissen van Grave en de Gardiaan van Velp. Ten respecte van de Bisschop werd een dubbele wacht voor zijn verblijf geplaatst. Op 18 juni werd het H. Vormsel toegediend te Velp aan zeer veel personen.

Van de Capucijnen te Velp ging de Bisschop weer naar Grave terug. Het sluiten der stadspoorten werd meer dan een half uur verlaat en bij de aankomst van de Bisschop bij de stadspoort: „omnes qui servabant excubias parebant in armis, sonantibus tympanis etc.”.

Op 18 juni was Thomas Wickman, pastoor van Deemen, opnieuw bij de Bisschop te Velp met een geschreven suppliek ver-

zoekende om de faculteit die hem persoonlijk reeds gegeven was ook te willen verlenen aan zijn assistenten voor de inwoners van Batenburg, die om de moeilijk begaanbare wegen niet naar Herpen konden gaan. Het werd toegestaan en de door de Bisschop getekende suppliek overhandigde Wickman aan Doncquers, die haar in het decanale register inschreef. Op 19 juni installeerde de Bisschop tot aartspriester voor de stad en het District Nijmegen V. A. P. Franc. Doncquers, emeritus missionaris en deservitor te Hernen. De installatie geschiedde in bijzijn van vele priesters en pastoors in het huis der Paters te Grave. Te gelijktijd gaf de Bisschop aan Doncquers een decreet voor de Paters Augustijnen en Dominicanen te Nijmegen, waarbij aan hen verboden werd de pastoorsfuncties uit te oefenen buiten de stad met name in Neerbosch: „omnes tales actus declaramus illicitos, invalidos et nullos, eosque ex nunc pro tunc annullamus et cassamus.” Het decreet werd in het register opgenomen, afschrift er van werd verzonden naar Neerbosch en naar de Paters Augustijnen en Dominicanen „quod decretum et cum reverentia et submissione acceperunt”.

Op 7 juli ontving Doncquers zijn aanstellingsbrief tot deken van Nijmegen en een decreet voor de Pater Ferdinand d'Aniano (d'Agnau) te Nijmegen, om alle geschriften en documenten betrekking hebbende op het District Nijmegen, aan Doncquers te overhandigen. Op 2 augustus werd aan d'Agnau hiervan kennis gegeven en werden door hem de documenten overgedragen en in het archief gesloten. Op 4 augustus ontvangt Doncquers een schrijven van de secretaris Henricus Warimont, Minoriet, waarin deze namens de Bisschop mededeelt, om ten gevolge van de moeilijkheden en veranderingen bij de post, de brieven niet meer aan de Bisschop, maar aan hem te adresseren en waarin hij verzoekt dit ook aan de pastoors van het District te willen melden, hetwelk geschied is. Op 7 augustus antwoordt Doncquers per brief op het bovenstaande.

Op 7 december schrijft Doncquers op verzoek van de deservitor Henricus van Tefelen te Alphen naar Roermond om dispensatie in de derde graad van bloedverwantschap voor Joannes Dircks en Joanna Dircksen. Op 13 december komt bericht dat de dispensatie verleend is.

1726

Op 15 februari schrijft Doncquers op verzoek van enige pastoors van het District naar de Bisschop, om dispensatie in het vleesgebruik voor de aanstaande vastentijd. De Maas en de Waal wa-

ren buiten haar oevers getreden, het land stond onder water zó hoog zelfs dat de mensen op de zolders moesten verblijven, anderen moesten onder de bloten hemel bij het vee blijven, men kon elkander niet anders dan per roeiboot bereiken, de mensen hadden niet anders te eten dan een stuk brood met wat worst of spek, want het moes en de groenten zaten onder water. Op 3 maart komt de gewone dispensatie voor de vasten met daarbij een schrijven waarbij het aan de prudentie van Doncquers wordt overgelaten om te dispensereren voor zijn District in het vleesgebruik, voor die plaatsen welke van hoogwater te lijden hadden. Op 4 maart brengt een bode de dispensatie door heel het District. Deken Doncquers wordt uitgenodigd door de Bisschop, om op Witte Donderdag aanwezig te zijn bij de wijding der HH. Oliën en om in het bisschoppelijk paleis aan tafel te zijn. Op 14 april uit Hernen vertrokken komt Donquers op de 16de te Roermond. Summo honore ab Illustr. sum receptus in aula episcopali. Op die zelfde dag vertrekt hij om vijf uur uit Roermond en komt tot Kessel (L.), op Goede Vrijdag komt hij tot Wanrooij (N.Br.) en op Paaszaterdag komt hij gezond en ongedeerd met de H.H. Oliën in Hernen (Gld.) terug. Op 29 april, maandag na Beloken Pasen worden aan alle missionarissen en pastoors de HH. Oliën verdeeld. „Tractavi omnes in prandio cum omnium satisfactione. Solus ex omnibus Missionariis. Pater Missionarius Jesuita non comparuit in prandio. Sed post prandium circa horam tertiam quaesivit S. Olea; non potui ipsum compellere ut intraret cubiculum, et haustum vini sumeret cum caeteris. Sed devertit ad tabernam, quod omnes aegre coeperunt, sed per me quaestio et altercatio inter illos sopita est”.

Op 31 mei ontvangt Doncquers de bulle betrekking hebbende op het Jubilé dat op de eerste Pinksterdag 10 juni beginnen, en dat eindigen zal op S. Laurentius-dag, 10 augustus. Hij laat door een bode de bulle bij de pastoors rondbrengen. Op 13 mei geeft Doncquers aan de Bisschop bericht, dat de pastoor van Offerden V. P. Clabbers, in de hersenen gekrenkt, niet meer in staat is de pastorele functies uit te oefenen en dat hij in diens plaats tot deservitor heeft aangewezen, Sebastiaan Becker uit het klooster van Megen. De Bisschop bevestigde die aanwijzing. Wijn er geen hoop op genezing voor Clabbers was, werd hij 29 juni naar Megen gebracht. Als zijn opvolger stelde de Bisschop voor, V. P. Henricus Heuchelman, uit het klooster te Megen. — De deservitor echter van Puijfelinck P. Reesen: „praevent Ammannum per Dnm Wilhelmum van Triest.” Door hen werd voorgedragen Dionisius van den Broecq, vicarius van het convent te Megen

en met uitsluiting van elke andere stelde de Ambtsman hem aan, op aanbeveling van bovengenoemde Wilhelmus. Dit is de eerste maal, dat bij een aanstelling van deservitor of pastoor de Ambtsman is erkend ²⁾. Op 25 juli ontvangt Doncquers de aanstellingsbrief voor v. d. Broeck tot deservitor in Offerden en Deest „*ea expressa conditione quod nullum per praemissa, ordini tuo jus ad praefatam missionem generetur*”. Op 26 juli wordt de aanstellingsbrief aan Dionisius van den Broeck gezonden door de deken, welke hem op 31 juli introduceert en daarbij een toespraak houdt tot het volk.

Op 8 augustus komen vier afgevaardigden van Alphen vragen aan de deken, om voor Alphen een deservitor te verzoeken aan de Bisschop. Zij beloven 150 gulden jaarlijks en een omgang in graan en boter, hetgeen zij in bijzijn van Doncquers ondertekenen. Zij verzoeken daarbij als deservitor te mogen hebben V. P. Joannes van Gastel, die bij wintertijd, bij hoogwater enz. hen steeds trouw heeft bijgestaan. Op 9 augustus gaat dat schrijven naar de Bisschop. Op 5 oktober komt schrijven van de Bisschop, om van Gastel voor het pastoraat te examineren. Dat geschiedt op 13 oct. Hij wordt bekwaam bevonden en daarvan wordt de Bisschop in kennis gesteld.

Item op 5 oct. een schrijven waarbij Doncquers wordt benoemd tot synodaal examiner en hem wordt opgedragen: „*ut non solum ad scientiam illorum sed et mores et conversationem attenderem et ut tales quos inveni capaces provisionaliter admitterem ad confessiones excipiendas ad 3 dumtaxat septimanas; interea monerem illum*”.

Op 31 oct. wordt geëxamineerd Guiliëlmus Stevens en Joannes Biddelo (Biedijckx?) O.F.M. uit het klooster van Megen. Capaces ad biennium, sine casibus. Op 4 nov. ontvangen de aanstellingsbrief voor Joannes van Gastel tot deservitor te Alphen. Op 8 nov. installeert Doncquers hem als pastoor met de gewone plechtigheden.

1727

3 januari dispensatie in graden van verwantschap voor de pastoor van Wijchen, Duijckers. Constat 18 Florenis.

24 januari dispensatie voor de pastoor van Dreumel in graden van verwantschap. Constat 9 imperiales et duobus solidis.

Op 22 februari dispensatiebulle voor veertigdaagse vasten ontvangen, gelijkkluidend met die van vorige jaren. Door bode laten rondbrengen.

Te Roermond bij gelegenheid van het wijden der H. Oliën

decreet ontvangen, waarbij voorgeschreven werd, dat de pastoors in het vervolg niemand uit een andere parochie mochten trouwen, zonder testimonium libertatis van de pastoor der bruid of van de bruidegom: „sub mulcta duorum imperialium pro prima vice, secunda duplum, pro tertia poenae arbitrariae”. Het decreet werd bij het uitdelen der H.H. Oliën aan de pastoors voorgelezen.

21 april dispensatie in graden van verwantschap voor pastoor P. Reesen. 21 april verdeling der H.H. Oliën. Alle pastoors en deservitoren waren aanwezig, ten getale van 21 „deerat solus R.P. Jesuita, qui ut anno elapso circa horam tertiam post meridiem S.S. Olea quaesivit”.

15 mei dispensatie aangevraagd voor Bernardus de Bont en Maria van Leeuwen in graden van verwantschap.

20 juni komt de Gardiaan der Capucijnen uit Velp met een jeugdig religieus om hem te laten examineren; bekwaam bevonden. Veertien dagen later komen vier anderen ter examen, eveneens worden zij bekwaam bevonden.

31 augustus op zondag, wordt tegen middernacht opgelicht door twaalf soldaten Joannes van Gastel, de deservitor van Dreumel en Alphen, en wel op bevel van de Ambtsman Graaf van Bijlant. Hij werd gevangelijk weggevoerd naar Maesbommel en daar gevangen gezet in het huis van de Heer Rinck. Hij werd er niet slecht behandeld en gevangen gehouden tot de volgende vrijdag. Toen werd hij op bevel van dezelfde Graaf vrij gelaten en werd hij in zijne vorige bediening hersteld, echter eerst na betaling van zes honderd guldens. Voor deze gevangenneming kan geen andere reden worden aangegeven, dan het geld waarop de Graaf belust was.

In de maand november 1727 werden uit de kathedrale kerk te Roermond gestolen alle zilveren en gouden vaten. De Bisschop schreef openbare gebeden uit. Na drie of vier dagen werden alle vaten teruggevonden in een moerassige streek, ongeveer twee uren van de stad verwijderd. De heilige vaten werden door de Bisschop en geheel de geestelijkheid van af de kapel genaamd: „het Sant”, naar de kathedrale kerk teruggebracht, waarna een plechtig „Te Deum” enz.

Op 23 december stierf te Offerden: amabilis Pater Dionisius van den Broucqe. Dezelfde dag stelde de Deken: Joannes Campenhoudt als deservitor aan. Na bevestiging der aanstelling door de Bisschop, installeerde Doncquers hem op 14 januari. Testes waren Frans Peeters lector en Petrus Reesen deservitor in Puijfelinck.

1728

Op 28 januari de dispensatiebulle ontvangen voor de veertigdaagse vasten en die door bode laten rondbrengen; daarbij de uitnodiging ontvangen om tegenwoordig te zijn bij het wijden der H.H. Oliën.

27 februari stierf P. Hubolinus Duijckers missionarius en deservitor in Wijchen, zijne uitvaart werd gehouden op 5 maart in de kerk te Wijchen, waarbij de lijkrede werd gehouden door Doncuers, die op last van de Bisschop, Henricus van den Broucque tot deservitor aanstelde. Volgt diens aanstellingbrief in extenso in het register.

In maart ontvangen twee dispensaties, een voor Maes-Bommel en de andere voor de Pater in Puijfelinck. Constat 23 florenis et duobus assibus. In dit jaar kon de deken, wegens ongesteldheid, niet naar Roermond gaan. De H.H. Oliën werden gebracht door R.D. Ignatius van Wanraij, welke op zijn aanbeveling daar toen was priester gewijd, als biechtvader was geaprobeerd en als assistent aan de pastoor Engels te Horssen werd toegewezen. In het schrijven dat van Wanraij mede brengt schrijft de Bisschop: „doleo quod gratissima vestra praesentia privati sumus quando sub beneficio vitri vovissem festa Paschalia beatissima, quod modo facio affectuosissime beneficio harum. Redit sacerdos et confessarius pro assistentia R.D. Engels ad vos, et ego maneo etc.”

(Hier volgt in het register de tekst van de aanstellingsbrief voor Pater Paulus Frihé. Deze brief is gedateerd: Roermond 24 november 1719 en ondertekend door F. Angelus. Episc. en door Dispa en gericht aan de Deken F. Guielmus de Longin, die, aartspriester van het District Nijmegen, stierf op 7 juni 1724. Cfr. sub Anno 1724.)

Op 31 juli stierf te Balgoijen R.P. Eustachius Snel, Capucinus en pastoor aldaar, bericht van het overlijden werd aan de Bisschop gezonden.

Op 3 augustus is R.P. Snel begraven in de kerk der Capucijnen te Velp, de requiemmis werd aldaar gehouden daags daarna, ook de Deken was daarbij uitgenodigd en: „multo cum honore exceptus”. De zevende dag na het overlijden werd op verzoek van een broeder van de overleden Pater, een plechtige uitvaartsdienst gehouden in de kerk van Balgoij. Aanwezig waren drie Paters Capucijnen en de pastoors uit de omgeving. De Deken hield een lijkrede en stelde de Capucijner Pater Maximilianus provisoir tot

deservitor aan, en schreef voor: „ut tempore vacationis hujus Missionis singulis diebus diceretur Collecta in Missa et diebus festivis Veni Creator post Missam, donec eidem Missioni a superioribus provisus fuerit de alio idoneo et aedificatorio Missionario”.

Op 10 augustus ontving de Deken van de Bisschop een schrijven, waarin hem werd gelast om Pater Maximiliaan naar zijn klooster terug te zenden, wijl hij om zeer gewichtige reden noch Maximiliaan noch een andere Capucijn of religieus tot pastoor van Balgoij zou erkennen. De Deken moest het pastoraat opdragen aan een seculier priester. De Bisschop noemt daarvoor of D. Huijsman van Grave of de Nijmegenaar van Wanraij of de heer Hermans uit St. Agatha. Aan de tweede, nml. aan van Wanraij heeft de Deken het deservitorschap opgedragen.

Op de daarop volgende zondag na de kerkelijke diensten: „accepti interdictum a Domino Officiali, cum mandato ut discederet et se nullum permissurum nisi Maximilianum aut alium Patrem Velpensem”.

Op 18 augustus komen twee afgevaardigden van Balgoij naar de Deken met het verzoek om een Pater uit Velp te mogen hebben, opdat de volgende zondag de H. Mis in Balgoij zou kunnen worden opgedragen. Doncquers antwoordde dat hij geen macht had om dat verzoek toe te staan en deelde mede dat zij van nu af geen andere dan van Wanraij als deservitor zouden hebben en dat de Bisschop hem reeds als deservitor had bevestigd met uitsluiting van alle anderen. Als zij bijgevolg van Wanraij wilden hebben dan moesten zij zelf bij de Officiaal de knoop maar zien door te hakken: „adeoque si ipsum velint, prius solverent nodum apud Officiale; quem mitiligarunt”.

Op 14 oktober vraagt de pastoor van Horssen, om tot zijn assistent te mogen hebben Carolus van Hemert, wijl hij persoonlijk om zijn zwakke gezondheid de functies niet meer kan verrichten. Aangevraagd aan de Bisschop wordt het toegestaan. Volgt de aanstellingsbrief voor van Hemert.

(De bladzijden 17 en 18 van het Register zijn niet beschreven).

Op 30 oktober vraagt de Deken voor Wilhelmus van Triest, de Heer van Leeuwen en Puifelinck, om bij winter in zijn kapel en zijn huis de H. Mis te mogen laten lezen, wijl het voor hem en zijn huisgenoten haast ondoenlijk is om de kerk te bereiken. Gedagtekend 2 november geeft de Bisschop voor twee jaar toestemming, de vier voornaamste feestdagen van het jaar uitgezonderd. Op 13 november worden door de Deken bij Wilhelmus van Triest aan huis, de paramenten enz. gezegend.

Op 28 december komt R.D. Joannes Hermans, Kruisheer uit Uden met zijn aanstellingsbrief van de Bisschop voor Over- en Nederhasselt. Van de perillustro ac Generoso Domino N. H. W. van Delen, Dno de Schoonenburgh, had Hermans een aanbeveling voor de Bisschop gehad. Volgt de aanstellingsbrief voor Hermans in extenso.

1729

Op 1 januari kwam de heer van Schoonenburgh de Deken halen en bracht hem per eigen wagen naar de kerk in Overhasselt, waar in tegenwoordigheid van de heer van Schoonenburgh en van geheel zijn huis en van alle inwoners der plaats, Hermans als pastoor werd geïnstalleerd. „Rds Dms Pastor tractavit nos splendide et pro juribus decanalibus dedit mihi duos imperiales”.

Op het aandringen van velen had de Bisschop op 1 mei 1728 aan de Capucijn Tranquilinus verlof gegeven om in Balgoij, ad interim, de functies waar te nemen. Op 17 dec. verzochten die van Balgoij, wyl de Pater bij hen zeer gezien was, om hem te mogen behouden. Zij ontvingen geen antwoord. Op 20 febr. schreef de Pater aan de Bisschop om iets te mogen vernemen en of hij enige hoop kon hebben van te mogen blijven in Balgoij. Was dat niet het geval, dan wilde hij naar 's Hertogenbosch terug gaan, wyl hij vreesde dat anders zijn plaats om de lange afwezigheid door een ander zou zijn ingenomen. De Bisschop antwoordt, dat Hij het, hoewel ongaarne, zal toestaan, onder voorwaarde, dat de Pater bewijs overlegge van aanstelling door zijne wettige oversten en toestemming van de Heer en van de Officiaal der plaats enz. alles in scriptis.

20 febr. werd de bulle voor de veertigdaagse vasten ontvangen en door bode rondgebracht, tegelijk werd daarbij ontvangen de faculteit voor de pastoors om te absolveren gedurende het gehele jaar, a reservatis et labaismo³). De overige dienstdoende geestelijken ontvangen de faculteit alleen voor de Paastijd. De Deken wordt uitgenodigd naar Roermond te komen. Op 7 maart ontvangt de Deken een schrijven waarin hem wordt verzocht om vóór Dominica Laetare op te geven de misbruiken, welke er in zijn District bestaan en om in een bijeenkomst van de aarts priesters van het Bisdom, maatregelen te bespreken, om deze weg te nemen.

Doncquers woonde deze vergadering bij en was ook tegenwoordig in Roermond bij de wijding der H.H. Oliën. Hij ver-

kreeg de faculteit voor zijn onderhorigen om in de veertigdaagse vasten te dispensereren in het gebruik van vlees, indien de aanvrager een getuigenis had van zijn pastoor en van een geneesheer. Hij ontving ook een afschrift van de visiatatie door de Bisschop verricht in de parochies Maesbommel, Outforst en Appeltern 16 juni 1725. „Parochia horum trium pagorum est Ecclesia FF. Min. Recoll. Megensium. Pastor est Guardianus ejusdem conventus Megensis, inferius habebatur: concordat cum Registro visitationis Fol. 449, quod attestor L. Mooren Secret. Episcopatus Rurimundensis. Ook verordende de Bisschop bij diezelfde gelegenheid aan de Dekens dat zij in het vervolg geen H.H. Oliën aan leken zouden afgeven, en dat zij in de kerk geen religieuzen of kloosterlingen zouden aanbevelen, welke niet in het bezit waren van een aanbevelingsbrief door de Bisschop zelf ondertekend.

Op 26 april kwamen 22 pastoors de H.H. Oliën halen; „deerat solum V.P. Societatis, qui die praecedenti per Dm. van Hasten pastorem in Groot-linden quaesivit S.S. Olea”. Tijdens deze pastoors-vergadering werd het pactum aangegaan. Het Register vermeldt het aldus: „Conventum fuit omnibus votis in illo congressu, ut pro defunctis confratribus legeret quisquam tria Sacra pro anima defuncti, cujus mors per Decanum omnibus hujus districtus Pastoribus insinuabitur”.

Op dezelfde dag overhandigde V.P. Reginaldus Pimentol. ord. ffr. Praedicatorum zijn aanstellingsbrief voor de stad Nijmegen. Volgt de brief in extenso.

Op 12 juni overleed R.D. Antonius Engels pastor in Horssen, in zijn 77ste levensjaar in het 34ste van zijn pastoraat. Hij werd in de kerk te Horssen begraven op de 15de daaraanvolgende. Doncquers hield een lijkrede in het bijzijn van de Ambtsman en zijn echtgenote en van vele niet-katholieken. Op verlangen van de Ambtsman werd het lijk grafwaarts gedragen, gevolgd door alle priesters en pastoors, door hem zelf en de gehele gemeente. Na de begrafenis ging men in dezelfde volgorde terug naar het sterfhuis. Aan de begrafenismaaltijd namen deel de Ambtsman en zijn echtgenote en de voornaamste inwoners van Horssen.

Door de Heer Baron van Deelen werd Carolus van Hemert als deservitor voorgedragen. In de aanbevelingsbrief vermeldt de Bisschop, dat Hij aanstelt van Hemert: „qui nobis a Generoso Domino van Deelen de Druiten, Toparcha in Horssen commendatus est”. In het bijzijn van de Baron van Deelen en van de Ambtsman en van vele priesters wordt van Hemert door de Deken geïnstalleerd op 25 juli.

Op 1 aug. dispensatie ontvangen in derde en vierde graad van

bloedverwantschap voor Hubertus van den Bogart en voor Petronella Janssen.

Op 4 oct. komen de oversten der Augustijnen van Nijmegen tot de Deken met een suppliek aan de Bisschop, waarin vele klachten vervat zijn, over Pater Ferdinand d'Aniau. Deze Pater wordt op aandringen van de Bisschop, door zijn oversten op 1 november teruggeroepen en in zijn plaats wordt gezonden Pater Libens eveneens van de Augustijner Orde. Korte tijd later wordt door zijn oversten terug geroepen de socius van d'Aniau, Pater de Wijser. Deze wordt echter, tegen de wil van zijn superieuren in, door de Magistraat belet te vertrekken. Of de Magistraat direct of indirect door de Pater daartoe was aangespoord, wordt door sommigen beweerd, door hem zelf wordt het ontkend.

1730

Op 3 febr. ontvangt de Deken een aanstellingsbrief voor de Augustijner Pater Hieronimus Libens. De brief begint aldus: „Cum Neomagi in missione Augustinarorum omnia pacificata sint” etc. Na een opmerking over een nog te betalen bedrag voor dispensatie sluit de brief, welke aan Libens zelf is gericht en in extenso ingeschreven staat. Op 8 febr. wordt Libens, met een korte toespraak door Doncquers geïnstalleerd. Omdat de vastenbulle op 20 febr. nog niet is aangekomen, maakt de Deken gebruik van zijn bevoegdheid om te dispensereren, als in vorige jaren gebruik was.

Op de derde maart wordt het aan alle Missionarissen te Nijmegen verboden om: „etiam titulo hospitii” reguliere priesters te herbergen zonder verlof der plaatselijke overheid. Doncquers tekent erbij aan: „quo haec vergant hactenus nescitur”. Op 3 april wordt een schrijven van de Bisschop ontvangen, waarbij wordt voorgeschreven, om in alle kerken zowel van mannelijke als vrouwelijke regulieren en seculieren een plechtige H. Mis van requiem te celebreren voor Paus Benedictus XIII en om te bidden voor de gelukkige keuze van zijn opvolger. Op 4 april wordt dat schrijven door een bode rondgebracht.

Wegens hoogwater en moeilijke wegen is de Deken dit jaar niet naar Roermond kunnen gaan. De ampullen worden door de Deken gezonden aan Cabiet, de Deken van het district Cuijk. Cabiet brengt de H.H. Oliën aan de Deken. Deze wil hem een ducaton geven voor de gemaakte reis, doch Cabiet wil die niet aannemen, wijl hij, Doncquers, in vorige jaren het eveneens gratis heeft gedaan voor de toenmalige Deken en pastoor te

Wanraij. De Bisschop heeft het wijden der H.H. Oliën slechts met grote moeite kunnen verrichten en na afloop der plechtigheden heeft hij moeten gaan rusten en in de vergadering der Dekens is hij niet kunnen verschijnen.

Op 17 april komen 21 pastoors om de H.H. Oliën te halen, op 18 april komen de Paters Jezuïeten. „In hoc conventu statutum fuit voce unanimi ne absolveremus juvenes aut puellas, qui post nomam vespertinam vel circiter manent haerentes in tabernis etc, et ut similiter dimitteremus illos, qui post illam horam dant servisiam seu adustum vel similem potum tali congregationi. Hoc statutum est ut praeveniamus (in quantum ex nostra parte possumus) levitates et difficultates, rixas, quae ex nocturnis potationibus ordinarie oriuntur; non quod per hoc velimus indulgere et permittere tales conventiculas; sed tantum ut fraenum aliquod injiciamus malo, per talem consuetudinem inveterato”.

Volgt een dispensatie voor de pastoor van Horssen voor zekere weduwe Cornelia in de tweede graad van aanverwantschap.

Volgt de aanstellingsbrief voor P. Trancquilinus, Capucijn, met de volgende aanmerking: „cum tamen semper deservitura illa fuerit saecularis, ut turbas multas et tempestates praeveniam, duxi „etsi invitus” esse succumbendum ac collusioni esse cedendum...” Eindelijk na verkregen toestemming van zijn oversten, welke de Pater beweerde te hebben, doch niet had, ontving hij zijn aanstelling omstreeks Allerheiligen in 1730. Op 7 mei brief van de secretaris van de Bisschop over de dispensatie voor de Weduwe te Horssen, waarvoor de pastoor van Horssen op 19 mei het verschuldigde bedrag voldoet.

Op 23 juni komen ingezetenen van Balgoij met ernstige klachten over hun pastoor Trancquilinus. Zijn eigen schapen verwaarlozend, is hij de Paters van Grave behulpzaam. Alleen op de zondagen en feestdagen leest hij te Balgoij de H. Mis; noch op St. Marcus, noch op de kruisdagen noch op de quateremperdagen wordt door hem in Balgoij de H. Mis gelezen. Is er iemand ziek, dan moet men hem in Grave gaan halen. Over zijn handelswijze vermaand, heeft hij de daarop volgende zondag daarover in scherpe bewoordingen tot zijn parochianen gesproken enz. enz.

Op 27 juni doet de Deken op last van de Bisschop een visitatiereis. Hij bezoekt den Doodendaal ⁴⁾, is dezelfde avond in Afferden, den volgende dag in Wamel, de dag daarna in Dreumel, daarna weder in Wamel en houdt daar wjl het zondag is, op verzoek van de pastoor een toespraak tot de gelovigen. De visitatie van de andere parochies wordt uitgesteld tot het volgende jaar.

Met welke moeilijkheden de Bisschop te maken had, indien hij een visitatiereis ondernemen wilde in het District Nijmegen, blijkt uit de volgende mededelingen.

Op 6 juli ontvangt de Deken de hier volgende brief: „Cum decreverim visitationem meam apud vos instituere hoc vel sequenti mense, dignabitur A.V. Paternitas vestra, per se vel per alium apud D.D. Primores quorum interest, hunc in finem facultatem impretare et me informare an necessarium sit ut illis et quibus scribam. Invitatus sum cordialissime a multo tempore a Praenobili ac Generoso D. Barone de Lijnden, Burgravio vestro, sed autumo insuper consensum requiri D.D. Consulium; quos negligere aut praeterire nolo, quorum benigno omnium consensu habito, majore cum tranquillitate functiones meas Episcopales obire potero, qui affectuosissime maneo etc.

Scripsi 8 julii Domicillae Ludovicae de Stepraet, singulari amicae D. Consuli Regentis, rogans ut sua intercessione hanc licentiam dignaretur apud D. Consulem impetrare etc. Rescripsit mihi 11 ejusdem, quod ob absentiam Domi. Consulis hactenus non potuerit; sed quod credat 16 hujus rediturum Consulem, et non dubitet; quin eamden prout ab aliquot annis, sit impetratura.” Met betrekking hierop volgt enkele bladzijden verder: „2 septembris scripsit mihi Illmus Dms, scripseram propria manu humanissima Praenobili D. de Singendonck Consuli primario Neomagensi, quibus postulabam veniam invisendi meos subditos Neomagenses; sed cum referente P. van Kessel ex ore Domicillae de Stepraet, haec gratia mihi rotunde negetur, cum addito, quod cum sit primarius consul, nequidem intendat meis respondere (quae humanitas an sit annexa officio aut personae ignoro...)” etc.

Op 20 augustus wordt ontvangen een schrijven van de Bisschop, waarin deze mededeelt de Pauskeuze van Clemens XII. Met het verzoek om in divinis officiis te lezen of te zingen nomen: „Clementis”, wordt het schrijven door een bode rondgebracht.

Op 21 augustus wordt ontvangen de dispensatie voor Petrus Dircks en Cornelia Jacobs in de tweede graad van aanverwantschap. „Dispensatio romana, constat 15 imperialibus, excepto portis litterarum”.

In het jaar 1730 verboden de Staten van Holland per decreet aan alle regulieren: „non solum mendicatio, sed etiam omnino assistentia in divinis in istis partibus”. Daarenboven werd verboden dat de ene pastoor of missionaris de andere door assistentie te hulp kwam, zelfs niet in geval van ziekte. En zo gebeurde het, dat wanneer een pastoor ziek was of wanneer hij door de dood aan de parochie was ontvallen, dat er dan in maanden geen H.

Mis kon gelezen worden in de betrokken parochie en dat ook in stervensgevaar de H. Sacramenten niet konden worden toege- diend. Om te voorkomen, dat hetgeen in het land van Cuijk verboden was, niet eveneens in zijn District zou worden verboden, bezocht de Deken de voornaamste machthebbers van zijn District, wees op de moeilijkheden die zouden kunnen volgen, wees op de getrouwheid en gehoorzaamheid der katholieken aan de wetten (wat zij moesten bekennen). Het gevolg was, dat een voorstel om te handelen als in het land van Cuijk werd verworpen in de vergadering: „hucusque gaudemus libertate antiqua” etc.

1731

Op 1 febr. vastenbulle ontvangen met inhoud als vorige jaren. Uitnodiging ontvangen om naar Roermond te komen. De bode wordt uitgezonden om de bulle door heel het District rond te brengen. Hij vertrekt op zondag Quinquagesima 4 febr. en komt op 6 febr. tegen de avond weer thuis.

In februari doet Singendonck, de Heer van Dieten, aanvraag om het deservitorschap voor Appeltern te geven aan de pastoor Everardus te Dieten; wijl deze dorpen ofschoon zij door de Maas waren gescheiden behoorden onder een Heer. Er werd een sup- pliek bijgevoegd slechts door vier personen ondertekend... „caete- ris omnibus contradicentibus”.

De Paters van Megen dringen aan om toe te geven, wijl zij en in de stad en op het land moeilijkheden duchten, wijl Singen- donck lid is van de Hoogmogende Staten en Schepen van Nij- megen. Om aan zijn aanvraag kracht bij te zetten was Singen- donck reeds begonnen, om aan iedere geestelijke komst en zelfs doortocht in Appeltern te weigeren.

Op 9 maart krijgt de Deken een aanstellingsbrief voor Everar- dus Herwaarden, waarbij hem ook Appeltern wordt toegewezen: tevens schrijft de Bisschop aan de gelovigen van Appeltern een brief van de volgende inhoud:

„Aen de eersaeme Roomsche Catholijcke inwoonders van het dorp Appeltern, Ampte van tusschen Maes en Wael, tot Appel- tern.

Eersaeme Catholijcke en beminde kinderen in Christ Jesu der Parochie van Appeltern. Door dien dat den almogenden belieft heeft ons op te leggen de sorge van opperbestierder van Ulieden siel en saligheijt; soo ist dat wij rijpelijk gelet hebbende op alle de redenen door Ulieden bij schriftte van den 11den februarij lest-

leden ons vertoont nopende den kerkganck tot Dieten, gelegen onder het bestier van den Hoogweerdigen Heere Vicarius General Apostolijk van 's-Hertogenbosch, hebben toegestaen, dat ulieden Catholijcke gemeente sal te kercken gaen bij den Heere Everardus van Herwaerden ende denselven erkennen voor Ulijder echten herder en pastoor door ons aengesteld, om Ulijden met exempels en waere leeringen te brengen tot de saligheijt, onder conditie nochtans, dat hoewel het dorp van Dieten gelegen is onder de Meijerie van 's-Hertogenbosch, het dorp Appeltern zal altoos blijven van het Bisdom Ruremonde ende onder het opperbestier van ons, onse successeuren Bisschoppen en Vicarien general van Ruremonde; oock dat ulijden aengaende alle kerckelijcke onderhoudingen ulieden sult gedragen als ondersaten, zielen en kinderen gelijk als vooren in al het geenige van onsen t'wegen sullen goetvinden te strecken tot ulijder salicheijt. Wij hebben goedt gevonden ulijden hiervan 't informeeren ende te kennen geven, dat alleenlijck onse intentie is, om de bij gebrachte redenen Ulijden toe te staen den kerkganck tot Dieten tot gemack van Ulijden Catholijcke gemeente, ende dat wij noijt gedencken van ulieden af te trecken onse vaderlijcke bestieringe, maer ulieden altoos willen aensien en bestieren als onse echte schaepen tot d'eeuwige saligheijt, bevelen voorders ulijden in den segen van den almogenden Godt en blijven met vaderlijcke genegentheijt, eersaeme catholijcke en beminde kinderen

Ulijder aldergenegenste Bisschop

Franc. Ludovicus

Bisschop van Ruremonde.

Ruremonde den 6 Meert 1731.

Op 17 febr. wordt ontvangen de bulle voor het Jubile. De tijd waarop het beginnen en eindigen zal, wordt in overleg met de Bisschop verzet om de nabijheid van het Paasfeest. Mede wordt ontvangen een mandaat over de viering van het Feest van de H. Joseph, wanneer dit valt in de dagen van de goede week. Rondgebracht door bode: „qui 8 Martii salvus rediit”.

In maart werd bekend een besluit door de raad van Nijmegen genomen op 29 Dec. De inhoud daarvan is als volgt:

„Extract uijt het raet signaet der Stadt Nijmegen den 29 Dec. 1730”. Op het propooneerde der vergadering hebben haer Ed. en Achtbaere naer gehoude deliberatie goetgevonden: dat int toekomende geen geordende Priesters den dienst van de Roomsche Catholijcke binnen dese stadt sullen mogen waernemen, maer dat die selve dienst sal worden bekleet van wereldse Priesters geboren

binnen dese Republiik oft rantsort van dien ; soo nochtans dat de geordende Priesters tegenwoordigh den dienst dese Stadt waerneemende, in voorschreven dienst haer leven lanck gedurende, sullen en mogen continueren, en hebben haer Ed. en Achtbare voorders goedt-gevonden dat gheene geordineerde Priesters van buijten sullen moogen inkomen, om hier sijnde Priesters voor eenige dagen in den dienst te assisteeren, als naer voorgaende kennis en consent van de Heeren Borgemeesters in den tijt etc.”.

Om zware ongesteldheid kon de Deken dit jaar niet naar Roermond gaan. Hij zendt de ampullen aan de Deken en pastoor van Straelen, genaamd van Afferden. Deze doet de H.H. Oliën bezorgen door zijn organist Vola, op donderdag na Pasen. Volgen enige bepalingen over de viering in populo over de feestdag van de H. Joseph. De feestdag valt dit jaar op dinsdag in de goede Week. „Noverint omnes Saeculares et Regulares esse obligationem audiendi Missam et vacandi a servilibus... et hac die nulla fiat Missa de S. Joseph sub quocumque praetextu...” etc. Het decreet moest in alle sacristieën worden opgehangen en van de kansel worden afgekondigd.

Op 9 april verdeling van de H.H. Oliën. Op de daarop volgende vergadering, waarbij 21 pastoors tegenwoordig waren, wordt aan alle pastoors en missionarissen van Nijmegen en van Grave medegedeeld, om openbare processies door de steden en door de dorpen achterweg te laten, wijl de Burgemeestel van Nijmegen daartegen had gewaarschuwd.

Op 10 april komt van den Haag Dms van Wanraij met zijn aanstelling tot pastoor van Haps. Op de elfde april werd hij door Doncuers geïnstalleerd: „cum plenissima satisfactione istius comunitatis; quae cum officiali vice Adm. Dno Torsingh ei obviam venit cum borbaris (= bombardis)... etc. in prandio sumus humanissime recepti”.

De aanstellingsakte was van de volgende inhoud: „Op de requesten van Gerardus Ignatius van Wanraij werelts Priester, zijn missie bekomen hebbende van den Bisschop van Roermonde als pastoor van Haps, lande van Cuijck, versoekende acte van admissie, is naer de liberatie en gelet sijnde dat den suppliant heeft voldaan aan de requisiten van haer Hoogm. resolut. van den 19 July 1730, goetdgevonden ende verstaen te consenteren in het voorscr. versoek, sullende deese resolutie bezegelt met het cachet van den raet, aen den suppliant dienen voor acte van consent of toelatingh, doch sal de seleve geen standt krijgen noch uitgegeven worden voor en alear den suppliant ter secretarije van haer Edm. sal hebben gedaen de verclaringe en ondertecke-

ningh bij de selve resol. van haer Ho.Mo. insgelijcks gerequireert en sulxs in een register daer toe ter secretarije gehouden wordende

Willem van Sonbeeck
 accordeert met het Register
 N. ten Hove.

Op 10 aug. wordt ontvangen van de Bisschop een schrijven over het houden van een collecte voor het H. Land. De volgende dag wordt het schrijven rondgebracht. Sommige pastoors kondigen het af, andere durven het niet te doen, uit vrees voor de Hoogmogende.

Bijgedragen hebben :

Appeltern	4-0-0	Non recomendarunt nec
Hernen	24-0-0	contribuerunt :
Wichen	33-8-0	
Eeuwick	20-6-0	Nijmegen.
Puifelinck	15-0-0	Heumen.
Offerden	10-6-0	Nifterick.
Groesbeeck	9-0-0	Wamel.
Maesbommel en		Dreumel.
Autforst ...	20-3-0	Neerbosch.
Overhasselt	21-0-0	Alphen.
Horssen	7-0-0	Balgoijen.
<hr/>		
Simul omtrent		144-3-0

Op 30 october werd de collecte gezonden naar de secretaris van het Bisdom „per navem mercatoriam Mokensem”.

In 1731 werd te Nijmegen een Landdag gehouden, waarop besloten werd dat na zes weken, alle priesters, inzonderheid de Reguliere priesters, welke niet in het Rijk geboren waren, het Rijk moesten verlaten etc. Die boven de zestig jaren waren, mochten blijven. Het edict werd uitgevaardigd 19 october 1731 5).

Zes weken na de verschijning van de verordering, werd in Wamel, Offerden, Balgoij en Alphen geen H. Mis meer gelezen en werden de kerken aldaar gesloten. Men trachtte bij de Ambtsman van Bijlant verzachting te verkrijgen van het besluit ; alles echter tevergeefs. In de steden echter nl. in Nijmegen, Tiel en Bommel werd met oogluikende toelating der betrokken burgemeesters voortgegaan met de uitoefening van de godsdienst. In het Rijk van Nijmegen, werd te Wijchen en op de Doodedaal

nog voort gegaan, hoewel met grote vrees.

Aan de Burggraaf, die in den Haag verbleef, werd om verzachting van het besluit gevraagd; hij antwoordde echter niets te kunnen veranderen aan wat op de Landdag was besloten. Op de 24ste juni was de Burggraaf van uit den Haag in Nijmegen terug. Hij verbood opnieuw aan alle Regulieren, ook te Wijchen en op den Doodendaal alle godsdienst uitoefening en ontzegde hen zelfs het gebied. Alle pogingen om verzachting te verkrijgen mislukten, zodat de priesters na veertien dagen vertrokken.

Door de Heer Nicols een seculier van 's-Hertogenbosch werd met toestemming van de Burggraaf en van de Bisschop de geestelijke bediening uitgeoefend. Het bedehuis op de Doodendal bleef gesloten zodat de bewoners der plaats op de zondagen, met grote moeite de kerken in de omgeving bezochten.

1732

In 1732 was de Deken te Roermond bij gelegenheid van het wijden der H.H. Oliën. Slechts aan 18 priesters werden op 21 april de H.H. Oliën mede gegeven.

Op 24 juli komt door de Bisschop gezonden R.D.N. Scoonderwoordt, een wereldlijk priester, bij de Deken. Hij zendt hem naar Wilhelmus van Triest te Leeuwen, door wie hij goed ontvangen wordt.

In hetzelfde jaar worden op het feest van de H. Anna (26 juli) door de dienaren van de Ambtsman opgelicht in hun pastorie de pastoor R.D. Bijdijck te Waemel en pastoor Campenhout te Offerden. De volgende dag worden zij naar Waemel gebracht en daar gevangen gezet. Zij worden echter goed behandeld. Na acht dagen worden zij vrijgelaten en in hun ambt hersteld. Het Hof te Arnhem bevestigde hun vrijspraak, de proceskosten moesten zij echter betalen.

Op 25 nov. overleed Pater Angelus, pastoor in Heumen. Aangesteld als deservitor werd de Pater Columbanus a S. Arnoldo. Hij werd door de Bisschop bevestigd. Op dezelfde dag werd aangesteld Martinus Rutten tot deservitor in Balgoij. De Bisschop bevestigde hem.

Op 30 nov. krijgt Pater Frihé bevel van de Burgemeesters van Nijmegen om binnen tweemaal vierentwintig uren de stad te verlaten, wijl hij de vrede verstoorde. Hij vertrok eerst naar de Bisschop te Roermond, toen naar zijn provinciaal in Brabant, die hem naar Megen zond, om daar: „in habitu saeculari” af te wachten of hij zou worden terug geroepen.

1733

Op 6 febr. de vastenbulle ontvangen en op de gewone wijze laten rondbrengen. De priesters ontvingen de macht om te dispenseren voor arme en voor zieke parochianen in het gebruik van vlees en tevens de macht om te absolveren: „in casibus reservatis etiam a labaismo”. Uitnodiging ging erbij voor de Deken om naar Roermond te komen. Op 21 febr. wordt dispensatie ontvangen voor het gehele Bisdom in het gebruik van vlees; volgende dag rondgebracht.

Op 8 maart wordt Scoonderwoordt naar de Deken gezonden om hem bij te staan. Om zijn zwakte kon de Deken niet naar Roermond gaan, met toestemming van de Bisschop zendt hij zijn knecht, die op Goede Vrijdag ongedeed met de H.H. Oliën wederkeert. Op 15 april verdeling der H.H. Oliën. 21 priesters waren aanwezig. De Paters van de Societeit komen daags daarna. Op 14 november staat vermeld de aanstellingsbrief in extenso voor Pater Leonardus Stievers ord. ffr. min. Dato 21 juli eveneens in extenso de aanstellingsbrief voor Pater Columbanus a S. Arnoldo, alias van Boeckholt, Carmeliet, tot pastoor van Heumen en Malden.

Op de vigiliedag voor Allerheiligen ontvangt de Pastoor van Offerden Campenhout, van de Ambtsman bevel, om in gevolge het besluit van het vorige jaar, zijn standplaats te verlaten. Als deservitor wordt naar Offerden gezonden Henricus van Haest en hij oefent er de kerkelijke bedieningen uit. Henricus van Haaff (van Haest) was wereldlijk priester en kapelaan te ten Horst. Hij werd geïnstalleerd te Offerden op 5 dec. 1733. Volgt de aanstellingsbrief in extenso.

1734

Op 6 jan. overleed Carolus van Hemert pastoor te Horssen, tot deservitor wordt voorlopig benoemd Joannes van Beurden uit het klooster van Megen. Aanstellingsbrief gedateerd 1 april voor Pater Nicolaas Cleij S.J. waarbij hij benoemd wordt tot assistent te Nijmegen.

Dit jaar kan de Deken wegens zwakte niet naar Roermond gaan. De H.H. Oliën door de bode gehaald, worden op 5 mei verdeeld, 24 priesters waren aanwezig.

Aanstellingsbrief voor Pater Theodorus van Teeffelen ord. ffr. min. tot assistent voor Doncquers: „qui ob debilitatem ac visus defectum non ita ad praesens possit satisfacere functionibus suis

pastoralibus". Volgt de brief in extenso.

Aanstellingsbrief in extenso voor R.D. Paulo Henrico Paderborne tot pastoor van Waemel, gedateerd 5 mei. Hij werd door de Deken geïnstalleerd op 15 mei.

Aanstellingsbrief in extenso voor R.D. Marcus Joannes Rutten tot pastoor van Balgoij, gedateerd 20 juli. Door de Deken geïnstalleerd.

Op 31 juli overleed Joannes de Klein pastoor te Niftrik, aetatis 49, pastoratus 19. Door de Deken begraven op 3 aug. Provisionaliter werd als deservitor aangesteld de pastoor van Balgoij.

Na het overlijdensbericht van pastoor de Kleijn, staan ingevoegd uit het jaar 1716 drie kopieën, waarin Johannes de Kleijn genoemd wordt.

Copia.

„Wij consenteeren ende permitteeren mits deese als dat den silveren overgulden kelck toebehoorende de parochie van batenborgh, uijtgelevert worde aan de heer de Kleijn deservitor tot Niftrick, om aldaer tot den dienst godts gebruijckt te worde tot dat die van batenborgh een eijgen kerck ofte kerckenhuijs bekoomen, oft dat wij daerover anders disponeeren.

Gegeven tot Thorn den 8 maji 1716”.

terordinatie van F. Angelus bisschop van rmde door dispa secret.

Copije.

den kelck en patene weegen samen 26 looten á 1 gl. 12 st. 't loot, beloopt 41-2-0. (was get.) middegael.

Copije.

„Wij onderschreven belijden dat aan ons door consent van onsen hoogwaardichsten heer bisschop van ruremonde is overgelevert door juffrouwe sophia van Eewick eenen silveren overgulden kelck met een patene, doch sonder lepeltje, en den kelck en patenee sijn toebehoorende aen de gemeijnte van batenborgh en weegen 26 loot, het loot 1 gl. 12 st., bedraecht 41-12-0, gelijk hij door den silverensmit middegael is gewerdeert.

Gegeven tot niftrick 25 september 1716.”

Joannes de Kleijn pastor tot Niftrick

Ott. Hendrickx, Jan Engels de kleijn Kerkmeesters.

De originale van deese drie copijen sijn berustende bij de paters missionarisse van de Graef, uijt dewelcke P. Joannes missionaris van de Graef deese copije geschreven heeft en mij toegesonden den 10bris 1725.

ita testor Joes de Kleijn.

1735

Op 17 febr. dispensatiebulle voor de vasten ontvangen, op 19 rondgebracht.

Op 8 maart overleed P.F. Antonius van Kessel ord.ffr.min. recoll. aetatis 84, missionis 52.

Aanstellingsbrief voor Pater Leonardus Stijvers ord.ffr.min. als opvolger voor van Kessel. Dato 5 april 1735.

Dit jaar niet naar Roermond geweest... „ob caecitatem meam”. Evenals steeds wanneer de H.H. Oliën gehaald werden door zijn bode, staat vermeld: „Dedi 4 florenos pro itinere, aureum ducatum pro secretario et pro portario duos solidos.” Aan 21 priesters de H.H. Oliën verdeeld op 18 april.

12 aug. overleed Petrus Reesen, pastoor te Puijfelinck.

Aanstellingsbrief in extenso voor J. P. Schoonderwoort tot pastoor te Puijfelinck, dato 4 sept. 1735.

Aanstellingsbrief voor Wilhelmus van Haeren tot deservitor voor Niftrick, gedateerd 14 aug. 1735.

Aanstellingsbrief in extenso voor Pater Laurentius Nicolai, ord.ffr.min. tot deservitor in Wichen, gedateerd 30 juli 1735.

Op 13 oct. wordt ontvangen de bulle voor het Jubile: „pro pace inter catholicos principes” etc.; door bode tijdig rondgebracht.

1736

Op 9 febr. ontvangen dispensatie voor de vasten.

Dit jaar wegens ongesteldheid niet aanwezig bij het wijden der H.H. Oliën te Roermond. Op 1 april worden de H.H. Oliën uitgedeeld aan 22 priesters. Aanstellingsbrief voor Joan. Bapt van den Broeck, priester van de Bossche Diocese tot deservitor van Overasselt, gedateerd 15 mei 1736. Op 2 oct. overleed te Nijmegen, voorzien van de laatste H.H. Sacramenten de Dominicaan Bernardus van Keulen, aetatis 45, missionis 7.

1737

Dispensatie voor vasten ontvangen, gelijklopende met die van vorige jaren. Ook dit jaar niet naar Roermond geweest. Op 6 mei worden de H.H. Oliën verdeeld aan 21 priesters.

1738

Op 10 febr. dispensatiebulle voor de vasten ontvangen en laten brengen.

Dit jaar naar Roermond geweest en op 14 april de H.H. Oliën verdeeld aan 21 priesters.

Op 5 sept. ontvangen jubileumbulle, welke tijdig aan alle deservitoren is bekend gemaakt. Zij was gegeven, om te verkrijgen de hulp Gods voor de wapenen des keizers tegen de Turken.

Zeer onbeholpen en gebrekkig staat nog door Doncquers geschreven het volgende : „Contraxerunt coram me et testibus Gerardo et Joanne Sengers, Dominus Petrus Brighaen d'Anneville et Margaretha du Fosse de Vatteville 1 maart 1738. quod testor
F. Franciscus Donckers Landdecken.

Geteekend : Peter Brichaen

Margaretha du Fosse de Vatteville.

aldus geschiet in ons present op dato als voor :

Gerardus Sengers.

Jan Sengers.

1739

Op 6 april de H.H. Oliën verdeeld aan 23 priesters, ook de Gardiaan van Megen was aanwezig.

Op 10 april overleed te Nijmegen V.P. Guilelmus de Reij S.J.

Op 4 mel werd het volgende schrijven ontvangen van de Bisschop en werd de volgende dag aan alle deservitoren en pastoors rondgebracht :

„Fr. Franciscus Ludovicus door de gratie Gods ende des Heiligen Apostolijken Stoel van Roomen, Bisschop van Ruremonde, Primaat van Gelderlant etc. An alle die deese sullen sien oft hooren lesen, saligheijd in den Heere.

Alsoo door d'ongestuijmige koude lochten, reegens en sneeuw en hagel seedert solangen tijd durende, wij vermaend worden, dat den Rechtveerdigen God vergramt schijnt te weesen over de menigvuldige sonden ende boosheden der menschen en te vreesen is, dat de dreijgende Hand Gods nog grootere plagen aan het menselijk geslagt sal oversenden : de schaerseijt der vruchten der aerde alreeds meer als te groot sijnde, den dieren tijt sal vermeerderen, de sieckte onder de menschen en de beesten sal veroorsaekt worden, door de schaedelijke weders, de vruchten der aerde voor den toekomenden ooght ook geheelijk sullen verderven ; in dese bedroefde tijden, dat in dese stadt het getal der armen meer en meer vermeerdert, alsook in

geheel ons Bisdom de miserie en ellende aengroeijen; so ist dat wij om de regtveerdige gramschap Gods tragten te versoenen hebben noodig gevonden in te stellen een algemeen gebedt om van den almogende goedertiere Bermhertigheid de genade te verkrijgen, dat wij mogen bevrijd worden van de plaagen van dierentijd, sterfte onder de menschen en beesten en te verwerven dat de vruchten der aerde voor den toecomen- de ooght wel mogen gelukken en bewaert worden tot troost van so veele arme behoeftige als die eilaes in deese bedruckte tijden gevonden worden. En omdat sulcks met vrugt soude geschieden, so beveelen wij aen alle pastoors en de predikanten, van hunne parochianen ofte toehoorders tot afstand van sonden. werken van boetveerdigheid, oefening der deugden, aelmoesen aen de schaemele menigvuldige hongerige armen, liefde tot hunen evennaesten. opregte beeterniss van leeven, dikwijls gebruik van H.H. Sacramenten der penetentie ende Autaers in hunne sermoenen aen te wakkeren; sullende deese Biddagen met een solemneele misse en processie aanvank neemen op den eersten Sondag oft heijligdag nae ontvank deeses ende verders inde steeden en plaetsen onses Bisdoms daer Cloesters sijn, de kerken gereguleert worden door de H. Landdeekens, als wanneer overal op de biddagen het H. Sacrament des Autaers sal uijt gesteld worden een ure voor en naer de hoog misse ende Loff, welke gebeden wij overal orde- neeren te continueeren tot den eijnde van den toekomenden ooght.

Aldus gedaen te Ruremonde in ons bisschoppelijk paleis den 20 april 1739.

Ter ordre van sijn Doorlugtigste Hoogweerdigheid voors.

L. Mooren, Secr.

Aanstellingsbrief voor pastoor R.D. Joannes van Eck tot pas- toor te Niftrick, gedateerd 4 october 1738, geregistreerd in het Dec. Register 24 juni 1739.

Ondereekend: Donckers decanus; W. van Haaren en Daam van de Wiel. (De volgende bladzijden nml. 87, 88 en 89 zijn on- beschreven).

1740

Op 26 april worden de H.H. Oliën verdeeld aan 19 priesters.

Op 22 juli stierf te Nijmegen Hier. Libens. Hij werd te Moock begraven.

1741

Op 2 febr. ontvangen de dispensatie voor de vasten, etc.

Op 17 april de H.H. Oliën verdeeld. Om de vele zieken waren er slechts 18 priesters aanwezig. Op dezelfde dag geïnstalleerd Pater Knors tot deservitor voor de Doodendaal en omliggende dorpen. Aanstellingsbrief voor Pater Antonius Knors dato 7 april. Bladz. 92 en 93 zijn onbeschreven, dan volgt op bladz. 94 het bericht over de ontslagneming van Franciscus Donckers en de benoeming tot aartspriester en tot deken van Nijmegen voor P. Augustinus Libens.

Die 22 Junii 1741 recepi litteras a R.Am. dno secretario tenoris sequentis.

Rde adm. ac Amplissime Pater decane,

Illustrissimus Dnus visâ renuntiatione Rdi adm Patris Francisci Donckers ultimi in districtu neomagensi archipresbyteri de dato 16 hujus, hodie non diu circumspicere voluit, cui vacantem archipresbyteratum conferret, sed statim elegit Rev. adm. paternitatem vestram, deditque mihi in mandatis, quatenus per hodiernum cursorem hanc electionem Rv adm paternitati vestrae notificarem, simul ac inclusa instrumenta, quorum duo Rvd dno pastori in Niftrick destinare non gravabitur, aliud vero pro P. van Teeffelen sibi reservet, donec Rvd adm vestra paternitas sese contulerit in Hernen, ac dictus Pater vobis extradiderit omnes chartas, documenta, et instrumenta ad decanatum spectantia in scrinio acclusa et ordine disposita, ut patet ex litteris junctis. Illmus Dms pontificalem benedictionem Rev. adm paternitati vestrae cum venerabunda salute impertitur, prosperumque in decanatu et terfelix regimen mecum apprecatur... etc... persum et indesinenter ero

Amplitudinis vestrae

Rurde in aula epali humillimus servus. L. Mooren secret.
hac 20 junii 1741.

Hier volgt de aanstellingsbrief voor Rdo Patri Theodoro van Teeffelen. ord.ff.min. recoll. voor de deservatura missionis de Hernen, Batenborgh, Haeren et Leur, cum omnimoda facultate pastoralis... incolas vero loci de Linden ob urgentes rationes, a tua cura omnimode exemptos volumus... volumus tamen ut per hanc nostram commissionem, nec tibi, nec ordini ullum jus ad predictam missionem generetur... etc.

Op 11 augustus overleed : post diuturnum morbum illustrissimus ac reverendissimus Episcopus. Ejus mortem communicavi districtui (accepta tantum scheda mortuaria) per circatorem.

Op 20 augustus van het Kapittel het overlijdensbericht ontvangen, met één begeleidend schrijven, dat in extenso volgt. De Pastoors en priesters worden daarin vermaand, om in hun kerken een plechtige requiemmis te doen geschieden, en de predikanten worden aangemaand, om hun toehoorders aan te sporen tot gebed voor de overleden Bisschop en om te bidden voor de gelukkige keuze van een opvolger. Mededeling wordt gedaan dat Dispa tot vicaris generaal is aangesteld. Ook dit schrijven werd aan de pastoors bezorgd.

Op 19 october werd van de vicaris generaal een schrijven ontvangen, met verzoek het aan de Pastoors te doen bezorgen, hetgeen geschied is.

Op 8 november overleed Thomas Stregnaerts, Augustijn. Te Wilderen ⁶⁾ werd hij begraven.

Op 3 december overleed te Nijmegen de Dominicaan Ambrosius van de Velde.

1742

Op 9 januari gevraagd dispensatie in de derde graad van bloedverwantschap voor Aert Vaessen en Thunicken Pieters uit Leeuwen. Op 14 januari de dispensatie ontvangen.

Op 1 februari dispensatie ontvangen ook in het gebruik van vlees voor de veertigdaagse vasten, met begeleidend schrijven, waarin o.m. : „periculosa sane sunt tempora et irati numinis vindicta timenda est ; offeramus ergo ipsi placabiles hostias et in corde contrito et humiliato nos prosternamus ante eum... etc.”

H.H. Oliën verdeeld op 12 april aan 18 priesters.

Op 18 juni geschreven om dispensatie voor Rembert Mol en Mechtildis Brants te Wamel in de derde graad van verwantschap. Toegestaan.

Op 3 juli ontvangen een schrijven, waarin gebeden en uitstelling van het Allerheiligste op de zondagen worden voorgeschreven, wegens de langdurige droogte.

Op 28 sept. overleed te Hernen Pater Theodorus van Teeffelen. Tot deservitor werd provisionaliter aangesteld, Pater van Dongen etiam ord. ff. rmin.

Op 27 october dispensatie ontvangen voor Michaelis van Willick en Joanna Diebits in derde graad van verwantschap.

Aanstellingsbrief tot deservitor in Hernen voor Adrianus van Teeffelen. Volgt de brief in extenso gedateerd 24 october.

Op 1 december kwamen twee afgevaardigden van Appeltern vragen, of Pater van Loon uit het klooster van Megen, wegens het overlijden van hun pastoor de H. Sacramenten aan hen mocht toedienen, zolang tot een andere Pastoor voor hen benoemd zou worden. Toegestaan zolang anders zou worden beschikt.

1743

Op 22 april zijn de H.H. Oliën gebracht, eerst op 6 mei konden die wegens hoge waterstand, worden uitgedeeld. (Bladz. 105, schikt.

1744

Sequentia decanali registro inseruit Joes. Schouwenburg pastor missionarius in Groesbeeck, denominatus in Decanum Districtus Neomagensis. 1744. (Deken Schouwenburg heeft weinig bijzonderheden opgetekend. Hij beperkt zich tot het inschrijven van aanstellingsbrieven en tot het noteren van het overlijden der priesters behorende tot zijn District).

Op 22 october 1743 overleed te Nijmegen Deken Augustinus Libens, begraven te Mook. — 7 maart 1744 overleed te Nijmegen Joannes Frijhof Augustijn. — 30 maart de Dominicaan van Daelen uit Calcar, hij werd in zijn klooster te Calcar begraven.

Aanstellingsbrief voor Ludovicus Joets, Augustijn voor de stad Nijmegen, gedateerd 7 juli 1744. — Op 9 october overleed in Doddendaal P. Petrus de Wolf ord. ffr. minn., hij werd begraven te Megen.

1745

Op 21 juni overleed te Balgoij Marcus Joannes Ruthen, seculier priester.

Aanstellingsbrief in extenso, voor Gosuinus van Linde tot pastoor te Balgoij, gedateerd 25 juni. De ondertekening is van J. Werbrouck. Secr.

Op 13 sept. riep Josephus, Anselmus, Franciscus de Werbrouck, Bisschop van Roermond, de geestelijken van het District Nijmegen, te Middelaar bijeen. Drie achtereenvolgende dagen diende hij aldaar het H. Vormsel toe.

Aanstellingsbrief voor Nicolaas Puijllaert tot assistent voor Joets te Nijmegen, gedateerd 20 sept. 1746. Aanstellingsbrief in extenso voor de Dominicaan Albertus van Houte tot assistent in Nijmegen... „cum itaque communitas Catholica civitatis Neomagensis adeo sit numerosa ut unus presbyter non sufficit hinc etc...” De brief is gedateerd 5 nov. — Aanstellingsbrief in extenso voor de Dominicaan Ludovicus Oppers tot pastoor te Neerbosch, gedateerd 20 dec.

1746

„Subitaneë obiit Pater Augustinus Nijpels pastor in Neerbosch”. Hij werd begraven in het klooster der Dominicanen te Calcar. — De commissio pastoralis van Pater Joets voor drie jaren hem gegeven, wordt op 2 juli verlengd de mandato Illustr.

1747

Op 5 juli overleed Joannes Bapt. van den Broeck pastoor te Overhasselt.

Aanstellingsbrief voor Joannes Antonius Martens tot pastoor voor Overhasselt en Nederhasselt op aanbeveling van : „praenobili Domina de Delen van Schonenburg”. Gedateerd 16 juli.

Aanstellingsbrief voor Hermanus van der Weerden tot pastoor in Doddendael. Gedateerd 26 jan. 1745, getekend : Josephus Episc. Ruremundensis. — J. H. J. Werbrouck, Secr.

Aanstellingsbrief voor Christophorus van Heumen, pastoor te Oijen, waarbij aan hem de geestelijke zorg wordt opgedragen voor de tijd van drie jaren voor de inwoners van Alphen en Maesbommel. Gedateerd 25 aug. 1747.

Aanstellingsbrief voor Judocus de Mann tot assistent te Nijmegen, „cum itaque communitas catholica missionis R.R.P.P. Societatis Jesu in civitate Neomagensi adeo sit numerosa etc”. Gedateerd 22 december 1747.

1748

Aanstellingsbrief voor Gosuinus van Linden, pastoor in Balgoij, waarbij hij wordt aangesteld tot pastoor van Wamel. Gedateerd 14 mei 1748.

Aanstellingsbrief voor N. Sengers tot deservitor in Balgoij, „do-

nec et usque alius a nobis pastor constituatur". (14 mei '48). Aanstellingsbrief voor Jacobus Sengers tot pastoor te Balgoij (15 oktober '48).

1749

(Op ander papier en geschreven door andere hand staat hier in het register ingeplakt). Aanstellingsbrief voor Cornelius van den Abbeelen, ord. ffr. min. Recoll. tot assistent voor Pater Stijvers te Nijmegen. 25 april 1749.

1750

Aanstellingsbrief voor Guilielmus Stevens, ord. ffr. min. Recoll. tot pastoor te Balgoij. 8 nov. 1750. Van Tefelen, pastoor te Balgoij overleed 29 oct. 1750.

Op 8 en 9 en 10 augustus was de Bisschop J.A. de Robiano te Middelaer. Hij heeft visitatie gedaan in het District en het H. Vormsel toegediend in Middelaer. (Over de jaren 1751 en 1752 staat niets vermeld).

1753

Aanstellingsbrief voor Jacobus Patijn, Dominicaan tot missionaris voor Pater Antonius Boelhorst te Nijmegen, 6 juni 1753.

1754

Aanstellingsbrief voor Eugenius de Wavrans S.J. voor de stad Nijmegen als deservitor.

Aanstellingsbrief voor Godefridus Coenegracht tot assistent te Nijmegen tot hulp van Pater de Wavrans S.J. 17 juni 1754.

1755

De Deken Joannes Schouwenburgh overleed op 19 nov. op 24 begraven te Groesbeek. Provisionaliter werd aangesteld R.P. Wernick, strict. Observ. „qui semper defuncti gessit Parochiae curam". — Tot Deken werd aangesteld Mathias van Nouhuijs, pastoor te Dreumel op 25 november. — Aanstellingsbrief voor Paulus Thijsen van Lunen tot pastoor van Groesbeek. Gedateerd 15 december.

1756

Bij de aanstelling van Paulus Thijsen van Lunen tot pastoor

van Groesbeek waren testes F.C. van Bochtolt pastoor te Heumen en Joannes Martens pastoor te Overasselt.

Decreet betreffende de parochie van Batenburg, gedateerd 23 januari 1756.

1° : De bewoners van Batenburg zullen zich in alles hebben te gedragen volgens de statuten en decreten van het Bisdom. — 2° : Zij zullen alleen voor de pastoor van Herne of voor diens gecommiteerden hun huwelijken sluiten. — 3° : Alle andere Sacramenten zullen de bewoners van Batenburg mogen ontvangen van de pastoor van Schaijck te Demen, van het Bisdom van Luik ; ook zullen zij daar mogen ter kerke gaan, de paas-communie houden en hun kinderen naar de onderrichting zenden. — 4° : De pastoor van Schaijck te Demen krijgt tot weder terugroeping, jurisdictie over de bewoners van Batenburg.

Tweede decreet : waarbij de pastoor van Schaijck behalve het hierboven verleende de macht krijgt voor die van Batenburg : 1° : de faculteit om te assisteren bij de huwelijken van die van Batenburg — 2° : *assumendi alibi approbatum pro incolis de Batenborgh.* — 3° : de macht om aan die van Batenburg te geven de pauselijke zegen... „*sperans sic omnibus satisfactum suscribor*”. Gedateerd 14 september 1756 en op 19 september door een expresbode pastoor van Schaijck overhandigd (Van de jaren 1757 en 1758 staat niets vermeld).

1759

Aanstellingsbrief voor Pater Laurentius Claes tot deservitor te Wijchen, als opvolger van Pater Henricus van den Broeck, 19 mei 1759. De installatie is geschied 13 juni. Ondertekend door Nouhuijs pastoor te Dreumel en Deken van het District Nijmegen, met als testes : Joannes van Eck pastoor in Niferick en F. Jacobus van Thoorenborg. Min. ind. conv. Meg. subd. — Pastoor Claes overleed 16 oktober 1759. — Aanstellingsbrief voor Pater Rudolphus Mulders te Wijchen, als opvolger van pastoor Claes. 3 november 1759. Installatie op 20 november. Getekend door Nouhuijs, als testes : M. Schluijs sacellanus in Wanssum en H. van Wevelinchoven. (Over het jaar 1760 staat niets vermeld).

1761

Aanstellingsbrief voor Pater Albertus van Hees tot deservitor in Neerbosch als opvolger van Pater Ludovicus Oppers. 15 april 1761. Installatie 1 juli, door Nouhuijs : testes : van Eck pastor te Niftrick en Fr. Franciscus Buco, S. Ord. ff. Procurator in Calcar.

— Aanstellingsbrief waarbij Pater Cornelius Palmert, Ord. FF. Min. Recoll., wordt benoemd tot assistent voor Pater Leonardus Stievers te Nijmegen, in plaats van Cornelius van den Abeelen. 16 september 1761.

1762

Op 6 maart overleed Deken Nauhuijs pastoor te Dreumel, aldaar begraven op 12 maart. — „9 martii constitutus est memorati Districtus Decanus, Joannes van Eck presbyter secularis ex Wamel pastor in Niftrick, qui et libro decanali sequentia inseruit”. — Op 16 augustus betaalt Pater Godefridus Coenegracht voor zich en zijn confrater Joan Schoncken (S.J. Neomagi) admissio-nis jura, aliquamdiu oblivioni involuta”. Aan erfgenamen van zijn voorganger afgedragen. — Aanstellingsbrief voor Henricus van Aelst tot deservitor in Dreumel, als opvolger voor van Nauhuijs. 2 augustus 1762. — Geïnstalleerd 31 augustus. Festes R. Mulders et G. Vermeulen.

Copie van een schrijven betreffende Henricus van de Cop. — „Fidem facimus et attestamus... Hent van de Cop, nostrae Diocesis presb. a vita morumque probitate etc... proinde eumdem ex hac nostra Diocesi transire cupientem, cum benedictione nostra in domino dimittimus” 16 november 1762.

1763

Aanstellingsbrief voor Pater Corn. Palmert, als opvolger van Pater Steviers te Nijmegen, 29 januari 1763. — Aanstellingsbrief voor Pater Henricus Bont tot assistent voor Pater Cornelius Palmert te Nijmegen. 19 april 1763 — Aanstellingsbrief voor Pater Hyacynth van Son. Ord. Pred. als opvolger van Pater Jacobus Pattijn van dezelfde Orde. 30 augustus 1763. — Aanstellingsbrief voor de assistent van H. van Son, Pater Joan. Bapt. Asset. Ord. Pred. te Nijmegen. 30 augustus 1763.

1764

Op 2 Juli overleed Pater Godefridus Coenegracht te Nijmegen in oratorio PP. S.J. primarius.

1765

Bij gelegenheid van de uitdeling der H. Oliën op 22 april vertonen Pater Joannes Schoncken en zijn confrater Carolus Wils

S.J. hun aanstellingsbrieven tot eerste en tweede priester voor de statie der Jezuieten te Nijmegen. Solvunt taxam.

1766

Op 13 juli overleed, „omnibus morientium Sacramentis munitus, ut vixit devote, Pater Gulielmus Stevens Ord. Seraphici, pastor et missionarius in Hernen”. Tot deservitor werd aangesteld Joannes van der Meer zijn socius. Aanstellingsbrief voor van der Meer tot pastoor van Hernen. 7 augustus 1766. Geïnstalleerd door van Eck Deken Testes: H. van Haaff, pastoor in Offerden en R.D. Gerard Wijnackers sacerdot. Romano Cathol.

1767

Op 14 januari overleed Gerardus Wijnackers werelds priester geboortig uit Hernen, „lente tabe exhaustus, 27 aetatis annum ingressus”. De Deken verricht de uitvaart en begrafenis van Gerardus Wijnackers en ontvangt de bepaalde tegemoetkoming. Ter instructie van zijn opvolgers, laat hij een schrijven volgen gericht aan de Deken van het District Cuijck, van den Broek, pastoor te Vierlingsbeek. Het schrijven houdt in: „Ut ubique per omnes districtus uniformitas sit in hac Diocesi quoad sepulturas pastorum et ecclesiasticorum... Landecani pastores constituti sunt; ordinamus et serio mandamus tibi, ut quando in districtu tuo, pastorem sive quemcumque ecclesiasticum majori quovis ordine insignitum mori contigerit; eumdum sepelias et funeralia peragas, inhibentes sub poena gravi cuicumque pastori, sive presbytero seculari aut regulari ne quemlibet defunctum presbyterum, terrae mandare praesumat, nisi forte a Landecano requisitus, illius vices gerat ex commissione.” Ondertekend: Franc. Lud. Episc. Rurem. 12 mei 1736.

1768

Zonder dat een reden daarvoor werd opgegeven moest Pater Carolus Wils. S.J. het vorige jaar op bevel van de magistraat, Nijmegen verlaten. In zijn plaats, aangesteld als tweede priester voor de statie der Jezuieten binnen Nijmegen, vertoonde Pater Joannens van den Bouchouts zijn aanstellingsbrief.

Bij gelegenheid van de verdeling der H.H. Oliën op 4 mei betaalde hij aan de Deken de jura: 3. Flor. Aanstellingsbrief in extenso voor R. D. G. Vermeulen tot pastoor te Alphen. Cum nobis etc... nos tibi sub dominio Altipotentium Dominorum Sta-

tuum Hollandiae originario etc. dd. 21 juni 1768. Geinstalleerd op 4 juli 1768 door Van Eck, Deken. Als testes: Verkuijlen pastor in Teefelen en Reijers sacer. secul.

1769

Pater Guilielmus van Wijchen toont zijn aanstellingsbrief, et pro more secundariorum solvit 3 Flor. Hij kwam in de plaats van Jois van den Bouchante, die op bevel van de magistraat, de stad moest verlaten.

Bij gelegenheid van het verdelen der H.H. Oliën zegt de Deken de pastoors aan, dat kerk-visitatie zal worden gehouden. De Deken brengt op 14 juni te Middelaer (Mook) aan de Bisschop Joannes Antonius de Robiano, die daar het H. Vormsel toe-diende, verslag uit over de gehouden kerk-visitaties.

Op 15 juni: „minus rite dispositus” vertrekt de Bisschop van uit Middelaer naar Afferden (L). Een maand later op 14 juli schrijft de Deken: „allatum est tenoris sequentis triste nuntium”, hij ontvangt nml. het bericht, dat de Bisschop: „in visitationibus Suae Diocesis febrî correptus, adeo viribus se sentit exhaustum, ut vix reversus domum, altera die in festo S. Joan. Bapt. omnibus extremis fuerit munitus; et ingravescente morbo, in vigilia SS. Apostolorum Petri et Pauli laboribus apostolicis immortuus circa 11 nocturnam, aetatis 72-episcopatus 23.

In een schrijven; datum Ruremundae in palatio episc. 11 juli 1769 en ondertekend door R. J. Costerius vic. gen. wordt aan de Deken verzocht, om aan alle pastoors en alle oversten der regulieren te verzoeken, zo nodig te bevelen, om, prima die oportuna, ene plechtige H. Mis te celebreren voor de overleden Bisschop, en om op die dag, te zes uur 's morgens en in de middag en te zes uur 's avonds, gedurende een vol uur de klok te doen luiden. Alle seculiere en reguliere geestelijken zullen een H. Mis opdragen; „conciatores autem, omnes auditores suos in prima concione, ad ea quae possunt charitatis et gratiae pietatis officia adhortentur”, en gebeden worden voorgeschreven opdat God, „viduatae ecclesiae de dignissimo praesule providere dignetur”.

Ingesloten was de confirmatie voor van Eck tot Deken van het District, eveneens getekend door Costerius.

1770

Op 22 juli overleed Henricus van Aelst, pastoor te Dreumel, aetatis 35, curae pastoratus octavo. — Op 27 juli overleed Gosui-

nus van Linden, pastoor te Wamel, aetatis 54, curae 22. — Drie aanstellingsbrieven tegelijk ontvangen; alle drie dd. 5 sept. 1770 en getekend: H. J. Eppus, Rurem. en P. Schoenmaeckers, Secr. — De eerste brief voor Lambertus Schickx Pres. secul. voor pastoraat te Wamel. Geinstalleerd 17 sept. Testes: A. W. Schluijns sacellanus in Puifelijck et H. Brodden, sacer. sec. ex Uden. — De tweede brief voor Gijsbertus Vermeulen voor pastoraat in Dreumel. Geinstalleerd 18 sept. Testes: H. van der Weerden past. te Ewijck en Arnoldus Reijers. Sacerd. De derde brief voor Jos. Franc van den Hoven voor pastoraat in Alphen. Geinstalleerd 19 sept. Testes: J. van der Lisse en Joan Sterk.

1771

Aanstellingsbrief voor Rev. Patri van der Heult in loco de Heumen, onder de directie van R.P. Columbianus a S. Arnoldo. „*ea tamen conditione expressá, quod nulla per praemissa Ordini tuo jus ad praefatam missionem seu deservituram generetur*”. Vóór het ingaan der aanstelling moest hij kennis geven aan J. van Eck, deken van het District Nijmegen en pastoor te Niftrik.

Datum Rurdae in Palatio nostro episcopali hac 17 8bris 1771.

H. J. Epus Rurdensis

P. Schoenmaeckers, Secr.

Afschrift van een brief over het afschaffen als feestdag van S. Joan Bapt. en van de verplichting tot Mishoren op de te vieren dagen, waarop Benedict. XIV, het verbod van arbeiden opgeheven heeft... „*item quoad immutationem jejuniorum in eorumdem festorum vigiliis, in feris 4 et 6 Hebdomadarum adventus*”.

De Deken moest bij de pastoors van zijn District vragen of er bezwaren tegen de afkondiging van dat besluit bestonden. Niemand maakte bezwaar.

Het wordt afgekondigd in November 1771.

1772

Dato 1 april staat ingeschreven de toestemming van Bisschop Henricus Joannes, verleend aan de Praen. ac Illustr. familia de Grotenhuijse in het dorp Wamel, om op Zondagen en feestdagen (de vier hoogste feestdagen uitgezonderd) in hun kasteel: „De Sterckeburg”, de H. Mis te doen opdragen.

De toestemming wordt verleend: „*pro se, sua familia ac amicis*”.

adventantibus, ad septennium” Ook Baron de Hackfort kan van deze toestemming gebruik maken, zolang hij een gedeelte van het kasteel in huur heeft.

„Quarta die Janrii 1772 obiit in Druten venerabilis Dominus Antonius Hoogstraten Subdiaconus, cujus funeralia in mei praejudicium, peragere praesumpsit R.D. Patrus Schoonderwoort pastor in Puijfelijck. Serio autem Litteris admonitus et poenitens facti, promisit se omnia refusurum damna, quae exinde passus essem. Cumque judex esse nollem in propria causa, peracta quaeque, judicio commisi RR.DD Confratrum, qui quarta hac Maji. pro SS. Oleis congregati, unanimiter eum condemnarunt in mulctam 4 aureorum; cum vero pastor praefatus assereret se bona fide processisse, inscium edicti de quo Fol 153 (anno 1767) unum remisi, itaque recipiendo 3 ducatos „contentus eram”.

Hac die 4ta Maji 1772, in fidem J. van Eck decanus.

Aanstellingsbrief in extenso voor Pater Augustinus de Wilder Ord. SS. Eremit. Si Augustini, tot assistent van Pater Joets ejusdem ordinis et provinciae, geldende voor twee jaren. Gedateerd 11 oktober 1772.

1773

Op de 17de januari sterft R.D. Petrus Schoonderwoert, pastoor in Puiflijk Druten en Leeuwen, na een ziekte van elf maanden. Hij wordt opgevolgd door R.Dom. A. W. Schluïjs, wiens aanstellingsbrief in extenso is opgenomen.

De Dominicaner Pater Jacobus van Kampen wordt naar Nèerbosch gezonden tot hulp van de missionarius primarius R.P. Albertus van Hees, O.P. „ea tamet expressa conditione, quod nulum per praemissa ordini tuo jus ad praefatam missionem generetur”.

Gedateerd Roerm 20 Oct 1773

Getekend door Dispa

Decanus et Vicarius Gen.

1774

Copie van een brief door Deken van Eck geschreven uit Niftrik 9 Maji 1774, aan R.D. Maasen, pastoor te Weiler, betreffende: „de deservitura illorum pagorum, vicorum aut appendicium sub nostro diocesi sitorum”. In de plaats van R.D. Maasen wordt tot pastoor te Weiler aangesteld R.D. van Neue.

1775

Copie van de aanstellingsbrief voor R.P. Jacobus Requile Ord ff, min Rec. tot pastoor van Horsen, als opvolger van R.D. J. Hermans, welke op 29 juni 1775 overleed.

Gedateerd 6 Sept. Roermond en getekend A. J. Costerius, de mandato adm. Rev ac Ampl Domini Vicaris Gen et officialis. L. Theunissen Secrs.

Op 18 Sept. wordt Requile geïnstalleerd door Deken van Eck. Testes erant : Fr. Reijnaldus van Leeuwsveld et Fr. Joannes van Rossum.

Aanstellingsbrief voor R.P. Marianus a St. Josepho alias Jacobus van der Heult tot pastoor van Heumen en Malden, als opvolger van R.P. Columbanus a St. Arnoldo, welke op 14 september 1775 overleed.

Deken van Eck installeerde deze pastoor Ord ff B.M.V. de Monte Carmelo, op 14 november 1775. Testes erant : R.D. Jacobus Kerstjens et R.D. Thomas van de Middegaal.

1777

Schrijven van Philippus Damianus, Marchio ab et in Hoensbroek S.R.I. comes etc. waarbij de gardiaan van het klooster te Megen, Ord. ff. min. Rec, wordt aangesteld tot pastoor van Maesbommel, Outvorst en Appelteren. „...Cum igitur incolae pagorum de Maesbommel, Outvorst et Appelteren Nostrae Diocesis, a multis retro annis, pastore, qui eis cohabitavit careant, idque ob defectum sustentationis congruae eidem difficillime procurandae, nos eisdem incolis providere quantam in Dno valemus cupientes et decessorum nostrorum vestigiis inhaerentes A.R.P. tuam incolarum dictorum locorum, parochum designandum et constituendum duximus, pro ut designamus et constituimus per praesentes, donec alias ordinaverimus duraturas...”

De aangestelde pastoor ontving daarbij de bevoegdheid : „delegandi alium vel alios conventus Megensis religiosos pro hac diocesi approbatos uti et si approbati non adsint, in alia diocesi pro cura animarum actualiter admissos.

Volumus autem ut ultimae hujus facultatis A.R.P. Neo-Guardianus, singulis trienniis aut aliter adveniens ab A.R.D. Districtus Neomagensis decano pro tempore existente renovationem nomine nostro concedendam petat, praesentes vero dicto Decano registro decanali inscribendas exhibeantur, designantes ecclesiam Conventus vestr. Megensis, dictarum incolarum parochialem”.

Datum in Castro de Hillenraat hac 16 8bris 1777.

1778

Op 6 mei overleed R.D. Hermanus van der Weerde, pastoor van Ewijk, na te zijn voorzien van de HH. Sacramenten, gedurende 32 jaren stond hij als pastoor in deze parochie... „laudabiliter praefuit”.

De kapelaan, Herman van Mullekom wordt tot deservitor aangesteld, voor de tijd van 14 dagen, het wordt later verlengd tot de tijd, dat hij als pastoor zal zijn aangesteld.

Copia Consensus judicis Imperii Neomagensis ILLmo ac Rev Dme Philippo Damiano, Epo Rurdensi etc. etc. exhibendi :

Ick E. G. Baron van Lijnden, Vrijheer van Hemmen, Blitterswijk en Wansum, Burchgraaf, Richter en dijkgraaf des Rijke van Nijmegen etc. etc.

Certificere hier mede dat op het oetmoedig versoek bij mij gedaan, door de persoon van Hermanus van Mullicum, sedert enige jaeren als capellaan in de Roomgesinde gemeente tot Ewijk, in mijn aanbevolen Ampt, gefungeert hebbende, ik den selven ter occasie van het afsterven van den pastor M. J. van der Weerden, verleene consent en admissie, om na geobtineerde kerckelijke benoeming, als pastor in gemelde gemeente te mogen fungeeren”.

Actum onder mijn hand en aengekomen Segel op 's Furstenoms Burcht binnen Nijmegen den 20 Mij 1778.

Sign. : E. G. v. Lijnden v. Hemmen.

Daaronder : Geregistreerd int dagelijks Signaat des rijks van Nijmegen den 20 Meij 1778. P. v. d. Veelouw.

Copie van de aanstellingsbrief voor R.D. Hermanus van Mullekom.

Philippus Damianus, Marchio ab et in Hoensbroek, Dei et apostolicae Sedis Gratia Episcopus Ruraemundensis, Primas Geldriae, ecclesiae cathedralis Spirensis canonicus capitularis, praepositus Embricensis, Archidiaconus Ultrajectensis etc. etc. etc...

Datum in castro de Hillenraet prope Ruraemundam hac 2 julii 1778.

Herm. van Mullekom werd geinstalleerd tot pastoor van Ewijk op 13 juli. Testes erant A. Voet, pastor Ravenstein et H. Berents presb.

1780

Voorzien van de HH. Sacramenten sterft op 4 februari 1780 R.P. Cornelius Palmers, primarius in oratorio ff. min. Rec. te Nijmegen.

Aanstellingsbrief voor A.P. Henr. Bout, tot primarius van Rosmalen, diens aanstellingsbrief gedateerd 15 Martii 1780 volgt in extenso.

1781

Op 21 januari sterft R.D. A. W. Schluys, pastoor in Puijfelijk, „extrema unctioe munitus, cujus funeralia peregi 27 ejusdem”.

Aanstellingsbrief voor twee Paters der Dominicaner Orde nml. voor R.P. Jos Bap Asset, gedateerd 20 februari en een voor R.P. Reggers, gedateerd 21 februari Reggers wordt aangesteld als Secundarius et subsidiarius van R.P. Asset en krijgt faculteit voor „oppidum Neomagense et partes vicinas”. Gedateerd Rurdae in Palatio nro Epli hac 24 februari 1781.

Aanstellingsbrief voor de presb. sec. A. Wijnackers tot pastoor van Over- en Nederassel. Hij wordt door Deken van Eck geïnstalleerd op 24 april.

Testes erant : R.D. J. van der Heult et J. Sengers pastores de Heumen et Balgoij.

1782

Op 5 juni sterft R.P. Jacobus van der Heult Ord. ff. B.M.V. de Monte Carmelo „subitaneae quidem ast SS praevie munitus”. Op 11 wordt hij aldaar begraven „ad normam sacerdotum secularium”. Tot deservitor wordt aangesteld R.D. van Berckel, capelanus ibidem.

Aanstellingsbrief voor R.D. Franciscus Jacobus van Berckel tot deservitor van Heumen en Malden. Hij wordt door van Eck geïnstalleerd op 26 juni. Testes : R. Dom. Berents pastoor te Escharen en A. Wijnackers pastoor in Overassel.

Op 21 september sterft R. Dom. Joannes Franc. van den Hoven oriundus ex Niftrik en pastoor te Alphen. Deservitor wordt aangesteld Pater Krul.

Opvolger van v. d. Hoven wordt R.D. Franc. Ebbinkhuijsen, Neomagensis.

Zijn aanstellingsbrief volgt in extenso. Intruductio 21 october peracta, subsignata est a RR.DD H. van Mullekom et J. van Eck.

1783

Einde juni sterft „rite praemunitus” R.P. Augustinus de Wilders Ord. ff. Erem S. Augustini, secundarius, en in de maand Au-

gustus de primarius van de zelfde Orde A.R. Dominus Ludovicus Joets.

1784

Begin augustus sterft voorzien van de HH. Sacramenten de Augustijn R.P. Roevens.

1785

Op de 20ste maart sterft R.D. Joannes Martens Toonen pastoor te Puijfelijk rite munitus. „Hic vir ob singulares animi dotes a tota communitate valde deploratur. Cui succedet R.D. Antonius van Coolwijk”.

Vier aanstellingsbrieven volgen, de drie eerste zijn nog gedateerd 1783, de laatste 1784.

Aanstelling voor de Augustijner Pater Guilielmus van der Stocken, als opvolger van R.P. Aug de Wilder te Nijmegen. Gedateerd 10 Maji.

Aanstelling voor dezelfde van der Stocken, om ook de bediening van de overleden Pater Joets, waar te nemen. Aanstellingsbrief voor Pater N. Roevens, tot assistent bij Pater van der Stocken. De brief is gedateerd 12 september 1783, Roevens overleed het daarop volgende jaar in augustus. Volgt de aanstellingsbrief voor de opvolger van Roevens, de Augustijner Pater Petrus Bastien, gedateerd 2 september 1784.

Aanstellingsbrief voor Antonius van Coolwijk presb. sec. tot deservitor van Puijfelijk, 9 april 1785. Geïnstalleerd op 26 april. Testes : R.D. Requile, pastoor van Horsen et L. Giebels kapelaan te Puijfelijk.

Daaronder staat (door andere hand geschreven) : R. Dom. A. van Koolwijk, impotens factus, libere dimisit 25 april 1811 et 13 Maji R. Dom. W. Soetekom accepit deservituram eodem tenore ut van Koolwijk habuit”.

1786

15 februari sterft R. Adm. Dom. Jacobus Sengers pastor in Ballegoij. Volgt de aanstellingsbrief van zijn opvolger R. Dom. Hubertus Voet, Diocesis Leodiensis presb. sec. Geïnstalleerd 16 Maji. Testes R.D. Berinx pastoor van Escharen en Coolwijk van Puijfelijk.

8 april „apoplexia tactus obiit A.R. Dom. Henricus van Haaf. pastor jubilaris in Afferden, rite praemunitus”.

Volgt de aanstellingsbrief voor diens opvolger Fr. Ebbinkhuijsen, pastoor te Alphen : geïntroduceerd op 9 Maji ; ondertekend door van Eck en van Coolwijk. Volgt de aanstellingsbrief voor R. Dom J. van Kilsdonck, presb. sec. pastoor van Alphen. „Introductio coram RR.DD Gijsb. Vermeulen et F. Ebbinkhuijsen perfecta est hac 12 Maji, sine ulteriore solemnitate”.

Aanstellingsbrief voor J. Smeijers, Augustijn tot assistent van Pater v. d. Stocken als opvolger voor de overleden missionarius secundarius P. Bastiens.

1787

De 25ste juni sterft R.D. Joannes van Kilsdonk pastoor te Alphen, „lenta tabe exhaustus omnibus Sacris praeve munitus. Successor ejus est R. Dom. J. G. van Gelder cujus institutionis copia, ut sequitur. Introductio sub solemnitatibus peracta praeve professione fidei ac juramento praestito”. Testes : R.D. Schouten et R. Dom. N.N. Arts, 3 juli.

1790

Op 16 augustus sterft R.A. Dom. ac Pater Albertus van Hees (Dominicaan en pastoor te Neerbosch) „SS. omnibus praeve munitus, ob singulares animi dotes cunctis confratribus multum amabilis”. Volgt de aanstellingsbrief voor Jacobus van Kampen tot pastoor van Neerbosch.

1791

9 Februari sterft Pater Rumoldus Mulders pastoor te Wychen, „in vita multum laudabilis”.

Cui in qualitate qua, successit R.P. Princen, wiens aanstellingsbrief volgt.

1792

„R.D. Henricus Fonteijne olim S.J., de consensu DD. Consulium Neomagensium associatus est RR.DD Schoncken et van Wychen, prae senio opera subsidiaria indigentibus. Praefatus D Fonteijne admissus est ad septennium hac 16 februari 1792.

Copia admissionis in favorem Adm. Rev Patris Ferdinandi van

Achte. Ord. Erm. S. Aug. provinciae Flandriae belgicae provincialis", 20 juli 1792.

Op 23 augustus sterft R.D. Paulus Tijssen van Lunen pastoor in Groesbeek vanaf 1756. Deservitorem constitui R.D. Antonium van Lunen defuncti patrualem; postea autem constitui R.D. Petrum van Campen, qui denominatus est pastor ejusdem parochiae.

Aanstellingsbrief van R.P. Guielhelmus Swillen Augustijn, tot hulp van R. Pater Smeijers in Nijmegen.

Copie van de aanstellingsbrief voor Petrus van Campen tot pastoor van Groesbeek.

1794

Op 29 maart sterft R.D. Henricus van de Cop, te Dreumel vanwaar hij geboortig was (Cfr anno 1762).

29 december sterft R.D. Franciscus Jacobus van Berckel pastoor van Heumen, „rite praemunitus. Deservituram viduatae parochiae eadem die commisi R.D. van Lunen ibidem tunc adsistenti”.

1795

Copie van de aanstellingsbrief voor R.Dom G. Arts tot pastoor van Heumen gedateerd Roermond 27 januari 1795 en ondertekend door M. A. Sijben Vic. Gnls. Daaronder heeft van Eck geschreven: „hoc tempore belli requisita quaeque, in meo oratorio peracta sunt”. Testor J. van Eck, decanus.

1796

Op 30 maart overleed te Nijmegen Adm. Rev. Dom. Joannes Schoncken primarius in suo oratorio in foro inferiori Ad eandem dignitatem substitutus est Adm. Rev. Dom. Henr. Fonteijne sequenti:

Joannes Baptista Robertus, ex Baronibus van Velde de Melroij, Dei et Apostolicae Gratia Epus. Ruraemundensis, Primas Gelriae etc. etc. etc. Dilecto Nobis in Xro Rev. Dom. Henrico Fonteijne Presb. seculari etc.

Getekend: M. A. Sijben Vic. Gnls.

Op 7 oktober wordt Rev. Dms. J. G. Philippens door Sijben aangesteld als sacerdos secundarius ad septennium in oratorio de „laage markt”.

1797

Wegens ziekte verlaat Philippens Nijmegen en in zijn plaats wordt door Sijben ad quinquennium aangesteld R.Dom. Bernardus Gomez.

Aanbevelingsbrief voor „Waltherus van Mullekom presb. curatum, vita morumque integritate commendabilem etc... quare eumdem omnibus quorum favore indiguerit nixte in Domino commendamus”.

1798

Aanstellingsbrief voor Jacobus Smeijers Augustijn „ad missionem oratorii sub invocatione Sancti Augustini in oppido Neomagensi tamquam primarium”.

Getekend door M. A. Sijben Vic. Genls.

Op 22 februari compareert R. Pater Hubertus de Neu Moulin, die assistent wordt van Pater Bout.

24 hujus obiit Rev. Pater J.B. Asset, „primarius in oratorio RR. PP. Predicatorum, rite praemunitus, ac spiritualis pactista pro cuius anima debentur tria Sacra”.

Volgt aanstellingsbrief voor de opvolger van Asset. Adm. Rev. ac Eximio Patri Benedicti Huntjens Ord. ff. Praed. religioso presbitero, S.T. doctori, examinatori synodali, salutem in Domino etc.

R.D.L. Theunissen presb. curatus wordt assistent te Ewijk, en R.D.J. Lemmens assistent in Beuningen. Aanstellingsbrief voor R.D. Henricus van Elsenbroeck tot pastoor van Winsen, „Datum Neomagi hac 23 martii 1798. M. A. Sijben Vic Genls.”

(Hier, tussen de jaren 1798—1800, bevinden zich acht bladz. waarvan vier beschreven; in het handschrift ingenaaid en gedateerd 1809, op 3 van wijnmaand. Zij bevatten de copie van een stuk handelende over „de hoge noodzakelijkheid, dat niet alleen met de opbouwning der voorm. Broeder- maar ook ter Regulierskerke alle mogelijke spoed gemaakt werd, ter beantwoording van de gunstige gifte door Zijne Majesteit gedaan enz. — de aanstelling van kerkmeesters — de opdracht van de Bisschop aan de Wel Eerw. en wijtberoemde Heer B. Huntjes thans fungerende Land Deken van het District Nijmegen, tot behoorlijke registratie in de Decanale Boek en ovedraging van deze in originele aan de eerste en als oudste benoemde kerkmeester J. E. Sanders van Well, Burgemeester der Stad Nijmegen enz. — (cfr over Huntjens; G. A. Meijers Dominicaner Klooster en Statie te Nijmegen bladz. 219).

1809 3 van wijnmaand.

Joannes Baptista Robertus

Episcopus nuper Ruraemundensis etc.

Daar ter kennisse van ons, door den Heer Burgemeester der Stad Nijmegen, onser jurisdictie, gebragt is, bij een ons toegesondene copielijke extract verbaal van den Heer Landdrost van Gelderland d.d. 23 van Herfstmaand No 3 onder anderen, en Hoofdsaakelijk, dat den Predikant Harencarspel het huis alsnog door hem bewoond wordende welk, volgens successive decreten van Zijne Majesteit, behoort tot de aan de Roomsche-Catholijke afgestaane Broederkerk binnen Nijmegen voornt, met 1 Mei 1810 ontruimen en verlaten moet; breeder bij gen. extract, quo relatio, te vernemen; zoo is het dat wij in overweging genomen hebbende de hooge noodsaakelijkheid, dat niet alleen met de opbouwning der voorn. Broeder- maar ook der Regulierskerke alle mogelijke spoed, ter beantwoording van de gunstige gifte door Zijne Majesteit, bij Hoogst desselvs decreet van den 25 van Hooijmaand 1808 No. 5 gedaan, gemaakt werd, en diensvolgens dienstig is, Dat tot in achtneming van de belangen der voorn. Roomsche-Catholijke in het generaal omtrent al wat, niet alleen ten opzichte van opbouwning der beide voorn. Kerken cum annexis, maar ook tot invordering, en Employ der penningen daar en waar zulks behooren zal voor de bij ieder van gez, kerken door Zijne Majesteit verleende receptisse van schaden of waar toe anders noodig bevonden zal worden, te adresseren, eene commissie als provicioneele kerkmeesteren, uit de voornaamste der Roomsche-Catholijke binnen Nijmegen, en wel uit ieder der tegenwoordige missiën, welke tot nog toe eene Parochie uitmaakt door ons Bisschoppelijk bestuur als opperste en eerste Pastor van het geheele Diocese werde genomineerd, en aangesteld; zoo is dat wij ten fine gemeld zijn verzoekende, en nominerende, gelijk wij nomineren, en aanstellen bij deze de volgende Heeren:

J. E. Sanders van Well, Burgemeester der Stad, als lid uit de Predikbroederen, of Dominicaner missie. — J. van Veerssen, als lid uit de missie der voormalige Jesuiten congregatie. — L. van der Lisse, als lid uit de Augustijne Missie. — en J. W. van Wanraij als lid uit de missie der minderbroederen; en wel den Eerstgemelden in Rang als oudste Kerkmeester en de verdere zoo, en als op elcanderen hier vooren gemeld zijn, gevende aan de zelve zoodanige speciale en generale ampele magt, als Hunln. in voorn. qualiteit ten stade komen kan, zoo nogtans dat zij deze functien gratis, en zonder enig salaris hier voor te kunnen vorderen, gehou-

den zijn waar te nemen; belovende wij verders voor goed, en van waarde te zullen houden, al wat door hun ten fine gem. zal wezen gedaan, en verrigt, tot tijd en wijlen ieder respv. kerk cum annexis zal zijn in orde gebragt, terwijl wij aan ons voorbehouden de magt, om, naa dat ieder van dien gebouwd, en tot het uitoefenen van onzen h. Godsdienst in order gebragt zal zijn, ons door de tijdelijke Pastores, aan wie wij het bestuur van ieder der twee kerken zullen opdragen, te doen opgeven een dubbeltal uit de voornaamste, en tevens bekwaamste persoonen hunner gemeente, om uit de zelve, of door ons immediaat, of door onsen Land Deken van het District Nimmegen te stellen twee kerkmeesters, voor zodanige tijd, en onder zodanige voorwaarden als door de statuten, en Decreten onser Dioecese reeds bepaald zijn, en door Ons, of onse wettige opvolgers in het kerkvoogdschap naarder zullen bepaald worden.

Blijvende intusschen de thans provisioneele benoemde Kerkmeesteren, of commissie gehouden bij het voleijndigen te einde gem. te doen aan onzen Land Deken des Districts voorn.: behoorlijke rekening, bewijs, en reliqua.

Voorders belasten wij den Wel. Eerw. en wijtberoemden Heer B. Huntjes, onsen thans fungerenden Land Deken voor het District Nimmegen, den inhoud dezer te brengen ter kennis van de vier Heeren in deze genoemd, en voorders als eerste Kerkmeester der Roomsche-Catholijke Kerken van het District te waaken tot de volkome uitvoering van deze onse Bisschoppelijke en geestelijke stelling, en, naar behoorlijke registratie in den Decanale Boek, Deze in originale aan den eersten, en als oudsten, benoemden Kerkmeester J. E. Sanders van Well te overhandigen.

Aldus gegeven te Grave in onse Bisschoppelijke residentie
den 3 van wijnmaand 1809.

was getekend

J. B. R. Bisschop
voor dezen van Ruremond.

lager stond

Ter bevel van Zijne Excellentie
den hoogwaardigten Bisschop
voorn.

F. A. Consgen Secrts.

L.S.

Communicationem originalis, et copiam, et extractionem 5 oct.
1809 testor.

Signatum est

F. B. Huntjes Dec.

Aanstellingsbrief voor Rev Doms van Gelder tot pastoor te
Burg Haren.

Getekend door Sijben 27 maart 1796 te Nijmegen.

Pater S. Reggers wordt primarius Neomagi in oratorio Rev
Patrum Praed. Rev Pater fr Martinus Crets wordt aangesteld
tot secundarius in sublevamen R.D. Fonteijne op de leege markt.

Aanstellingsbrief voor Rev Dom Petrus van Maesacker assis-
tent te Wijchen tot pastoor te Beuningen. Gedateerd: Roermond
Sijben 16 juli 1797.

Aanstellingsbrief voor Wilhelmus van Merrewijk tot pastoor
van Druten. Gedateerd: Nijmegen, M. A. Sijben 1 juni 1798.

R. Dom F. M. Kersten wordt assistent te Puifelijk, aug. 1797.

Rev Dom E. Wapenaer wordt assistent te Druten, 7 aug. 1797.

Rev Dom Arnoldus Voet wordt assistent van Rev. Dom. Fon-
teijne. 2 jan. 1798.

R.P. Requile ord. ff. Recoll. wordt assistent van de pastoor van
Horsen „Exhibita est mihi admissio Rev Dom Arnoldi Beckers
Ord. Can. Reg. Sti Augustini Domus dicti: de Gaasdonck, Archi
Diocesis Coloniensis”. Getekend J. van Eck.

Aanstellingsbrief voor Bernardus Gesthuisen, priester van het
Aartsbisdom Keulen tot pastoor van Millingen 3 aug. 1798.

Admissiebrief vertoond door R.D. Lamb van Petegkem (Pete-
gom) tot assistent van R.D. Schiks pastoor in Wamel. Getekend:
Sijben Nijmegen 21 oct. 1798.

Aanstellingsbrief voor Jacobus Sieben van het Artsdiocees Keu-
len tot pastoor van Beek. Datum Neomagi Sijben 8 juni 1798.

Aanstellingsbrief van Joannes Baptista ex Baronibus etc voor
R.D. Patri Joanni de Groot Ord SS. Salvatoris conventus Cal-
cariensis tot pastoor van Malden. M.A. Sijben Neomagi 18 Maji
1799.

Idem voor R. Patri Joanni Huijgens Ord ff min S Franc tot
pastoor van Appelteren. Gedateerd 15 nov. 1799 M. A. Sijben.

Onderschrift bij deze brief: „Nota hic postea a suis superioribus
Reglaribus ob causas revocarus, obedire noluit, quare deserere
hanc parochiam Ordinario volente et jubente, debuit, circa finem
anni 1801”.

1800

Aanstellingsbrief voor R. Dom J. F. Smits presbytero curato tot pastoor van Batenburg. Item voor Henricus Daems diocesis nostrae presb. tot pastoor van Leeuwen. Item toegelaten tot pastoor van Maesbommel R.P. Joannes Hirtnack Conv. Megensis religiosus.

Aanstellingsbrief voor Rev Adm Patri Pio Otten Ord ff Praed „conventus Calcariensis religioso ad missionem Neomagensem dictam de laage merkt”.

Item voor Pater Henricus van Roosmalen Ord. ff. min. Recoll. „ad missionem oratorii sub invocatione Sti Francisci in oppido Neomagensi. 1801”.

Item voor Rev Dom G. Hermans tot pastoor van Weurt, datum Neomagi 32 jan 1801 M. A. Sijben.

Item voor R.P. Carolus Lemmers Ord. ff. min. Recoll. assistent in Hernen, „ad missionem oratorii sub invocatione S. Francisci in oppido Neomagensi”.

In juni sterft R.D. Wilh. van Meerwijk pastoor van Druten.

Aanstellingsbrief voor Joannes van Horenbeek presb. ac missionario loci de Oudvorst tot pastoor van Horsen.

1801

In 1801 werd benoemd tot pastoor van Druten M. A. Sijben Volgens Schutjens bleef gedurende de vlucht van de Bisschop van Velde de Melroij Sijben als vicaris generaal grote gevaren trotseren; hij weigerde aan het franse bestuur de gevraagde eed af te leggen en spoorde alle onderhorige geestelijken daartoe aan; hierop volgde tegen hem de 31 jan 1798 het deportatie-decreet. Sijben vestigde zich nu te Nijmegen en ontving op 8 juni 1801 uit Emmerik van de Bisschop zijn benoeming tot pastoor van Druten.

Zijn aanstellingsbrief en zijn faculteiten luiden als volgt:

Joannes Baptista Robertus, ex Baronibus van Velde de Melroij, Dei et Apostolicae Sedis Gratia, Episcopus Ruraemundensis, primas Geldriae etc. etc. Dilecto nobis in Xro Reverendo adm ac Amplissimo Domino Marcelle Alberto Sijben, Dioc. nostrae presbytero, ecclesiae cathedralis canonico graduato officiali, Diocesis nostrae examinatore synodali, librorum censori ac vicario generali saluten in Domino.

Cum per obitum Reverendi Domini Wilhelmi van Meerwijk missio loci de Druten diocesis nostrae, ad praesens vacet ac rectore careat, hinc nos de tuis doctrina ac eruditione deque zelo ac

studiis, quae a te perpetuo adhibentur in vera ac catholica religione defendenda atque pravis opinionibus refellendis ac labefactandis convicti, et merito maximi facientes officia quae omni data occasione et signanter difficillimis hisce acerbissimis maximeque luctuosis temporibus nobis, totique diocesi nostrae exhibuisti, omnemque occasionem et facultatem quaerentes, quibus aliquatenus Gratitude nostram tibi significare possemus, praedictam missionem tibi auctoritate nostra ordinaria conferendam duximus, prout tenore praesentium conferimus ac vigore harum te in illa rectorem irrevocabiliter admittimus et instituimus, concedentes tibi curam et regimen animarum cum facultatibus in folio adjuncto sigillo et signatura nostris munita, latius descripta, te nulla in realem et corporalem et actuaalem praedictae missionis possessionem indigere. Declarantes ac te assistentes tuos parochiam et ecclesiam tuam ab omni jurisdictione ac visitatione decanali eximentes quo circa mandamus ampl. Dom. Decano Distr. Neomagensis ut has ad requisitionem tuam, decanali Registro inseri curet.

Datum Embricae hac octava Junii 1801.

J. B. R. Episcopus Ruremundensis

de mandato Illustrissimi ac Reverendissimi

Domini Episcopi mei.

J. A. Consgen Secret.

Copia : Facultates ad revocationem usque concessae Adm Rev ac Ampl Domino M. A. Sijben ecclesiae nostrae cathedralis canonico graduato etc. etc. pro Diocesi nostra.

1) Excipiendi Xri fidelium etiam monialium clausarum nobis jure ordinario subjectarum confessiones, cum potestate absolvendi a Labajismo, ac casibus nobis reservatis heresi etiam quatenus est casus pontificius ac ab abortu foetus animati cum excommunicatione annexa, etiam cooperatores.

2) annuntiandi verbum Dei.

3) impertiendi in articulo mortis constitutis, indulgentiam plenariam juxta formulam a Benedicto XIV praesscriptam.

4) Relaxandi in sacro poenitentiae tribunali juramenta promissoria sed a promissario nondum accepta, partim dispensandi et partim commutandi vota simplicia, non tamen tria vota peregrinationum mempe Romam, Jerosolymam vel Compostellam. Nec votum ingrediendi religionem adprobatam aut castitatis perpetuae ac dispensandi in petitione debiti dum matrimonio supervenit affinitas vel cognatio spiritualis.

5) Benedicendi ornamenta et alia utensilia ad sacrificium

Missae necessaria, ubi non intervenit S. unctio etiam vasa et ciboria et lunulas.

Pro parochia loci de Druten.

6) Dispensandi et commutandi in jejuniis et festis secundum praescriptum ritualis nostrae Diocesis etiam in quantum haec competunt Decano.

7) Retinendi sine lumine SS. Sacramentum extra ecclesiam vel oratorium in loco tamen decenti.

8) Assumdi assistentes sive temporarios sive continuos.

9) Delegandi omnes supra scriptas facultates incipiendo ab articulo primo inclusive assistentibus praecedenti articulo allatis.

Datum Embricae die 8 junii 1801.

J.B.R. Episcopus Ruraemundensis

de mandato etc. F. A. Consgen Secr.

Aanstellingsbrief voor G. van Lunen tot pastoor van Oudvorst

Item voor R. Dom J. van Mook tot pastoor van Appelteren.

1802

Item voor Pater Joannes Hirthack tot pastoor van Maesbommel. Gedateerd in Druuten 13 juii 1802. J.B.R. Episc, Diocesis, Ruraemundensi administrator Apostolicus.

1803

Item voor Rev Dom Arnoldus van Berkel tot pastoor van Batenburg. Datum Graviae in Residentia nostra die 23 Maji 1803. J.B.R. Episc. nuper Ruraemundensis.

Item voor Joannes van Mook pastoor in Appelteren die verplaatst wordt en benoemd tot pastoor van Alphen.

De aanstellingsbrief begint: ...Episc nuper Ruraemundensis, nunc ejusdem Diocesis pro parte batava administrator apostolicus etc. etc. Datum Graviae in Residentia nostra die 19 dec. 1803.

1804

„Cum plures renuant acceptare parochiam de Appelteren hodie mihi, quae est 3tia februari de mandato Illustri ac Rev Dmni, R.D. Joannes de Kleijn deservituram in illa parochia a die cinerum usque ad primam Septembris excercendam exhibuit. Testor J. van Eck”.

Aanstellingsbrief voor Josephus Godefridus van Gelder (broeder van Reijner van Gelder pastoor van Druuten) die overgeplaatst wordt van Alphen naar Bergharen. Datum Graviae 22 nov. 1803.

Item voor Reijnerus van Gelder die van pastoor te Bergharen

pastoor wordt te Druuten. Datum Graviae 18 nov. 1803.

29 Maji 1804 obiit adm Rev et Amplissimus Dominus J. van Eck, Dist, Neomagensis Decanus et pastor in Niftrik, praevis S. Matris ecclesiae Sacramentis rite munitus, anno aetatis 94, curae pastoralis 65 decanalibus dignitatis 42.

Requiescat in sancta pace ter venerabilis senex.

Eodem die deservitorem parochiae de Niftrik constituit provisionaliter Illustr et Rev D.N. Joan Bapt Rob Episc Rurmds, R.D. Petrum Schreven, pie defuncti assistentem.

Quem munitum litteris institutionis pastoralis cum facultate a reservatis et labaismo nec non impertiendi Benedictionem Apost moribundis ab Illustr et Rev Dmi N Episc J.B.R. Graviae datis 18 aug. 1804, induxi in possessionem realem etc ecclesiae parochialis de Niftrik, praemissis de jure promittendis, praesentibus multilpici clero et parochianis hac 3 Sept 1804.

F. B. Huntjes Ord Praed S. Th D. Exam. Syn. ex speciali Illustr Dni N.

Testes consignantes mecum fuere RR.DD J. Princen pastor ex Wijchen et J. van Gelder pastor ex Borghaaren.

Eadem die ex commissione ejusdem Illustri Domini visitavi oratoria et ecclesias in Niftrik, Balgoij nec non oratorium in Batenburg.

4ta Sept. ecclesiam et oratorium in Horssen, oratoria in Altvorst et Appelteren.

5ta Sept. ecclesias in Maasbommel et Alphen, oratoria in Drumel, Wamel et Leeuwe.

6ta, oratorium in Puiflijk ecclesiam in Druuten ecclesiam et oratorium in Aafferden, quae ab Ampl D. piaemem. Decano, anno superiore non erant visitatae; de quibus debitam relationem feci Illustro D.N.

F. B. Huntjes qui supra.

NOTEN

- 1) Voor de overgang van de St. Augustinus Parochie te Nijmegen aan de Paters Carmelieten, is het Decanale Register van het District Nijmegen overgedragen aan het Bisschoppelijk Archief te 's Hertogenbosch. Op de voorzijde is het gemerkt: Archief Kluis 31; en op de rugzijde No 20.
- 2) Op deze plaats in het handschrift is getracht vier regels onleesbaar te maken. Gebleken is, dat er geschreven stond het volgende. „Sed quid mirum, quod dictus P. Reesen, talia inique attentaverit, utpote cum et ipse, non per ostium, sed aliunde ingressus sit in ovile; se per eandem viam iniquam, utpote per potestatem politicam nitatur et alios introducere”.

- 3) Onder „*Labaismus*”, is te verstaan het deelnemen aan „*labaeyen*”, d.i. avondbijeekkomsten van de huwbare jeugd in een gehucht of uithoek van 'n dorp. „*Labaejen*” zijn gelijk te stellen met de meer bekende „*spinninghen*”, waartegen de geestelijke overheid met kracht optrad, zelfs zo, dat overtreding van het verbod een *casus reservatus* was. Vgl. Martinus Steyartius, *Opuscula*. t. 6 p. 23.
- 4) De Doodendaal (Doddendaal) is gelegen in de tegenwoordige Parochie Ewijk. In het kasteel de Doodendaal was een bedehuis. Deservitor was in 1727 Petrus de Wolf. Ord. Fr. Min. Recoll. Tot zijne geestelijke verzorging behoorden ook de Katholieken van Bunningen, Eeuwick en Winsen ten getale van ongeveer 700. Volgens Schtjes III bl. 629, getuigen de jaarboeken van de Minderbroeders te Megen, met grote lof over den Heer van Doodendaal, die niet alleen de priester-missionaris te zijnent onderhield, maar tevens aan de Katholieken, vrije toegang tot zijn kasteel verleende om de godsdienst plechtigheden te kunnen bijwonen. Volgens Schevichaven bezaten de Heren van den Doddendaal ook een huis en hofstad met plaats enz. binnen Nijmegen. Het stond aan de thans nog zo genoemde Doddendaal binnen Nijmegen, ongeveer ter plaatse waar de Doddendaalse kerk der Paters Fransicanen heeft gestaan.
- 5) In het stadsarchief van Nijmegen zijn de betreffende stukken aanwezig. In het reces des Landdags staat dato 19 oktober 1731 een vele bladzijden grote verordening. Verboden wordt: het houden van godsdienst oefeningen op hetzelfde uur als de Gereformeerden — het houden van processien — het verschijnen in het kerkelijk gewaad buiten de kerk; alles onder boete- en strafbedreigingen. Ook de bepaling over het moeten vertrekken der priesters staat er in vermeld.
- 6) Met Wilderen, waar Thomas Stregnaerts Augustijn, die op 8 november 1741 overleed, begraven werd, en met „Weiler” (Cft. 1774) waar aan R.D. Maassen opgedragen werd de: „*deservatura illorum pagorum, vicorum et appendicium sub nostro diocesi sitorum*” is bedoeld het bij Beek-Ubbergen, even over de Nederlandse grens gelegen plaatsje: „Wylter”.
- 7) Met in foro inferiori en met de laage markt, is bedoeld de in de beneden stad bij de Waal gelegen: Lage Markt. Nadat op 30 maart 1796 Adm. Rev. Doms Joannes Schoncken, primarius in suo oratorio in foro inferiori overleden was, werd door Joannes Baptista Robertus ex Baronibus van Velden de Melrooij, de Presb. secularis Henricus Fonteijne (Cfr 1792) tot primarius aldaar aangesteld en werd op 7 oct. 1796, als secundarius, ad septennium in oratorio de laage markt benoemd R. Dms. J. G. Phiippens.
- Op de Lage Markt hadden ook de P.P. Jezuiten een Statie en kerk. Van Schevichaven (bladz. 314) schrijft er van: „Het huis naast: De Olifant” op de Lage Markt, was een erf, dat jaren lang toebehoorde aan de Deken van het kapittel van St. Victor te Xanten. In 1680 toen hier ter stede, een strooming van verdraagzaamheid jegens de katholieken ontstond, werd dit gebouw door de Jezuiten gehuurd, ten einde het tot een kerk in te richten. In 1693 huurden de Paters ook nog een gedeelte van het belendende huis, teneinde een tweede ingang, voor hun druk bezochte kerk te krijgen. De Statie bleef aldaar bestaan; zelfs na de opheffing der Jezuiten door Clemens XIV; tot in 1821, toen zij overgebracht werd naar de Regulierskerk in de Molenstraat”.

De Parochie Woensel in beroering, 1705—1727

door

A. M. FRENKEN, pr.

Hoewel de toestand der Katholieke Kerk in de Meijerij van 's Bosch, evenals elders in de Generaliteitslanden, sinds 1672 (inval der Fransen) merklijk was verbeterd, bleef het katholiek godsdienstig leven er toch nog bekneld door velerlei maatregelen en plakkaten „op 't stuck van paperye”. De meest doeltreffende manier om een of andere knellende bepaling een tijd lang te ontduiken, bestond in het aangaan van z.g. „compositiën” (overeenkomsten) met de protestantse ambtenaren onder het aanbieden van de nodige sommen gelds (gratuïteiten” of „recognitiën”).

De hoogste regeringslichamen, Staten Generaal en Raad van State, wilden er het verblijf van priesters niet meer zo absoluut verbieden als vroeger, indien 't maar geen ordesgeestelijken of buitenlanders waren. Bediende een seculier priester, hier te lande geboren, een schuurkerkje of kerkehuis in een parochie, dan ondervond dit in de regel bij de regeringsinstanties geen verzet, mits en zolang priester en parochianen zich „stil ende modest” gedroegen. Kwam daar echter nog een tweede priester om in de zielzorg te voorzien, dan liep deze groot gevaar, dat hem al spoedig vanwege de Hoog- of Edelmogende Staten werd aangezegd zijn dienst te staken en de parochie te verlaten, ook wanneer de ambtenaren hem „omwille van de smeer” reeds oogluikend hadden toegelaten.

De apostolische vicarissen, die het voormalig bisdom 's-Her-

togenbosch bestuurden, werden vóór 1726 door de regering noch erkend, noch geduld, zodat zij zich (tot genoemd jaar) genoodzaakt zagen in België hun verblijf te houden. Voor de goede handhaving van hun gezag in hun vicariaat was dit alvast een groot beletsel. De drie opeenvolgende vicarissen Guilielmus Basery, 1681—1691, Martinus Steyaert, 1691—1701, en Petrus Govarts, 1701—1726, waren bovendien vreemdelingen, wat hun gezag ook al niet ten goede kwam. „Geboren en opgeleid in een land, waar de toestanden op godsdienstig gebied zo geheel anders waren als in onze generaliteislonden, — aldus dr. G.Giezenaar ¹⁾ — ontbrak het deze vicarissen dikwijls maar al te zeer aan een juist inzicht in de geheel speciale verhoudingen en omstandigheden, waaronder de katholieke Kerk in het aan hun zorgen toevertrouwde vicariaat moest leven en werken... Onbekend met de toestanden in hun ambtsgebied bij hun benoeming, bleven zij er vreemdeling geheel hun bestuursperiode door”. Bovendien droegen de Jansenistische woelingen er toe bij, dat de eerbied voor het gezag der kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders over de gehele Nederlanden bij vele, ook niet-Jansenistisch gezinde priesters in bedenkelijke mate verminderde. Ook een deel van de Bossche clerus onderging in dit opzicht een min of meer nadelige invloed.

Al deze factoren bevorderden niet alleen het ontstaan van Kerkelijke geschillen in het vicariaat, maar bemoeilijkten ook de beslechting daarvan. Onenigheden en partijenschappen tussen de katholieken onderling waren immers bijzonder welkom aan de protestantse ambtenaren, omdat ze hun beurs ten goede kwamen; vandaar dat de ambtenaren doorgaans meer genegen waren de ontstane geschillen te doen voortbestaan dan ze uit de weg te ruimen. En kon een der twistende partijen in het bereiken van haar doel niet slagen bij haar kerkelijke overheid, dan ontzag zij zich meermaals zelfs niet de tussenkomst der Hoog- of Edelmogenden in te roepen om haar zin door te drijven.

Deze hier in het kort geschetste toestand wordt klaar geïllustreerd door hetgeen zich in de jaren 1705—1727 afspeelde in de parochie Woensel, gelijk men beschreven vindt in een gedrukt pamflet van 27 bladzijden, dat tot titel draagt *Korte Beschrijvinge*

van de droevige en langhduerige Verschillen, dewelcken daer zijn geweest in het dorp Woensel, gelegen in de Meyerye van 's-Hertogenbosch, rakende de bedieninge van de Roomsche-Gesinde²⁾)

Het pamflet draagt geen jaartal, maar zal in 1727 gedrukt zijn³⁾). De naam van de drukker wordt niet vermeld, evenmin als die van de auteur.

Drie te Woensel in dienst zijnde seculiere priesters waren de hoofdpersonen in bedoelde geschillen: in de jaren 1705—1721 Cornelis Raessens, geboren te Eindhoven, en Christiaan Coppens, geboren te St. Oedenrode; in 1721—1727 genoemde Coppens en Christaen de Haen, geboren te Eindhoven⁴⁾). Ieder van hen had onder de parochianen zijn aanhangers. Onze pamflettist blijkbaar een katholieke ingezetene van Woensel stond aan de zijde van Raessens en De Haen en toont zich in zijn pamflet een groot tegenstander van Coppens. Hij was dus volstrekt niet onpartijdig. Toch geloven wij, dat de feiten in hoofdzaak naar waarheid door hem zijn weergegeven; verschillende bescheiden betreffende de geschillen, zoals brieven van de apostolische vicaris Govarts, resoluties van de Raad van State en meer andere officiële stukken, worden door hem, naar het schijnt, goeddeels woordelijk medegedeeld. Doch zeker wat bijkomstigheden betreft, dient men tegenover zijn mededelingen de nodige reserve in acht te nemen. Zo is het zeer aanneembaar, dat hij verschillende bijzonderheden verzwijgt, welke ons een andere kijk op de door hem verhaalde gebeurtenissen zouden kunnen geven. Te oordelen naar hetgeen hij schrijft over Coppens, was diens optreden soms stuitend en ergerlijk. Het feit echter, dat een zo uitmuntend man als de pauselijke nuntius Jozef Spinelli, geprezen om zijn scherpe blik op toestanden en verhoudingen en om zijn ijver voor het zieleheil, in de Woenselse geschillen ten slotte ten gunste van Coppens een eindbeslissing nam, maant in elk geval tot voorzichtigheid bij het beoordelen van hetgeen hem in het pamflet zoal wordt ten laste gelegd.

Schenken wij thans onze aandacht aan de gebeurtenissen, zoals ze door onze pamflettist worden medegedeeld. Zijn hier en daar al te wijdlopieg verhaal met de daarin voorkomende herhalingen

ter dege besnoeiend, zullen wij de gebeurtenissen, door hem wanordelijk dooreengehaald, trachten te plaatsen in de chronologische orde, waarin ze voorvielen ⁵).

In 1690 had de apostolische vicaris G. Bassery de seculiere priester Cornelis Raessens tot pastoor van Woensel aangesteld in opvolging van Jacobus van de Sande, die in datzelfde jaar overleden was. De nieuwe herder werd er in de zielzorg bijgestaan door Simon Peerbooms, een regulier van St. Augustinus uit het klooster te Weert, die al van af 1675 in de parochie Woensel werkzaam was geweest. Toen deze in 1694 „oudt ende caduck” naar zijn convent in Weert terugkeerde, stelde de apostolische vicaris M. Steyaert pater Johannes Verheyden, uit datzelfde convent afkomstig, tot assistent van Raessens aan.

De zeer uitgestrekte parochie had in die tijd twee kerkhuizen, één in het gehucht Vlokhoven en een tweede in de Lijmbeekstraat, bovendien een kapel in het gehucht Acht. Pastoor Raessens deed dienst in het kerkhuis op Vlokhoven, zijn assistent in dat der Lijmbeekstraat. Op zon- en feestdagen deed elk van hen twee H. Missen, waarvan de diensten beurtelings aldus geregeld waren: Deed de een in zijn kerkhuis behalve een eerste nog een tweede Mis, dan deed de ander één Mis in zijn kerkhuis en nog een tweede in de kapel op Acht en omgekeerd en zo telkens ieder op zijn beurt. De emolumenten, welke de zielzorg hun afwierp, verdeelden zij.

In juli 1705 werd pater Verheyden rector der kloosterzusters op Soeterbeek onder Nuenen. Na zijn vertrek uit Woensel zouden pastoor Raessens weldra grote moeilijkheden te wachten staan.

De apostolische vicaris Petrus Govarts delegerde op 31 juli 1705 de provicaris Egidius van der Voort, pastoor van Heeze, en Nicolaas Sichmans, pastoor van Blaarthem en deken van het district Eindhoven, om in opvolging van pater Verheyden de seculiere priester Christiaan Coppens in Woensel aan te stellen. Al spoedig na zijn aanstelling, welke op 18 augustus plaats had, bleek, dat Coppens niet als eenvoudig assistent van pastoor Raessens wenste beschouwd te worden, doch als (tweede) pastoor

van Woensel naast Raessens.

Door deken Sichmans, die een neef van Coppens was, werd hij op 20 september inderdaad als pastoor van Woensel ingeleid. Doch „alsoo dit is geschiet — zo verklaarde Govarts later (in 1724) — door den Heer Sichmans alleen, sonder mijne weten ende directelijck tegens mijne intentie, klaerlijck ende schriftelijck uytgedruckt, soo is dese aenstellinge geweest nul ende krachteloos.”

Herhaaldelijck poogde Coppens de vicaris te bewegen hem als pastoor naast Raessens te erkennen, maar steeds zonder succes. Desondanks bleef hij zich pastorale rechten en functies aanmatigen; „soo heeft den voornoemden Heer Coppens in het jaar 1706 op den Heyligen Paeschavondt des nachts in het kerckenhuys in de Lymbeekstraet de sloten open gemaect en heeft daer met eenen dienaer en getuygen de Paeschkaers gaen wyen en oock de vontestoel, waerop dat staet te bemercken: soo hy als pastoor was gestelt van Woensel, dat hy dan niet metten nacht behoefde de vonte te wyen, maer dat hy dan wel moght doen in den klaeren dagh”, aldus onze pamflettist.

Het bestaan van twee kerkhuizen in één parochie kon gemakkelijk aanleiding geven dat de parochianen ook Coppens als pastoor beschouwden en dat er geschillen rezen tussen de twee parochiële herders. Wellicht was het daarom vooral, dat vele parochianen het wenselijk vonden — en Raessens en Coppens waren het helemaal met hen eens —, dat men de twee kerkhuizen zou laten vervallen en één nieuw oprichten, ongeveer midden tussen de beide oude in, in de wijk Derp. ⁶⁾ Het plan werd van hogerhand goedgekeurd, maar toen men het ten uitvoer begon te brengen, ondervond het hevige tegenstand. Vooral onder de parochianen uit de buurt De Fellenoord, omdat het nieuwe kerkhuis voor hen op verdere afstand zou komen staan dan dat der Lijnbeekstraat, waarin zij tot dan toe gekerkt hadden. Naar de plastische uitdrukking van pastoor G. Suetens ⁷⁾ „kwam van uit De Fellenoord een storm van verontwaardiging opsteken, welke door menselijke longen aangeblazen de muren van de in aanbouw zijnde schuurkerk op een nacht tot de grond toe deed

neerplofften". Het voor de opbouw verleend verlof werd dientengevolge ingetrokken, zodat men genoodzaakt was dienst te blijven doen in de twee oude kerkhuizen. 8)

In 1715 waren deze echter zo bouwvallig geworden, dat de dorpsregenten en meeste ingezetenen, wederom met algehele instemming van Raessens en Coppens, opnieuw besloten terzelfde plaatse in Derp een nieuw bedehuis te bouwen. Aan de Raad van Jan Willem Friso, prins van Oranje-Nassau „glorieuser memorie", die als heer van Kranendonk, Eindhoven, Woensel in 1711 overleden was, werd te dien einde een verzoekschrift gericht. Die van de Roomse religie te Woensel — zo werd daarin uiteen gezet — hebben twee kerkhuizen ver van elkaar aan de twee einden van het dorp, niet alleen „tot zeer groote incommoditijt" van de ingezetenen, maar feitelijk ook „tegens de ordres van den Souverain" (waarschijnlijk de Staten Generaal), die het gebruik van niet méér dan één kerkhuis in hun dorp wil toestaan, waarom zij dan ook „tot diverse reysen" aan het Officie Fiscaal boeten hebben moeten betalen. Omdat beide huizen nu oud en bouwvallig zijn, vragen de supplianten verlof om met conventie van het Officie Fiscaal ongeveer te midden van hun dorp „een nieuw goed bequaem en geproportioneert kerkenhuys tot gerieff van alle de in- en opgezetenen" te mogen bouwen.

Op 3 juli 1715 gaf de Raad aan griffier J. van Schuijlenburch opdracht de zaak in loco te onderzoeken. Na diens rapport, volgens hetwelk de predikant van Woensel hem had verklaard, „dat door den opbouw van de kerke geene ergernisse aen de Gereformeerde Gemeijnte soude werden gegeven", schonk de Raad, als voogd over de nagelaten „furstelycke weezen" van Zijn Hoogheid de Prins, op 17 juni 1716 het gevraagd bouwverlof. 9)

In 1717 kwam het nieuwe kerkhuis tot stand, doch niet zonder „veel questie en ruysinge" en „moeyten en onkosten". Want ook toen wilden vele ingezetenen de twee oude kerkhuizen blijven behouden. Ten laatste werd overeengekomen, dat daarin elke week op werkdagen twee diensten zouden geschieden en dat in de kapel op Acht de gewone dienst op zon- en feestdagen zou behouden blijven. Coppens wist bij Raessens echter te bewer-

ken, dat de dienst op Acht gestaakt werd. Dit nu had (volgens het pamflet) tot gevolg, dat een derde seculiere priester, met name Johannes Hups, zonder enige zending van Govarts ontvangen te hebben, op Acht de dienst ging waarnemen, „hetwelcke daernaer seer veel onrusten heeft voortgebracht, want het Classis van Peel en Kempelandt daerover gewoelt heeft”.¹⁰⁾

Drie priesters in een en hetzelfde dorp! Dat was de paapse stoutigheid ten top gedreven! De ingezetenen waren dan ook niet zonder reden bevreesd, dat het verzet der classis hun moeilijkheden zou veroorzaken van de kant der Staten-Generaal, die geen drie priesters in de parochie zouden dulden. Maar wat te doen? De dorpsregenten en kerkmeesters stelden voor om Hups uit Acht te doen vertrekken, mits Raessens en Coppens, evenals voorheen, niet enkel Woensel, maar ook Acht zouden bedienen.¹¹⁾ Dit voorstel werd aangenomen, doch Hups verkoos zijn dienst op Acht niet vaarwel te zeggen en bleef.¹²⁾

De regenten, kerkmeesters en ingezetenen kwamen nu in vergadering bijeen en besloten, dat zij Raessens en Coppens beiden zouden trachten te behouden op voorwaarde, dat ze hun emolumenten, evenals vroeger, samen zouden delen, onverschillig wie hunner als pastoor, of wie hunner als kapelaan of onderpastoor door de regeerders in Den Haag erkend zou worden. Met dit besluit begaven de kerkmeesters zich op 13 aug. 1718 naar Raessens en Coppens. De eerste verklaarde zich met het besluit terstond geheel accoord, maar Coppens liet de zaak liever op haar beloop. De pamflettist geeft hierbij als toelichting dat Coppens aan de substituut-drossaard Jacob Meyers 100 ducaten had beloofd, „soo hy kost maken, dat Coppens pastoor werde en Raessens buyten dienst blijft.” Eén dag later werd de resolutie bekend, welke de Edelmogenden, ingevolge de actie der classis, reeds op 2 augustus genomen hadden en waarin zij geboden, dat niet alleen Hups, maar ook Raessens uit Woensel moest vertrekken. De resolutie was ter executie in handen gesteld van Izaak Perné, drossaard van Kranendonk en Woensel.¹³⁾

Alleen Coppens mocht dus blijven, niettegenstaande Raessens er al 14 jaren langer in bediening was geweest. „Hier, aldus de

pamflettist, kunt gy sien, goetgunstiger leser, hoe dat den waeren pastoor Raessens is verdruckt geweest”.

Het komt ons voor, dat Raessens een zeer lijdzaam man was, maar toch liet hij zich niet zo maar goedsmoeds uit zijn ambt ontzetten. Ook hij nam het meest probate middel ter hand om de resolutie van 2 augustus ongedaan te maken. Van drossaard Perné wist hij „door goede vrienden en veel geld” 2 april 1719 te verkrijgen, dat hij zijn pastoraat opnieuw mocht gaan bedien. ¹⁴⁾

Daar hij ondertussen „oudt ende caduick” geworden was, stond Govarts hem in 1720 toe een assistent te nemen in de persoon van Christiaan de Haen, hiervoren vermeld. ¹⁵⁾ Nu kwam er een tijd lang rust in de parochie, doordat de nieuwe assistent „de vervallen liefde heeft trachten weder op te richten”, o.a. door te voldoen aan het verzoek der kerkmeesters en regenten om, zoals vroeger was overeengekomen, tweemaal in de week op Vlokhoven dienst te gaan doen, iets wat Coppens (volgens de pamflettist) weigerde, zeggende, „dat hy liever geen brood in Woensel soude eeten, als dat hy de diensten soude gaen doen aen de hoecken van de Lijmbeekstraet en Vlockhoven, alhoewel de regenten hem daervoor instonden, al wat daernaer soude komen.” Onder pressie van de apostolische vicaris en de dorpsregenten deed hij het eindelijk toch, hoewel ongaarne.

Pastoor Raessens stierf 26 april 1721. Deken Sichmans drong bij de vicaris aan om nu Coppens als pastoor te bevestigen. De presidentschepen en drie kerkmeesters solliciteerden echter om de pastoorsbenoeming van De Haen, die zij aanbevalen als een jong, maar bekwaam en geleerd priester, die te Leuven in de 1e linie tot licentiaat was gepromoveerd. De vicaris benoemde evenwel Coppens, doch onder deze clause, „dat hy alleen soude zyn den Roomschen Pastoor, alleen profiterende de pastorele profijten van trouwen en doopen, dat den priester De Haen alleenlijck soude wesen sijnen adsistent ofte onderpastoor, die de andere vordere emolumenten met den Heer Coppens t' samen soudent partageeren”. Coppens wilde het pastoraat niet onder

deze voorwaarden aanvaardden ; hij verlangde zonder die clause aangesteld te worden, doch Govarts weigerde dit.

Nu nam Coppens, voorzien van „een Maintenu van veele pastoors in de Meyery”, zijn toevlucht tot de Leuvense professoren Antonius Cincque en Zeger Bernard van Espen, die hem verwezen naar Willem van Dalennoort, pastoor te 's-Gravenhage.¹⁶⁾

Weldra werd in de parochie bekend, dat Coppens zich tot Willem van Dalennoort had gewend, en in diens kerk zelfs dienst had gedaan, „hetwelck aen de inwoonders van Woensel een seer groot nadencken heeft gegeven” (pamflet). Daar de parochie al meer in opschudding kwam, ontbood de drossaard van Kranendonk en Woensel, Francis Lormier, den Heer Coppens, die zich intussen als pastoor was blijven gedragen, te zijnen huize in Eindhoven om te trachten hem met de ingezetenen te verzoenen, maar niets bij hem kunnende bereiken, verbood hij hem alle pastorale functies en sloot hij het door hem bediende kerkhuis.

Hierop zond Coppens door bemiddeling van W. van Dalennoort in oct. 1722 achtereenvolgens twee rekesten aan de Raad van State, inhoudende o.a., dat hij bij resolutie der Edelmogenden van 2 aug. 1718 als pastoor was erkend, dat hij alleen de gehele gemeente van Woensel voldoende kon bedienen, dat er in de katholieke tijd (vóór 1648) altijd maar één pastoor geweest was, dat volgens art. 40 van het reglement op de Politieke Reformatie der Meijerij er ook maar één pastoor in Woensel mocht zijn¹⁷⁾ en dat de Heer de Haen met nog een monnik de gemeente al sinds enige tijd publiek bediende. Nu volgde een resolutie van 31 oct. 1722, waarbij de Edelmogenden Lormier gelastten de Heer de Haen en diens medehelper te weren en Coppens bij provisie te handhaven, totdat twee gecommiteerden van de Raad van State het geschil zouden trachten bij te leggen, wanneer dezen in 's-Hertogenbosch zouden komen ter verpachting van 's lands tienden.

In 's-Hertogenbosch zijnde, ontboden de twee gecommiteerden — het waren de Heren Veltman en tesorier Hopp — Coppens en De Haen tegelijk met de regenten van Woensel bij zich.

De regenten overhandigden aan de gecommiteerden een stuk, dat ondertekend was door „een seer groot getal van de ingezetenen”, die allen de Heer de Haen tot hun pastoor verkozen. Coppens bood hun eveneens een stuk aan, slechts door „enige” Woenselsen ondertekend, maar bovendien nog een verklaring van verscheiden priesters uit de omgeving van Woensel betreffende zijn levensgedrag.

De gecommiteerden deden de regenten het verwijt, „alsdat sy Heer Coppens maer met haet en vervolghen, omdat hy Jansenist was”.¹⁸⁾ Verder stelden zij voor, dat Coppens pastoor zou zijn en De Haen diens kapelaan of assistent onder conditie, dat beiden hun emolumenten in der minne zouden verdelen of door anderen doen verdelen. Maar noch Coppens, noch De Haen toonden zich hiermede tevreden, zodat de vergadering onverrichtterzake uiteenging.

Alsdan diende Coppens bij de Raad van State een nieuw rekest in, verzoekende, dat hij in plaats van De Haen een ander priester tot kapelaan of assistent zou mogen nemen. Volgens Govarts had hij liever een of ander religieus, die zou leven op kosten der parochianen, zodat hij zelf alle gewone emolumenten alléén zou hebben, „prefererende alsoo de wol van de schapen aen hun ruste en saligheyt”.¹⁹⁾

In antwoord op het door Coppens gedaan verzoek schijnt de Raad van State toen alleen maar verordend te hebben, dat drossaard Lormier overeenkomstig hun vroeger besluit de Heer de Haen moest verbieden nog langer in Woensel dienst te doen.

Om aan de onzalige twist, die al zolang geduurd had, een einde te maken, liet Govarts door de reeds genoemde Egidius van der Voort, pastoor van Heeze, en Henricus Hurkmans, pastoor van Leende, aan Coppens weten, dat hij bereid was hem tot pastoor aan te stellen en hem alle profijten van doopsels en huwelijksluitingen toe te kennen, mits hij de overige emolumenten met De Haen zou willen delen. Opnieuw weigerde Coppens.

Overwegende dat Coppens zich niet wilde onderwerpen en herhaaldelijk de hulp der Edelmogenden inriep, begon de vicaris

andere maatregelen te nemen. Vooreerst liet hij de provicaris Eg. van der Voort in maart 1723 De Haen als deservitor der parochie Woensel inleiden.²⁰⁾ En omdat omstreeks diezelfde tijd het verblijf in Woensel waarschijnlijk door Lormier in gevolge bovenvermelde resolutie van de Raad van State, aan De Haen werd onmogelijk gemaakt, liet hij vervolgens door Adrianus Wijnants, pastoor van Eindhoven, bekend maken,²¹⁾ „alsdat de ingezetenen van Woensel souden kunnen ende mogen houden hunnen Paesschen tot Eynhoven”.²²⁾

Nu werd de beroering nog groter. Op Witte Donderdag (1723) hield Coppens in het kerkehuis, dat hij bediende, een predicatie, waarin hij zou gezegd hebben: Niemand mag zijn Pasen houden buiten de parochie; zonder wettige reden kan de geestelijke overheid hierin niet dispensereren; de redenen, welke nu in deze parochie worden aangehaald, zijn „geveynst en op-gemaect”; geen Pasen houden is doodzonde, maar zijn Pasen buiten de parochie houden is groter zonde; aan degenen, die hier hun Pasen gehouden hebben, wenst hij de vrede, maar niet aan hen, die hun Pasen buiten deze parochie hielden, „want sy dit gedaen hebben tot hun meerder verdoemenisse.”²³⁾

En hij liet het niet bij woorden. Een in stervensgevaar zijnde vrouw, Lijsbeth Geerits, huisvrouw van Antonie van den Heuvel, liet hem vragen haar te voorzien van de H. Sacramenten. Na haar biecht gehoord te hebben, wilde hij, omdat de vrouw bij een ander haar Pasen had gehouden, dat ze zulks bij hem opnieuw zou doen; „hetwelck dese kranke vrou weygerde en seyde, dat sy daer wel gerust in was, soo is den Heer Coppens van haer wegh gegaen sonder deselve te berichten²⁴⁾; en op denselven dagh is dese vrouw overleden, sonder eenige H. Sacramenten te ontfangen, op den 5 juny 1723”. Door notaris Constantijn van Zutphen werd dit „feit” bij notariële acte vastgelegd.²⁵⁾

Rekest na rekest werd verzonden²⁶⁾ en de partijschappen bleven niet tot Woensel beperkt, maar sloegen ook naar buiten over, naar de omliggende parochies.

Een nieuwe poging om de geschillen te beslechten volgde. De

Raad van State stelde de zaak 15 dec. 1724 in handen zijner rentmeesters in Den Bosch, de Heren Tengenel en Des Tombe. Uit de door hen geraadpleegde stukken bleek, dat Coppens in 1705 enkel als assistent van Raessens was aangesteld en dat De Haen in 1723 met het Woensels pastoraat (als deservitor) was begiftigd.²⁷⁾ Vandaar een nieuwe resolutie van 16 febr. 1725, waarbij de Edelmogenden aan Coppens „het doen van eenige pastorale dienst tot Woensel” verboden. Dit verbod noopte de vicaris Govarts om op 12 maart aan de deservitor De Haen de volle pastoorsrechten toe te kennen, die dan ook vier dagen daarna als pastoor werd ingeleid.

In Den Haag, waar hij „door den Heer Daelenoort veele goede vrienden” had, wist Coppens echter te bewerken, dat de Edelmogenden hun resolutie op 24 sept. 1725 introkken, zodat hij van toen af wederom vrij als pastoor kon optreden.

Inmiddels was Coppens bij de pauselijke nuntius te Brussel, Jozef Spinelli, een kerkelijk proces begonnen tegen De Haen en de apostolische vicaris Govarts. Door de nuntius werden de aartsdiaken van Antwerpen en de officiaal van Mechelen achtereenvolgens als rechters benoemd. De aartsdiaken van Antwerpen stelde De Haen in het ongelijk en wees „een vonnis van versteek” tegen Govarts, wien als eis werd gesteld Coppens te erkennen als de ware pastoor van Woensel.

De vicaris liet de nuntius weten, dat hij aan die eis niet kon of zou voldoen. Als motief voerde hij aan het gevaar, dat de Staten-Generaal scherpe maatregelen zouden gaan nemen tegen de katholieke Meijerij, indien ze zouden horen, dat de autoriteit van een pauselijk nuntius zich bij de pastoorsbenoemingen in de Meijerij deed gelden. Ook stelde hij de nuntius de vraag: „quomodo mihi licitum erit litigare coram iudice delegato cum sacerdote, non tantum per bullam *Coenae Domini* excommunicato, sed plurimos sacros canones.²⁸⁾

Daarop ging Govarts in appel bij de officiaal van Mechelen. Deze gaf een geheel tegenovergestelde uitspraak, door Coppens in het ongelijk te stellen. Tot driemaal toe liet hij de Woenselse kerkmeesters Coppens tevergeefs aanzeggen, dat hij van alle pas-

torale functies had af te zien. Toen de officiaal hem liet bedreigen met „penen van suspensie”, barstte hij uit : „Wat suspensie, wat suspensie ! en lachte met sulcke vermaninge”.

Coppens wendde zich nu weer tot de Raad van State ; hij meldde o.a., dat De Haen zelfs als pastoor van Woensel optrad en dat een Johan Baptist Martens er bovendien dagelijks als kapeiaan dienst deed.²⁹⁾ Hij verzocht Hun Edelmogenden, dat zij drossaard Lormier zouden gelasten hun resoluties van 2 augustus 1718, 31 october 1722 en 24 september 1725 te handhaven. Hun Ed. Mog. voldeden aan zijn verzoek, want 7 januari 1726 gelasten zij Lormier genoemde resoluties zonder uitstel na te komen. De advocaat-fiscaal van Brabant stak zich mede in de zaak en verbood aan De Haen zich nog in Woensel of Eindhoven te blijven ophouden.

Alsnu ging de Haen het proces voortzetten bij de pauselijke nuntius. Deze benoemde tot rechters drie kanunniken der St. Petrus kerk te Leuven, nl. professor C. G. Daelman, doctor in de godgeleerdheid, prof. J. B. Hony, dr. in beide rechten, en Chr. Bombay, licentiaat in de godgeleerdheid en beide rechten, Reeds na de eerste rechtzitting gaf de nuntius aan Gisbertus van der Asdonck, pastoor te Oirschot, order om in Woensel bekend te maken dat daar alleen door of namens Coppens de H. Sacramenten mochten toegediend worden, tot zolang de genoemde rechters, de nuntius of een nieuwe vicarius apostolicus (Govarts was 17 september 1726 overleden) eventueel anders zouden beslissen.³⁰⁾

Zo zagen Woensels communicanten — er waren er 17 á 1800 — zich gedwongen „om by den Heer Coppens te leven ende te sterven” (pamflet).

Spinelli, die na Govarts' dood de geestelijke jurisdictie in het vicariaat uitoefende, benoemde De Haen in 1727 tot pastoor van St. Michiels Gestel. Zodra de parochianen van Woensel dit hoorden, lieten zij de Mechelse procureur Slabeek schriftelijk aan de nuntius verzoeken om samen met Coppens een audientie bij Zijne Excellentie te mogen hebben en dan alle geschillen zo mogelijk te vereffenen, maar Spinelli antwoordde, dat hij zich

met „de sake van Woensel” niet meer wenste te bemoeien. „Bedenckt eens, goedgunstigen leser, oft dit niet hardt en swaer was om te hooren voor de ingesetenen van Woensel, maer alsoo en heeft Christus, noch zijn Apostelen niet gedaan met de Joden ofte Heydenen” (pamflet).

Coppens zou eens gezegd hebben, „alsdat hij de inwoonders van Woensel noch soude om sijn vinger draeyen gelijk lindt’. Volgens de paflettist deed hij dat inderdaad en ten bewijze haalt hij aan, dat Coppens in 1727 aan sommige parochianen, die het over enkele jaren achterstallig kerkegeld niet wilden betalen, de Paascommunie weigerde. Bleven ze in stervensgevaar nog betaling weigeren, dan wilde hij hen ook niet voorzien van de laatste H. Sacramenten. ³¹⁾

Na dan nog getuigd te hebben, dat hij het pamflet („desen boeck”) schreef, opdat er een eind zou komen aan „de groote en bedroefde questie”, die al zolang duurde en zo „groote en droevige ellende” in Woensel teweegbracht, eindigt de paflettist aldus: „en niettegenstaende soo verblijden hun om dese bedroefde questie veel omliggende Priesters, maer als wanneer sy desen boeck sullen hebben gelesen en gesien dese voorschreven bewijsredenen en hoe hem dese sake heeft toegedragen, soo verhoop ick in den Heere, alsdat alle degene, die dese questie kennen en die hun daer oyt mede hebben bemoeyt, alsnu den oorspronck en den grondt genoeghsaem sullen kunnen bemercken. Soo bidde ick ende versoecke ick door de gratie van Godt, dat eenieglijck, die het in sijn macht is, dat sy toch soo goet believen te wesen om deze questie, voor sooveel het doenelijck is, eens te vereenigen; verhopende dat het oock in ’t kort sal geschieden, daer wy en alle, die het ter herten gaet, Godt om moeten bidden, dewelcken alles sal bestieren tot onse saligheydt, in wiens Genade ick beveele alle, die desen boeck sullen hooren oft lesen”.

*

* *

Coppens werd in 1745 door de apostolische vicaris M. van Litsenborgh tot deken van het dekenaat Eindhoven benoemd;

hij stierf in 1750 en werd op 23 april van dat jaar in het hoogkoor der oude parochiekerk van Woensel (toen in handen der Hervormden) begraven.³²⁾ De jaren van zijn herderlijke activiteit te Woensel vormen een weinig verheffende, ja droeve periode in de parochiegeschiedenis van Woensel. Bovenstaande bladzijden bewijzen het. Men moge evenwel niet vergeten, dat de beschreven gebeurtenissen grotendeels direct of indirect het gevolg waren van de plakkaten en resoluties, waaronder — gelijk bij het begin van dit referaat al gezegd is — het kerkelijk leven in de parochies der Bossche Meierij door de Hoogmogende Staten-Generaal nog steeds werd bekneld gehouden.³³⁾

BIJLAGE I

1717 october 25. Notariele acte, waarbij de regenten van Woensel de pastoors Raessens en Coppens gerechtelijk aanzeggen, dat zij hun functie in de gehele parochie, ook in Acht, moeten uitoefenen.³⁴⁾

Copia simplex.

Notaris hiertoe versocht.

Alsoo d'ondergeteekende nabueren, ider respectievelijck in sijne qualiteyt, ende alle woonende binnen de heerlijkheit Woenssel, is ter oiren gecomen, alsdat haer Eerw. de twee heere Pastoors van de Roomsche kercke binnen Woenssel voors., resp. met namen heer Cornelis Raessens ende heer Christiaen Coppens, hen souden hebben laten gelusten van te doen afstant in het waernemen van henne functiën in de bedieninge in qualiteyt als Pastoors over den geheughte ofte nabueren van Acht, onder Woenssel voors. gelegen, ende dat vervolgens aldaer in de plaets van henne bedieninge soude gestelt wesen seeckeren heere N. Heups, geboirtigh ontrent Maestricht, sonder dat aen d'ondergeteekende, 't sy in qualiteyt als nabueren daarvan oijt behoerlijcke weten is gedaen ende dewijle d'ondergeteekende bij verschijde goede waerschouwingen aen hen gedaen niet alleen onder vinden, dat sulcks is tegens den wille, intentie en begeiren van den Weledelgestr. heere d'heer en mr. Isaacq Pernee, heere van

Waccum en drossart der stadt Eijndhoven, Woenssel etc., maer oock en wel specialijck en direct strijdigh tegens haer Ho. Mo. resolutie, tegens den aenwasch ende vermeerderinghe van de Roomsgesinde Priesters in de plaetsen ende dorpen alhier in de Meijerije uitgegeven.

Soo sult, Notaris voors., met en benefens twee getuygen (salvo salario) ter instantie en requisitie van de ondergeteekende, respect. ider in sijne qualiteyt voors., UE. vervoegen aen en bij den bovengenoemden heere Christaen Coppens als besonderen aenleijder ende vervolger van dit werck, mitsgaders ende oock mede aen ende bij den bovengenoemde heere Raessens, haer Eerw. 't ghene voorschreven inder minne ende civilijck denuntierende ende daerenboven oock gerichtelijck aenseggende, dat sij hare functiën, resp. in qualiteyt als Pastoors en waarop sij de gemeente van Woenssel ende bij gevolge oock den geheughte van Acht hebben aengenomen, selfs ³⁵⁾ soodanigh sullen comen te bedienen, dat de gemeente van Woenssel ofte d'ingesetenen van dien daerdoor (soo eenigelijck nochtans geschaepen staet) gheene de minste moeilijkhijt ofte calangien comen te lijden, protesterende wel expresselijck, in cas van refues van sulckx te willen doen, niet alleen van costen, schaden en interessen, bij d'ondergeteekende reets daerover gehadt ende geleden, maer oock en wel specialijck over dieghene deselve in cas van nalatigheijt genootdruck souden mogen werdden verders te doen, hebben ofte lijden.

Dit gedaen laet copije ende relateert van de wedervaren pertinent relaes om etc. Actum desen 25 8ber 1717.

En waren onderteekent :

Peter Strijbosch schepen
 Goort Sporenbergh schepen
 Sijmon Hendrick Bliecks als kerkmeester
 Jan Peeters als kerckmeester
 Peter Jan Aerts kerckmeester
 Willem van de Wel kerckmeester
 D. v. Ennette president-schepen
 L. L. Hertroy schepen

Dit is het × merck van Adriaen Jan Dircks
schepen

Dit is het × merck van Niclaes Verhoeven H.
Geestmeester

Dit is het × merck van Thomas Veltackers als
borgemeester, verclaert anders niet te connen
schrijven.

Jan van Col als armmeester

J. v. Ennette als borgemeester

Franchois Smits

Dese was uitgegeve voor copije; ende d'insiuitie gedaen aen
Johan van den Kerckhof ende hem geleverd copije, die hij voor
heer Coppens heeft aengenomen. Woenssel desen 2 9ber 1717.

En was onderteekent: A. de Louw, notaris publick, 1717.

II

1724 dec. 30. Declaratie van provicaris Egidius van der Voort
in zake de geschillen te Woensel. ³⁶⁾

Alsoo my, ondergeschreven, de oorsaken en redenen van den
twist en tweedracht, die tot Woensel soo lange geregeert heeft,
grondigh ende van den beginne kennelijck is, soo is 't dat ick
ter instantie ende op het versoeck van den president en de meeste
inwoonders aldaer abtesteere en verklare, dat ick beneffens den
Heer Sichmans uyt commissie van den Heer vicarius Govaerts
mijn Heer Coppens tot Woensel hebben aengesteld in plaetse van
den Heer Verheyden, denwelcke noyt meer was geweest als adsis-
tent van Heer Raessens, den waren pastoor, als blyckt uyt sijne
institutie, die hem doendertijt van den vicarius Staeyaerts wel
bepaelt wiert gegeven, ende vervolgens ³⁷⁾ is Heer Coppens uyt
kracht van sijn aenstellinge niet meer als adsistent van denselven
Heer Raessens, noch en heeft van iemant eenigen verdere macht
ofte autoriteyt ontfangen, ten waer hy pretendeerde door sijne

Inleydinge die bekomen te hebben, omdat zijn neef, den Landeken, daer hadde bijgevoeght dat woordt *independent*, maer alsoo dese Inleydinge hier te landt weynigh te passe komt, omdat die pastoryen geen vaste goederen aennex hebben, in welcker besit, sy pastoors oft capelanen, konnen ingeleydt worden, dient dese ceremonie alleen om kenbaar te maken, dat desen pastoor van den Vicarius is aengesteld, maer er kan geene de minste macht geven buyten de institutie van den Vicarius ofte sijne gedeputeerde en vervolgens kan ofte magh Heer Coppens niet anders geconsidereert worden als adsistent van Heer Raessens, gelyck Heer Verheyden geweest was, in wiens plaets hij gestelt wiert.

Desnietteenstaende heeft hij in Den Hage als principalen pastoor sigh derven aengeven, allegerende dat hy de gemeynte van Woensel sooveel jaren seer vreedsamigh hadde bedient, als blijkt uyt sijne requesten, daer nochtans de gantse gemeynte kennelijk is, hoe dickwils hij met Heer Raessens in oneenigheden is geweest ende sooveel te wege gebrocht, dat Heer Raessens, den waren pastoor, die de gemeynte wel achthien jaren vóór hem bedient hadde, ³⁸⁾ den Dienst verboden wierdt.

Naer wiens doot den Vicarius op het instantelijck versoeck van de gemeynte heeft aengesteld sekeren Heer de Haen, geboortigh van Eyndhoven, die Heer Raessens in sijne sieckte ende ouderdom langen tijdt hadde bijgestaen ende sijne plaetse bedient. Maer omdat de gemeynte insisteerde en persisteerde, dat desen de Haen deselfste profijten soude trecken, die den Heer Coppens altijd genoten hadde, heeft sigh Heer Coppens op alle manieren daertegen gestelt. Ende den Vicarius, trachtende de moeyelijckheden ende actie, die in de gemeynte sooveel jaren geduurt hadde allenskens te assopieeren, heeft men ³⁹⁾ beneffens Heer Hurckmans, pastoor van Le(e)nde in sijn leven, ⁴⁰⁾ geauthoriseert om Heer Coppens aen te stellen als pastoor tot Woensel ende dat hij de profijten van trouwen en doopen vooraff soude trecken, hetwelcke wy hem niet alleenlijck verscheyde maelen hebben aengeboden, dat hij alsdan de rest met Heer de Haen soude deelen, maer selfs gebeden ende gesmeekt, dat hij dese con-

ditie ende ordonnantie van den Vicarius soude willen aennemen, maer hy bleef dat obstinatelijck weygeren ende heeft zedert niet alleen tegen den Vicarius, maer oock tegen de gemeynte blijven woelen tot groot nadeel van deselven, soodat den Vicarius sigh genootsaekt heeft gevonden met gedruckte brieven kennelijck te maken, wat devo(i)ren hy heeft aangewent, om de saken in der minnen by te leggen, ende te verklaren, terwijl hy dese sijne aenstellinge niet en heeft willen aennemen ofte erkennen, hy hem oock niet en magh erkennen voor pastoor van Woensel, soodat den Vicarius genootsaekt is geweest tot de bedieninge der gemeynte den Heer de Haen te stellen als disserviteur ofte be-diender, gelijk verder blijkt uyt de gemelde en andere brieven, die ick wel wenste, dat van onpartijdigen arbiters mogte gelesen worden, sy souden dan licht kunnen oordelen, door wat middel men dien lanckduerigen ende soo schadelijcken twist, die sooveel onheylen in de gemeynte van Woensel veroorsaekt heeft, soude kunnen doen eyndigen.

In teecken der waerheyt heb ick dese Declaratie onderteeckent.

Hees, den 30 december seventhien hondert vierentwintigh.

Aeg. van der Voort.

NOTEN

- 1) Dr. G. Giezenaar, *De Strijd tusschen Kerk en Staat over de benoemingen der Apostolische Vicarissen van 's Hertogenbosch* (1938) blz. 36.
- 2) Het archief van het bisdom en dat van de St. Petrusparochie te Woensel bezitten elk een exemplaar van het pamflet; een derde exemplaar berust in de boekerij v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.Br.
- 3) Kort nadat de aanstonds te vermelden Christiaan de Haen benoemd was tot pastoor van St. Michielsgestel, hetgeen geschiedde in het begin van 1727.
- 4) Zoon van Johan de Haen, dr. med. te Eindhoven, en Ida v. Rijsingen. Schepenprotocol v. Eindhoven, reg. 94 fo. 16v. (Gemeente archief Eindhoven).
- 5) De mededelingen van de pamflettist hebben wij aangevuld met enige bijzonderheden, onleend aan stukken in het archief van het Bossche bisdom en dat der St. Petrusparochie van Woensel.
- 6) Het toponiem 't Dorp werd vervormd 't Derp; in Deurne heeft men nog de *Derpse straat*; in sommige plaatsen van Peel- en Kempenland

- sprak men van 't Djerpt; te Zeelst werd de wijk 't Derpt verbasterd in *Djept*.
- 7) In het gedenkboekje, uitgegeven in 1961 bij gelegenheid van zijn zilveren pastoraat, blz. 9.
 - 8) Reg. Memor. Parochiae.
 - 9) Copie van het verzoekschrift met appointement in margine in parochie-archief.
 - 10) Schutjes IV 649 noemt Joh. Wilh. Hups pastoor van Hulsel in het onzeker jaar 1700.
 - 11) Zij lieten aan beide pastoors door notaris de Louw bij acte van 25 oct. 1717 insinuatie doen, dat zij de gehele gemeente, en dus ook het gehucht Acht, behoorden te bedienen. Zie bijlage I.
 - 12) De bewoners van het gehucht wilden hem vermoedelijk niet graag missen.
 - 13) De drost had 27 juli 1718 aan de Raad van State bericht gezonden over klachten van de classis Peel- en Kempenland wegens „een paapschen priester te Aght” (BB. XXI 58). Op Sacramentsdag 8 juni 1719 deed Hups door tussenkomst van enkele Heren („per interventionem aliquorum Dominorum”) in de kapel op Acht weer in het openbaar dienst; brief van A. Wijnants, past. van Eindhoven, aan H. Hurkmans, past. van Leende, 10 juni 1719 (Parochie-archief Leende). Enige tijd later schijnt Hups de kapel op Acht niet meer bediend te hebben, want 10 aug. 1720 zenden de ingezetenen van Acht een rekest aan de Raad van State om een rooms priester te mogen hebben (B.B. XXI 58).
 - 14) Op Sacramentsdag 1719 werd echter aan Raessens opnieuw verboden dienst te doen (even vermelde brief van Wijnants).
 - 15) Waarschijnlijk zal men zich van hogerhand niet tegen diens assistentie verzet hebben, omdat Raessens zo goed als impotent geworden was.
 - 16) Prof. Cincque (Cinck), een Bosschenaar van geboorte, was, evenals de fameuze Van Espen, een vurig verdediger van het Jansenisme; zie over hem *N. Ned. Biogr. Wdb.* VI col. 300. Pastoor W. van Dalennoort behoorde tot de meest strijdv aardige Jansenistische priesters in Holland en had zeer grote invloed bij de Haagse regeringslichamen; *Arch. bisd. Utrecht* VII 433 Giezenaar a.w. blz. 53, noot 30.
 - 17) Zulks blijkt uit geen enkel artikel van genoemd Reglement. Wel bleek uit genoemde resolutie van 2 aug. 1718, dat de Raad van State maar één pastoor in Woensel wilde erkennen.
 - 18) In die tijd gebeurde het niet zelden, dat priesters voor Jansenist werden aangezien, die dat volstrekt niet waren, ook al stonden zij (evenals Coppens) in relatie met sommige Jansenisten.
 - 19) Brief van Govarts aan de dorpsregenten d.d. 14 juni 1723.
 - 20) Zijn aanstelling als deservitor schijnt later, 24 aug. 1724, door Govarts bekrachtigd te zijn.
 - 21) Volgens het pamflet was de missive van Govaerts aan Wijnants geda-teerd 20 jan. 1723.
 - 22) Waarschijnlijk verbleef De Haen omstreeks die tijd in Eindhoven en bediende hij van daar uit de parochie Woensel.
 - 23) Men bedenke, dat de pamflettist, de felle tegenstander van Coppens, aan het woord is. Ook zal men goed doen met de aanstonds nog volgende verklaringen en „feiten” en de daarvan opgemaakte notariële akten (in het pamflet medegedeeld) niet zo maar als volkomen betrouwbaar te beschouwen.
 - 24) ≡ berechten (bedienen).
 - 25) Een ander „feit” was 15 jan. 1723 voorgevallen. Een zekere Jan Jansen

van Acht, die in October van voorafgaand jaar eerst voor Ds. Willem Thomas Scriba, predikant te Woensel, (als ambtenaar van de Burgerlijke Stand) en daarna voor de Heer de Haen met Anneken Hendriks van Donck in het huwelijk was getreden, was zwaar ziek en moest bediend worden. Coppens werd ontboden en kwam, maar zeide, dat hun huwelijk ongeldig was en dat ze voor hem moesten hertrouwen, anders zou hij de zieke niet bedienen. Toen hij zeide, dat hij twee getuigen zou roepen, indien ze voor hem wilden hertrouwen, voegde de zuster van de zieke hem toe: „Dat en sal noyt geschieden!” Coppens hernam: „Dan gaen ick heenen en dan sal ick den siecken laeten liggen”. Hij ging heen en de zieke stierf zonder bediening. Ook hiervan maakte bovengenoemde notaris een acte op.

- 26) O.a. een van ingezetenen en naburen der parochie, waarvan de eerste ondertekenaar was Johan Karel de Jeger, heer van Eckart, en waarin zij de Raad van State 11 juli 1723 verzochten, dat Coppens de enige pastoor zou zijn en als er een tweede priester zou mogen zijn, dat deze dan als kapelaan aan Coppens ondergeschikt zou wezen. *Nieuwe Catal. der Oork. en Handschr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N. Brab., eerste supplement. nr. 786a.*
- 27) Een der bedoelde stukken zal een Declaratie van de provicaris Eg. v. d. Voort van 30 dec. 1724 zijn geweest. Wij zullen deze Declaratie, gelijk ze in het pamflet voorkomt, hierachter als bijlage II laten volgen.
- 28) Schrijven van Govarts aan Spinelli in *arch. bisd. 's Bosch, doss. Woensel.* De bulla *Coenae Domini* is een verzameling van aan de Paus voorbehouden excommunicaties (vanaf 1364 tot in de 17e eeuw), welke jaarlijks driemaal, bijzonder op Witte Donderdag (*Coena Domini*), plechtig werd afgekondigd; daarin werden o.a. verscheiden manieren van inbreuk op de kerkelijke rechtsmacht met de ban bedreigd.
- 29) Schutjes V 943 noemt Martens in 1725 assistent te Woensel.
- 30) Coppens was een neef van G. v. d. Asdonck. Dr. Giezenaar a.w. blz 69.
- 31) De pamflettist vermeldt hierbij, dat De Haen en Wijnants, pastoor van Eindhoven „aengeslagen zijn geweest door den Fiscael van Holland, omdat sy tot Woensel siecken hadden bericht”. Met de fiscaal van Holland zal bedoeld zijn de fiscaal van Brabant, die metterwoon in Holland verbleef.
- 32) *Taxandria* jg. 3 blz. 215.
- 33) Dit zou tot tegen het einde der 18e eeuw blijven voortduren. Zo hadden de katholieken van Woensel nog in 1760 de toestemming der Staten nodig om de altaren en het gewelf van hun kerkhuis te mogen repareren en enkele andere vernieuwingen daarin aan te brengen. Eveneens in 1761 om het strooien dak van hun kerkhuis met riet te dekken, de vorst mer pannen in plaats van aarden russen en om sommige pannen te vernieuwen, dit alles „mits onder de gracieuse conniventie van Haer Hoogmogenden haere godsdienst in alle modestie en zedigheit verrig-tende”. Res. Ho. Mo. van 24 maart 1760 en 15 juli 1761 in parochie-archieff.
- 34) *Arch. bisd. 's Bosch AK 11—9, portef. Woensel.*
- 35) = zelf.
- 36) *Arch. bisd. 's Bosch, doss. Woensel.*
- 37) = diensvolgens.
- 38) Toen Coppens in 1705 in Woensel kwam, had Raessens niet 18, maar 15 jaren de parochie bediend.
- 39) = mij.
- 40) Hurkmans stierf 21 juni 1723.

BOSSCHE BIJDRAGEN

afzonderlijke delen en afleveringen zijn — voor
zo ver nog voorhanden — verkrijgbaar bij de
Administratie.

PRIJS OP AANVRAAG

ADMINISTRATIE BOSSCHE BIJDRAGEN

's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2

REGISTER VAN PERSONEN

- Abeelen, Corn. v., kap., 295, 297
 Acht, Jan Jzn. v., 336—337
 Achter O.E.S.A., Ferd. v. d., provinciaal, 306—307
 Adrianus VI, paus, 84
 Aelst, Henr. v., past., 297, 299
 Aerts, Peter J., 332
 Afferden, v., past. deken, 283
 Agilaeus, mr. Henricus, 86, 88, 112
 Aitzema, Lieuwe v., 169
 Aken, Arn. G. v., kap., 104, 114
 Alberts, Sophia, 261
 Albertus v. Oostenrijk, gouv., 76—77, 93—94, 138—139, 153, 163, 178
 Alexander VI, paus, 107
 Alexiis, A. de, 40
 Alphen, Antonius v., apost. vic., 60, 187, 193, (203), 207, 222—224, 234—235, 237
 Alva, hertog v., 83, 108, 110
 Amstel, Gerit v., 264—267
 —, Lijsbeth Gerits v., 265, 267
 Andreas, Valerius, 115, 156
 Angau, Ferd. d', past., 270, 278
 Angelus graaf d'Ongnies et d'Estrees, biss., 274, 287
 Annonville, Michel d', 200, 206
 Arberg, Albert J. graaf v., 239—261 passim
 Arkel, Jan v., biss., 64
 Arts, G., past., 306—307
 Asdonck, Gisb. v. d., past., 329, 337
 Asseldonk O.P., Jan v., prior, 98, 113, 132, 156
 Asset¹⁾ O.P., Jan Bapt., 297, 304, 308
 Bac, Dirck Jan, 264
 —, Gijsbrecht, 265
 —, Jan Jan Berthouts, 265
 —, Laureys, 265
 —, Margriet wed. Gijsb., 265
 Bacx, Frans, kanunnik, 112
 Bagno, Ferd. G. di, 154, 157
 —, G. F. G. di, nuntius, 78, 119, 122, 128—129, 131—135, 138—139, 144, 146—150, 152, 156, 158
 Bamelroy, Gerard, 75
 Bardoul, Martinus, 71—72, 84, 86, 90, 108—110, 112
 Bassery, Willem, apost. vic., 239, 241, 245, 247, 251—252, 260—261, 318, 320
 Bastien O.E.S.A., Petrus, kap., 305—306
 Beca, Guil. de, kanunnik, 110—111
 Becker O.F.M., Sebast., deserv., 271
 Beckers O.E.S.A., Arnoldus, 311
 Bedijckx, Gregorius, past., 285
 Beekman, dr. A. A., 25, 41—42
 Beken, Livinus v. d., biss., 111
 Benedictus XIII, paus, 278
 —, XIV, paus, 300, 313
 Bentivoglio, Guido, nuntius, 137—140
 Berents, Henr. Mich., past., 303—305
 Berg, Goyard v. d., kapittel-deken, 112
 —, graaf Hendrik v. d., 165
 Bergaigne, Joseph, biss., 233
 Bergh, Jean de, notaris, 213
 Berkel, Arn. v., past., 314
 —, Franc. Jac. v., past., 304, 307
 —, Gerit v., 267
 —, Gosew. v., 264—267
 Bersius O.P., Petrus, prior, 98, 113, 143, 149
 Berthem, N., 80
 Bertrand, generaal, 55
 Beurden O.F.M., Joannes v., 286
 Biddelo O.F.M., Joannes, 272
 Biedijckx O.F.M., Joannes, 272
 Bigot de Préameneu, F. J. J., minister, 49—59 passim
 Bisschoppen, J. Jzn., 260
 Bliccks, Simon H., 332
 Bloex, Ludolfus, kap., 247, 254—255
 Bocholt O.Carm., Columbanus v., past., 285—286, 296, 300, 302

¹⁾ N.B. Schutjes V 299 : Affet !

- Boelhorst O.P., Antonius, past., 295
 Bogart, Hub. v. d., 278
 Bombay, Chr., licentiaat, 329
 Bonifacius VIII, paus, 38
 Bonjoannes, Bern., 41
 Bont, Bernard de, 273
 — O.F.M., Henricus, kap., 297
 304, 308
 Bontius, mr. Balthasar, kanunnik,
 110—111
 Boonen, Jacob, aartsbiss., 122, 129,
 132—133, 156
 Bor, Pieter, 169
 Borchgreve, Heilwich Dircx die,
 264—265
 Borghese, Scipione, 157
 Borlut, Balduinus, 110
 Bormans, C., deken, 111
 Borret, mgr. A. E. A. H., 207, 233,
 235
 Bouchante S.J., Joannes, kap., 298
 —299
 Bouckaert, Josse, past., 156
 Boxhorn, Philips, 76
 Boxtel, Marten S. v., 244
 Braek, Henr. v. d., past., 274, 296
 Branten, Jan, 260
 Brants, Mechtildis, 292
 Brenner, Laur., 110
 Breuckelaer, Ger., past., 110—111
 Brichaen d'Anneville, Peter, 289
 Brizuela O.P., Fr. Inigo de, 163
 Brodden, H., pr., 300
 Broeck O.F.M., Dion. v. d., past.,
 271—273
 —, Jan Bapt. v. d., past., 288, 294
 —, Mathias v. d., past. deken, 298
 Brom, mgr. Gisbert, 3, 18, 44
 Bronckhorst, Fred., vorster, 242—
 243, 246
 Brouwers, S.J., L., 158
 Bruheze, Elsbeen wed. Jan v., 264,
 266
 —, Jan v., 264, 266
 Brustens, Andries, 260
 Bruyninx, mr. Ant., aartsdiaken,
 110—111
 Buco, Franc., 296
 Bylandt, graaf v., 273

 Caesius, F., 40
 Cajetanus, Marc., 84
 Calvijn, 198
 Cammen, v. d., 103

 Camp, Geertruyt uten, 265
 —, Gielis uten, 265
 —, Math. Fr. v., benoemd biss.,
 45—60, 181—238
 Campen, Petrus v., past., 307
 Campenhout, Joannes v., past., 273,
 285
 Campers, W., 260
 Capello O.P., Marius Ambr., 102—
 103, 105, 114
 Capiet, Elsearius, deken, 278
 Caraffa, Joh. P., aartsbiss., 84
 Caseus, mr. Gerard, 110
 Cassyer, Jacobus, plebaan, (103),
 114
 Charrier de la Roche, biss., 54
 Ciamberlani, Luigi, internuntius,
 233
 Cincque, Ant., prof., 325, 336
 Clabbers, Mathias, past., 271
 Clemens XII, paus, 280
 — XIV, paus, 316
 Clemens Crabeels, biss., 73
 Clercx, Abraham, 260
 Cleij S.J., Nic., kap., 286
 Clontini, Prosper, 260—261
 Coenegracht S.J., Godefr., past.,
 295, 297
 Coeverincx, Gijsbert, kapittel-de-
 ken, 4, 19—20, 76, 110—111
 Col, Jan v., 333
 Coloma, don Carlos de, 164
 Consgen, F. A., secr., 310, 313—
 314
 Coolwijk, Ant. v. past., 305—306
 Cop, Henr. v. d., pr., 297, 307
 Coppens, Chr., past., 319—337
 Cornelissen, dr. J., 111
 Costerius, Arn. Ign. Jac., vic. gen.,
 299, 302
 Crabeels, Clemens, biss., 73
 Craenenbroeck, Embertus, pr., 260
 Crets O.Cap., Martinus, 311
 Cueva, kardinaal della, 164
 Curtius, Petrus, 8
 Cuyk, Corn. v., officiaal, 69, 71,
 109
 —, Joannes v., past., 201, 208, 213
 —, Otto v., 264

 Daelman, dr. C. G., prof., 329
 Daems, Henr., past., 312
 Dalen O.P., Jos v., 293

- O.F.M., Otto v., provinciaal, 269
 Dalennoort, W. v., past., 325, 328, 336
 Dauchy, 193
 Deelen, N. H. W. baron v., 276—277, 294
 Deventer, Jacob v., 21—22, 24
 Diebits, Joanna, 292
 Dielen, Lucas, deken, 63, 65, 69, 110, 112
 Dierickx S.J., dr. M., 1, 5, 19, 40—44
 Dircks, Adr. J., 333
 —, Joh., 270
 —, Johanna, 270
 —, Petrus, 280
 Dispa, Joannes Franc., vic. gen., 274, 287, 292, 301
 Donck, Anna H. v. d., 337
 Donckers, Franc., deken, 268—291 passim
 Dongen, Adriaan v., apost. vic., 60, 193, 207, 233, 235
 — O.F.M., pater v., 292
 Doop, den, 200, 206
 Dooren, L. v., prof., 210—211, 215
 Dordrecht, Jan v., 266
 Driessens, 269
 Drieux, Michael, officiaal, 85, 91—92, 112
 Driutius, Michael, officiaal, 85, 91—92, 112
 Drusius, Johannes, abt, 158
 Dufour de Pradt, Dominique, aartsbiss., (202), 234
 Duyckers, Hugolinus, past., 272, 274
 Ebbinkhuizen, Franc., past., 304, 306
 Eck, Joannes v., past. deken, 290, 296—297, 299—302, 304, 306—307, 311, 314—315
 Eckart, Michiel v., 260
 Eersel, Petrus v., notaris, 109
 Elsen O.Praem., G. v. d., 4, 40—41
 Elsenbroek, Henr. v., past., 308
 Engels, Ant., past., 274, 277
 —, Jan, 287
 Ennette, D.v., 332
 —, J. v., 333
 Erasmus, Desiderius, 90, 166
 Espen, Zeger B. v., prof., 325, 336
 Ewijk, Sophia v., 287
 Eynatten, Lodewijk v., abt, 158
 Fesch, Joseph, kardinaal, 54
 Florentinus, Alex., kardinaal, 74
 Fonchius, Joh., proost, 71, 110
 Fonteijne S.J., Henr., past., 306—307, 311, 316
 Foppens, prof. J., 3, 14, 18, 21, 25, 40—44, 107, 115, 132, 154, 156
 Foreest, Nanning v., pensionaris, 175
 Fosse de Vatteville, Margaretha, 289
 Fourmestris O.Carm., Angelus, past., 285
 Franciscus Ludovicus Sanguessa O.F.M., biss., 268 vlg., 282, 289—290, 298
 Franciscus Sonnius biss., 3, 8, 19, 21, 41—42, 62—68, 70, 72—73, 84—85, 87, 89, 108, 110—111
 Frangipani, Ottavio M., nuntius, 76
 Frank, Anne, 161
 Frederik Hendrik, prins, 78, 118, 141, 164, 174—177
 Frémin de Beaumont, prefect, 49—50, (56—57), 200, 205, 211—212, 216—217
 Frezijn, Antoine Ud. graaf v., 239—241
 Frihé, Paulus, 274, 285
 Frijhof O.E.S.A., Joannes, 293
 Fürstenberg, F. J. von, 234
 Garri, kanunnik, 103
 Gastel O.F.M., Joannes v., past., 272—273
 Geerits, Lijsbeth, 327
 Geffen, v., 200, 206
 —, Egidius J. v., pr., 112
 Gelder, Jos. Godefr. v., past., 306, 311, 314—315
 —, Reinerus v., past., 314
 Gentrier, secr. gen., 54
 Geraerds, Henr., kap., 75—76, 153
 Gestel, Frans v., aartsdiaken, 98, 113, 132, 156
 —, president-schepen v., 168
 Gesthuizen, Bernard, past., 311
 Ghert, mr. P. G. v., 206
 Giebels, Laur., kap., 305
 Gilis O.F.M., fr., provinciaal, 233
 Gils, Antonius v., president semina-

- rie, 113, 188—189, 200—203, 207—211, 214—215, 221—222, 224, 234—236
- Glabbek, Jan P. v., 244, 260
- Glorierius, C., 40
- Gomez, Bernardus, kap., 308
- Goossens, Jan, notaris, 71
- Govarts, Petrus, apost. vic., 318—337 passim
- Graeff, Jan v. d., 260
- Granvelle, Antoine Perrenot de, kardinaal, 2, 8, 12, 15, 29, 42—43, 70
- Grase, mr. Henr. de, 68, 71
- Gregorius XIII, paus, 68, 70, 82—XIV, paus, 77—XV, paus, 122
- Grobbendonk, zie: Schetz v. Grobbendonk
- Groot, fr. Joannes de, past., 311
- Grootenhuyzen, fam., 300
- Gijsbertus Masius, biss., 73—77, 94—98, 110—111, 113, 122, 132, 137—140, 153, 155, 162
- Haaff, Henr. v., past., 286, 298, 305
- Haaren, Wilh. v., past., 288, 290
- Hackfort, baron v., 301
- Haeften O.P., Joseph v., past., 277
- Haen, Chr. de, past., 319, 324—329, 334—337
- , Joh. de, med. dr., 335
- Haendel, Evert v., 260
- Haes, Lucas de, 260
- Haller (ab Hallersteyn), mr. Michael, 110—111
- Harencarspel, ds., 309
- Hareus, mr. Franc., kanunnik, 110
- Havens, Paulus, kanunnik, 98, 113
- Hees O.P., Albertus v., past., 296, 301, 306
- Heessels O.Praem., Macharius, kap., 243—244, 260—261
- Heeswijck, Anthonius v., kanunnik, 110
- Heinsberg, Jan v., biss., 61
- Hemert O.F.M., Carolus v., past., 275, 277, 286
- Hendriks, Otto, 287
- Henricus Johannes Kerens, biss., 300
- Hensen, mgr. A., 3, 18, 25, 41—42, 44
- Hercken, Erasmus v. d., intendant, 243—245, 250, 260—261
- Hermans O.S.Cr., Ger., past., 312—O.S.Cr., Joannes, 275—276, 302—, Johannes, kapittel-deken, 78, 121, 131—132, 136, 147, 149, 153, 156, 168—169, 174
- Hertroy, L. L., 332
- Herwaerden, Everardus v., past., 281—282
- Heuchelman O.F.M., Henr., 271
- Heull O.Carm., Jacobus v. d., past., 300, 302, 304
- Heumen, Christophorus v., past., 294
- Heuvel, Ant. v. d., 327—, v. d., 200, 205
- Heijden, Jan v. d., 244—, J. A. v. d., rector, 208, 213
- Heijlbroeck, Joannes v., 97
- Hirtznach O.F.M., Joannes, past., 312, 314
- Hoeck S.J., F. v., 117—119, 154—155
- Hoensbroeck, Philippus Damianus Lud. Ign. Vict. v., biss., 302—303
- Hoevenaars O.Praem., W., 4, 40—41
- Hommelheze, Arn. de, 91, 113
- Honselaer, Steven J. v. d. Velde —, 3, 14
- Hony, dr. J. B., prof., 329
- Hoogaerts, J., deken, 60, 189, 204, 207—208, 217, 224, 232, 234—235, 237
- Hoogstraten, Antonius, 301
- Hopp, tresorier, 325
- Horen, mr. Henricus in den, zie Agilaeus
- Horenbeek, Joannes Henr. v., past., 312
- Horn, Gerard v., 76—, Jan v., biss., 61
- Hosschius S.J., Sidronius, 164—165
- Hout, v. d., 94
- Houtappel, Aert Gijsb., 264
- Houten O.P., Albertus v., kap., 294
- Houthem, Nicolaas v., kanunnik, 111
- Hove, Joh. Fr. v. d., past., 300, 304—, N. ten, 284
- Hovel, Jan v. d., adv. fiscaal, 69
- Hovius, Mathias, aartsbiss., 75

- Huntjens O.P., mgr. B., 207, 235, 308, 310—311, 314
 Hups, Joh., pr., 323, 331, 336
 Hurkmans, Henr., past., 326, 334 336—337
 Huygens O.Cap., Joannes, past., 311
 Huysman, pr., 275
- Ignatius, fr., abt, 250
 Isabella Clara Eugenia v. Oostenrijk, 77, 93—94, 99, 113—114, 163, 176
 Iscrin S.J., Franc. d', 259
- Jabeck, Willem, 260
 Jacobs, Cornelia, 280
 Jan Willem Friso, prins, 322
 Janssen, Jan, 336—337
 —, Petronella, 278
 Janzé, V.D., secr. gen., 51, (59)
 Jeger, Joh. K. de, 337
 Joannes Antonius Robiano, biss., 295, 299
 Joannes Malderus, biss., 133—137, 139, 142, 151—152, 157
 Joets O.E.S.A., Ludovicus, past., 293—294, 301, 305
 Joosten, Wolf F., 260
 Joseph Anselmus Fr. de Werbrouck, biss., 293—294
 Joseph Bergaigne, biss., 233
 Julius II, paus, 62, 83, 107—108
- Kampen O.P., Jacobus v., 301, 306
 Kamyck, Dirck H.v., 265
 —, Gerit H. v., 265
 —, Helmich v., 265, 267
 Karel IV, keizer, 113
 — V, keizer, 79, 85
 Kelders, Joannes Hogardus, notaris, 97
 Kempen, Gerardus, notaris, 97, 103 —104, 107, 114
 Kennis O.Praem., Augustinus, kanunnik, 239—261 passim
 — O. Praem., Hugo, kanunnik, (241), 260
 Keppinx, 200, 206
 Kerckhof, Joh. v. d., 333
 Kerens, Henricus Johannes, biss., 300
 Kersten, P. M., kap., 311
 Kerstjens, Jacobus, pr., 302
- Kessel O.F.M., Antonius v., 268, 280, 288
 —, Benedictus v., past., (99), 113
 —, Dirck v., 264—265
 —, Gielis wed. Jan v., 264—265
 —, Heilwich wed. Dirck v., 265
 —, Jan v., 264—265
 —, Jan Jansz. v., 264—265
 —, Willem v., 265
 Kesselaer, Jan, 100, 114
 Keulen O.P., Bernardus v., kap., 288
 Kievits, 109, 112
 Kilsdonck, Joannes v., past., 306
 Kleijn, Joannes de, past., 287, 314
 Klompen, E.W., 260
 Knors O.F.M., Antonius, past., 291
 Koc, Ricout die, ridder, 267
 Krul, pater, deserv., 304
- Lagonissa, Fabio de, nuntius, 172
 Lamberti, Arn., pr., 109
 Lansberg, Franc., 140
 Laurentius Metsius, biss., 22, 42, 62—63, 66—73, 81—84, 89—90, 108—112
 Leemputte, Henr. v. d., kanunnik, 99, 101—104, 106—107, 113
 Leens, P. W., 260
 Leeuwen, Maria v., 273
 Leeuwsveld, fr. Reinald v., 302
 Lemmers O.F.M., Carolus, kap., 312
 —, J., kap., 308
 Leo X, paus, 83, 107
 Leoninus, Elbertus, 82
 Libens, Augustinus, past., 291, 293
 —, Hieronymus, past., 278, 290
 Linden, Gosuinus v., past., 293—294, 299—300
 Lisse, J. v. d., 300
 —, L. v. d., 309
 Litsenborgh, M. v., apost. vic., 330
 Lodewijk Napoleon, koning, 234
 Loeff, Adrianus, kapitteldeken, (15), 41, 103
 Lommel, mr. Laur. Hub. v., (99), 113
 Lonchin, Guilielmus, deken, 268, 274
 Loon O.F.M., pater v., 293
 Lormier, Francis, drost, 325—327, 329

- Louw, A. de, notaris, 333, 336
 Lunen, Antonius v., pr., 307
 —, Gerardus v., past., 314
 —, Paulus Th. v., past., 295, 307
 Lijnden, baron v., 280, 303
- Maassen, past., 301
 Maes, zie : Masius
 Maesacker, Petrus v., past., 311
 Maeseyck, Jan, pr., 89, 112
 Malderus, Joannes, biss., 133—137, 139, 142, 151—152, 157
 Man, Judocus de, kap., 294
 Mani, Remo, 154
 Marck, Erard v. d., biss., 61
 Maret, H. B., minister, 51, 59
 Martens, Joh. Bapt., kap., 329, 337
 Martinus V, paus, 111
 Masius, Carolus, deken, 75
 —, Guiliam, prof., 100—101, 114
 —, Gijsbertus, biss., 73—77, 94—98, 110—111, 113, 122, 132, 137—140, 153, 155, 162
 Matheius, Hieronymus, kardinaal, 74, 77, 94
 Matheussen, Jan, 260
 Méan, mgr. F.A.M.C. graaf de, prins-biss., 60, 233
 Meer, Joannes v. d., past., 298
 Meerwijk, Const. v., past., 245—246, 253
 —, Wilh. v., past., 311—312
 Meester, dr. B. de, 119, 131
 Merode, Jan v., 89, 112
 Mertens, J. A., past., 294, 296, 305
 Metsius, Jan, kanunnik, 109
 —, Laurentius, biss., 22, 42, 62—63, 66—73, 81—84, 89—90, 108—112
 Meulen, J. D. v. d., rector, 208, 213
 Meyers, Jacob, subst. drost, 323
 Michael Ophovius, biss., 63, 78, 98 vlg., 113—114, 143—145, 147—149, 151, 153—154, 156—180, 233
 Middegaal, Thomas v. d., pr., 302
 Mierlo, Joh. v., 91
 Millinck v. Gerwen, jhr. Lambert, schout, 243—244
 Miraeus, Aubertus, 3, 18, 21, 43, 107—108
 Mol, Rembert, 292
 Molenmakers, G. C., past., 189, 201, 208—209, 217, 222—223
- Montini O.Praem., Prosper, prior, 245
 Mook, Joannes Aloys. v., past., 314
 Mooren, Leonard, secr., 277, 290—291
 Moors, Cornelis, past., (103), 114
 — O.Praem., Jan, abt, (101), 114, 159—180 passim
 —, J. Fr., kap., 189, 217, 222—223
 Morillon, Max., vic.gen., 70—71
 Moser, prof. G., 188—189, 203, 209—211, 214—215, 221—222, 235—236
 Mulders O.F.M., Rudolphus, past., 296—297, 306
 —, 200, 205
 Mullekom, Herman v., past., 303—304
 —, Walterus v., pr., 308
- Napoleon I, keizer, 45, 50—51, 59—60, 181—182, 185, 188, 190—191, 194
 Nelis, Corn. Franc., biss., 195, 233
 Nemius, Caspar, 156
 Neue, past. v., 301
 Neumolin, Hub. de., kap., 308
 Nicolaas Zoelsius, biss., 42, 63, 77—78, 100—101, 113—115, 119—123, 129—133, 136—137, 141—142, 144, 146—150, 152—153, 155—158, 162
 Nicolai O.F.M., Laur., past., 288, 296
 Nicols, Adr., past., 285
 Nigri, Philippus, 8
 Nobel, Hendrik, pensionaris, 175
 Nouhuys, Mathias v., past., 295—297
 Nijhoff, Mart., 41
 Nijnsel, Dirck v., 264
 —, Lijsbeth v., 264
 Nijpels O.P., Augustinus, past., 294
 — O.Cap., fr. Tranquilinus, 276, 279
- Oever, Nic. v. d., 260
 Oldenzee, Arn. v., 260
 —, Dirk v., 243
 Ongnies et d'Estrées, Angelus graaf d', biss., 274, 287
 Oostenrijk, Albertus v., gouv., 76—77, 93—94
 —, Isabella Clara Eugenia v., 77,

- 93—94, 99, 113—114
 Ophovius, Anna, 114
 —, Michael, biss., 63, 78, 98 vlg.,
 113—114, 143—145, 147—149,
 151, 153—154, 156—180, 233
 Oppers O.P., Ludovicus, past., 294,
 296
 Otten O.P., Pius, 312
 Ottonis, Conr., kanunnik, 111
 Oudheusden, Heyman Voicht v.,
 adv. fiscaal, 69, 89
- Pacini, Salvatore, nuntius, 7—8, 42
 —43
 Paderborne, Paulus Henr., past.,
 287
 Palmert O.F.M., Corn., past., 297,
 303
 Panvini, Onofrio, 84
 Parsiels O.F.M., Joannes, gardiaan,
 269
 Pas, v. d., 213
 Patijn O.P., Jacobus, past., 295, 297
 Paulsen, Lamb., 260
 Paulus IV, paus, 1, 6—7, 9, 21, 27,
 42
 — V, paus, 78, 95
 Pauw, P. J. de, benoemd biss., 45—
 46
 Peckius, Petrus, 82
 Peerbooms, Simon, pr., 320
 Peeters, Frans, lector, 273
 —, Jan, 332
 Pelmans, Petrus, past., 112
 Perné, Izaak, drost, 323—324, 331
 Perrenot, zie : Granvelle
 Petegom, Lamb. v., kap., 311
 Philippens, J.G., kap., 307, 316
 Philippus Damianus Lud. Ign. Vict.
 v. Hoensbroeck, biss., 302—303
 Philips II, koning, 7—8, 17, 28, 32,
 41, 79, 94, 123
 — IV, koning, 113, 167
 Pieters, Antonia, 292
 Pimentel O.P., Reginaldus, 277
 Pius IV, paus, 5—6, 9, 16, 27, 40,
 42
 — V, paus, 68, 70
 — VII, paus, 194
 Plancius, Daniel, 140
 Plasch, Jan v. d., schout, 266
 Poels, Peter, 244
 Poirters, Jan, 243
 Pol, drossaard v. d., 269
- Prims, Floris, kanunnik, 25, 41—42
 Princen, Joannes, past., 306, 315
 Putten, W. v. d., 260
 Puylaert, Nic., kap., 294
- Raessens, Corn., past., 319—324,
 328, 331—334, 336—337
 —, Mayken wed. Jan, 260
 Ravensteyn, Everardus v., officiaal,
 114
 Réal, prefect, 205
 Reesen, Petrus, past., 271, 273, 288,
 315
 Reggers O.P., Joh. Henr., past., 304,
 311
 Requesens, Don Louis de, 73, 92
 Requilé O.F.M., Jacobus, past., 302,
 305, 311
 Rey S.J., Guilielmus de, 289
 Reyers, Arn., pr., 299—300
 Rhedius S.J., J., 112
 Riethovius, Martinus, biss., 111
 Rigault, 200, 206
 Rinck, 273
 Rio, Johannes del, 133
 Robiano, Joannes Antonius, biss.,
 295, 299
 Rode, Rutger G. M. v., 264, 266
 Roeffs, Francis, 243
 —, Peternel, 245
 —, Philips G., 260
 Roevens O.E.S.A., Petrus, 305
 Rogier, prof. L. J., 3—5, 25—26
 Roosmalen O.F.M., Henr. Hub. v.,
 past., 312
 Rossum, fr. Joannes v., 302
 Rubens, Peter Paul, 163
 Rutten, Marcus J., past., 285, 287,
 293
 Ruys, 231
 Ruyter, Petrus de, kanunnik, 69,
 91, 110
 Rijckevorsel, Thomas v., 222
 Ryderus O.P., Jan, prior, 98, 113
 Rijsingen, Ida v., 335
 —, Jan H. v., 265
- Sande, Jac. v. d., past., 320
 Sanders v. Well, J. E., 308—310
 Sanguessa O.F.M., Franciscus Lud.,
 biss., 268 vlg., 282, 289—290, 298
 Schayck, Joannes v., past., 296
 Schenckels, Dominicus, med. dr.,
 97

- , Joannes, mag., 97
 Schetz v. Grobbendonck, Antonie,
 100, 113, 123, 169—172, 174, 176
 —177, 179
 —, Ign. Augustinus, 172
 Scheijfve, Jan, 112
 Schiks, Lamb., past., 300, 311
 Schluys, Adr. Wilh., past., 296, 300
 —301, 304
 Schoenmakers, P., secr., 300
 Schoncken S.J., Joannes, past., 297,
 306—307, 316
 Schoonderwoerd, J.P., past., 285—
 286, 288, 301
 Schout, Henrick v. d., 267
 Schouten, 197, 213, 306
 Schouwenberg, Joannes, deken, 293,
 295
 Schreven, Petrus, past., 315
 Schuylenburch, J. v., griffier, 322
 Scriba, ds. Willem Thomas, 337
 Scribani S.J., Carolus, 145, 147, 158
 Sengers, Ger., 289
 —, Jac., past., 294—295, 304—305
 —, Joanna, 289
 Septius, Mathias, past., (101), 114
 Sichmans O.Praem., Gregorius, abt,
 239, 241, 248, 250, 253—254, 256
 —258
 —, Nicolaas, past.deken, 320—321,
 324, 333
 Sieben, Jac., past., 311
 Simons, Petrus, biss., 75
 Singendonck, heer v. Dieden, 280
 —281
 Slabeek, procureur, 329
 Sloop, Rogier L. v. d., 260
 Smeijers O.E.S.A., Jac., past., 306—
 308
 —, kap., 99
 Smit, mgr. dr. J. O., 115
 Smits, Franc., 333
 —, Joannes Franc., past., 312
 —, J. H., regent seminarie, 189,
 210, 215, 217, 221—224, 236—237
 Snel O.Cap., Eustachius, 274
 Soerendonck, Ph. v., kanunnik, 104
 —106, 114
 Soetekouw, Wilh., past., 305
 Solms, Amalia v., 176
 Son O.P., Hyacinth v., past., 297
 Sonbeeck, W. v., 284
 Sonnius, Franciscus, biss., 3, 8, 19,
 21, 41—42, 62—68, 70, 72—73,
 84—85, 87, 89, 108, 110—111,
 178
 Spierinck v. Well O.Praem., Dirk,
 abt, 71, 178
 Spinelli, Jozef, nuntius, 319, 328—
 329, 337
 Spinola, 167
 Spoormans O.Praem., Siardus, 239
 Sporenbergh, Goort, 332
 Staessens, Wilh., past., 208, 213,
 234
 Stamelart, Arnt, 264, 266
 Steensel, Hubert Tsjongen v., pr.,
 112
 Steenwech, Peter, 264
 Steghen, Nic. v. d., 71
 Stepraet, Ludovica de, 280
 Sterk, Joh., 300
 Stevens O.F.M., Guilielmus, 272,
 295, 298
 —, secr., 202
 Steyaert, Martinus, apost. vic., 318,
 320, 333
 Stocken O.E.S.A., Guilielmus v. d.,
 kap., 305—306
 Stooters, mr. Petrus, kanunnik, 110
 Straelen, Adr. v., adv., 242
 Stravius, Franc., 68
 Stregnaerts O.E.S.A., Thomas, kap.,
 292, 316
 Streysters O.Praem., Arnold, abt, 43
 Strijbosch, Peter, 332
 Stijvers O.F.M., Leonard, 286, 288,
 295, 297
 Suetens, G., past., 321
 Swaens, Arnold, kapitteldeken, 99,
 113
 Swagers, Cath. J., 260
 —, H. H., 260
 —, J. H., 260
 Sweerts, Franc., 115—116, 124, 143
 —, Robert, plebaan, 115—158
 Swertius, Petrus, kanunnik, 104, 114
 Swillen O.E.S.A., Guilielmus, kap.,
 307
 Sijben, Marc. Alb., vic.gen. en past.,
 307—308, 311—313
 Tambuyser, R., kanunnik, 156
 Teeffelen, Adrianus v., past., 293,
 295
 —, Henricus v., deserv., 270
 — O.F.M., Theodorus v., 286, 291
 —292

- Tengnagel, rentmeester, 328
 Theunissen, Leon. Thomas, secr., 302, 308
 Thoorenborg O.F.M., Jac. v., 296
 Thije, v., 213
 Tinnecum, Joris v., 260
 Tombe, Des —, 328
 Toonen, J. A. (Mertens), past., 294, 296, 305
 Torrentius, Levinus, biss., 111
 Tramezinus, Michael, 21, 24
 Tricht, Willem v., 260
 Triest, Anton, 122
 —, Willem v., 271—272, 275, 285
 Tulder, Leonard v., econoom, 211, 215, 236
 Turnhout, Jan v., 109—110
 Typoets, Jan, kanunnik, 69, 110
- Vaessen, Aert, 292
 Vareus, Adr., proost, 75
 Veelouw, P. v. d., 300
 Veen, Willem v., 71
 Veerssen, J. v., 309
 Velde, Cath. v. d., 260
 —, pensionaris v. d., 170
 —, jhr. Steven J. v. d., 3, 14
 Velde de Melroy, J. B. R. baron v., biss., 60, 233, 307, 309—316
 Velden O.P., Ambrosius v. d., kap., 292
 Veldinghen, Th. G. v., kanunnik, 111
 Veltackers, Thomas, 333
 Veltman, 325
 Verdussen, drukkerij, 166
 Verepaeus, Simon, kanunnik, 111, 166, 178
 Verhagen, Joh., officiaal, 68—71, 82, 109—110, 112
 Verhallen, W. P., 260
 Verhees, Andries, 260
 Verheijden, Joh., pr., 320, 334
 Verheyen, A.G., (50), 59, 214
 Verhoeven, Nic., 333
 Verkuylen, Jacob, schepen, 173
 —, Johannes, abt, 173
 —, Theodorus, past., 299
 Vermeulen, Gijsbert, past., 297—298, 300, 306
 Vink, Gilbertus, kap., 240—241, 246—249, 253—256, 258, 260—261
 Viret, Pierre, 90
- Visscher, Wilb. J., 260
 Vleminx, Petrus, kap., (104), 114
 Vlierden, Geertruid v., 112
 —, Godefr. v., kanunnik, 104—106, 114
 —, Goyard Danielsz. v., 112
 Voet, Arnoldus, past., 303, 311
 —, Godart, 260
 —, Hubertus, past., 305
 —, Paulus, schepen, 244
 Voicht v. Oudheusden, mr. Heyman, adv. fiscaal, 69, 89, 112, 161
 Vola, organist, 283
 Vondel, Joost v. d., 171
 Voort, Egidius v. d., past., 320, 326—327, 333, 335, 337
 Vorst, v. d., 106
 Vossius, Judocus, kanunnik, 99, 101, 113
 Voyer d'Argenson, prefect de, 52
 Vrancken, mr. Henr., kanunnik, 110—111
 Vrient, Arnt, proost, 263—264, 266
 —, Elsbeen, 264, 266
 Vroede, Gislenus de, biss., 71, 73, 83, 92, 110
- Walravens, Balthasar, past., (103), 114
 Wamesius, Joannes, 82
 Wanroy, Ger. Ign. v., past., 274—275, 283
 —, J. W. v., 309
 Wapenaar, E., kap., 311
 Warimont, Henr., 270
 Wavrans S.J., Eug. de, past., 295
 Wernick, pr., 295
 Wevelinckhoven, H. v., kap., 296
 Weerden, Hermanus v. d., past., 294, 300, 303
 Wel, W. v. d., 332
 Werbrouck, J. H. J., secr., 293—294
 —, Josephus A. F. de, biss., 293—294
 Wichtman, Thomas, past., 269—270
 Wiel, Daam v. d., 290
 Wildenberg, Hieronymus v. d., 90
 Wilder O.E.S.A., Augustinus de, kap., 301, 304—305
 Wils S.J., Carolus, 297—298
 Wolf O.F.M., Petrus, past., 293, 316
 Wychen S.J., Guilielmus v., kap., 299, 306
 Wylick, Michael v., 292

- Wijnackers, Antonius, past., 304
 —, Gerard, pr., 298
 Wijnants, Adr., past., 327, 336—
 337
 Wijs, F. A. de, 235
 Wijser, pater de, 278
 Zoesius, Nicolaas, biss., 42, 63, 77
 —78, 100—101, 113—115, 119—
 123, 129—133, 136—137, 141—
 142, 144, 146—150, 152—153, 155
 —158, 162
 Zuichem, Viglius v., 8
 Zutphen, Const. v., notaris, 327
 Zijberts, Maria Agnes, 242
 —, Pieter, 260
 Zijl, Otto v., (117), 154

REGISTER VAN PLAATSNAMEN

- Aalburg, 25, 31
 Aalst, 30
 —, (Bommelerwaard), 31
 Aarle, 30
 Acht, 23, 30, 320, 322—323, 331—332, 336—337
 Afferden (Gld.), 271—273, 279, 284—286, 298, 305, 315
 — (L.), 299
 Agatha, St., 275
 Aken, 137
 Alem, 30
 Alkmaar, 175
 Almkerk, 31
 Alphen (a/d Maas), 270, 272—273, 284, 294, 298, 300, 304, 306, 314—315
 — (bij Riel), 16
 Altena, 18, 23, 31
 Altforst, 277, 284, 302, 312, 314—315
 Amelia, 15, 37, 44
 Amersfoort, 155
 Ammerzoden, 31
 Amsterdam, 60
 Antwerpen, 9, 12, 16—17, 21—22, 32, 41—43, 45, 49—53, 57, 60, 62, 75, 83, 92, 103, 105, 107, 111, 113—115, 133, 137, 140, 142—143, 145, 149—150, 154, 157—158, 162, 166, 193—195, 215, 217, 222—223, 233, 247, 256, 328
 Appelterm, 277, 281—282, 284, 293, 302, 311, 314—315
 Arendonk, 18, 25, 30, 233
 Arnhem, 285
 Asten, 24, 31, 264—267
 Astrecht, 7—8, 28—29, 42

 Baardwijk, 31
 Baarle, 16, 30, 263
 Babiloniënbroek, 31
 Bakel, 3, 31
 Balgoy, 274—276, 279, 284—285, 287, 293—295, 304—305, 315
 Bassigny, 76
 Batenburg, 269—270, 287, 291, 296, 312, 314—315
 Beek (bij Lieshout), 30
 — (bij Nijmegen), 311, 316
 Bel (B.), 24, 26
 Berchem, 19, 30
 Bergen-op-Zoom, 142, 166
 Bergeijk, 30, 42
 Bergharen, 311, 314—315
 Berkel, 23
 Berlicum, 18, 30, 167
 Berne (abdij), 4, 23, 30—31, 71, 101, 160, 165—174, 177—179
 Besoyen, 31
 Best, 24
 Beuningen, 308, 311, 316
 Binderen (abdij), 23, 30
 Blaarthem, 30, 320
 Bladel, 24, 30
 Blitterswijk, 303
 Boekel, 2—3, 23, 31
 Boerdonk, 19, 23, 30
 Bokhoven, 3, 18, 31, 167
 Bommel, 284
 Borkel, 3, 23, 30
 Boxmeer, 178
 Boxtel, 24, 30, 61, 76
 Brakel, 31
 Breda, 59—61, 142, 167, 193, 207, 233
 Breugel, 30
 Bruchem, 31
 Brugge, 8, 151, 247, 252, 254, 256, 260
 Brussel, 1—2, 4, 10, 18, 25, 27, 33, 62, 71, 78, 87, 94, 102, 106, 110, 114, 117, 119, 122, 128—129, 131—132, 135, 137—138, 149, 156—158, 163—164, 168, 172, 176, 233, 245, 256, 328
 Budel, 30, 42

 Calcar, 293—294, 296, 311—312
 Capelle, 31
 Casteren, 25, 30
 Chiusi, 7, 42
 Compostella, 313
 Corsendonk, 23, 35, 30
 Cromvoirt, 23, 30

- Croy, 23, 30
 Cuijk, 26, 267, 278, 281, 283, 298
Deest, 272
 Demen, 30, 269, 296
 Dennenburg, 30
 Dessel, 30
 Deurne, 31, 264, 335
 Deursen, 30
 Dieden, 30, 281—282
 Diessen, 30, 263
 Dinter, 31
 Doeveren, 20, 31
 Dommelen, 30
 Dongen, 16
 Doornik, 7, 28, 71
 Dordrecht, 156
 Dreumel, 272—273, 279, 284, 295—
 297, 299—300, 307, 315
 Driel, 18, 31, 131
 Drimmelen, 20—21, 31
 Drunen, 20, 30
 Druten, 26, 277, 301, 311—315
 Duinberg, 22
 Duisel, 22, 30
 Dungen, den -, 23, 30
 Dussen, 31
Eckart, 337
 Eel (B.), 16
 Eersel, 18, 30
 Eethen, 31
 Eindhoven, 29, 61, 84, 89—90, 112,
 192, 207, 319—320, 325, 327, 329
 —330, 332, 334—337
 Elshout, 23
 Emmerik, 312—314
 Emmikhoven, 23
 Empel, 30
 Engelen, 31
 Enschoot, 30
 Erp, 31
 Esch, 19, 24, 26, 41
 Escharen, 26, 304—305
 Ewijk, 284, 300, 303, 308, 316
 Eynthout (B.), 42
Floreffe (abdij), 239, 241, 250
 Fontainebleau, 50, 182
Gameren, 31
 Geel, 17—18, 22, 24, 26, 30, 233
 Geertruidenberg, 20, 29, 42, 99, 113
 Geffen, 31
 Geldern (D.), 26
 Geldrop, 30
 Gemert, 31
 Gemonde, 30
 Genderen, 23—24
 Gent (B.), 75, 110, 129, 151, 156
 Gerwen, 10, 14, 19, 30, 33, 43
 Gestel, 30
 Gierle, 41
 Giessen, 31
 Gilze, 9, 14, 16, 32, 43
 Goirle, 25, 30
 Grave, 269—270, 275, 279, 283, 287,
 310, 314—315
 Gravenhage, 's-, 143—144, 169, 177,
 283, 285, 323, 325, 328, 334, 336
 Gravenmoer, 's-, 31
 Groesbeek, 284, 293, 295—296, 307
 Groot-Linden, 277
Haaren, 30, 235
 Haarlem, 154
 Halder, 221—222, 225
 Hapert, 30, 263
 Haps, 283
 Haren (bij Megen), 30, 291
 Hedel, 31
 Hedikhuizen, 19, 31, 41
 Heerewaarden, 31
 Heesbeen, 24
 Heesch, 18, 31
 Heeswijk, 4, 31
 Heeze, 30, 263—264, 320, 326
 Helmond, 10, 19, 29, 33, 43, 239—
 261
 Helvoirt, 26, 30
 Hemert, 31
 Hemmen, 303—304
 Herenthals, 42
 Hernen, 269—271, 284, 291—293,
 296, 298, 312
 Herpen, 30
 Herpt, 31
 Hertogenbosch, 's-, (bisdom en
 meierij), passim
 — (stad), 7, 10, 21, 29, 45, 47—50,
 55—59, 61—238 passim, 260, 262,
 266, 269, 276, 285, 315, 325, 328,
 336
 Heumen, 284—286, 296, 300, 302,
 304, 307
 Heusden, 18, 20, 23, 29, 143, 148
 Hilvarenbeek, 15, 18, 25, 30, 37, 41,
 61, 85, 112, 263

- Hoensbroek, 302—303
 Hoogeloon, 25, 30
 Hoogemierde, 30
 Horssen, 274—275, 277, 279, 284,
 286, 302, 305, 311—312, 315
 Horst, 286
 Hout, den —, 16
 Huisseling, 30
 Hulsel, 18, 30, 336
 Hurwenen, 31

 Jerusalem, 313

 Kamerijk, 1, 7, 10, 24, 28, 33, 42,
 44, 110
 Kasterlee, 24—26, 41—42
 Kerkwijk, 31
 Kessel (N.Br.), 30
 — (L.), 271
 Keulen, 7, 28, 112, 137, 311
 Kneysel, 30
 Kranendonk, 23, 31, 42, 322—323,
 325

 Lagemierde, 30
 Langel, 30
 Leende, 30, 104, 114, 263—264, 326,
 334, 336
 Leeuwen, 275, 285, 292, 301, 312,
 316
 Leur (Gld.), 291
 Leuven, 3, 8, 62, 66, 68—69, 81,
 84—85, 87, 90—92, 100—101,
 112, 114, 149, 158, 251—252, 324
 —325, 329
 Liempde, 23, 25, 30
 Lierop, 24, 245, 249, 253
 Lieshout, 30, 263, 266
 Liessel, 23, 31, 264
 Linden, 291
 Lith, 30
 Lithoyen, 30
 Loevestein, 23, 31
 Lommel, 22, 24, 30
 Loon-op-Zand, 30, 113
 Luik, 32, 42, 58, 61—62, 68, 83—
 84, 91—92, 107, 109, 193, 207,
 248, 259, 261, 296, 305
 Lyon, 54

 Maarheeze, 23, 25, 30, 42
 Maasbommel, 273—274, 284, 294,
 302, 312, 314—315
 Maastricht, 80, 262, 266, 331

 Macharen, 30
 Made, 19—21, 23, 31, 42
 Malden, 286, 302, 311
 Mantua, 119, 154—155
 Maren, 30
 Mechelen (B.), 1, 7, 12, 28, 33, 37,
 43, 58, 60, 66, 68—72, 75, 77,
 81—82, 87, 92, 109, 112, 122, 129,
 133, 156, 202, 210, 215, 222—223,
 227, 234, 236—237, 247, 256, 328
 —329
 Meerhout, 42
 Meerveldhoven, 18, 30
 Meeuwen, 31
 Megen, 18, 29, 60, 233, 269, 271—
 272, 277, 281, 285—286, 289, 293,
 302, 312, 316
 Michielsgestel, St., 30, 209, 215,
 217, 221, 329, 335
 Middelaar, 26, 293, 295, 299
 Middelbeers, 23, 30
 Mierlo, 30
 Mierlo-Hout, 243
 Millegem (B.), 24, 26
 Millingen, 311
 Moergestel, 30
 Mol, 18, 22, 30
 Molenschot, 41
 Mook, 26, 268, 290, 293, 299
 Moordhuizen, 41

 Namen, 26, 250
 Nederasselt, 276, 294, 304
 Nederwetten, 18, 30
 Neerlandel, 31
 Neerbosch, 26, 269—270, 284, 294,
 296, 306
 Neerloon, 26, 30
 Netersel, 24
 Nieuwaal, 31
 Nieuwkuijk, 18, 23, 31
 Niftrik, 284, 287—288, 290—291,
 296—297, 300—301, 304, 315
 Nistelrode, 31
 Nuenen, 30, 320
 Nuland, 18, 31
 Nijmegen, 26, 186, 207, 219—220,
 237, 268—270, 274, 277—278, 280
 —286, 288—298, 300, 303—313,
 315—316

 Oedenrode, St., 30, 42, 61, 85, 112,
 319
 Oerle, 30

- Oevel (B.), 30
 Offerden, zie : Afferden (Gld.)
 Oirschot, 24, 30, 61, 85, 107, 112, 329
 Oisterwijk, 18, 30, 264
 Olmen (B.), 41
 Ommel, 241, 250, 260—261
 Onsenoort, 31
 Oostelbeers, 26, 30
 Oosterhout, 16, 42
 Oosterloo, 30
 Op-acht, 23, 26, 30
 Op-andel, 31
 Opwetten, 26
 Orthen, 30
 Oss, 17, 29, 101, 114
 Oudheusden, 31, 41, 167
 Overasselt, 276, 284, 288, 294, 296, 304
 Oyen, 30, 294

 Paderborn, 202, 210, 223
 Parijs, 45, 47—60, 181—183, 185—187, 189—194, 198—200, 203—205, 207, 211, 214, 216—217, 219, 221—222, 224, 228, 230, 232—238
 Patras, 119, 131, 134, 139
 Poederoyen, 31
 Poppel, 19, 30, 43, 233, 263
 Postel, 22, 30, 167, 177, 239—261 passim
 Princenhage, 9, 14, 32, 40, 43
 Puiflijk, 273—274, 284, 288, 300—301, 304—305, 311—312, 315

 Raamsdonk, 31
 Ravels, 16
 Ravenstein, 18, 29, 60, 207, 233, 269, 303
 Reims, 7, 28
 Réthy, 22, 24
 Reusel, 30
 Riel, 16
 Riethoven, 30
 Rixtel, 31
 Roermond, 26, 58, 60, 193, 207, 233, 247, 256, 268—315 passim
 Rome, 1, 5, 12, 16, 21, 24, 40, 61, 68, 74, 93, 111, 119, 130, 137, 139, 141, 156, 172, 289, 313
 Rosmalen, 23, 30, 304
 Rossum, 31
 Rotterdam, 175, 217, 223—224
 Rijen, 16

 Rijswijk, 31

 Savona, 233
 Schaft, 23
 Schaijk, 23, 30, 296
 Scherpenheuvel, 156
 Schijndel, 30, 166
 Silviri (Turkije), 71, 110
 Sleeuwijk, 31
 Soerendonk, 23, 30
 Soest, 113
 Someren, 30, 262—263, 265—266
 Son, 30
 Spiers, 110
 Sprang, 31
 Steelhoven, 23, 31, 42
 Steenberg, 41
 Steensel, 19, 30, 43
 Stiphout, 30
 Straelen, 283
 Strijp, 30

 Teeffelen, 30, 299
 Thorn, 10, 33, 43, 287
 Tiel, 41, 284
 Tilburg, 30, 263—265
 Tongelre, 3, 30
 Tongerlo, 9, 17, 23, 30—31, 42—43, 70
 Trente, 41, 61—63, 65—67, 69, 72, 74—78, 81, 83, 92—93, 95, 99, 101, 109—110, 122, 126, 129, 131, 137—138, 153—154, 156, 259
 Turnhout, 23—25, 41, 115, 118, 150—151, 158

 Ubbergen, 316
 Uden, 31, 276, 300
 Uitwijk, 24, 42
 Utrecht, 1, 7, 18, 28, 42, 71, 303

 Valkenswaard, 25, 30
 Veen, 31
 Veghel, 31
 Veldhoven, 30, (262), 267
 Velp (bij Grave), 30, 269, 273—275
 Verona, 84
 Versailles, 54
 Vessem, 30
 Vierlingsbeek, 298
 Vlokhoven, 320, 324
 Vlijmen, 31
 Volkel, 2—3, 18, 23, 25, 31
 Vorst (B.), 42

- Vught, 24, 30
 Waalre, 30, 263, 267
 Waalwijk, 18, 20, 30
 Waardhuizen, 24
 Wamel, 279, 284—285, 287, 292,
 294, 297, 300, 304, 311, 315,
 Wanroy, 271, 279
 Wanssum, 296, 303
 Waspik, 31
 Wassenberg, 264
 Weelde, 16, 263, 265
 Weert, 320
 Well, 31
 Werken, de —, 31
 Werkendam, 31
 Westelbeers, 23, 30
 Westerhoven, 30, 262
 Westerloo, 30, 42
 Weurt, 312
 Winssen, 308, 316
 Wintelre, 30
 Woensel, 30, 172, 262, 317—337
 Woudrichem, 29
 Wychen, 269, 272, 274, 284—285,
 288, 296, 306, 311, 315
 Wijk, 31
 Wylter (bij Nijmegen), 291, 301,
 316
 Xanten, 316
 Yperen, 75, 111
 Zaltbommel, 29
 Zammel (B.), 30
 Zeeland, 23, 31
 Zeelst, 30, 336
 Zevenbergen, 20, 29
 Zuilichem, 31
 Zwaluwe, Hoge —, 20, 31
 —, Lage, 20, 31

REGISTER VAN ZAKEN

- Aartsdiakens, 10, 33
 Aartspriesters, 10, 33
 Abdij
 — Berne, 4, 23, 30—31, 71, 101,
 160, 165—174, 177—179
 — Binderen, 23, 30
 — Floreffe, 239, 241, 250
 — St. Geertrui (Leuven), 149, 158
 — Park (Leuven), 149, 158
 — Postel, 22, 30, 167, 177, 239—
 261 passim
 — Tongerlo (incorporatie), 9, 17,
 31—32, 42
 Analecta Gijssb. Coeverincx, 4, 20,
 41
 Athenae Belgicae, 115—116, 149
 Atlas (geschiedk.), 25—26, 41—42
 Augustijnen, 143, 172, 268—270

 Beleg van Den Bosch, 159—180
 — van Breda, 167
 Bestraffingsrecht, 75—77, 93—98
 Bisdom Antwerpen, 137, 142, 233
 — Den Bosch (grenzen —), 1—44
 Bisschoppelijk paleis Den Bosch,
 46—50, 59, 165, 173, 186, 216,
 221, 225—230
 Bisschopsbenoeming M. F. v.
 Camp, 45—60
 Blijde Incomste, 113 (noot 92)
 Breve
 — v. Gregorius XIII, 70
 — v. Pius V, 70
 Broeders van 't Gemeene Leven,
 166—167
 Bul
 — v. Julius II (18 dec. 1508), 108
 (noot 16)
 — v. Paulus IV (12 mei 1559)
 „Super Universum”, 1, 6—8, 17,
 27—28
 — v. Pius IV (10 maart 1561), 9
 —, v. Pius IV (11 maart 1561) „De
 Statu ecclesiarum”, 1—44
 Bulla „Coenae Domini”, 328, 337

 Calvinisme, 89—90
 Capucijnen, 162, 170, 172, 269,
 274—275, 279
 Carmelieten, 304, 315
 Carmelitessen, 162
 Cathedricum, 68
 Clarissen, 269
 Concilie
 — v. Mechelen, 68, 77, 109
 — v. Trente, 41, 61—63, 65—67,
 69, 72, 74—78, 81, 83, 92—93,
 95, 99, 101, 109—110, 122, 126,
 129, 131, 137—138, 153—154,
 156, 259
 — v. Parijs (van 1811), 181—182,
 233
 Concordaat (van 1801), 47, 205,
 236
 — v. Fontainebleau (van 1813),
 182, 234, 237
 Concubinaat der priesters, 136—
 140, 155, 157
 Cijnzen (St. Servaas-), 262—267

 Dagboek
 — v. Jan Moors O.Praem., 174
 — v. biss. Ophovius, 153, 157, 161
 vlg., 165, 173, 175, 179
 Decanaal register v. Nijmegen, 268
 —316
 Dekenaten, 13—14, 23—24, 36
 Decreet v. Napoleon
 — van 15 mei 1810, 59, 237
 — van 3 aug. 1810, 49, 59
 — van 8 dec. 1810, 55, 60, 182—
 183, 196, 213, 234
 Dominicanen, 142—143, 147 vlg.,
 162, 172, 269—270, 304, 308
 Drukkerij Verdussen (Antwerpen),
 166

 Examinatoren, 12—13, 35
 Exemptie der kapittels, 121—122,
 128

 Feestdagen, 300

 Geschiedkundige mémoires, 161
 vlg.
 Godsdienstuitoefening (verbod v.),

- 284—285, 316
 Grammatica latina, 166
 Handschrift-Kievits, 109, 112
 Historieprenten, 177
 Jansenisme, 318, 336
 Jezuiten, 117, 143, 146—147, 154, 156, 162, 164 vlg., 172, 268, 279, 298, 316
 Jezuietencollege in Den Bosch, 117—119, 124, 126, 151
 Juragelden, 66—68, 81—82
 Jurisdictiestrijd tussen bisschop en kapittels, 61—114
- Kaarten van Brabant, 21
 Kanunniksprebenden, 10—11, 13, 33—34, 75, 111 (noot 44)
 Kapittel in Den Bosch, 61—114, 121 vlg., 131—132, 154—155, 158, 168, 236
 — te Haarlem, 154
 Kasteel Doddendaal (Ewijk), 279, 284—285, 291, 293—294, 316
 Kathedraal v. St. Jan, 48, 55—56, 60, 65, 113 (noot 97), 115, 125, 163, 165, 183—190, 195 vlg., 213 vlg., 232, 237
 Kerken in Den Bosch (algemeen), 48, 56—57, 173, 183—186, 196, 213—214, 218, 236
 Kerken (afz.), zie : Parochiekerken
 Kerkklokken, 220
 Kerkorgels, 220
 Kerkvisitaties, 155
 Klooster
 — St. Annenborg (Rosmalen), 23, 30
 — Corsendonk (Turnhout), 23, 25, 30
 — Mariaschoot (Ommel), 260
 — Mariendonk (Heusden), 31
 — Marienhage (Woensel), 172
 — Soeterbeek (Nuenen), 18, 23, 30, 320
 Kloosterinventarissen, 218—220, 237
 Kloosters, 23. Zie ook : Abdijen
 Kruisbroeders, 109 (noot 28), 183, 197, 214, 234
 Kruisheren, 172
- (Boxmeer), 178
 Minderbroeders, 172, 316
 Nonciature de Flandre, 119
 Norbertijnen, zie : Abdij Berne
 Obsonium, 68
 Paasplicht, 327
 Parochie Woensel, 317—337
 Parochiekerken,
 — St. Augustinus (Nijmegen), 268, 315
 — Broederkerk (Nijmegen), 309
 — St. Catharina (Den Bosch, 109 (noot 28), 110 (noot 41), 183, 197, 201, 208—209, 212—214, 234
 — St. Geertrui (Den Bosch), 48, 56, 183—184, 196, 213—214
 — St. Jacob (Den Bosch), 183, 190—192, 209, 232, 236
 — St. Jan, zie : Kathedraal
 — St. Pieter (Turnhout), 115, 118
 — Regulierskerk (Nijmegen), 309, 316
 Pastroorsbenoeming Helmond, 239—261
 — Woensel, 317—337
 Patronaatsrecht, 239, 241
 Penitenciers, 10, 33
 Plebanie v. St. Jan, 131, 156, 158, 168
 Portret v. Biss. Ophovius, 163
 Processieverbod, 283, 316
- Recognitiën, 317
 Refugiehuis (Den Bosch), 167
 Residentieplicht, 13, 35—36
 Sancties, 14—15, 36—37
 Schoolwezen in Den Bosch, 66, 78—80, 108 (noot 15), 109 (noot 20), 111 (noot 55)
 Seminarie (St. Michielsgestel), 209—211, 215, 221 vlg., 225, 232, 234, 238
 Suppoosten (der kapittels), 66, 108
 Synode v. 1571, 22—24
 Te Deum (zingen van het —), 182, 201, 227
 Tienden (dismembratie v. —), 8—10, 14, 32—33, 36
- Visitatoeren, 12—13, 35
 Watersnood in 1726, 270—271
 Wilhelmiëten, 172

